biblioteca bpt pentru toți

e. fromentin

dominique

bpt

Ilustrația copertei : *Oana Petriman*

eugène fromentin

dominique

ROMAN

TRADUCERE ŞI PREFAŢĂ DE
TOMA VLĂDESCU

1968
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Eugène Fromentin
DOMINIQUE
Nelson, Éditeurs, 1930
Paris

PREFAȚĂ

Un roman al dragostei și al sacrificiului

Este un secret destul de ciudat acela care face ca toată lumea aproape să fie de acord asupra personalității lui Fromentin, în același timp însă în care vom vedea că opiniile cele mai contradictorii își dau întîlnire atunci cînd este vorba de adevărul — atîta de limpede totuși — al romanului pe care Fromentin l-a scris. Este foarte bine înțeles Fromentin așa dar, dar este mult mai puțin înțeles *Dominique*, care totuși, într-o foarte mare măsură... nu este decît Fromentin el însuși ! Secretul acesta — care nu este singurul — vom încerca oarecum să-l descifrăm aici. Dar mai întîi să-l vedem pe om. Cu atît opera lui ne va apărea liberă, calmă, emoționantă, crudă și dureroasă, dar de un patetism resemnat și discret — o operă înaltă și demnă, ca acele statui inflexibile, ca acele „coloane" ale lui Valéry, pe care nimic, nici chiar Timpul nu le mai poate clinti.

Portretul lui, atît de frumosul portret reprodus în monografia lui Louis Gonse, ne arată în Fromentin un bărbat de o înfățișare corectă și sobră, un cap mare, figură mai mult ovală,

barba puțin căruntă, un nas pronunțat, ochii adînci cu o expresie infinită de îngăduință și bunătate — acei ochi care i-au plăcut atîta de mult lui George Sand — o calviție în sfîrșit, care lasă să se vadă bine o frunte vastă... Este de o constituție delicată, ne spune George Sand, are o figură care te prinde. *„Conversația lui, ca și pictura, ca și scrierile lui, sînt sclipitoare și puternice..." „Un model de delicatețe, de gust, de perseverență și de distincție"*.

O voce vibrantă cu inflexiuni muzicale îl făcea deopotrivă „irezistibil" pe omul acesta modest totuși, *„enthousiaste, fiévreux, appliqué, un peu triste"* [1], care trecea discret prin ceaclurile și prin saloanele timpului cu redingota lui cu guler de catifea — ne găsim sub al doilea Imperiu — și cu fața lui puțin bronzată pe care se întîlneau parcă toate reflexele soarelui arzător din pustiurile pe care le-a vizitat. Așa cum ne arată Gonse...

Iată în cîteva linii, destul de grăbite, portretul acestui om care purta în el atîta tumult, nemărturisit, și care aș zice că părea mult mai bătrîn decît vîrsta lui — Fromentin moare abia la 56 de ani — deși este adevărat că, la numai 50 de ani, Balzac credea că unul dintre eroii lui putea să se cheme „un vieillard [2]". Un om însă care și-a pus pecetea definitiv pe anumite forme de frumusețe, care a manifestat în toate acțiunile vieții lui acest *stil*, această distincție, această noblețe nativă, pe care nici chiar criticul lui cel mai sever, Henri Massis, n-ar fi putut să i-o nege: fiindcă dovedește, fără îndoială, *„une*

---

[1] Entuziast, înfrigurat, muncitor, puțin trist (*Dominique, Introduction* de Armand Hoog, p. 5).

[2] Un bătrîn.

âme bien née, zice Massis, *qui a tracé un tel portrait de femme*[1]", portretul Madeleinei...

•

Eugène Fromentin se naşte la 1820 în La Rochelle, port de pescari de pe coasta Atlanticului. Ne amintim că tot aşa, *„în vuietul mării"* — pe care nu-l mai suportă — şi-a petrecut copilăria Dominique... Este o întîmplare, este o coincidenţă ? Nu. Şi fără îndoială că toate lucrurile nu vor fi la fel. Dar a urmări copilăria lui Fromentin, adolescenţa, biografia lui cu un cuvînt, înseamnă totuşi a descoperi de la început pe Dominique el însuşi — fiindcă în băiatul acesta din La Rochelle trăieşte virtual, cu toate elanurile, cu tot orgoliul lui înfrînt, cu toate aspiraţiile şi cu toate dramele lui aproape neînţelese, durerosul erou al romanului de mai tîrziu.

Tatăl lui Fromentin este medic, dar are şi *„un violon d'Ingres*[2]" : pictura. Lucrul nu va fi fără importanţă pentru înclinările de mai tîrziu ale copilului. Despre mama lui nu ştim decît că a fost o femeie cumsecade, *„pioasă şi toleranţă"*. Pioasă... Lucrul iarăşi are importanţa lui, şi o mare importanţă pe care vom avea s-o vedem. Copilăria, Fromentin şi-o petrece la o proprietate a părinţilor, la Saint-Maurice, un sat în apropiere de La Rochelle. De aici, de la Saint-Maurice, el se va duce la La Rochelle să-şi facă studiile. Saint-Maurice, La Rochelle... Şi aici lucrurile se suprapun. În geografia romanului, Saint-Maurice se numeşte Trembles — La Rochelle va fi Ormesson.

---

[1] Un suflet de bună calitate, acela care a putut face un astfel de portret de femeie (H. Massis, *Jugement*, II, p. 283).

[2] O slăbiciune (vioara lui Ingres — pictorul care cînta de plăcere şi la vioară).

La şcoală Fromentin este, desigur, un elev strălucit... Ca şi Dominique ! De asemenea el nu va ezita mult asupra vocaţiei lui. Şi-o pricepe de la cei dintîi ani de viaţă. Şi dacă părinţii îl destinau unei cariere de magistrat, copilul dimpotrivă îşi vădeşte încă din aceşti ani de şcoală bogate aptitudini literare. Magistrat, judecător ! Nu, copilul acesta care abia se ridică la viaţă, dar care era *„o adevărată senzitivă"*, ne spune Gonse, şi pe care natura îl făcuse *„nervos ca o femeie"*, cum şi-ar fi instalat el viaţa într-un fotoliu rigid de magistrat, în spatele unor coduri cu litere aspre şi reci, în această lume în care se discută afaceri importante desigur, şi interese... Alta e viaţa pe care o visează el ! Fiindcă într-adevăr, el visează... Poate nu face decît atît. Vibrează, trăieşte, simte... Simte poate chiar prea mult pentru vîrsta lui. Să-l privim puţin. E la şcoală, în oraşul acesta, puţin comercial, în La Rochelle. Trebuie să credem că nu se simţea prea bine, pentru că el găseşte cele mai triste culori ca să ne vorbească de Ormesson. Imensitatea oceanului striveşte, apasă greu peste copilul acesta plăpînd şi timid. Are numai 14 ani. Vacanţele şi le petrece la Saint-Maurice. Lîngă proprietatea părinţilor lui locuieşte o doamnă Chessé împreună cu fiica ei, Jenny-Caroline-Léocadie. Familiile sînt prietene, copiii la fel... Dar iată, la vîrsta aceasta chiar, pe băncile şcoalei, aşa dar —, ca şi Dominique — Fromentin îşi fixează privirile tot mai atent asupra acestei Jenny-Caroline, cu trei ani mai în vîrstă decît el, şi care mai ales, foarte curînd, va fi măritată... Măritată cu un funcţionar din finanţe, „plicticos" şi bineînţeles gelos ! Un funcţionar gelos... Aţi găsi ceva care să pliotisească mai mult ? Caroline în schimb e fermecătoare ! O frumuseţe exotică — creolă — şi puţin cochetă, se pare... Atîta e deajuns. Fro-

mentin o iubește! Dar o iubește așa cum numai Dominique va putea să ne-o spună! Nu, să nu ne încruntăm prea mult, să nu ni se pară curios... Tineri băieți, exaltați de pubertate și de primele frumusețí — de ieri, de astăzi sau de oricînd! — câți dintre voi n-ați cunosout aceste amoruri de la 16 ani, care trebuiau să treacă o dată cu cea dintîi primăvară, dar care la vîrsta aceasta ni s-au părut întotdeauna astrale și definitive... O spune și Massis, cu oarecare ușoară severitate. Cei mai mulți dintre noi o spunem însă puțin surîzători, e adevărat, dar și cu o tandră aducere aminte!

Fromentin iubește, la 16 sau la 17 ani! Dar, am spus, copilul acesta visează, nu face decît să viseze. Visul lui are acum o formă, un obiect, un nume...

Vivre c'était rêver, rêver toujours... A quoi?
Tous trois nous le savons, Dieu, la nature, et moi.[1]

Iată, cu toată naivitatea lor, aceste versuri, din atîtea altele, pe care Fromentin i le duce Carolinei. Fiindcă și Caroline — la 20 sau 21 de ani — se plictisește, am văzut, lîngă soțul ei, gelos! Și funcționar... Ea întîlnește atunci flacăra acestui copil, care arde. Flacăra aceasta, căldura aceasta agită puțin, fără îndoială, și cei 18 sau 20 de ani ai ei. Nu știm ce va fi gîndit Caroline. Dar ea îl primește de mai multe ori pe Fromentin... îl primește noaptea... în camera ei... în absența soțului ei — dar de față cu o prietenă! Perfect onorabil așadar... Să nu ne grăbim totuși. S-ar părea că pînă la sfîrșit lucrurile nu rămîn tocmai așa... Vom vedea! Un motiv mai mult însă să crească exaltarea acestui copil, pentru care tot ce se putea dori

[1] A trăi înseamnă a visa, a visa mereu... La ce? O știm noi trei, Dumnezeu, natura și cu mine.

pe lume acum se chema Caroline! Dragostea aceasta — mărturisită, nemărturisită — continuă cîțiva ani. În același timp Fromentin își termină studiile secundare. Și tocmai ca în al VIII-lea capitol din *Dominique*, Caroline asistă la distribuirea premiilor, cînd Fromentin, pe estradă, încă în uniforma lui de liceu, o privește strivit pe această încîntătoare femeie pe care o iubea, și care era o doamnă, în timp ce el — copil! — își primea suprema distincție de școlar merituos... Așa de altfel cum — tot ca în roman! — la 14 ani numai, Fromentin asistă la căsătoria Jennyei-Caroline cu domnul Emile Béraud...

Această dragoste însă — absurdă, „imposibilă" — desigur neliniștea pe părinți, Ei îl trimit atunci pe Eugène, împreună cu fratele lui, Charles, la Paris, să-și facă studiile de drept, să se facă, în sfîrșit, magistrat și, cum s-ar spune, să-și vadă de treabă...

Începe altă viață pentru Fromentin. Dar această altă viață va fi aceeași! Găsim de la început în jurul lui trei sau patru prieteni — Léon Mouliade, Armand du Mesnil, Paul Bataillard sau Emile Beltrémiaux, care va semăna foarte bine cu Augustin, preceptorul lui Dominique. Așa după cum Mouliade va fi, se pare, însuși Olivier d'Orsel. Dar ca și școlarul de la liceul din La Rochelle, adolescentul care studiază dreptul acum aspiră mai degrabă la o carieră literară. Poezia îl încîntă, îl seduc marile figuri ale timpului, și îl încîntă tot ce poate să constituie un aliment și un climat pentru foamea lui insațiabilă de frumos. Să nu uităm: de pe acum el desenează, pictează. Izbutește de asemenea să intre în saloanele lui Michelet, al lui Quinet, al lui Sainte-Beuve. *Vivre, c'était rêver*[1]... El va

[1] A trăi înseamnă a visa.

continua să viseze! Face versuri și acum, mai ales acum, ca în primii ani cînd a cunoscut-o pe Caroline. Versurile acestea le publică într-un ziar din La Rochelle. Fără îndoială studentul acesta în Drept are preocupări destul de ciudate! Versuri, poezie, pictură... Dar nu e numai atît. El mai traduce primele 5 cînturi din *Infernul* lui Dante, sau 19 cînturi din *Iliada*. Apoi extrase din Seneca, din Theocrit, din Alceu. Studiază teatrul lui Voltaire, și începe chiar un „studiu sentimental", *Valentin*, din care nu scrie decît 9 pagini — 9 pagini însă care, de pe acum, îl amintesc foarte mult pe Musset... Și dacă în 1840 el își trece primul examen de Drept, nu mai este totuși nici o îndoială că adolescentul acesta știa acum foarte bine ce vrea, și își alesese irevocabil o altă lume în care era hotărît să trăiască. Dar mai ales în anii aceștia — 1839, 1840, 1841 — pasiunea lui pentru Caroline este și mai violentă, și mai vie. Ei se întîlnesc mai des, se apropie și mai mult. Cît de mult? Vom avea prilej să vedem... Să spunem deocamdată numai că dragostea aceasta alarma de data asta și pe cei mai buni prieteni ai lui. „*Voila quatre ans* — îi scria Beltremiaux în 1841 — *que tu es miné par cette si jolie mais si triste passion...* [1]"

Patru ani? Nu. Era foarte probabil mai mult.

Lucrurile aveau să ia însă o schimbare bruscă. Prin 1842, relațiile dintre Caroline și Fromentin se rup. Ce s-a întîmplat? Nu știm. Un capriciu al tinerei femei? Nu pare probabil. Sau poate, zice Armand Hoog, vreo scrisoare echivocă interceptată de soțul gelos? Timp de doi ani Caroline și Fromentin nu se mai văd. Sîntem în 1844. Dar acum intervine un deznodămînt care încheie romanul *trăit* al lui Fromentin. Caroline se îmbol-

[1] Iată patru ani de cînd tu ești consumat de această atît de frumoasă dar și atît de tristă pasiune.

năvește. Ea este internată într-o clinică și, în urma unei operații, moare. Este înmormîntată în cimitirul de la Saint-Maurice. *„A travers une porte vitrée,* ne spune Armand Hoog, *Eugène, amené par une amie, voit Madeleine (Caroline) pour la dernière fois*[1]".

Așa se termină în viață dragostea dintre Fromentin și Madeleine, dintre Dominique și Caroline, fiindcă este aproape tot una.

*

Care va fi însă viața lui Fromentin de acum încolo ? Cine ar fi putut să prevadă ? Dar încă din anii triști ai despărțirii de Caroline, o despărțire pe care moartea foarte curînd trebuia s-o facă definitivă, îl vedem pe Fromentin părăsind oarecum literatura și întorcîndu-se, căutînd parcă o altă lume, o lume pe care o știa, aceea a culorilor — în care sufletul acesta rănit, risipit, își simțea desigur alte corespondențe și izbutea să se regăsească mai mult. Îl vor pasiona de data aceasta peisagiile nordice, pictorii flamanzi, olandezi pe care se va duce să-i caute prin muzeele lor, la Amsterdam, la Haga, la Gand, la Bruges... Aceste mari pînze de brume și de ceață sînt făcute pentru sufletul lui ! Și dacă școala italiană îl lasă mai mult indiferent, dacă mărturisește că nu are nici un gust pentru Raphael de pildă, îl entuziasmează în schimb și îl exaltă un Van Eyck, un Cuyp, un Ruysdaël, un Memling, un Winants... Toți acești coloriști, toți acești peisagiști care nu făceau, în fond, decît să-i ofere aceleași dense melancolii, aceleași sumbre viori care cîntau de fapt în inima lui !

---

[1] Printr-o ușă cu geamuri, Eugène adus de o prietenă, o vede pe Madeleine (Caroline) pentru ultima oară.

Nicăiri poate, şi pînă la sfîrşitul vieţii, Fromentin nu s-a simţit mai bine decît în decorul acesta. Fervoarea lui deprimată, tăcerile lui adînci şi pline de atîta tumult, aceste fantome şi umbre care-l înconjoară, cum îl înconjurau pe Dominique, aici îşi vor fi găsit cadrul lor natural, în aceste brume nordice, în vecinătatea acestor canaluri pustii, la Amsterdam, la Haga, unde el a ştiut să vadă, ca un alt cîntec al lui, *„les quais sordides, les palais noirs, les arbres immobiles, les allées désertes... un parfait silence, un profond repos*[1]". Chiar şi atunci cînd paşii lui de călător îl vor duce în nisipurile fierbinţi sau sub soarele aprins din Egipt, din Alger, unde rasele şi peisagiile incendiate ale Africei se amestecă în imensitatea spaţiului, acelaşi cîntec dezolat se va ridica totuşi de pe coardele acestea rănite. El va mărturisi acum pe pînzele lui, pe care le aduce din aceste călătorii, aceeaşi calmă deprimare care-l consumă, aceleaşi voluptăţi de singurătate şi de părăsire : *„Le ciel mourant, les ombres douces et bleuies, la profondeur de l'espace, l'immobilité de l'air, le rayonnement de la terre encore chaude, les silhouettes obscures du douar...*[2]" Şi va reţine deopotrivă pe pînzele lui, în inima lui, va reţine mai ales aceste *„soirées africaines... sans crépuscule* — serile acestea africane *où la nuit vient comme une évanouissement*[3]".

Fiindcă Fromentin este un călător şi este un pictor ciudat. Este un călător care a călătorit ca să se odihnească. Şi este un pictor care nu şi-a găsit niciodată odihna !

---

[1] Cheiurile sordide, palatele negre, arborii imobili, aleile pustii... o adîncă tăcere, o perfectă odihnă.

[2] Un cer care moare, umbrele domoale şi albăstrui şi adîncimea spaţiului, imobilitatea aerului, iradierea unui pămînt cald încă, siluetele întunecate ale corturilor de arabi.

[3] Serile africane, fără crepuscul — peste care noaptea vine ca un leşin.

Am văzut că pasiunea pentru pictură, Fromentin o moștenește într-un fel de la tatăl lui. Dar fiul o va duce pînă la virtuozitate. Un mare pictor și critic de artă, *„un pictor de gentu"* va spune Armand Hoog. Cam în același fel au vorbit despre el, încă pe cînd pictorul își face apariția, un Edmond About și mai ales Theophile Gautier. S-ar zice că el este pictor înainte de a fi scriitor — deși am văzut că scrie înainte de a picta. Dar niciodată ca scriitor el n-a avut aceeași rîvnă, același orgoliu, aceleași înalte ambiții pe care le-a avut în opera lui de pictor. Nu și-a terminat bine Dreptul, și, cu toată nemulțumirea părinților, el aleargă la atelierele pictorilor. Îl vedem agitat, instabil, frămîntat. Își schimbă un maestru — Rémond, sau Michallon sau Bidault — își găsește altul — Cabat — se fixează greu. Caută mult, dar găsește puțin. Îi plac puține lucruri, dar ceea ce îi place, îi place pînă la exaltare, pînă la entuziasm. Am arătat pasiunea lui pentru flamanzi și pentru olandezi. Trebuie să o mai spunem și pe aceea pentru Delacroix, sau adevăratul cult pe care îl are pentru Tițian, sau marea admirație pentru Van Dyck... Ca și în muzică, unde nu-l cunoaște pe Beethoven, nu-l cunoaște pe Mozart, dar se mulțumește cu Bellini, cu Donizetti, și cu școala senzualistă a lui Rossini, și în pictură înclinările lui pot să pară ciudate, atunci cînd îl vedem refractar în fața lui Rembrandt și cu un gust destul de mediocru chiar pentru Rubens... Suflet mereu disponibil, activ, dar mereu oprimat, cu taine pe care el însuși poate nu și le va fi cunoscut, cum se explică aceste repulsii, aceste capricii, aceste umbre, aceste entuziasme destul de contradictorii, dar care, cu incoherența lor aparentă, nu fac poate decît să trădeze tocmai această stranie unitate a unei sensibilități atît de particulare! Fromentin dă cîteva

indicații în ai săi *Maîtres d'autrefois* (Maeștrii de altădată). Nu sînt suficiente. Secretul lui Fromentin însă, în opera lui chiar, în opera lui mai ales va trebui să-l găsim.

♦

Ca să picteze, Fromentin călătorește — și călătorind, el scrie. Nu este călătorul însă care să alerge din loc în loc pentru plăcerea de a călători. Dimpotrivă, el mărturisește undeva plăcerea lui sedentară de a se așeza, liniștea și odihna mai ales pe care numai în felul acesta le poate găsi. Fromentin are nevoie de odihnă. E obosit... Preferă La Rochelle, Parisului — iar cînd se instalează la Paris, se așază undeva, într-un atelier care e mai mult salon, ne spune prietenul lui, Gonse, odihnitor și liniștit ca însăși persoana lui.

Omul acesta bîntuit de atîtea neliniști, consumat de atîta dramă interioară! Cum n-am pricepe nevoia lui de odihnă, de multă odihnă, în care, cu siguranță, numai spiritul lui rămîne vagabond! Dar iată și condiția cea mai proprie pentru scriitor, pentru artist, ca să mediteze și să creeze. El a scris patru cărți. Trei dintre ele, le-a adus tocmai din aceste călătorii. *Un été dans le Sahara* (1856) și *Une année dans le Sahel*[1] (1858) ne descriu cu același soare, aceleași umbre și cu aceleași tonuri liniștite și adînci, ca niște ape stagnante, călătoria lui la Cairo, în Egipt, sau repetatele lui călătorii în *Alger*. În sfîrșit *Les maîtres d'autrefois*, în 1876, reprezintă un reflex al călătoriilor din Belgia, din Olanda și în care pictorul spune, de data asta cu toată arta cuvîntului, tot ce a gîndit el toată viața despre pictură, începînd cu anii pasionați ai stu-

[1] *O vară în Sahara ; Un an în Sahel* (litoral algerian pe Mediterană).

diilor de la Luvru şi pînă în aceşti ultimi ani de viaţă, cînd se duce să-şi plimbe aceleaşi eterne melancolii prin muzeele pe care le ştim, sau pe cheiurile Olandei, la Haga, unde se regăseau amintirile şi singurătăţile lui.

*

Dar mai mult decît toate aceste cărţi, mai mult decît chiar opera lui de pictor, numele lui Fromentin rămîne legat în primul rînd — şi aproape exclusiv s-ar părea — de romanul teribil şi crud pe care l-a scris. *Dominique* este opera care-i fixează numele şi care-l rezumă. Aici însă încep şi toate neînţelegerile.

În amintirea anilor noştri de adolescent, noi am situat *Dominique* în categoria acestor romane singulare — două sau trei — care ajung ca să ţină loc de tot ce ar mai fi putut să fie opera unui scriitor. *Adolphe, Dominique, Le grand Meaulnes* — cu toată distanţa în timp şi cu toate deosebirile lor — iată ce mi se pare şi azi că reprezintă o anumită culoare, un anumit climat, o anumită familie, un anumit sens artist al romanului chiar. S-ar spune aproape că şi Benjamin Constant, şi Fromentin, şi Alain Fournier şi-au pus toate romanele lor într-unul singur! De aici poate faptul că ele fixează o sensibilitate şi pun pecetea lor pe un timp. Şi de aici mai ales această fascinaţie, accentul acesta străniu, acest orizont depărtat, puterea covîrşitoare a acestor romane care nu mai seamănă cu nimic — care seamănă numai cu ele! Fără îndoială dragostea sfîşiată a Lenorei este alta decît a lui Dominique — dar pe un anumit plan aceeaşi! — după cum şi aventura infinită a lui Meaulnes, cu totul diferită, se poate întîlni, în secretul aceleiaşi sensibilităţi, cu această altă *aventură* pe care o trăieşte Do-

minique. Fiecare din aceste romane aduce, desigur, altă lume şi alt orizont. Secretul care le uneşte însă este această intensitate, acest *pathos* pe care-l aduc — în acelaşi timp pitoresc, culoare, distanţă ! — este faptul că ele se petrec la temperaturi necunoscute, la temperaturi inaccesibile ! Ele sînt singure şi unice.

Comedia umană a lui Balzac este universală, e vastă, copleşeşte prin imensitatea şi prin torentul ei — deşi nu trebuie să uităm că există şi aici această perlă, strălucitoare între toate, care se cheamă *La Duchesse de Langeais. Dominique* este numai un strigăt, un strigăt în noapte, în timp — un strigăt care nu se mai termină în toate inimile care l-au auzit ! El îşi ajunge sieşi. El ne ajunge şi nouă. Decît toate accentele atît de sonore, decît toate cadenţele atît de frumoase, aceste *„pures sanglots*[1]" ale lui Musset, este permis poate să ne mulţumim cu trei versuri din Mallarmé :

Je goûterai le fard pleuré par tes paupières
Pour voir s'il sait donner au coeur que tu frappas
L'insensibilité de l'azur et des pierres.[2]

Aceasta cred că poate să fie şi arta lui Fromentin.

Toată lumea însă nu a văzut-o la fel. Un acord totuşi pare a se stabili — dar nici de data asta întreg — atunci cînd este vorba să se afirme romantismul lui Fromentin, romantismul lui Dominique. Dar romantismul acesta, el însuşi, să fie atîta de sigur ?

---

[1] Hohote (de plîns).

[2] Şi voi bea fardul stropit de plîns pe pleoapele tale / Ca să văd dacă el poate să dea inimii pe care ai lovit-o / Insensibilitatea azurului şi a pietrelor.

Mai întîi Armand Hoog are dreptate să ne arate că tocmai caracterele fundamentale ale romanului nu apar aceleași în conștiința critică din timpul lui și pînă în ziua de azi. Pentru unii — să zicem Sainte-Beuve, George Sand — Dominique înseamnă „pudoare, sensibilitate, emoție reținută". Fără îndoială că dacă n-ar fi decît atît, ar fi încă destul de puțin. Pentru alții însă *Dominique* înseamnă mai degrabă un lucru inconsistent, fad, *„molesse, grisille"* [1]. Massis va vorbi chiar de *„tiédeurs"*, de *„secheresses"*. S-ar recunoaște totuși în *Dominique*, pînă la sfîrșit, *„l'oeuvre des tons fanés, des sentiments doux-amèrs, de l'estompement général"* [2].

Și cu toate astea, cîtă hotărîre fermă în atitudinea ultimă a lui Dominique, atunci cînd — fără să izbutească desigur ! — el își impune totuși tăcere și încearcă să sugrume în el atîtea furtuni care-l agită ! Și cît sentiment riguros al ordinei, cîtă voință inflexibilă în plecarea de la sfîrșit a Madeleinei, — care în acest moment culminant știe să găsească atitudini aproape corneliene ! Datoria ei, renunțarea ei la o dragoste imposibilă : *„Bietul meu prieten... dacă ai ști cît te iubesc"*.

Și chiar în critica permanentă — și atît de plată, fără îndoială ! — în predica de tot timpul a lui Augustin, cîtă voință totuși de echilibru, de ordine, de sănătate morală... Toate aceste lucruri care n-au nimic romantic în ele, care sînt excelente desigur, dar care dacă nu ne mai plac, este numai fiindcă le spune așa cum le spune Augustin.

---

[1] Moliciune, un lucru cenușiu... ceva călduț, uscat (Henri Massis, *Jugements*, II, p. 284).

[2] O operă de tonuri veștede, a unor sentimente dulci-amărui, a unor lucruri șterse, pierdute. (Armand Hoog — *Dominique. Introduction*, Armand Colin, Paris, 1959).

Sînt lucruri însă care se pare că nu s-au văzut destul. S-a reținut în schimb, și mi se pare că s-a reținut prea mult, un anumit ton și un anumit decor care pot să-i dea lui *Dominique* o culoare romantică. S-a arătat — Armand Hoog mai ales — nu știu ce exagerată voluptate a suferinței, pe care tocmai nu vom avea s-o vedem la Dominique. S-a arătat deopotrivă o anumită sensibilitate a lui Fromentin pentru anotimpurile întîrziate și triste, melancolia toamnelor, fiorul lucrurilor care dispar, sau timpul, timpul acesta „romantic", care trece și care doare — și totuși de data asta un timp pietrificat, monoton, stagnant... *„Fromentin a abondamment, démagogiquement utilisé la nostalgie du temps evanoui"*, zice Armand Hoog[1]. S-au reținut în sfîrșit figuri ca aceea a lui Olivier d'Orsel, *„le dandy charmant"*[2] și în care George Sand vede climatul mussetist ca o supraviețuire întîrziată a generației de pe la 1820. Și chiar Guy Sagnes, cu toate prudențele lui, aduce și el totuși la dosarul romantic al lui Dominique această voluptate a unui secret pe care Dominique îl duce cu el, dragostea lui Dominique — ca un saint-simonian — pentru satul natal, sau aceeași sfîșiere pe care i-o dă lui Dominique vremea care trece, timpul...

Iată cîteva din elementele care ar trebui să ne dea figura cu totul romantică a lui Dominique. Să mărturisim că nu ni se par atît de convingătoare. Discutabile în realitatea lor, mai grav este însă că de cele mai multe ori ni se pare că ele elimină din romanul lui Fromentin tocmai esențialul.

Și cu toate astea *Dominique* rămîne pentru Massis — ca și pentru Bataillard — *„le fils de René... un romantique*

[1] Fromentin a utilizat din plin, demagogic, nostalgia timpului dispărut (Armand Hoog, loc. cit., p. 11).

[2] Un elegant (rafinat) fermecător.

assagi... qui n'a pas grandi dans le souvenir tumultueux des batailles imperiales, mais parmi la morne platitude d'une societé bourgeoise et guindée" [1]. Destul de contradictoriu citeodată — şi vom vedea de ce — dar tot un „romantic cuminţit" apare Dominique şi pentru Armand Hoog. El îl fixează în această „generaţie intermediară" — *„espèce de fausse génération"* [2] — dintre romantismul liric de la începutul secolului şi pozitivismul critic de la 1860. De aceea Fromentin reia aceleaşi teme romantice, dar pe alt ton — şi de aceea el va trebui să aducă un romantism resemnat, stins, *„un romantisme sans tumulte"* [3], un romantism „al acceptării"... Pentru ca tot Armand Hoog însă, în studiul mai recent, din 1959, să ni-l arate pe Dominique, aşa cum vom vedea, ca un moment culminant totuşi — *„un aboutissement extrême du romantisme !"* [4]

În sfîrşit, Guy Sagnes, care discută şi „antiromantismul" lui Fromentin, nu ezită nici el, totuşi, să atribuie lui Dominique un romantism — nu al lui Balzac, nu al lui Stendhal, şi nici byronian — dar un romantism care-l aminteşte pe Jocelyn şi pe Amaury, un romantism al melancoliei...

Toate aceste poziţii şi toate aceste opinii pot să aibă, desigur, seducţia lor. Nu sînt oare, totuşi, şi alte perspective, cu o egală pondere, cu o valoare şi cu o seducţie egală ? Format la o şcoală de bogată cultură clasicizantă — l-am

---

[1] Fiul lui René... un romantic cuminţit... care n-a crescut cu amintirea tumultuoasă a războaielor imperiale, ci în platitudinea posomorîtă a unei societăţi burgheze şi pretenţioase (Henri Massis — op. cit., loc. cit.).

[2] Un fel de falsă generaţie.

[3] Un romantism fără tumult.

[4] Un punct terminal, extrem, al romantismului (Armand Hoog, op. cit., p. 7).

văzut traducînd *Iliada,* traducînd pe Seneca, pe Theocrit, pe Alceu — Fromentin nu arată el însuşi de atîtea ori, şi în toate felurile, toată oroarea în faţa acestei dezordini, în faţa acestor dereglări de sentimente şi pasiuni, care se exaltă în romanticii de la începutul veacului? În criza lui intelectuală de pe la 1843, nu-l vedem pe Fromentin — întocmai ca Dominique — arzîndu-şi 6000 de versuri, pe care nu le mai tolera?... Iar în „sinuciderea" lui Olivier d'Orsel, nu s-a văzut oare, şi cu drept cuvînt, tocmai o condamnare a romantismului — şi o dată cu ea, falimentul unei întregi generaţii? *„Un fils de René"*... Ni se oferă anumite similitudini de „cuvinte" şi „ritmuri". Nicăieri totuşi nu s-ar găsi în Dominique disperarea sau perversitatea romantică a acestor faimoase *„orages désirés"* [1] care l-au încîntat atît pe Chateaubriand! Tot *Dominique,* dimpotrivă, se ridică împotriva lor! Este o luptă împotriva lor... Această voluptate de neant şi de „abandon", proprie prin excelenţă romanticilor, este fără îndoială ceea ce Dominique respinge mai mult — fiindcă el nu face decît să-şi organizeze, să-şi adune toate puterile ca să se apere împotriva acestor forţe devastatoare pe care le semnifică anarhia sentimentelor, dezordinea pasiunilor... Iată ce mi se pare a fi esenţialul lui *Dominique,* iată ce trebuie să vedem cu siguranţă în primul rînd — dincolo de tot ce-ar mai putea să se cheme influenţele lui romantice. De altfel, cîţi dintre marii scriitori cu adevărat — se pot număra uşor! — cîţi dintre ei s-ar putea lăsa striviţi în închisoarea unei formule sau a unei doctrine? Ei participă dimpotrivă inevitabil, la toate modurile şi la toate modalităţile lucrului de artă. Şi dacă ar trebui să continuăm, să privim cu toată rigoarea,

[1] Furtuni dorite.

și dacă ne amintim că *Dominique* apare după *Madame Bovary* — la cinci ani — într-un timp așadar cînd se abjură romantismul în favoarea realului, dacă urmărim în sfîrșit pasiunea clinică aproape cu care Fromentin explorează psihologia lui Dominique, a Madeleinei, nu ne-ar duce aceasta pînă la Flaubert, sau chiar pînă la „documentul uman" al naturaliștilor ?

Nu vom contesta așadar că există în Dominique, există cu destul accent, și această notă, și această atmosferă romantică. Sîntem însă foarte departe să credem că acest romantism echivoc ar putea să definească exhaustiv romanul lui Fromentin. Atîtea evidențe se opun ! Sau atunci, dacă trebuie neapărat, am vrea mai degrabă să spunem că, într-un decor de atîtea ori romantic, Fromentin a instalat mai ales o foarte înaltă idee, o idee, în propriii termeni, religioasă aproape, de ordine și de echilibru moral. Sau o aspirație, cel puțin. Dar vom vedea că este tocmai ceea ce Henri Massis contestă cu o vehemență care nu s-ar putea ușor înțelege.

*

Să lăsăm însă aceste discuții de școală ! Valoarea lor în artă seamănă puțin cu birocrația — și ele nu fac decît să plictisească emoțiile... De aceea pe noi ne interesează mai puțin aici să punem etichete pe cărți și pe scriitori ! Ne interesează mai mult suflul care-i animă pe scriitori... Pathosul, elanul, arta lor ne interesează mai mult ! Și atunci, trebuie fără îndoială să ne apropiem de personagiile romanului... Este și singurul fel în care vom putea cunoaște mai bine realitățile lui.

Dar este puțin curios să vedem în locul acesta că — excepțînd pe Julie, nobilă victimă a unui amor absurd — niciunul din personagiile care încadrează pe Dominique și pe Madeleine nu are altă consistență, nu trece dincolo de banalitate, și nici unul nu se pricepe să cheme simpatiile noastre.

Iată-l pe Augustin mai întîi. În viață el pare a se fi chemat Emile Beltrémieux sau Armand du Mesnil. Nu știm cum vor fi fost acești prieteni ai lui Fromentin. Am vrea însă ca ei să nu fi semănat atît de mult tocmai cu acest plat, modest și atît de obositor prieten al lui Dominique!

Ni s-a putut arăta totuși un Augustin „dîrz, voluntar". Ni se arată repulsia lui în fața *sensiblerie*i și a dereglărilor romantice, obsesia lui de echilibru, de „sănătate morală"... În sfîrșit, el ar reaminti deopotrivă acele mari capete *„bien faites que l'Ecole Normale a donné à la France du second Empire... Quelque chose de Taine"* [1], mai adaugă Armand Hoog — care în același timp nu ezită totuși să-l recunoască, și *„un peu cuistre"* [2].

Puțin pedant? Nu, el e numai atît. Augustin este exact ceea ce se poate chema un *„primar"*. Și ceea ce francezul numește de obicei *„un raseur"* [3]. Normalan? E greu de crezut. De la Taine și pînă la Claudel — ca să-i amintim numai pe ei — nu știm ca faimoasa *Ecole Normale* să fi dat vreodată un exemplar de categoria lui Augustin. În fața lui, în apropierea lui, auzindu-l vorbind, ne amintim mai degrabă cuvîntul nu știu cărei doamne din jurul lui Ludovic al XIV-lea:

[1] Capete bine făcute pe care Școala Normală le-a dat Franței celui de al doilea imperiu; ceva în felul lui Taine.
[2] Puțin pedant (Armand Hoog, *Dominique*, 1938, p. XIV).
[3] Un pisălog.

„Ah, Seigneur, comme vous me faites haïr la vértu" [1]. Cuvîntul trebuie căutat, undeva, în Saint-Simon. Noi l-am amintit aici din memorie. Dar e singurul potrivit.

Ordine, sănătate, echilibru — desigur toate lucrurile acestea sînt în Augustin. Dar cum! Să-l auzim puțin vorbind.

Cînd este vorba de dragoste, Augustin recomandă... o higienă: *„des idées justes, des sentiments logiques (!), des affections possibles..."* — *„...la vie, le possible, la raisonable... mon pauvre ami"* [3]. Ne-ar trebui oare mai mult ca să adormim?

Dar el știe tot, el le explică tot — pentru el toate lucrurile sînt clare, și nici un secret nu există! Tonul lui, fără să fie doctoral — fiindcă Augustin e modest, este totuși, întotdeauna sigur, definitiv, peremptoriu. Dragostea — *„o boală a imaginației"*. Dominique se plictisește. De ce? Baudelaire, Valéry au cunoscut *„l'ennui, le pur ennui"* [3]. Nu! — *„l'ennui n'est fait que pour les esprits vides"* [4]. El, Augustin, își urmărește o „carieră", o ascensiune... El, cum s-ar mai putea plictisi! Olivier? Ah, și pentru el există o soluție: *„...dites-lui bien qu'il n'a qu'une chose a faire: c'est d'être heureux"*. [5]

Ar fi greu să continuăm. Toată predica lui — și Augustin nu face decît să predice — este pe tonul acesta. Într-un univers în care totul s-a rezolvat — și dragostea și fericirea, cum am văzut — Augustin trăiește cu un perfect „echilibru" fără îndoială, și muncește stăruitor, e adevărat, ca să obțină un grad mai înalt în administrația de Stat... În felul acesta suficiența

---

[1] O, Doamne, cum mă faci să urăsc virtutea!
[2] Idei juste, sentimente logice, afecțiuni posibile... — viața, posibilul, judecata... bietul meu prieten.
[3] Plictiseala, plictiseala pură.
[4] Plictiseala nu este făcută pentru spiritele goale.
[5] Spune-i că nu are decît un singur lucru de făcut: să fie fericit.

lui nu este egală decît cu mediocritatea şi cu platitudinea lui. O lecţie perseverentă şi dîrză de mediocritate, iată toată predica lui Augustin, şi iată la ce se rezumă toată psihologia lui. S-au căutat pentru Fromentin corespondenţe în Flaubert — Frederic Marceau — Dominique. Dar pe *Monsieur Homais* credem că este mai potrivit să-l amintim aici, în prezenţa lui Augustin. Fiindcă întocmai ca şi pentru *Monsieur Homais*, şi pentru Augustin se rezolvă tot! Iar cînd se întîmplă să nu mai priceapă, şi cînd rămîne perplex, atunci el are un fel de filozofie, am zice aproape un fel de teologie laică, a lui, în care declară că fiecare om de treabă trebuie, „merită" să fie „fericit"!

Ordine atunci, echilibru? Nu, sîntem foarte departe. Ordinea trebuie să aibă noutate şi îndrăzneală. Numai aşa ea este cuceritoare şi activă! Altfel se cheamă rutină, plictiseală, oboseală şi moarte!

Sur des pensers nouveaux, faisons des vers antiques [1].

Aceasta e ordinea.

Augustin nu ne oferă în schimb, apodictic, decît cîteva plate locuri comune — în acelaşi timp în care toate ambiţiile, toate „căutările", toate strădaniile lui se rezumă într-o mulţumită carieră burgheză, singura lui aspiraţie fiind să se ridice cît mai sus pe treptele superioare ale ierarhiilor sociale... De aceea nici de „sănătate" nu poate fi vorba aici. Fiindcă este atins cu siguranţă de o boală gravă a sufletului, a spiritului — de cea mai gravă şi mai antipatică boală! — aceea care-şi rezumă

[1] *Cu idei noi să facem versuri antice* (Vers de André Chénier).

toate idealurile de viață la aceste simple aspirații confortabile și administrative! Confortabile și burgheze...

La antipodul lui Augustin, îl găsim pe Olivier. Cît contrast — dar și cîtă asemănare în același timp! Olivier trebuie sau vrea să fie aventura, noutatea, artistul, libertatea, estetul poate, într-o viață care, fiind prea „cotidiană", îl plictisește! În registrul romantic — la un pol opus așadar — Olivier va avea însă exact aceeași suficiență și aceeași mediocritate ca și Augustin. Va fi tot atît de fad și de gol... Pînă într-atît este adevărat că platitudinea poate fi tot așa de bine clasicizantă ca și romantică — atunci cînd aceste două atitudini poartă deopotrivă stigmatul strivitor al locului comun și al rutinei. *„Les bien-pensants*[1]" nu sînt singurii care ne plictisesc... „Ceilalți", romanticii de speța lui Olivier, le fac un insuportabil *„pendant*[2]"!

Ni se spune undeva, în roman — ne-o spune chiar Dominique, spre stupefacția noastră mare! — că *„nimic nu egala în Olivier această frică de a se arăta ridicol, grija de a nu spune nici prea mult, nici prea puțin, sensul riguros al măsurilor"*.

Ar fi fost greu să se spună atît de bine exact contrariul de tot ce reprezintă Olivier! Ridicol, verbiaj, lipsă de măsură — de toate măsurile! — sînt doar primele trăsături care apar pe figura atît de goală, atît de gratuită, atît de inutilă, atît de fadă a lui Olivier... Vom vedea de altfel că nu sînt singurele! Departe de asta... Curios e însă că Dominique ne-o spune tocmai în timpul acestei mari discuții în care Olivier respinge, pe pagini întregi, în vaste declamații — care nu fac decît milă! — dragostea nefericitei Julie. Cîtă infatuare ghicim

[1] Oameni cumsecade (peiorativ).
[2] Continuare.

în tonul băiatului âstuta care se răsfață în tirade, și pe care-l bănuim tot atît de ușor că, foarte probabil... nu suferă în fond de nimic ! De nimic, cel puțin, din tot ce mărturisește... Fiindcă o „suferință" are. E însă alta ! O s-o vedem. Cît de gratuite însă și strigătele acestea repetate : *„n-o iubesc pe Julie ! N-o iubesc pe Julie !"*, ca și cînd, în clipa aceea chiar, nefericita fată i s-ar fi atîrnat de gît ! Și cîtă ostentație... Dar ascultați și filozofia lui, fiindcă — altfel era imposibil — el ridică totul pînă la valoarea principiilor... Ca și Augustin ! Amîndoi de altfel — se remarcă ușor — vorbesc mai tot timpul în sentențe și cugetă pe planuri foarte înalte... Așa cum în definitiv — cu totul științific — ne amintim că făcea și Monsieur Homais. Indiferent de culorile pe care le poartă, ei sînt totuși din aceeași familie !

Olivier așadar îi explică lui Dominique de ce nu se poate însura cu Julie. Și începe așa : *„Tu știi ce se înțelege prin a iubi sau a nu iubi ; știi bine că aceste două contrarii au aceeași energie, aceeași neputință de a se guverna. Încearcă totuși..."*

De asemenea „cazul" lui, figura lui, ia proporții mitice : *„E posibil că într-o zi să mă însor. N-o cred, dar ca să vorbim cuminte, îți voi spune dacă vrei că viitorul permite..."*

Tonul acesta pretențios, infatuat, prețios, disproporționat, va fi desigur, și tot timpul, nota dominantă a lui Olivier. Ostentativ, el nu vorbește decît ca să se arate — cu această teribilă dramă însă — că nu are și nu izbutește să arate nimic. Poza lui e goală ! Și vom vedea, poate tocmai de aceasta chiar, pînă la sfîrșit, va încerca să se sinucidă.

Vreți să-l mai vedeți pe Olivier ridicol ? Priviți-l tot timpul azvîrlindu-se într-un fotoliu — afectînd depărtarea, absența,

nerăspunzînd cînd e strigat, uitîndu-se fix în faţa lui, pentru ca toată lumea să se întrebe, bineînţeles... *„à quoi pense Olivier*[1]". Olivier care nu gîndea la nimic — decît firește cum să pară straniu *„dandy"*, cum să pară absent, într-un cuvînt cum să pară *„interesant"*... Poza aceasta îl rezumă întreg pe Olivier. Vreţi să-l mai vedeţi filozof? Este şi mai uşor! Ascultaţi toate goalele lui declamaţii, tonul acesta doct cu care face o întreagă teorie a plictiselii, sau emfaza cu care priveşte el întreaga istorie a lumii, pentru ca s-o declare, bineînţeles, mediocră...

Nu mai e nevoie să continuăm. Dacă Fromentin a vrut să facă din Olivier un estet tip 1820, un artist *„bizar, amabil, elegant, seducător, dezinvolt în gesturi, în ţinută, în vorbire"* şi murind strivit de „vulgaritatea" lumii, fără îndoială atunci Fromentin n-a izbutit decît o caricatură.

Nimic mai sărac şi nimic mai inconsistent decît acest Olivier care se plimbă prin roman ca o epavă a unui romantism defunct, şi golit de substanţă. Ar fi vrut să arate şi el desigur

Le mosaïque de mon coeur
Et le désordre de ma vie![2]

Este poate chiar toată ispita — şi tot „estetismul" lui. El nu are însă la dispoziţie pentru aceasta decît un foarte sărac vocabular şi „pozele" foarte sumare ale acestui *„mal du siècle"*[3] — nimic decît frazele gata făcute ale unui foarte sedentar romantism. Nici Musset aşadar — Musset a avut lirism! — nici

---

[1] La ce se gîndeşte Olivier.
[2] *Mozaicul inimii mele / Şi dezordinea vieţii mele.*
[3] Un rău al secolului. (Anumită sensibilitate a secolului al XIX-lea.)

Brummel, nici Wilde, verva acidă și reținută, drama interioară a lui Wilde.

Olivier se „sinucide" însă, am văzut. George Sand nu pricepe. Să încercăm noi să pricepem mai mult. Olivier se „sinucide" într-adevăr, nu din plictiseală — nici din oroarea „vulgarității" — dar el se „sinucide", foarte probabil, din disperarea de a izbuti, cel puțin așa, să pară „interesant". Este, am zice, termenul final al unei „poze"! Și este fără îndoială toată boala de care suferă Olivier... „Sinuciderea" aceasta, de altfel, este și ea numai „pe jumătate"! El nu face decît să se mutileze. Și pe urmă renunță!

Discursiv, am văzut... Dar mai grav decît atît: gongoric, gol și fad! E un înțelept — care nu știe nimic. E un dezgustat — care nu are nici o idee de gust... E un elegant indiscret — adică inelegant! Acest *„dandy charmant"* al doamnei Sand — trebuie să repetăm — ne plictisește prodigios...

*

Să lăsăm însă aceste locuri plate. Și să ajungem dintr-o dată pe culmi. Fiindcă într-adevăr pot să se cheme culmi: Dominique, Madeleine. Ei însă nu pot fi priviți izolat. A vorbi de Dominique înseamnă să vorbim în același timp și de Madeleine — iar amîndoi obligă să punem în discuție temele majore și sensurile ultime ale romanului.

Dar dacă Madeleine pare să nu fi ridicat prea multe dificultăți, și dacă toată lumea aproape a înțeles-o la fel — cîtă neînțelegere însă cînd este vorba de Dominique!

Să ni-l amintim puțin. Fromentin ni-l arată de la început în plin cîmp, vînînd o potîrniche, fugind de lume, și înconjurat numai de cîinii lui. Și din primele pagini ale romanului, Do-

minique ne spune că în el poate să vadă oricine chipul unui om fericit. Fericit! Nu este singurul „neadevăr" pe care — fără să știe, fără să-și dea seama — Dominique va avea să ni-l spună în toată spovedania lui... Fără să știe — sau poate mai degrabă încercînd, cu o dîrză voință, să se convingă el însuși că neadevărul acesta e adevărat. Dar omul pe care-l vedem are un secret, un lung secret, care s-ar putea bănui poate numai din izolarea și din tăcerile lui... În sfîrșit un incident dureros — sinuciderea lui Olivier, prietenul din copilărie — îl obligă pe Dominique să vorbească. Tăcerile acestea îl apasă, îl oprimă... Chiar acum, după ani de zile! El va trebui în sfîrșit să respire... Și va povesti unui prieten marele lui secret, care este marea lui dragoste de adolescent și de copil. O va povesti însă clipă cu clipă, și pînă la ultimul amănunt! Înțelegem bine că este o dragoste care nu l-ar mai fi putut părăsi...

Dominique a iubit-o pe Madeleine. Nici n-a îndrăznit s-o mărturisească. Ar fi fost inutil. Madeleine s-a măritat. El a încercat să lupte împotriva acestei iubiri „imposibile". Nimic n-a folosit. Pînă la urmă Madeleine și-a dat seama și ea... Pînă la urmă Madeleine a început să-l iubească și ea! Au încercat atunci amîndoi să fugă unul de altul. Au încercat în zadar... Depărtați, ei continuau totuși să-și trăiască dragostea lor tot atît de aprins. Într-o împrejurare cei doi iubiți se revăd. Un vertigiu îi confundă! Ei cad, unul în brațele celuilalt... O singură clipă! Iar clipa aceasta a rămas imaculată și albă. Dar e de ajuns... Fiindcă totuși ea s-a produs, pedeapsa lor — a lui Dominique, a Madeleinei — va fi să se despartă, să nu se mai vadă niciodată: *„nici în seara aceea, nici a doua zi și nici-*

odată". Psihé aprinzîndu-şi lampa ca să-şi vadă iubirea — pe care însă, fiindcă a văzut-o, va trebui s-o piardă...

Madeleine a dispărut. Iar dacă Dominique se însoară mai tîrziu, dacă are copii, dacă devine chiar primar şi viticultor în satul lui — dacă se declară chiar fericit — el povesteşte totuşi dragostea lui, repet, clipă cu clipă, amănunt cu amănunt, ca să pricepem într-adevăr că aceeaşi flacără îl arde şi azi, că nu s-a uitat nimic, şi că, într-o viaţă care nu poate să fie decît aşa cum este, el rămîne totuşi, fără scăpare, acelaşi amant etern, ideal, al Madeleinei... Omul rănit, nevindecabil, de rana eternă a dragostei — *aeterno devinctus volnere amoris*[1].

•

Ca toate lucrurile mari, şi romanul acesta este bogat, de o mare simplicitate. Dominique el însuşi este *simplu*, aşa cum îl vedem. Critica însă, uneori, a văzut mult mai multe complicaţii în nefericitul erou al lui Fromentin. S-a examinat cu lupa psihologia lui — şi poate mai dîrz chiar s-a examinat calitatea morală pe care o aduc pasiunile lui.

Cel mai curios — şi straniu — portret al lui Dominique pare să-l facă însă tot Armand Hoog. Şi dacă romanul ar reprezenta pentru Hoog — ca şi pentru Massis — un romantism liniştit, „cuminţit", am arătat că el poate să vadă totuşi în eroul romanului, în Dominique, *„un aboutissement extrême du romantisme*[2]".

Care sînt aşadar pentru Hoog, şi în primul rînd, caracterele rezumative ale lui Dominique? El o spune în propriii ter-

[1] *Învins de rana eternă a dragostei* (Lucreţiu, *De rerum natura.*)

[2] Un termen final al romantismului.

meni : *„une volonté de renoncement... le plaisir amer de se renier, de se condamner, de renoncer..."* [1] O „voință de a se tortura" — cu un cuvînt, o voluptate a suferinței. Și mergînd pe drumul acesta, el nu ezită să vadă în Dominique un adevărat *„Héautontimorouménos"* [2] baudelairian ! Dominique — propriul lui călău așadar... Nimic nu-l chinuiește. El vrea să se chinuiască singur ! În *Fleurs du Mal*, ca și în *Dominique*, s-ar părea că *„c'est le même supplicié volontaire qui (y) parle (plus ou moins déguisé)."* Iar pentru cine urmărește *„cette imagerie littéraire*, Dominique *devient le roman même de la plaie et du couteau..."* [3]

S-ar putea oare diforma mai mult caracterele reale, și atîta de evidente mai ales, ale lui Dominique ? Suferința lui o vedem, desigur... Dar unde este *voința* lui de a suferi ! O dragoste îl chinuiește, o știm. Dar el nu cheamă dragostea aceasta — el nu încearcă, dimpotrivă, decît să fugă de ea ! El nu este acel Renan voluptos care-i cerea lui Dumnezeu — pe alte planuri — să nu-l scape de o suferință care-l încîntă *„parce que je serais moins beau"* [4]. Nu ! Dominique cere dimpotrivă să scape, să uite, să nu i se mai amintească nimic. Dragostea aceasta, el nu numai că nu o cultivă, dar se luptă s-o sugrume în el, s-o piardă, să treacă dincolo de ea ! Încearcă o aventură ușoară — care nu-i reușește. Își impune o despărțire de doi

[1] O voință de renunțare... plăcerea amară de a se renega, de a se condamna, de a renunța...

[2] *Cel care se pedepsește singur*. (Unul din cele mai cunoscute poeme ale lui Baudelaire).

[3] Este același osîndit voluntar care vorbește (mai mult sau mai puțin travestit)... toată această colecție de imagini literare, *Dominique* ajunge să fie romanul însuși al rănii și al cuțitului. (Aluzie la un vers al lui Baudelaire din poemul amintit), Armand Hoog, *Dominique, Introduction*, 1959, pp. 7 și 9.

[4] Pentru că aș fi mai puțin frumos.

ani — care nu-i foloseşte mai mult. Îşi inventariază viaţa, vrea să şi-o schimbe. Aruncă din jurul lui, din viaţa lui, tot decorul romantic care putea să-i întreţină sau să-i favorizeze dulcea lui comuniune depărtată cu Madeleine... un clar de lună pe malurile Senei, soarele blînd, reveriile de sub ferestre..., îşi strînge nervii, nu mai vrea să cunoască decît ce este grav, sănătos, viril, *„ce qui est robuste et sain"* [1]. Se aruncă în studiu, scrie, călătoreşte... Încearcă dîrz, perseverent, dement aproape, să-şi deformeze el însuşi în inima lui, în gîndurile lui confuze, imaginea pură, imaginea ideală a Madeleinei, a femeii pe care o iubeşte. Încearcă s-o vadă urîtă, s-o vadă alta şi să se elibereze de ea. Şi chiar mai tîrziu, după ani, el nu cere decît uitarea, tăcerea. Călăreşte undeva, în cîmp. Un bătrîn păstor îl întîmpină, are chef de vorbă, îşi aminteşte trecutul...

— *„Vă mai amintiţi, domnule Dominique ?"*

Nu, Dominique nu vrea să audă, nu vrea să-şi amintească ! El dă pinteni calului şi fuge. Fuge de trecut — fuge de tot ce-l doare, de tot ce-i aduce aminte...

Ar fi putut oare să facă mai mult ? Dar atunci *aceasta* este „voinţa" lui Dominique de a suferi — şi acesta este *„le supplicié volontaire"* [2], de care ne vorbeşte Hoog.

Héautontimorouménos ? Unde găsim totuşi la Dominique **ţinutul** acesta damnat, această

Vorace ironie
Qui me secoue et qui me mord

unde găsim această voluptuoasă ferocitate şi acest „satanism" baudelairian ? De ce să-l căutăm atunci prin aceste meandre abstruse unde probabil numai Baudelaire a pătruns ?

[1] Ceea ce este robust şi sănătos.
[2] Osîndit voluntar.

Iar dacă trebuie neapărat Baudelaire, atunci Dominique riscă mai degrabă să semene cu altcineva... El se însoară, își administrează casa, bunurile, ajunge primar, se declară chiar „fericit" — dacă trebuie să-l credem ! Și bineînțeles că nu-l putem crede ! Și atunci apare mai mult ca acest perfect

Lecteur paisible et bucolique

chiar foarte bucolic ! Și ajunge să fie, mai mult, dacă nu un naiv, în orice caz un foarte resemnat și un foarte sobru *„homme de bien"* [1] ! Dar nu, desigur, nici una, nici alta.

Dominique, bătut de aceleași furtuni, pe care el le convertește numai într-o aparentă liniște, este tot atît de mult departe de acest cuminte și sobru *„homme de bien"* pe cît l-am văzut departe, și mult mai departe chiar, de acest *Héautontimorouménos*, care voia să-și fie singur *„le soufflet et la joue... la plaie et le coûteau"* [2]. Nu, Dominique nu fuge după suferință. Suferința fuge după Dominique... Există astfel desigur o imensă suferință în Dominique. Este poate toată drama și toată emoția lui. Dar ați cunoscut vreodată iubiri care să nu doară ? Ați cunoscut oare îndrăgostiți care să nu se teamă, să nu se îndoiască — îndrăgostiți care să nu sufere cu un cuvînt ? Suferința aceasta poate să fie voluptoasă... Probabil ! Sînt poate speranțele care dor... Și speranțele acestea, nedefinite, absurde, imposibile, sînt iarăși una din încîntările lui Dominique. Dacă există așadar o voluptate a suferinței în Dominique, atunci voluptatea aceasta există în toate iubirile — afară poate numai de aceléa prea casnice și burgheze... care însă nu sînt iubiri !

---

[1] Om cumsecade.

[2] Palma și obrazul... rana și cuțitul *(Héautontimorouménos)*.

Dar Armand Hoog, într-un studiu anterior, mai dă și altă sugestie — o sugestie de data aceasta mai aproape de adevăr. Dominique, zice el, reprezintă *„une philosophie de l'acceptation, dans une atmosphère barrèsienne avant la lettre*[1]".

O filosofie a acceptării, da, fără îndoială... O atmosferă barrèsiană însă e de văzut. Ceea ce trebuie să „accepte" Barrès, și ce acceptă Dominique — sînt lucruri cu totul diferite! De aceea a vorbi de o „atmosferă barrèsiană" înseamnă a confunda puțin lucruri care nu au nici un contact între ele. Barrès se mișcă în spații cu totul și cu totul altele decît acelea care au făcut climatul lui Dominique. Tocmai atmosfera este cu totul alta. Barrès „acceptă", desigur... Decît, acceptările lui sînt mai mult o iluzie în care el însuși nu va putea să creadă mult timp. E de ajuns să amintim că în Barrès *„l'homme libre"* de la 20 de ani *„n'a voulu que se retrouver"*[2], cum notează el în *Caietele* de la sfîrșitul vieții. Dominique, dimpotrivă! El n-ar vrea decît să se piardă — să se piardă din vedere... Dominique din ultimul act de la Villeneuve nu ar mai vrea — dacă i-ar fi posibil! — decît să-l uite pe cel de la Ormesson, de la Nièvres și de la Paris!

Și totuși o anumită comuniune, discretă, anumită solidaritate, există între ei — Fromentin, Barrès, Dominique. Este acest sentiment obosit, acest sentiment delicat și aproape insuportabil al vieții. Fiindcă Dominique va fi înțeles și el undeva — fie copil, în grădina de la Trembles unde își scria tema despre Hanibal, fie mai tîrziu pe străzile sordide din Ormesson, fie chiar la sfîrșit, sub cerul aparent împăcat și liniștit de la Villeneuve — va fi înțeles și el, ca și Bérénice

[1] O filosofie a acceptării într-o atmosferă barresiană, înainte *de Barrès* (Armand Hoog, *Introduction*, Cluny, 1938, p. XX).
[2] Omul liber... n-a voit decît să se regăsească.

cîndva *„que la vie des êtres sensibles est chose somptueuse et triste*[1]"...

*

Ar fi greu să parcurgem toată literatura, considerabilă, care s-a scris despre Dominique. De altfel nu toată această literatură ar putea să prezinte un interes egal. Dacă se vorbește de oarecare „afectare", și Fromentin, el însuși, se grăbește puțin să fie de acord — se recunoaște în general emoția, poezia, „cruzimea", arta romanului care cu siguranță că nu s-ar putea contesta. În acest sens opiniile lui Sainte-Beuve sînt mai mult decît favorabile, cu oarecare obiecții însă care ne pot face puțin să surîdem... Sînt exaltante acelea ale lui George Sand, care ridică și ea totuși unele semne de întrebare — și sînt destul de ciudate uneori acelea ale lui Lasserre.

Figura lui Dominique însă, adevărata lui figură, nu va putea să ne apară mai limpede.

Dar în toată această dezbatere, opiniile lui Massis sînt desigur cele mai interesante — și vor fi singurele care ne vor mai reține. Critica lui Massis — cum ne puteam aștepta — este în primul rînd aceea a unui moralist.

Sensibil la poezia lui Dominique, recunoscînd pe artist, el nu va fi totuși în nici un fel de acord cu valorile lui morale. Massis, de altfel, respinge romanul chiar de la început. El scrie *„Dominique ou la confession inutile"*[2]. Și de la început obiecțiile noastre apar. Inutil Dominique, inutilă „confesiunea" lui — de ce ? Și de ce trebuia să fie neapărat „utilă" ? Dar mai ales dacă există arta lui Fromentin, dacă există poezia lui — nu

[1] Că viața oamenilor sensibili este un lucru somptuos și trist.
[2] *Dominique sau confesiunea inutilă* (Henri Massis, *Jugements*, II, p. 283).

ajunge aceasta pentru ca romanul să fie totuşi „util" ?... Inutil însă Dominique, probabil, pentru că noi am avut cu toţii un astfel de roman al tinereţii noastre, şi pentru că Massis înţelege că, ajunşi *„à l'âge de raison"* [1], să rupem definitiv, sănătos, viril cu melancoliile care ne apasă şi cu erorile anilor risipiţi. Şi este adevărat că, în felul acesta, Massis a sacrificat el însuşi un „dominique" în tinereţea lui, un Dominique care se chema Jacques [2]. *„Ma vie,* zice el, *ne voulait plus chercher ses motifs que devant soi, là où étaient ses plus surs devoirs... Non, ne plus faire de littérature avec les moindres gestes de la vie..."* [3]

Aşadar o obiecţiune de principiu — obiecţiune însă care nu face decît să pregătească un adevărat rechizitoriu, un dîrz rechizitoriu împotriva lui Dominique şi a lui Fromentin. Aceste melancolii de tinereţe, şi aceste „erori", ne apasă, ne fixează în trecut — ne descompun într-un fel — şi ne fac improprii pentru viaţa pe care trebuie să ne-o construim în real...

Să fie însă aceasta oare situaţia lui Dominique ? Aceste melancolii, aceste dezastre şi aceste nelinişti l-au împiedicat oare pînă la sfîrşit pe Dominique să privească totuşi drept în faţa lui, să-şi organizeze viaţa şi să devină omul activ, binefăcător,

---

[1] La vîrsta înţelepciunii.

[2] *Romanul acesta început odinioară, şi ale cărui foi împrăştiate se mai găseau încă pe masa mea, l-am privit deodată cu nişte ochi care nu mai cunoşteau... Povestea aceasta, a unui copil care scapă mamei lui, care fuge şi de tristeţea năvalnică pe care o tînără femeie romanţioasă şi deprimată o face să apese asupra primilor lui ani, cît de departe eram acum de toate acestea !* (Henri Massis, *Evocations,* p. 260).

[3] *„Viaţa mea nu mai voia să-şi caute raţiuni decît în faţa ei, acolo unde erau datoriile ei cele mai sigure... Nu, nu mai avea rost să faci literatură cu cele mai mărunte gesturi din viaţă"* (Henri Massis, op. cit., pp. 260—261).

omul de la Villeneuve pe care-l știm ? Și apoi dragostea lui Dominique — dragostea pe care el știe să ne-o spună atît de artist și atît de sfîșietor — să semene ea oare cu toate dragostele pe care cu toți le-am avut în trecut ? Să nu faci literatură cu toate gesturile vieții... Credem însă că aceasta interesează mai puțin. Interesează în schimb, interesează mai mult cu siguranță *literatura* pe care o faci. Dacă Mistral, să zicem, ar fi fost el însuși Vincent — și nu știm dacă n-a fost ! — *Mireille* ar fi fost oare mai puțin poemul și cîntecul exaltant pe care-l cunoaștem ? Și cînd căutăm în artă valori de autenticitate, să disprețuim oare tocmai pe acelea care poartă pe ele, indelebilă, pecetea lucrului adevărat — *unic* — văzut, trăit, simțit ?

Dar Dominique nu este nici chiar acela care încearcă să ni se arate. Modest, el se declară *„une quantité négative"*, se declară *„distingué et médiocre... mais comme aussitôt il se rattrappe sur la qualité... Cette humilité — qu'on vante* — adaugă Massis, *n'est encore que le plus secret de ces propres hommages...* [1]". Căci se înțelege bine că n-ar putea fi atîta de mediocru un om *„qui a pu sentir, rêver, aimer de la sorte, à tel point qu'on passe pour une âme indélicate a ne l'admirer pas"* — și este ceea ce se pare că Dominique ne spune tot timpul, cu toată atitudinea și cu toată confesiunea lui. De asemenea *„dans sa résignation quelle douce et attirante complaisance !"* [2] În sfîrșit „stoicismul" lui, el însuși, e cu totul altceva : *„Ne*

---

[1] *„O cantitate negativă... distins și mediocru... — dar aproape în același moment el își ia ca un fel de compensație asupra calității... Această umilitate — pe care unii o laudă — nu este și ea decît cel mai secret dintre omagiile pe care singur și le aduce"* (Henri Massis — *Jugements*, II, p. 286).

[2] *„Care a putut să simtă, să viseze, să iubească în așa fel încît apari ca un suflet nedelicat dacă nu-l admiri... în resemnarea lui ce dulce și atrăgătoare îngăduință !"* (Ibid).

parlons pas de stoïcisme là ou il n'y a que lâcheté. Il est trop simple de n'être que malheureux"[1].

Ca să rezumăm însă totul cu un cuvînt, vom spune că pentru Massis, Dominique nu reprezintă decît *„une fausse sagesse"*, că el întreține *„le faux dans les sentiments"*, astfel de confesiuni fiind făcute numai *„pour nous gagner aux troubles qu'elles n'avouent que pour les propager"*. În sfîrșit, adaugă Massis, *„tel est le danger de tels livres qu'ils n'ont pas des admirateurs, mais des complices..."*

Dominique atacă fondul nostru moral ? Cine ar fi putut s-o creadă ? Să privim însă mai liber tocmai aceste valori morale pe care le ridică drama eroilor noștri.

În limitele unei morale mai îngăduitoare, sau în climatul confortabil al unui amoralism cotidian, desigur nici Madeleine și nici Dominique n-ar fi avut de ce să fie atît de nefericiți... S-ar fi găsit — o știm cu toții — s-ar fi găsit potriviri, posibilități. Madeleine ar fi putut să divorțeze, căsătorindu-se cu omul pe care a sfîrșit prin a-l adora. Nu era singura soluție. Rămînînd căsătorită chiar, cu domnul Nièvres, Madeleine ar fi putut să-și trăiască totuși, extraconjugal, dragostea ei cu Dominique.

Dar de aceasta nu poate fi vorba ! Nu... Sînt soluții care nu trec nici o clipă prin mintea eroilor noștri. Divorțul, pentru catolici, e imposibil. Adulterul — o crimă. Căsătoria e pentru totdeauna, pentru toată viața — ea se continuă, mistic, în eternitate ! Androginul platonician... Adulterul e de neconceput ! Iată tot orizontul moral al tinerei fete care a crescut pe băncile călugărițelor — și care mai poartă încă pe genunchi urmele genuflexiunilor făcute pe pardoseala capelei... Și iată-l pe Dominique el însuși, crescut de o mamă „pioasă", în aceeași tradiție a părinților lui.

---

[1] *„Să nu vorbim de stoicism acolo unde nu este decît lașitate. Este prea simplu să nu fii decît nefericit"* (Henri Massis, op. cit. p. 285).

Să-l auzim vorbind. Dominique are totuși o clipă de rătăcire, de uitare... El se gîndește în ceasul acela însă *„că o greșeală ar ucide-o pe Madeleine, și că fără îndoială, eu nu i-aș supraviețui nici un ceas"*. O greșeală ar „ucide-o" pe Madeleine! El nu i-ar supraviețui nici un ceas! Și iată-l iarăși pe Dominique, în momentul în care Olivier îi spune că într-o zi Madeleine va cădea totuși în brațele lui:

„— *Olivier*, strigă Dominique, *Olivier, taci din respect pentru Madeleine, dacă nu din milă pentru mine*".

Dar s-o auzim și pe Madeleine. Este a doua zi, după îmbrățișarea ei de o clipă, cu Dominique. Și astăzi cînd ea dispare, îi mărturisește în sfîrșit lui Dominique dragostea ei: *„...Ieri nu ți-aș fi spus-o; astăzi aceasta se poate mărturisi, pentru că acesta este cuvîntul interzis care ne desparte."*

Dragostea neîngăduită — cuvîntul care s-a spus!

Cuvîntul acesta ajunge — greșeala, crima — pentru ca nimic să nu mai fie posibil.

Iată temperatura, inumană aproape, la care se dezbate romanul, iată strigătul lui Dominique, al Madeleinei — un strigăt care le rezumă toată ființa — și iată mai ales aceste valori morale pe care Massis refuză totuși să le vadă în romanul lui Fromentin! Valori care ard totuși aici pînă la flacără, și pînă la incandescență...

O, dacă Madeleine ar fi consimțit la adulter — sau cel puțin la divorț — dacă Dominique ar fi avut și el aceleași sensuri de viață, cît de posibilă și cît de confortabilă ar fi putut să fie dragostea lor!

Privim de aceea cu oarecare ridicare din umeri — și cu puțină milă — întrebarea cinică pe care o pune Sainte-Beuve, și pe care, mai mult decît surprinzător, pare să și-o însușească

Massis. De ce fuge Dominique ? De ce nu-şi ia dragostea lui, atunci cînd şi-o poate lua... *„Qu'avait-il a faire de souffler pendant des années sur le feu, pour se dérober et s'enfuir au moment où il voit la flamme*[1]".

Şi Saint-Beuve nu pricepe. Îl înţelegem ! El desigur n-ar fi fugit cînd flacăra s-a aprins şi nici chiar înainte de a se aprinde... Victor Hugo a ştiut-o prea bine ! O ştim şi noi. Mai grav însă este că nu înţelege Massis. Şi tot atît de grav, şi tot atît de ciudat, să-l vedem pe Massis asociindu-şi pe Sainte-Beuve, pentru ca — în numele sănătăţii morale chiar — să-l condamne pe Dominique.

Dar mai întîi în ce foc a suflat Dominique ? Niciodată, în niciunul ! Niciodată n-a încercat el s-o cuprindă, s-o agite, s-o aprindă pe Madeleine. Şi nici dragostea lui, el nu şi-a mărturisit-o niciodată. Dominique nu „s-a declarat" : el a fost descoperit... Dacă Dominique a suflat totuşi într-un foc, a fost într-unul singur : acela care s-a aprins în el ! Şi a suflat atunci — cît a putut — în speranţa că şi focul acesta totuşi, odată, va putea să se stingă.

De ce a fugit Dominique atunci ? A fugit — şi el, şi Madeleine — *tocmai* pentru că flacăra s-a aprins ! A fugit pentru că ei se găseau în faţa unei „crime", — am văzut-o — o crimă cu care, şi el şi Madeleine, erau incompatibili în substanţa lor, în natura lor, în toate sensurile lor de viaţă. Au fugit în sfîrşit, şi unul şi altul, pentru că — prin toată drama care i-a cuprins — ei n-au putut să-şi părăsească natura lor, ei au rămas să aibă cu un cuvînt aceeaşi perfectă sănătate morală. Şi

[1] *De ce s-a mai apucat el să sufle ani de zile într-un foc, pentru ca să se dea la o parte şi să fugă în momentul în care vede flacăra.*

fără îndoială, dacă n-ar fi fost aceste intransgresibile scrupule, dacă n-ar fi fost conştiinţa acestor înalte valori, catolice în esenţa lor, nimic — şi nici o timiditate — nu l-ar fi împiedicat pe Dominique, şi n-ar fi împiedicat-o pe Madeleine, să accepte comunele voluptăţi pe care ni le oferă banalitatea cotidiană.

De aceea plecarea lui Dominique şi a Madeleinei, despărţirea lor, cuprinde şi cea mai emoţionantă lecţie. Ea ne învaţă că sînt pasiuni triste, că pasiunile acestea sînt devastatoare — dar că ele totuşi trebuie să fie înfrînte, dacă ţinem la calitatea noastră de om. Şi atunci cînd s-ar părea că n-ar exista nici un drum — unul totuşi, oricînd, există : este acela al sacrificiului şi al suferinţei... Al sacrificiului care poate regenerează !

Critica lui Massis însă, pasionată, vehementă — oricît ni s-ar părea de injustă — are totuşi marile ei frumuseţi. Este sigur de asemenea că ea ne cheamă în centrul celor mai grave dezbateri. Prin această contradicţie chiar, am putut să dezvăluim şi mai bine caracterele fundamentale, valorile morale ale romanului şi ale eroilor lui. Drama lui Dominique şi a Madeleinei este o dramă esenţialmente catolică. Ea nu se poate pricepe decît aşa ! Ea exprimă adevărul catolic, valorile lui, cu toată rigoarea, cu tot ce au ele implacabil, inuman şi sublim. Iar „acceptarea" Madeleinei, acceptarea lui Dominique — sfîşiată parcă de fulgere şi de trăznet — ne lasă puţin să visăm pe cele mai înalte culmi...

*

Decît, ca un apendice la această discuţie. am vrea să ne întoarcem puţin spre Madeleine — s-o privim în adevărul ei. în intimitatea conştiinţei ei. Am vrea să ne întrebăm cu un cuvînt

dacă adevărul perfect și rigid în care trăiește Madeleine, nu riscă totuși să fie numai formal...

Madeleine a avut o îmbrățișare de o clipă cu Dominique, îmbrățișare care i-a dat dreptul cel puțin să-și mărturisească și ea dragostea ei. Lucrul e însă capital. Ceva s-a schimbat în univers! Un abis s-a deschis în fața ei. Și ea dispare atunci, înaltă, statuară, sublimă, pe un fundal aproape shakespearian...

Plecarea aceasta însă schimbă oare cît de puțin din realitățile care totuși rămîn? Niciun adulter, *de chair*, nu s-a consumat! Dar aceasta poate interesează mai puțin. Carnea e slabă, e „tristă", e pieritoare! Am vrea să spunem însă că, iubind un alt om, dar trăind, cu adevărul ei ascuns, în patul soțului ei — pe care nu-l iubește — există de data asta un adulter, și mai grav, un adulter moral care rămîne să se consume astfel cu fiecare clipă de viață. Și pe care Madeleine nu l-ar mai putea evita...

Este numai o întrebare pe care o punem. Știm bine însă că discuția are alte implicații, în proprii termeni, teologice, care trec dincolo de preocupările noastre de aici.

Dar caracterele adevărate ale Madeleinei? Pe acestea nu le vom putea vedea mai bine decît privind însăși opera de artă pe care o constituie romanul lui Fromentin.

*

Madeleine într-adevăr nu este ea însăși decît o operă de artă, după modelul pe care-l știm și care s-a chemat Caroline. Iar opera aceasta este chemată să cuprindă, să definească și să rezume întreg romanul — „tot Dominique" și „tot Fromentin". În această operă de artă se explică, se confundă, și se cuprinde tot.

Am văzut dragostea lui Dominique și a Carolinei. Dar nu a fost spus totul încă. Un doctrinar spiritualist și liberal din al XVIII și al XIX-lea veac, Royer-Collard, pretindea că *„la vie privée doit être murée*[1]". Lucrul poate să aibă un sens. Nu mai este același lucru însă cînd un scriitor scrie un roman autobiografic. Atunci viața lui intimă, viața lui privată, el și-o oferă singur. A-i cunoaște viața așa cum a fost, înseamnă a-i pricepe opera și mai bine, a pricepe și mai bine arta pe care a pus-o în opera lui. Nicăieri poate, mai mult decît la Fromentin, adevărul acesta n-ar putea să fie mai adevărat și util.

Să ne apropiem atunci — cu degete delicate, de viața adevărată a lui Fromentin și de dragostea lui adevărată cu Caroline. Mai toți biografii ne-ar lăsa să pricepem că dragostea aceasta a rămas, cum se spune, „curată", a avut un caracter platonic. Caroline, cochetă — am văzut — îl primea pe Fromentin și noaptea în camera ei, în absența soțului ei — dar de față cu o prietenă. Se pare totuși că pînă la sfîrșit această „cochetă", această frumoasă și bună prietenă l-a primit pe Fromentin și singură. Se pare în sfîrșit că ea l-a primit pe Fromentin... așa cum trebuia să-l primească.

Există în această privință documente care n-ar mai lăsa îndoială. Mai întîi o scrisoare prin care Mouliade îi răspunde lui Fromentin, „felicitîndu-l" și arătîndu-i că ia și el parte la fericirea lui „întreagă acum" — *„votre bonheur si complet à vous"*. În al doilea rînd o scrisoare a lui Charles, fratele lui Fromentin — care, vorbind pentru o comandă de pantofi de *„grosimea piciorului Carolinei" — „le tour de sa jambe"* — adaugă *„tu dois le connaître*[2]"...

[1] *Viața particulară trebuie să fie zăvorîtă.*
[2] *Tu trebuie să-l cunoști* (Guy Sagnes, op. cit., pp. 20—21).

Dar mai ales de ce să nu citäm ultimele două terţine dintr-un sonet inedit, în care există, am zice, însăşi confirmarea lui Fromentin privind adevăratele lui relaţii cu Caroline, cu doamna Béraud. Este probabil timpul în care Fromentin încetase s-o mai vadă pe Caroline. El îşi aminteşte dureros *„le tiède alcôve où l'amant était roi"* [1]. El nu mai are acum decît „consolările". Şi ce consolări !

C'était à la même heure après minuit sonné
Et je ne pensais guère alors qu'abandonné
Sur ce morne oreiller dont la toile est de glace

Je dusse, un mois plus tard, expier tout cela,
Et, pour me consoler, penser qu'un autre est là
Qui dort au pied du trône où j'usurpais sa place [2]

Se pricepe deznădejdea amantului care a trebuit să cedeze soţului pînă la sfîrşit, locul pe care i-l „uzurpase".

Faptul acesta însă aruncă — nu atît asupra vieţii lui Fromentin — dar asupra Madeleinei, asupra romanului, şi asupra artei lui Fromentin mai ales, o lumină din cele mai interesante. Sînt într-adevăr în roman lucruri care ar rămîne de neînţeles aproape, dacă n-am cunoaşte şi aceste adevăruri de viaţă. S-o confruntăm atunci un minut pe Caroline şi pe Madeleine.

Caroline a fost „cochetă". „Cochetă" este fără îndoială de atîtea ori şi Madeleine — dacă n-ar fi decît că de atîtea ori ea afectează să nu-şi dea seama de sentimentele reale ale lui Dominique. Pînă aici totul e bine ! Lucrurile se schimbă însă.

---

[1] *Alcovul cald în care amantul se simţea ca un rege.*

[2] *Era la aceeaşi oră, după ce sunase mizeul nopţii / Şi eu nici nu mă gîndeam atunci că, părăsit / Pe perna aceasta tristă a cărei pînză e de gheaţă / O lună mai tîrziu trebuia să expiez toate acestea / Şi ca să mă consolez, să-mi spun că altul era acolo / Care doarme lîngă tronul unde eu îi uzurpasem locul.* (Citat de Guy Sagnes — op. cit., p. 22).

Caroline trăiește cu Fromentin o dragoste adevărată. Madeleine trăiește cu Dominique o dragoste ideală numai.

De aici pornesc toate contrazicerile, *aparente*, ale romanului — dar și tot lucrul pasionat al lui Fromentin, și al omului și al artistului.

Caroline, trebuie să mai spunem, e bună, e generoasă, e umană — e bună adică în modul omenesc de a fi bun. S-o vedem atunci pe Madeleine. Și este unul din momentele caracteristice. Dominique exprimă cu toată ființa lui sentimente care nu se mai pot reține — dar pe care încă n-ar îndrăzni să le mărturisească! Madeleine privește împietrită, ea însăși cu ochii în lacrimi... Dominique se prăbușește la picioarele ei! Ea se ridică atunci „cu o mișcare de femeie indignată" și dispare, fără un cuvînt, cu un gest care comandă numai tăcere. Madeleine e sublimă! În aceeași măsură însă e inumană!

Dominique o declară totuși, în clipa aceasta, chiar, *„un înger de prevedere și de bunătate"*. De prevedere? Probabil pentru că l-a oprit să alunece mai mult... Dar „de bunătate?" Nu mai pricepem...

Altă dată Madeleine îl primește pe Dominique rece, chemîndu-și soțul să fie de față — Caroline nu s-ar fi gîndit să-și cheme soțul! — și tot rece îl lasă să plece, sprijinindu-se ostentativ de brațul domnului de Nièvres.

Dar chiar în momentele cele mai afectuoase, care este totuși „bunătatea" Madeleinei? Cînd era ea mulțumită de Dominique? Ne-o spune Dominique, el însuși: *„cînd îmi sfărîmasem bine inima ca s-o silesc să bată mai încet"*. Cînd izbutea așadar *„să-și sfărîme inima"* și să tacă, să nu mai arate nimic.

Dar aceste momente sînt pretutindeni, și nu se mai pot număra pe toate paginile romanului. Dominique o proclamă

însă pe Madeleine, tot timpul „caritabilă", „generoasă", „bună", „de o bunătate îngerească", așa cum am văzut.

Să fie aici o stridență ? Așa ar putea să ne pară... Am spus că nu mai pricepem ? Ne-am grăbit ! Acum cînd cunoaștem și viața, nu numai romanul, ne dăm bine seama că nimic totuși nu este mai ușor de priceput... Și pricepem că aici apare Fromentin care, cu pasiunea omului și cu geniul artistului, își înalță pe alt orizont opera lui de artă !

Să-l auzim încă o dată vorbind, de data asta pe Fromentin el însuși. Fromentin-Dominique. Cîteva zile după moartea Carolinei :

„Je pense à toi, qui dors là-bas sous l'herbe mouillée du cimetière, pauvre tête si belle, aux yeux si doux, au teint si blanc, aux cheveux si noirs. Je pense à toi qui subsistes là-haut dans l'inconnu dévoilé, chère âme, âme heureuse, âme satisfaite, âme apaisée !... Amie, ma divine et sainte amie, je veux et vais écrire notre histoire commune, depuis le premier jour jusq'au dernier. Et chaque fois qu'un souvenir effacé luira subitement dans ma mémoire... [1]".

Să ne oprim aici. Este un hohot insuportabil ! *Divine et sainte amie...* El o va sculpta acum, ca să nu mai moară, pînă la ideal. Și dacă a vrut să suprime tot omenescul, și toate

---

[1] *„Mă gîndesc la tine, care dormi acolo, sub iarba udă a cimitirului, cu capul tău atît de frumos, cu ochii atît de dulci, cu obrazul atît de alb, cu părul atît de negru.*
Mă gîndesc la tine care continui să fii, acolo, sus, în necunoscutul acesta dezvăluit, suflet scump, suflet fericit, suflet satisfăcut, suflet împăcat...
Prietenă, divina și sfînta mea prietenă, eu vreau și am să scriu povestea noastră a amîndurora, de la cea dintîi pînă la ultima zi. Și de oricînd o amintire ștearsă, va luci dintr-o dată în memoria mea..." (Guy Sagnes, op. cit., p. 24.)

servituțile lui — este probabil pentru că nici o umbră nu mai trebuia să cadă pe fruntea acestei statui !

Asistăm astfel aici, la această teribilă, la această intimă și tandră complicitate dintre Fromentin și Caroline — o complicitate din care trebuia să apară chipul ideal pe care-l vedem în roman. Transpusă în roman, convertită în operă de artă, Caroline nu mai putea să fie decît Madeleine. Dar în același timp ne dăm bine seama că Fromentin nu s-ar fi resemnat în niciun fel să lipsească opera lui de tot ce a fost generos și uman, toată căldura foarte omenească a exaltantului model pe care l-a iubit ! Sînt lucruri de altfel pe care nici nu le-ar mai fi putut separa. El va da atunci Carolinei, peste timp, măreția statuii — după cum Madeleinei va trebui să-i dea toată inflexiunea umană pe care a avut-o în viață Caroline, pe care a avut-o doamna Béraud. Madeleine — am văzut-o, înaltă, inaccesibilă, sublimă, inflexibilă pînă și în lacrimile ei... Dar cînd Fromentin ne-o arată totuși caritabilă, generoasă, îngerească, bună, simțim că de sub faldurile Madeleinei se ridică amintirea Carolinei — ca o viziune care n-ar mai putea să dispară. Se ridică foarte sus, ca o frumusețe antică — așa cum s-ar ridica spre cer, după ce totul s-a consumat și ars, fumul sacrificiilor bine primite... Și aici poate să fie și momentul cel mai înalt al artei lui Fromentin. Fiindcă poate pentru prima dată, pe un orizont literar destul de bogat, simțim pînă la evidență și pînă la miracol, această asociere, această confuziune deplină între lucrul de artă și viață — ca și cînd artistul ar vrea, fără să-i spargă tiparele, să impună totuși în opera de artă și toate prerogativele vieții. Miracolul este poate acela al unei dureri trăite cu atîta noblețe — al dragostei — și al unui sacrificiu pe cele mai înalte poziții.

Dar mai este și o altă biruință a lui Fromentin. Aceea pe care a vrut-o cu siguranță cel mai mult. S-a spus că el a scris Dominique ca să-și „lichideze" o dragoste romantică, nefericită, și, o dată cu ea, obsesia Carolinei... Nu, am văzut că, tocmai pentru ca s-o perpetueze a scris Fromentin. Este sigur că n-ar fi putut să izbutească mai mult. Și de aceea cînd Caroline își dă sufletul pe un pat de spital, și cînd Fromentin o privește în genunchi, noi avem sentimentul viu că totul nu s-a terminat.

Nu, Caroline trăiește mai departe. Trăiește, fiindcă Dominique de data asta o poartă cu el, cu toată drama — sublimată pînă la ideal — cu alte înălțimi, cu toată puritatea și cu toate prestigiile Madeleinei. Madeleine, aceasta e Caroline pe care a iubit-o Fromentin. Și probabil că aceeași va fi fost și ea... Dar avînd acest chip ideal, firește că ea n-ar mai putea să dispară. Fromentin a aruncat asupra-i suflul acesta necunoscut, al dragostei pe care am văzut-o — și care o readuce la viață.

Âme au si clair foyer tremblante de m'assesoir
Pour revivre il suffit qu'à tes lèvres j'emprunte
Le souffle de mon nom murmuré tout un soir[1].

Aceasta e opera lui Fromentin. El se cuprinde tot în opera aceasta. Și-a pus aici toată viața lui — ca o liberă devoțiune — tot patosul, toată suferința lui! Și s-ar spune într-adevăr că umbrele acestui doliu din cimitirul de la Saint-Maurice s-au întipărit pe fruntea lui, dar n-au făcut decît să

[1] *Suflet care tremur așezîndu-mă pe lespedea aceasta atîta de luminoasă / Ca să retrăiesc îmi ajunge să iau de pe buzele tale / Suflul numelui meu murmurat o seară întreagă* (Mallarmé, sonet).

întreţină şi mai viu o flacără care nu se mai stinge. Şi care-i dă şi Carolinei o viaţă fără sfîrşit...

•

Fromentin s-a însurat, e adevărat — ca şi Dominique ! Abia dacă mai trebuie să amintim. Dar Dominique nu s-a vindecat nici el — ca şi Fromentin ! Amîndoi se confundă. Însurat, Dominique rămîne totuşi acelaşi „văduv", eternul văduv — acelaşi *desdichado — „le ténébreux... l'inconsolé...*

Le prince d'Aquitaine à la tour abolie." [1]

Şi de aceea cînd îl lăsăm pe Dominique în ultimile pagini ale romanului, cînd îl vedem strîngînd mîna lui Augustin, în casa lui, în mijlocul alor săi, sub cerul îngîndurat de la Villeneuve, simţim totuşi că acelaşi fior continuă, în prada aceluiaşi destin — acest imens Destin care rămîne să rezolve singur toate pasiunile, toate dramele, toate bucuriile, toate contradicţiile şi toate incompatibilităţile noastre.

Romanul lui Dominique şi al Madeleinei, este romanul lui Fromentin şi al Carolinei : este romanul prin care ei *continuă*. Sufletele lor împăcate palpită acum sub stelele mai fericite ale unei alte lumi. Îi uneşte astăzi pe amîndoi aceeaşi operă de artă — şi putem şti că amîndoi, în opera aceasta, au rămas pentru de-a pururi nedespărţiţi.

S-a evocat o atmosferă barrèsiană. Să punem atunci peste toată opera lui Fromentin, să punem pe romanul lui — ca să-l rezume — acest simplu epigraf din Barrès : *Amori et dolori sacrum*. Închinat dragostei şi durerii.

TOMA VLĂDESCU

[1] *Tenebrosul... neconsolatul... prinţul de Aquitania cu turnul sfărîmat.*

TABEL CRONOLOGIC

1820 La 24 octombrie se naşte în La Rochelle, viitorul pictor şi scriitor Eugène Fromentin.

Cu trei ani mai înainte (1817) se născuse Jenny-Caroline Léocadie Chessé, iubita lui Fromentin, cea care i-a inspirat-o pe Madeleine din unicul său roman, *Dominique*.

1831—1838 Fromentin îşi face studiile secundare la liceul din La Rochelle, remarcîndu-se ca unul dintre elevii buni ai şcolii.

1832 Se naşte, la Paris, marele pictor Claude Monet.

1834 Iubita sa Jenny-Caroline Léocadie se mărită cu funcţionarul superior Emile Béraud. Fromentin asistă la cununie întocmai cum în roman eroul său Dominique va asista la căsătoria iubitei sale Madeleine cu ducele de Nièvres.

1835 Apare volumul *Cîntecele amurgului* de Victor Hugo.

1838 Fromentin își isprăvește școala și-și ia bacalaureatul.

1838—1839 Apar în ziarul *La Charante Inférieure* primele versuri ale lui Fromentin.

1839 Fromentin petrece cîteva zile la prietenul său Léon Mouliade care, întorcîndu-i vizita, va sta o săptămînă la Saint-Maurice. Acest prieten îi va servi scriitorului ca model pentru Olivier D'Orsel, un alt erou din romanul *Dominique.*

Apare *Mănăstirea din Parma* de Stendhal.

1840 Fromentin își ia primul examen la Facultatea de drept și se împrietenește cu Paul Bataillard.

1842 Apar primele încercări literare ale lui Fromentin, scrise în colaborare cu un alt bun prieten al său, Emile Beltrémieux.

1843 Fromentin își ia licența în drept și, în același an, depune jurămîntul ca avocat la „Curtea Regală" din Paris.
Deși cu cîțiva ani mai înainte se dedicase literaturii, proaspătul avocat, sub influența unei expoziții de pictură orientală, va opta pentru această nouă artă, căreia un an mai tîrziu i se consacră în mod statornic și serios.

1844 Moare iubita sa din tinerețe, Jenny-Caroline Léocadie.

1846 Devenit elev al pictorului Cabat, Fromentin întreprinde o primă călătorie în Algeria, al cărei relief încins de soarele torid al Africii îi va inspira o seamă de peisaje ce se vor remarca mai ales prin delicatețe și suavitate.

În același an apare romanul *La mar au Diable (Balta diavolului)* de George Sand, considerat primul roman francez al ciclului rural.

1847 Fromentin întreprinde o a doua călătorie în Algeria ; reîntors la Paris expune pentru prima oară la Salon, debutînd cu pînza *Trecătorile de la Chiffa.*

1848 Se naște Paul Gauguin.
1850 Se naște Guy de Maupassant.

1852 Fromentin se însoară cu Marie Cavellet de Beaumont, nepoată a lui Armand du Mesnil. Tot acum, împreună cu soția și cu cumnatul său, întreprinde o a treia călătorie în Algeria. Rezultat al acestui nou voiaj vor fi tablourile : *Piața Breche din Constantine, Vînătoarea gazelei* și *Înmormîntare maură,* care vor fi expuse un an mai tîrziu.

1853 Se naște celebrul pictor Vincent Van Gogh.
Are loc, la Paris, Expoziția Universală, unde expun pictorii : Ingres, Delacroix și Theodore Rousseau. În cadrul acestei Expoziții, Courbet are un pavilion aparte intitulat „Realismul".
1855 Se sinucide poetul Gerard de Nerval.

1857 Deși se consacrase temeinic picturii, Fromentin nu-și părăsește vechea sa pasiune, literatura ; așa se face că la cinci ani după călătoria sa în Algeria, pictorul își publică impresiile în *Revue de Paris* sub titlul *Un été dans le Sahara (O vară în Sahara),* descriere plină de culoare și pitoresc a locurilor și oamenilor din preajma pustiului saharian.

Apare *Doamna Bovary* de Gustave Flaubert.
Apare cartea *Florile răului* de Charles Baudelaire.

1859 Apare o nouă lucrare a lui Fromentin intitulată *Une année dans le Sahel (Un an în Sahel)*. În același an, Fromentin primește o medalie pentru tablourile *Bivuac la răsăritul soarelui* și *Dresorul de șoimi* expuse la Salon și este decorat cu Legiunea de onoare.

Se naște Georges Seurat, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai pointilismului.

Apare *Originea speciilor* de Charles Darwin.

1860 Are loc Marea Expoziție Particulară de pictură modernă la care participă: Delacroix, Corot, Courbet.

1861 Apare celebrul roman *Amintiri din Casa morților* de Dostoievski.

La Paris, se reprezintă opera *Tanhäuser* de Richard Wagner.

1862 Continuîndu-și activitatea literară, Fromentin publică în *Revue des deux mondes* primul și ultimul său roman, *Dominique*, în care recunoaștem situații și personaje strîns legate de biografia autorului.

Apar romanele: *Mizerabilii* de Victor Hugo și *Salammbô* de Gustave Flaubert.

1863 Romanul *Dominique* apare în volum, la librăria „Hachette", din Paris. În același an, pictorul Fromentin expune la Salon unul dintre cele mai apreciate tablouri ale sale intitulat *Vînătoare cu șoimi*.

1864 Eugène Fromentin este invitatul împăratului Napoleon al III-lea, la Compiègne.

Se naşte celebrul pictor Toulouse-Lautrec.

1867 Este expus tabloul lui Fromentin intitulat *Caravană la Marilhat* socotit pentru efectele sale deosebite de culoare, ca şi pentru compoziţia concentrată într-un cadru restrîns, una dintre cele mai izbutite lucrări ale sale.

1869 Încetează din viaţă poetul Charles Baudelaire şi pictorul Ingres.
Are loc deschiderea Canalului de Suez.
Karl Marx publică lucrarea *Capitalul.*
1870 Naşterea lui Matisse. Moartea lui Berlioz.
Izbucneşte războiul franco-prusian ; în Franţa se instituie cea de a treia Republică.
1871 Comuna din Paris.

1873 În vîrstă de 53 de ani, Fromentin, acum pictor reputat şi scriitor de prestigiu, întreprinde o călătorie în Belgia şi Olanda, unde vizitează oraşele : Bruxelles, Anvers, Haga, Amsterdam şi Bruges.

1874 Este expus tabloul lui Claude Monet intitulat : *Impresie. Soare răsărind,* care inspiră, în pictură, termenul de „impresionism".

1876 Îndrăgostit de peisajul însorit al coastei africane, Fromentin vizitează Egiptul care-i va inspira cîteva pînze între care se remarcă cea intitulată : *Femei egiptene la malul Nilului.*
În acelaşi an, pictorul publică în *Revue de deux mondes,* lucrarea *Les maîtres d'autrefois*

(Maeştrii de altădată), în care analiza profundă, ca şi cunoştinţele sale tehnice în materie de pictură, aplicate studiului competent al muzeelor din Belgia şi Olanda, îl recomandă ca pe un maestru necontestat al criticii de artă. Tot acum, Fromentin candidează la Academia franceză. Obţine douăsprezece voturi faţă de Charles Blanc care este ales cu douăzeci şi unu de voturi.

La 27 august Fromentin încetează din viaţă. În acelaşi an moare şi George Sand, care a nutrit pentru el o deosebită prietenie şi care-l considera *„un model de delicateţe, de gust, de perseverenţă şi de distincţie"*.

„BIBLIOTECA PENTRU TOŢI"

Doamnei
George Sand

Doamnă,

Iată această modestă carte pe care ați citit-o. Spre marele meu regret, o public fără să schimb nimic din ea, adică, așa, cu toată lipsa de experiență care poate să trădeze o operă de început. Astfel de defecte mi-au părut fără remediu : deznădăjduind de a le putea îndrepta, eu le constat. Dacă această carte ar fi mai bună, aș fi cu totul fericit să v-o ofer. Așa cum este, mă veți ierta oare, doamnă, ca pe cel mai umil dintre prietenii dumneavoastră, c-o pun sub protecția unui nume, care și pînă astăzi mi-a servit de pavăză, și pentru care am tot atîta admirație pe cît am gratitudine și respect ?

EUG. FROMENTIN

Paris, noiembrie 1862

I

— Cu siguranță nu am de ce să mă plîng — îmi spunea acela ale cărui destăinuiri le voi arăta în povestirea foarte simplă și foarte puțin romanțioasă ce se va citi îndată — pentru că, mulțumesc lui Dumnezeu, nu mai sînt nimic, presupunînd că aș fi fost vreodată cineva, și doresc multor ambițioși să sfîrșească la fel. Am găsit certitudinea și odihna, ceea ce face mai mult decît toate închipuirile. M-am pus de acord cu mine însumi, ceea ce este desigur cea mai mare victorie pe care am putea s-o cîștigăm asupra imposibilului. În sfîrșit, din inutil pentru toți, mă fac folositor cîtorva, scoțînd din viața mea, care nu putea să dea nimic din ce se aștepta de la ea, singurul act poate, la care nimeni nu s-ar fi așteptat, un act de modestie, de prudență și de rațiune. Nu am deci de ce să mă plîng. Viața mea este făcută și bine făcută, după dorințele și meritele mele. Ea este rustică, ceea ce nu-i șade rău. Ca arborii care rămîn mici, eu am tăiat-o de sus : are mai puțină poză, mai puțină grație și mai puțină mișcare ; nu se mai vede de prea departe, dar va avea astfel cu atît mai mult rădăcini și cu atît mai mult va

arunca umbră în jurul ei. Există acum trei ființe cărora eu mă datorez și care mă leagă prin obligațiuni precise, prin răspunderi care nu au în ele nimic prea greu, prin afecțiuni fără erori și fără regrete. Sarcina este simplă, și îi voi face față. Și dacă este adevărat că scopul oricărei existențe omenești este mai puțin acela de a face zgomot în jurul ei pe cît este de a se continua, dacă fericirea consistă în egalitatea dorințelor și a puterilor, eu merg pe cît îmi este cu putință pe drumurile cuminteniei, și dumneavoastră veți putea mărturisi că ați văzut un om fericit.

Deși nu era cel dintîi venit, așa cum voia s-o spună, și înainte de a se întoarce în cenușiul provinciei lui, se ridicase de acolo printr-un început de celebritate, lui îi plăcea să se confunde cu mulțimea celor necunoscuți, pe care îi numea *cantitățile negative*. Acelora care îi vorbeau de tinerețea lui și îi aminteau cele cîteva licăriri destul de vii pe care ea le aruncase, el le răspundea că era fără îndoială o iluzie a altora și a lui însuși, că în realitate el nu însemna nimic — și dovadă e faptul că semăna astăzi cu toată lumea, rezultat al dreptei judecăți de care el se aplauda ca de o restituire legitimă făcută opiniei. Spunea mereu în această privință că nu le este dat decît unor oameni destul de puțini să se socotească o excepție, că acest rol de privilegiat este cel mai ridicol, cel mai puțin scuzabil și cel mai deșert, cînd nu este justificat prin daruri superioare ; că dorința îndrăzneață de a se deosebi de comunul semenilor săi, nu este cel mai adesea decît o înșelătorie comisă față de societate și o injurie de neiertat adusă tuturor oamenilor modești care nu sînt nimic ; că a-ți atribui o strălucire la care nu ai dreptul, înseamnă a uzurpa titlurile altuia, și a risca să fii prins, mai curînd sau mai tîrziu, în flagrant delict de jaf asupra tezaurului public al notorietății. Poate în felul acesta se diminua ca să explice de ce s-a retras,

şi ca să dea la o parte chiar şi cel mai mic pretext de a se întoarce la propriile-i regrete, precum şi la regretele prietenilor săi. Era oare sincer ? M-am întrebat adesea, şi cîteodată m-am putut îndoi că un spirit ca al lui, îndrăgostit de perfecţiune, să fi fost atît de deplin resemnat în propria-i înfrîngere. Dar sînt atîtea nuanţe în sinceritatea cea mai leală ! Sînt atîtea feluri de a spune adevărul, fără să-l spui întreg ! O absolută desprindere de lucruri, să nu admită ea oare nici o privire aruncată de departe asupra lucrurilor pe care le respingi ? Şi care este inima destul de sigură de ea, ca să afirme că nu se va strecura niciodată un regret între resemnarea, care depinde de noi, şi uitarea pe care nu ne-o poate da decît timpul ?

Orice am crede despre această judecată, privind un trecut care nu se potrivea de loc prea bine cu viaţa lui de azi, cel puţin pentru timpul de care vorbesc, el ajunsese la acel grad de părăsire de sine şi de obscuritate care părea să-i dea cu totul dreptate. De aceea nici eu nu fac decît să-l urmez cuvînt cu cuvînt, tratîndu-l aproape ca pe un necunoscut. El ajunsese, în propriii lui termeni, atît de puţin cineva, şi atîţia alţii decît el ar putea, la rigoare, să se recunoască în aceste pagini, încît eu nu văd nici o indiscreţie să public, el fiind în viaţă, portretul unui om a cărui fizionomie se oferă atîtor asemănări. Dacă ceva îl deosebeşte de marele număr al acelora care ar fi gata să-şi regăsească în el propriul lor chip, este că, printr-o excepţie care, cred, nu va ispiti pe nimeni, el a avut curajul destul de rar de a se examina adesea, şi severitatea încă şi mai rară de a se aprecia mediocru. În sfîrşit, el există atît de puţin, deşi există, încît e aproape indiferent dacă vorbim despre el, fie la prezent, fie la trecut.

Prima dată cînd l-am întîlnit era în toamnă. Întîmplarea mă făcea să-l cunosc în acest timp al anu-

lui care lui îi plăcea cel mai mult, de care vorbește cel mai des, poate pentru că el rezumă destul de bine o viață cumpătată care se împlinește sau care se termină într-un cadru natural, de seninătate, de tăcere și de regrete.

— Eu sînt un exemplu, mi-a spus el, de multe ori de atunci, al unor anumite afinități nefericite pe care nu ajungi niciodată să le înlături cu totul. Am făcut imposibilul ca să nu fiu de loc un melancolic, căci nimeni nu e mai ridicol la orișice vîrstă și mai ales la a mea ; dar există în spiritul unor oameni nu știu ce brumă elegiacă, totdeauna gata să cadă ca o ploaie asupra ideilor lor. Cu atît mai rău pentru aceia care s-au născut în negurile lui octombrie ! adăugă el, surîzînd în același timp de metafora lui pretențioasă și de această infirmitate din naștere, de care de fapt se simțea foarte umilit.

În ziua aceea vînam prin împrejurimile satului în care locuiește el. Sosisem acolo din ajun, și fără nici o altă relație decît prietenia gazdei mele, doctorul R., stabilit numai de cîțiva ani în partea locului. În momentul în care noi ieșeam din sat, un vînător apăru în același timp cu noi, pe coasta unui deal plantat cu viță de vie, care mărginește la răsărit Villeneuve, pînă la orizont. El mergea încet și mai mult ca un om care se plimbă, însoțit de doi cîini mari de vînătoare, unul flocos cu peri roșcați, și un brac cu păr negru, care alergau prin vii, în jurul lui. Erau de obicei, am știut-o după aceasta, singurii doi tovarăși cărora el le-ar fi îngăduit să-l urmeze în aceste expeditii aproape zilnice, în care căutarea vînatului nu era decît pretextul unei înclinări mai vii, dorința de a trăi în plin aer, și mai ales nevoia de a fi singur acolo.

— Ah ! iată-l pe domnul Dominique, acela care vînează, îmi spuse doctorul, recunoscînd la oarecare distanță echipajul obișnuit al vecinului său. Puțin mai

tîrziu l-am auzit trăgînd, şi doctorul îmi spuse : „Iată-l pe domnul Dominique că trage !“ Vînătorul colinda cam aceleaşi locuri ca şi noi, şi descria în jurul lui Villeneuve aceeaşi mişcare, determinată de altfel de direcţia vîntului care bătea din est, şi de aceste desişuri, destul de sigure, în care se ascunde vînatul. L-am avut sub priviri tot restul zilei şi cu toate că ne despărţea un spaţiu de mai multe sute de metri, puteam să-i urmărim vînătoarea, cum şi el ar fi putut s-o urmărească pe a noastră. Cîmpul era neted, aerul foarte liniştit, iar zgomotele, în acest timp al anului, mergeau atît de departe încît, chiar după ce-l pierdeai din vedere, continuai să auzi foarte distinct fiecare pocnitură a puştii lui, pînă chiar şi sunetul vocii lui cînd, din loc în loc, îşi certa cîinii împrăştiaţi sau îi aduna. Dar, fie din discreţie, fie, cum m-a făcut să cred un cuvînt al doctorului, că lui nu-i plăcea prea mult vînătoarea în trei, acela pe care doctorul îl numea domnul Dominique nu s-a apropiat cu totul decît spre seară, iar prietenia comună care s-a născut de atunci între noi, trebuia să aibă ca început, în ziua aceea, o circumstanţă din cele mai obişnuite. Un pui de potîrniche porni, la saltul cînelui meu, chiar în momentul în care noi ne găseam la aproape o jumătate de bătaie de puşcă unul de altul. Cum se afla în stînga, puiul de potîrniche părea să cadă înspre el.

— Trageţi dumneavoastră, domnule, îi strigai eu.

Văzui, după timpul imperceptibil de aşteptare, cît a stat ca să-şi pună puşca la umăr, că el examina mai întîi dacă, în mod riguros, nici doctorul şi nici eu nu eram destul de aproape ca să tragem ; pe urmă, după ce s-a asigurat că ar fi fost o lovitură pierdută pentru toţi dacă el nu s-ar fi hotărît, ochi repede, sprinten, şi trase. Pasărea, fulgerată în plin zbor, păru să se repeadă mai mult decît să cadă, şi mai făcu un salt, cu

zgomotul unui animal greoi, pe pămîntul învîrtoşat al viei.

Era un magnific cocoş de potîrniche, roşu, în culori vii, cu ciocul şi picioarele roşii şi tari ca de coral, cu pinteni ca un cocoş domestic şi cu pieptul mare, aproape cît al unui pui de găină bine hrănit.

— Domnule, îmi spuse domnul Dominique înaintînd spre mine, mă veţi ierta că am tras la saltul cîinelui domniei-voastre ; dar am fost silit, cred, să mă substitui domniei-voastre, ca să nu pierdem o foarte frumoasă specie, destul de puţin obişnuită prin aceste locuri. Ea vă aparţine de drept. Eu nu mi-aş îngădui să v-o ofer, v-o restitui numai !

Adăugă cîteva cuvinte amabile ca să mă convingă cu totul, şi eu acceptai oferta domnului Dominique ca o datorie de politeţe ce rămînea de plătit.

Era un om de aparenţă încă tînără, deşi trecuse atunci de vreo patruzeci de ani, destul de înalt, brun, cu o înfăţişare puţin lenevoasă, şi a cărui fizionomie liniştită, cuvîntul grav şi ţinuta rezervată, nu erau lipsite de o anumită eleganţă demnă. Purta bluză şi ghetre ca orice vînător de la ţară. Numai puşca lui arăta că este om înstărit, iar cei doi cîini ai săi aveau la gît cîte o zgardă mare, argintată, pe care se vedea un cifru. Strînse curtenitor mîna doctorului şi ne părăsi aproape îndată, ca să se ducă, ne spuse el, să-i adune pe culegătorii de struguri care, în seara aceea chiar, terminau de cules.

Era în primele zile ale lui octombrie. Culesul era pe sfîrşite ; nu mai rămăseseră pe cîmpul, care-şi recăpăta în parte liniştea, decît două sau trei grupuri de culegători, ceea ce, prin acel loc, se chiamă brigăzi, iar un stîlp mare, terminat cu un steag de sărbătoare, înfipt în chiar via în care se culegeau ultimii struguri, anunţa într-adevăr că brigada domnului Dominique se pregătea, bucuroasă, să *mănînce gîsca*, adică să

facă ospățul de închidere și de adio cînd, pentru a se celebra sfîrșitul muncii, este tradiția să se mănînce, între alte mîncăruri extraordinare, o gîscă friptă.

Venea seara. Soarele nu mai avea decît cîteva minute de drum ca să atingă linia tăioasă a orizontului. El lumina departe, brăzdînd cu umbre și cu lumină un mare cîmp neted, trist, tăiat de podgorii, de arături și de mlaștini, fără nici un copac, unduios, și deschizîndu-se din distanță în distanță, printr-o depărtată, o strîmtă vedere asupra mării. Unul sau două sate albicioase, cu bisericile lor cu acoperiș plat, și clopotnițele lor saxone, erau așezate pe una din ridicăturile cîmpiei, și cîteva ferme mici, izolate, cu grupuri mărunte de arbori împrejur și cu enorme clăi de nutreț, animau singure acest monoton și vast peisaj a cărui indigență pitorească ar fi părut desăvîrșită, fără frumusețea ciudată pe care i-o dădea clima, ora aceasta și anotimpul. Totuși, spre deosebire de Villeneuve, într-o cută a cîmpiei, se aflau aici cîțiva arbori, ceva mai numeroși decît în altă parte, formînd un fel de mic parc în jurul unei locuințe de oarecare aparență. Era un pavilion în modul flamand, înalt, strîmt, spart de mari ferestre neregulate și avînd pe lături turnulețe cu creste de ardezie. În împrejurimi erau îngrămădite cîteva construcții mai recente, o casă de fermă, o clădire de administrație, totul de altfel foarte modest. O ceață albastră care se ridica printre arbori arăta că exista ceva excepțional în acest fund de țară, ceva care semăna cel puțin cu un curs de apă ; o lungă alee mlăștinoasă, un fel de livadă umedă, mărginită de sălcii, ducea direct de la casă pînă la mare.

— Ceea ce vedeți acolo, îmi spuse doctorul arătîndu-mi această insulă de verdeață izolată de goliciunea podgoriilor, este castelul Trembles și locuința domnului Dominique.

În acest timp, domnul Dominique se ducea să-i întîlnească pe culegătorii lui şi se îndepărta liniştit, cu puşca descărcată, urmat de data asta de cîinii lui la capătul puterilor ; dar abia făcuse cîţiva paşi pe drumeagul răscolit de urmele carelor, care ducea la viile lui, că furăm martorii unei întîlniri care mă încîntă.

Doi copii cărora li se auzeau glasurile rîzătoare, şi o tînără femeie căreia nu i se vedea decît rochia dintr-o stofă uşoară şi o eşarfă roşie, veneau în întîmpinarea vînătorului. Copiii îi făceau semne de bucurie şi se repezeau cu toată iuţeala picioruşelor lor ; mama venea mai încet, agitînd cu mîna unul din capetele eşarfei de culoarea purpurei. Îl văzurăm pe domnul Dominique, la rîndul lui, luîndu-şi pe rînd copiii în braţe. Acest grup înviorat de culori sclipitoare, rămase un moment pe loc, pe cărarea verde, în picioare, în mijlocul cîmpului, luminat de focurile serii, şi învăluit de toată blîndeţea acestei zile care se sfîrşea. Pe urmă familia, în întregul ei, îşi reluă drumul spre Trembles, şi ultima rază care venea din asfinţit însoţi pînă acasă această pereche fericită.

Doctorul îmi spuse atunci, în cîteva cuvinte, că domnul Dominique de Bray — i se spunea, simplu, domnul Dominique, în virtutea unei deprinderi amicale, adoptată prin legăturile de prietenie ale satului — era un gentilom din partea locului, primar al comunei şi care datora această sarcină de încredere mai puţin influenţei lui personale, căci el n-o exercita decît de puţini ani, cît unei vechi preţuiri care se lega de numele lui ; căci el era gata totdeauna să ajute pe cei nenorociţi, că era foarte iubit şi foarte bine văzut de toţi, deşi nu avea altă asemănare cu cei pe care îi administra decît bluza, atunci cînd o purta.

— Este un om amabil, adăugă doctorul, numai că puţin cam sălbatec, excelent, simplu şi discret, care

se risipeşte mult în servicii, şi puţin în cuvinte. Tot ce pot să vă spun despre el, este că eu cunosc tot atîţia oameni care-i sînt obligaţi, cîţi locuitori sînt în comună.

Seara care urmă acestei zile cîmpeneşti, fu atît de frumoasă şi atît de perfect limpede, că ai fi putut să te crezi încă în mijlocul verii. Îmi amintesc de ea mai ales datorită unui anumit acord de impresii, care fixează în acelaşi timp amintirile, chiar cele mai neînsemnate, asupra tuturor punctelor care sînt sensibile memoriei. Era lună, un clar de lună ameţitor, iar drumul ca de cretă de la Villeneuve, cu casele lui albe, era luminat ca în plină amiază de o lumină mai dulce, dar cu atît mai clară. Marea stradă dreaptă, care străbate satul, era pustie. Abia dacă auzeai, trecînd prin faţa porţilor, oameni care cinau în familie, în spatele storurilor încă de pe atunci trase. Din loc în loc, din casele unde oamenii nu dormeau încă, o rază de lumină scăpa prin gaura broaştelor sau prin găurile lăsate pentru pisici, şi ţîşnea ca o dîră roşie prin albul friguros al nopţii. Cramele singure rămîneau deschise ca să se aerisească podeaua vîrtejurilor, şi de la un capăt la altul al satului o umiditate de struguri storşi, calda abureală a vinurilor care fermentează, se amesteca cu mirosul coteţelor şi al coşarelor. Pe cîmp nu mai era nici un zgomot, afară de glasul cocoşilor care se deşteptau din primul lor somn şi cîntau parcă vrînd să spună că noaptea va fi umedă. Sturzii pe care-i aducea vîntul de la răsărit, păsări călătoare care emigrau de la nord spre sud, străbăteau aerul, pe deasupra satului, şi se chemau tot timpul ca nişte călători în noapte. Între opt şi nouă ceasuri, un fel de rumoare de bucurie se stîrni în adîncul cîmpiei, şi făcu dintr-o dată să latre toţi cîinii fermelor din împrejurimi: era muzica ascuţită

şi cadenţată a cimpoaielor care cîntau o arie de contradans.

— Se dănţuieşte la domnul Dominique, îmi spuse doctorul. Bun prilej să-i facem o vizită chiar în astă-seară, dacă binevoiţi, pentru că îi daţi mulţumiri. Cînd se dansează în cîntecul cimpoiului la un proprietar care-şi termină culesul, să ştiţi că este aproape o petrecere publică.

Am luat drumul spre Trembles şi am mers prin vii, uşor mişcaţi, sub influenţa acestei nopţi magnifice. Doctorul, care o suporta în felul lui, începu să privească rarele stele pe care nici strălucirea vie a lunii n-ar fi putut să le umbească, şi se pierdu în reverii astronomice, singurele visări pe care un spirit ca al lui şi le-ar fi crezut îngăduite.

Se dansa în faţa grilajului fermei, într-o piaţă în formă de arie înconjurată de pomi mari, pe iarba udă de umezeala serii, ca şi cînd ar fi plouat. Luna lumina atît de bine acest bal improvizat, încît n-ar mai fi fost nevoie de alte lumini. Nu erau nici un fel de alţi dansatori aici, decît culegătorii casei, şi poate unul sau doi tineri din împrejurimi pe care semnalul cimpoiului îi atrăsese. N-aş putea să spun dacă muzicantul care cînta din cimpoiul breton o făcea cu talent, dar cînta cel puţin cu atîta putere, scotea sunete atîta de mult prelungite, atît de pătrunzătoare, şi care sfîşiau cu atîta asprime aerul sonor şi liniştit al nopţii, încît nu mă mai miram, ascultîndu-l, că zgomotul unui astfel de instrument ne parvenise de atît de departe ; se putea auzi la o jumătate de leghe împrejur, şi fără îndoială că fetele de la cîmp trebuie să fi visat numai contradansuri în patul lor. Băieţii îşi scoseseră hainele, fetele îşi schimbaseră găteala capului şi îşi ridicaseră şorţurile creţe de lînă ; dar toţi îşi păstraseră galenţii, *lenţii* ca să zicem ca ei, fără îndoială ca să-şi dea mai multă prestanţă, şi

ca să bată mai bine, cu greaua lor încălţăminte, măsura acestei grele şi săltăreţe pantomime care se chema *bourée* [1]. În timpul acesta, în curtea fermei, servitoarele treceau cu cîte o lumînare în mînă, ducîndu-se şi venind de la bucătărie la sala de mese, iar cînd instrumentul se oprea ca să-şi mai ia respiraţia, se puteau distinge trosniturile vîrtejului unde oamenii rînduiţi la muncă striveau strugurii.

Acolo îl găsirăm noi pe domnul Dominique, în mijlocul acestui laborator ciudat, plin de lemnărie, de podine, de scripeţi, de roţi în mişcare, care se cheamă o cramă. Două sau trei lămpi împrăştiate în acest mare spaţiu, îngrămădit cu voluminoase maşini şi schelării, luminau destul de puţin. Era tocmai cînd se tăiau strugurii storşi, adică se tăia din nou, pătrat, toată masa de struguri strivită de apăsarea maşinilor, şi se reaşeza în forma unei tipsii regulate pentru a se extrage toată zeama rămasă. Mustul, care nu se mai scurgea decît încet, cobora cu un zgomot de izvor sleit în albiile de piatră, şi un lung tub de piele, asemenea ţevilor de incendiu, îl lua de la rezervoare şi îl ducea pînă în adîncimile unei pivniţe, unde savoarea zaharoasă a strugurilor striviţi se schimba în miros de vin, şi în apropierea căreia căldura era foarte mare. În toate părţile curgea vin nou. Zidurile se abureau de umezeala strugurilor. Vapori care te ameţeau formau o ceaţă în jurul lămpilor. Domnul Dominique se afla printre podgorenii lui urcaţi pe stîlpii vîrtejului, şi el însuşi le făcea lumină cu o lampă de mînă care ne-a ajutat să-l descoperim în această semiobscuritate. Îşi păstrase ţinuta de vînătoare, şi nimic nu l-ar fi deosebit de oamenii din jur, dacă aceştia nu l-ar fi numit „domnul, stăpînul nostru".

— Nu vă scuzaţi, îi spuse el doctorului care-i cerea iertare pentru ora şi momentul pe care l-am ales ca

[1] Dans din Auvergne.

să-l vizităm. altfel ar trebui eu însumi să mă scuz şi mai mult.

Şi atîta a fost el de perfect natural şi politicos făcîndu-ne, cu lampa în mînă, onorurile cramei, încît cred într-adevăr că nu avea altă dificultate decît aceea de a ne ajuta să ne aşezăm comod într-un astfel de loc.

Nu am nimic de spus despre convorbirea noastră, prima în care am putut să ascult un om cu care am discutat mult după aceea. Îmi amintesc numai că, după ce am vorbit despre cules, recoltă, vînătoare şi cîmp, singurele subiecte care ne-ar fi fost comune, numele Parisului apăru dintr-odată, ca un inevitabil contrast faţă de toate aceste lucruri simple, faţă de toate aceste lucruri rustice ale vieţii.

— Ah, era pe vremea bună de odinioară ! spuse doctorul pe care acest cuvînt, Paris, îl făcea totdeauna să tresară.

— Iar regrete ! răspunse domnul Dominque. Şi spuse aceasta cu un accent particular, mai semnificativ decît cuvintele, ceea ce îmi dădu dorinţa să pricep mai bine.

Ieşirăm în momentul în care culegătorii se duceau să cineze. Era tîrziu ; nu ne mai rămînea decît să ne întoarcem la Villeneuve. Domnul Dominique ne-a făcut să parcurgem aleea cu ocolişuri a unei grădini, ale cărei margini se confundau vag cu arborii parcului, pe urmă o lungă terasă ca un umbrar, care ocupa toată faţada casei, şi la extremitatea căreia se vedea marea. Trecînd prin faţa unei camere luminate, a cărei fereastră era deschisă în aerul blînd al nopţii, o văzui pe tînăra femeie cu eşarfa roşie, aşezată, şi brodînd lîngă două paturi, amîndouă la fel.

Ne-am despărţit lîngă grilaj. Luna lumina din plin marea curte de onoare, unde mişcarea de la fermă nu se mai auzea. Ciinii obosiţi după o zi de vînătoare,

dormeau acolo, în faţa cuştilor lor, cu lanţul de gît, întinşi pe brînci în nisip. Păsări se mişcau în masivuri de liliac, ca şi cînd marea lumină a nopţii le-ar fi făcut să creadă că venea ziua. Nu se mai auzea nimic din balul întrerupt pentru cină ; casa Trembles şi împrejurimile dormeau în cea mai mare tăcere, şi această absenţă a oricărui zgomot odihnea după zgomotul cimpoiului.

Foarte puţine zile după asta, găsirăm, întorcîndu-ne acasă, două cărţi de vizită ale domnului Dominique de Bray, care se prezentase în timpul zilei să ne întoarcă vizita, iar a doua zi chiar, o scrisoare de invitaţie ne sosea de la Trembles. Era o rugăminte amabilă semnată de soţ, scrisă în numele doamnei de Gray ; era vorba de o masă în familie oferită între vecini, şi că ar fi foarte plăcut dacă am arăta că acceptăm şi noi.

Această nouă întrevedere, cea dintîi la drept vorbind care mi-a deschis casa Trembles, n-a avut nimic memorabil, şi eu n-aş vorbi de ea dacă n-aş avea să spun chiar acum un cuvînt despre familia domnului Dominique. Ea se compunea din cele trei persoane a căror apariţie, repede ştearsă, o mai văzusem de departe şi altădată, în mijlocul viilor ; o fetiţă brună care se numea Clémence, un băiat blond, slăbuţ, care creştea repede şi care de pe acum promitea să poarte mai mult cu distincţie decît cu vigoare numele jumătate feudal şi jumătate ţărănesc de Jean de Bray. Cît despre mama lor, era o femeie şi o mamă în cea mai minunată accepţiune a acestor două cuvinte, nici femeie în toată firea, nici fată, de o vîrstă foarte tînără poate, cu maturitatea şi demnitatea izvorîte din sentimentul bine înţeles al dublului ei rol ; foarte frumoşi ochi, pe o figură nesigură, multă blîndeţe, ceva, nu ştiu ce, sperios, bănuitor mai întîi, care venea

fără îndoială din izolarea obişnuită a vieţii ei, dar cu nespus de multă graţie şi politeţe.

În anul acela relaţiile noastre nu merseră mai departe : una sau două vînători la care domnul de Bray m-a rugat să iau parte ; cîteva vizite primite şi întoarse, şi care mă făcură mai mult să cunosc drumurile satului său, decît să-mi deschidă căile discrete ale prieteniei lui. Pe urmă veni noiembrie, şi eu părăsii Villeneuve fără să fi pătruns mai mult în intimitatea acestei fericite familii : în felul acesta doctorul şi cu mine aveam să-i desemnăm de acum încolo pe castelanii de la Trembles.

II

Absenţa are urmări ciudate. E un lucru de care mi-am dat seama în timpul acestui prim an de depărtare care m-a despărţit de domnul Dominique, fără ca nici o amintire directă să fi părut a ne aminti pe unul celuilalt. Absenţa uneşte şi desparte, apropie tot atît de bine precum dezbină, te face să-ţi aminteşti, te face să uiţi ; ea slăbeşte anumite legături foarte puternice, le întinde şi le pune la încercare pînă aproape să le sfărîme ; sînt legături aşa-zicînd indestructibile în care ea face iremediabile spărturi ; ea pune lumi de indiferenţă peste promisiuni de amintiri eterne. Şi pe urmă, dintr-un germen imperceptibil, dintr-o legătură nebăgată în seamă, dintr-un *adio domnule*, care nu trebuie să aibă urmare, ea face, cu nimicuri, ţesîndu-le nu ştiu cum, una din aceste urzeli puternice pe care două prietenii bărbăteşti pot foarte bine să se odihnească tot restul vieţii, pentru că legăturile acelea au o durată fără sfîrşit. Lanţurile care au fost făurite astfel, fără ştirea noastră, din substanţa cea mai pură şi cea mai trainică a sentimentelor noastre, de către

această misterioasă lucrătoare, sînt ca o rază pe care n-o poți prinde, care merge de la unul la celălalt — și nu se mai teme de nimic, nici de depărtare, nici de timp. Timpul le întărește, depărtarea poate să le prelungească indefinit fără să le rupă. Regretul nu este, într-o astfel de împrejurare, decît mișcarea puțin mai aspră a acestor fire invizibile, legate în profunzimile inimii și ale spiritului, și a căror extremă tensiune te face să suferi. Trece un an. Ne-am părăsit fără să ne spunem la revedere, ne regăsim și, în acest timp, prietenia a crescut în noi atît încît toate opreliștile au căzut, toate precauțiunile au dispărut. Acest lung interval de douăsprezece luni, mare spațiu de viață și de uitare, n-a avut nici o zi inutilă, — și aceste douăsprezece luni de tăcere v-au dat dintr-o dată nevoia mutuală de destăinuiri, cu dreptul și mai surprinzător încă de a vă încredința secretele, unul altuia.

Se împlinea tocmai un an de cînd pusesem pentru prima dată piciorul la Villeneuve, acum, cînd reveneam chemat de o scrisoare a doctorului care-mi scria : „*Se vorbește despre dumneavoastră prin aceste locuri, și toamna este superbă, veniți*". Sosii fără să mă fac așteptat, și cînd, într-o seară de cules, pe o zi călduță, cu un soare plăcut, în mijlocul acelorași zgomote, urcai fără să fiu anunțat treptele casei Trembles, văzui bine că legătura de care vorbesc era făcută, și că absența aceasta ingenioasă lucrase fără noi și pentru noi. Eram un oaspete așteptat care mă întorceam, și trebuia să mă întorc, și pe care o veche obișnuință îl făcuse familiar casei. Nu mă simțeam oare eu însumi cum nu s-ar fi putut mai bine și la largul meu ? Această intimitate care abia începea, era ea veche sau nouă ? Parcă nici n-o mai știam, pînă într-atît intuirea lucrurilor mă făcuse să trăiesc mult timp cu ele, pînă într-atît ideea pe care mi-o făcusem despre ele semăna dinainte cu niște lucruri obișnuite.

Curînd oamenii de serviciu mă cunoscură ; cei doi cîini nu mai lătrau cînd apăream în curte ; micuţa Clémence şi Jean se obişnuiseră să mă vadă, şi n-au fost cei din urmă care să resimtă bucuria neîndoioasă a acestei întoarceri şi seducţia inevitabilă a faptelor care se repetă.

Mai tîrziu mi se spuse pe nume, fără să se suprime cu totul cuvîntul „domnule", dar lăsîndu-se deseori la o parte. Pe urmă se întîmplă că într-o zi domnul de Bray (ziceam de obicei domnul de Bray) n-a mai fost de acord cu tonul convorbirilor noastre, şi fiecare din noi ne dădurăm seama de aceasta în acelaşi timp, ca de o notă care suna fals. În realitate nimic nu părea schimbat la Trembles, nici locurile, nici noi înşine, — şi atîta de mult totul în jurul nostru era la fel, lucrurile, vremea, anotimpul, pînă la cele mai mici întîmplări ale vieţii, încît aveam aerul că sărbătorim, zi după zi, aniversarea unei prietenii care nu mai avea dată.

Culesul s-a făcut şi s-a sfîrşit ca şi celelalte care l-au dat, însoţit de aceleaşi jocuri, de aceleaşi ospeţe, în sunetul aceluiaşi cimpoi, mînuit de acelaşi muzicant. Pe urmă, cînd cimpoiul a fost atîrnat în cui, viile au rămas pustii, şi pivniţele închise, casa a reintrat în liniştea ei obişnuită. A fost o lună în care braţele s-au odihnit, şi cîmpurile n-au lucrat. A fost luna aceasta de răgaz, ca o vacanţă la ţară, care merge din octombrie pînă în noiembrie, între ultima recoltă şi semănături. Ea rezumă aproape ultimele zile frumoase. Ea conduce, ca o blîndă cădere a anotimpului, de la căldurile întîrziate pînă la primele friguri. Pe urmă, într-o dimineaţă, plugurile ieşiră ; dar nimic nu se potrivea mai puţin cu zgomotoasele bacanale ale culesului, decît monologul posomorît şi tăcut al bivolarului mînîndu-şi boii lui de arătură, şi

acest mare gest, sempitern, al semănătorului, aruncîndu-şi sămînţa lui pe brazde pînă departe.

Proprietatea de la Trembles era un frumos domeniu, din care Dominique îşi scotea o bună parte din averea lui, şi care îl făcea bogat. El îl exploata
ıtat de doamna de Bray, care, zicea el,
ul cifrelor şi al administraţiei, ceea ce lui
Ca al doilea ajutor, de mai puţină greutate
cu tot atîta activitate în acest mecanism
comp al unei exploatări agricole, avea un bătrîn
ser ără atribuţii precise printre servitorii lui,
car olinea de fapt funcţiunile de îndrumător sau
intenu al fermelor. Acest servitor al cărui nume
va re i mai tîrziu în povestirea de aici, se chema André. În calitate de copil al acestor locuri şi, fără îndoială, de copil al casei, el îşi permitea tot atîtea familiarităţi faţă de stăpînul său, pe cît avea şi o înclinare sufletească. „Domnul, stăpînul nostru" zicea el totdeauna, fie că vorbea despre el, sau că el îi vorbea, iar stăpînul la rîndul lui îl tutuia, dintr-un obicei pe care-l păstrase din tinereţea sa, şi care perpetua tradiţii domestice destul de mişcătoare între tînărul cap al familiei şi bătrînul André. André era deci, după stăpînul şi stăpîna casei, principalul personaj de la Trembles şi cel mai ascultat. Restul personalului, destul de numeros, se distribuia prin multiplele colţuri ale casei şi ale fermei. Cel mai adesea totul părea gol, exceptînd găînăria unde se învîrteau în tot timpul zilei cîrduri de găini, marea grădină în care fetele de la fermă adunau grămezi de ierburi, şi terasa aşezată spre miază-zi unde, cînd timpul era frumos, doamna de Bray şi copiii ei şedeau la umbra, în fiecare dimineaţă mai rară, a bolţilor de viţă din care cădeau frunzele. Cîteodată zile întregi treceau fără să se audă nimic care să amintească viaţa

în casa în care atîţia oameni trăiau totuşi în preocuparea acestor treburi şi a muncii.

Primăria nu era la Trembles, cu toate că de două sau trei generaţii de Bray-ii fuseseră, ca printr-un drept cîştigat, primari ai comunei. Arhivele erau depuse la Villeneuve. O casă de ţăran, din cele mai rustice, servea în acelaşi timp ca şcoală primară şi casă comunală. Dominique se ducea acolo de două ori pe lună ca să prezideze consiliul, şi din timp în timp pentru căsătorii. În astfel de zile el îşi lua eşarfa în buzunar, şi şi-o punea cînd intra în sala de şedinţe. Îşi însoţea bucuros formalităţile legale de o mică alocuţiune, care producea efecte excelente. Mi-a fost dat să-l aud, în timpul de care vorbesc, de două ori la rînd, în aceeaşi săptămînă. Culesul aduce fără greş cu el şi căsătoriile ; împreună cu lungile seri din postul Paştelui, acesta este timpul din an care-i face pe băieţi întreprinzători, înmoaie inima fetelor şi dă cel mai mare număr de îndrăgostiţi.

În ce priveşte împărţirea de ajutoare, doamna de Bray era aceea care avea toată grija. Ea ţinea cheile farmaciei, pe cele de la rufărie, de la lemne, de la butucii de vie ; bonurile de pîine, semnate de primar, erau scrise de mîna ei. Şi dacă mai adăuga şi din al ei la liberalităţile oficiale ale comunei, nimeni nu ştia despre asta nimic ; iar săracii luau aceste ajutoare, fără să vadă niciodată mîna care le dădea. Săraci cu adevărat de altfel, mulţumită unei astfel de vecinătăţi, nu erau decît foarte puţini în comună. Bogăţiile mării vecine care veneau în ajutor caritătii publice, culesul grădinilor de zarzavat şi cîteva livezi la îndemîna oricui, unde cei mai strîmtoraţi îşi duceau vacile la păscut, o climă foarte dulce în care iernile erau suportabile, toate acestea făceau ca anii să treacă fără prea multe necazuri, şi ca nimeni să nu se plîngă de soarta care-l făcuse să se nască la Villeneuve.

Cam aceasta era partea pe care Dominique o lua la viaţa publică a ţării sale : să administreze o comună foarte mică, pierdută departe de orişice centru mai important, închisă de mlaştini, împinsă înspre marea care-i rodea coastele şi-i devora în fiecare an cîteva frînturi din pămînt ; să aibă grijă de drumuri şi de secarea mlaştinilor ; să ţină impozitele în ordine ; să se gîndească la interesele multor oameni, cărora el le era, la nevoie, arbitru, sfătuitor şi judecător ; să împiedice procesele şi discordiile, precum şi certurile ; să prevină delictele ; să dea îngrijiri cu mîinile lui, să ajute din punga lui ; să dea bunele exemple de agricultură, să facă încercări ruinătoare pentru a-i încuraja pe oamenii mărunţi să facă altele utile ; să experimenteze, cu orişice risc, cu pămîntul şi capitalurile lui, aşa cum un medic îşi încearcă medicamentele pe propria lui sănătate — şi toate acestea în modul cel mai simplu din lume, nici ca o servitute măcar, dar ca o datorie care-i revenea prin situaţia, prin averea şi prin numele lui.

El se depărta cît mai puţin cu putinţă de cercul strîmt al acestei existenţe active şi ascunse, care se întindea pe o rază de mai puţin de o leghe. La Trembles primea puţin, afară de cîţiva vecini din acelaşi ţinut, veniţi să vîneze de la marginile cele mai depărtate ale judeţului, precum şi pe doctor şi pe preotul din Villeneuve, pentru care era masa obişnuită din toate duminicile.

Cînd termina cu treburile comunei, încă de cînd se deştepta, dacă-i mai rămînea o oră sau două ca să se ocupe de propriile lui treburi, arunca o privire asupra plugurilor, împărţea grîul de însămînţări, dispunea să se dea nutreţul, sau se suia călare dacă o nevoie de supraveghere îl chema cumva mai departe. La ora unsprezece clopotul din Trembles anunţa dejunul : era primul moment din zi care aduna familia

în întregul ei şi-i punea pe cei doi copii sub ochii tatălui lor. Şi unul şi celălalt învăţau să citească, modest început mai ales pentru un băiat, în care Dominique avea, cred, ambiţia să facă să izbîndească propria lui viaţă zădărnicită.

Anul era bogat în vînat, şi noi petreceam cea mai mare parte a după-amiezilor la vînătoare, sau făceam atunci prin aceste ţarini pustii o plimbare grăbită, fără alt gînd, cel mai adesea, decît să mergem în lungul mării. Îmi dădeam seama că aceste lungi plimbări călare, întrerupte de tăceri, prin locuri care nu te îmbiau în nici un fel la veselie, îl făceau mai grav decît de obicei. Mergeam la pas, unul lîngă altul, şi adesea el uita că eu eram acolo ca să urmărească într-un fel de somnolenţă puţin risipită mersul monoton al calului, sau tropăitul lui prin pietrişul care se rostogolea pe ţărm. Oamenii din Villeneuve, sau din alte părţi, se încrucişau cu noi şi îl salutau. El era cînd „domnul primar", cînd „domnul Dominique". Formula se schimba după locul de unde erau oamenii, după legăturile mai multe sau mai puţine cu castelul, sau după gradul de supunere.

— Bună ziua, domnule Dominique, i se striga pe cîmp. Erau plugari, oameni de muncă, încovoiaţi în două, pe spatele brazdelor lor. Îşi îndreptau aşa cum puteau şalele strîmbate, şi lăsau să se vadă frunţi mari abia atinse de un păr scurt, ciudat de alb, pe o faţă arsă de soare. Citeodată un cuvînt al cărui înţeles nu era de loc lămurit pentru mine, o amintire din alt timp, adusă de unul din aceia care l-au văzut de cînd se născuse, şi care-i spuneau la orice vorbă : „Vă amintiţi dumneavoastră", citeodată, zic, un cuvînt era de ajuns ca să-l facă să-şi schimbe figura şi să-l arunce într-o tăcere greoaie.

Era un bătrîn paznic de berbeci, om foarte de treabă, care în toate zilele, la aceeaşi oră îşi ducea

vitele să pască ierburile sărate de pe coasta povîrnită a mării. Îl vedeai, oricum ar fi fost timpul, în picioare, ca o sentinelă, la cîţiva paşi de ţărmul rîpos : pălăria lui de pîslă legată după urechi, picioarele în marii galenţi plini de paie, spinarea acoperită cu o sarică de pîslă cenuşie. „Cînd te gîndeşti, mi-a spus domnul Dominique, că sînt treizeci şi cinci de ani de cînd îl cunosc şi îl văd acolo!" Era un mare vorbăreţ, ca un om care nu are decît rare prilejuri să se despăgubească de tăcere şi care profită. Aproape totdeauna el se aşeza în faţa cailor noştri, le oprea trecerea, şi foarte nevinovat ne obliga să-l ascultăm. Avea şi el, dar mai mult decît toţi ceilalţi, mania acestor *„vă amintiţi dumneavoastră ?"* ca şi cînd amintirile lungii lui vieţi de paznic de berbeci n-ar fi fost decît o înşiruire de bucurii fără nimic altceva. Mi-am dat seama încă din prima zi, că nu era aceasta întîlnirea care să-i placă cel mai mult lui Dominique. Reproducerea acestei imagini, aceeaşi, în acelaşi loc, reîmprospătarea lucrurilor moarte, inutile, uitate, venind în toate zilele, ca să spunem aşa, în acelaşi ceas, să se aşeze indiscret în faţa lui, toate acestea îl supărau în mod vizibil, ca o neplăcere reală în plimbările lui. De aceea, deşi foarte bun pentru toţi cei care-l iubeau, şi bătrînul păstor îi iubea mult, Dominique îl trata puţin ca pe o bătrînă pasăre flecară. „Bun, bun, moş Jacques, îi zicea el, pe mîine", şi încerca să-şi facă drum ; dar încăpăţînarea stupidă a lui moş Jacques era aşa încît trebuia, orice ar fi fost, să înduri totul cu răbdare şi să-ţi laşi caii să răsufle tot timpul cît vorbea păstorul.

Într-o zi, Jacques, ca de obicei, sărise peste coasta rîpii de cum ne-a zărit încă de la distanţă şi, înfipt ca un stîlp pe drumeagul îngust, ne-a oprit scurt. Era mai mult decît oricînd cu poftă de a vorbi despre

timpul care a trecut, de a aminti date ; savoarea acestui trecut i se urca în ziua aceea la cap ca o beţie.

— Salut cu bine, domnule Dominique, salut cu bine, domnilor, ne spuse el, arătîndu-ne toate zbîrciturile de pe obrazul lui devastat, deschise parcă în satisfacţia de a trăi. Iată un timp frumos cum nu se vede adesea, cum nu s-a văzut poate de douăzeci de ani. Vă amintiţi dumneavoastră, domnule Dominique, de acum douăzeci de ani ?... Ah ! ce cules, cîtă ardoare ca să adunăm... şi cum mustea strugurele ca un burete, şi cît era de dulce ca zahărul, şi cum nu era chip să culegi tot ce ţinea butucul !...

Dominique asculta, fără răbdare, iar calul i se chinuia sub el ca şi cînd ar fi fost înţepat de muşte.

— Era anul în care se afla toată lumea la castel, ştiţi... Ah ! Cum...

Dar o săritură a calului lui Dominique îi tăie fraza şi îl lăsă pe moş Jacques încremenit. De data asta Dominique trecuse peste tot. El pornea în galop şi îşi şfichiuia calul cu biciuşca, pentru a-l îndrepta parcă dintr-o cădere neaşteaptată, sau ca să-l pedepsească pentru că i-a fost frică. În tot timpul cît ne-am plimbat, el a fost distrat şi a păstrat cît a putut mai mult, un mers grăbit.

Lui Dominique nu-i plăcea prea mult marea. Crescuse, zicea el, în mijlocul gemetelor ei, şi îşi amintea de ele fără plăcere, ca de o jelanie amară ; numai în lipsă de alte plimbări mai vesele, o adoptaserăm pe aceasta. De altfel, văzut de pe coasta ridicată pe care noi o urmam, acest dublu orizont plat al cîmpiei şi al valurilor obţinea o măreţie impunătoare tocmai pentru că era gol. Şi apoi, în contrastul acesta dintre mişcarea valurilor şi imobilitatea cîmpiei, în această alternare de vapoare care trec şi case care rămîn, dintre viaţa aventuroasă şi viaţa aşezată, exista o intimă asemănare de care el trebuia să fie prins mai mult decît

oricare altul, şi pe care o savura în secret, cu acea aspră bucurie proprie voluptăţilor spiritului care te fac să suferi. Cum seara se apropia, ne întorceam încet, pe drumuri pietroase prinse între cîmpuri de curînd răscolite şi al căror pămînt era negru. Ciocîrlii de toamnă se ridicau la linia pămîntului şi se duceau grăbite cu un ultim fior de lumină pe aripile lor. Ajungeam astfel la vii, aerul sărat al coastelor ne părăsea. O umezeală mai molatecă şi mai călduţă se ridica din adîncul cîmpiei. Curînd, după aceasta intram în umbra albastră a marilor arbori, şi cel mai adesea ziua se sfîrşea cînd noi descălecam pe treptele de la Trembles. Seara ne aduna din nou, în familie, într-un mare salon plin cu mobile vechi, în care ora monotonă o spunea un lung orologiu, cu timbru puternic, al cărui sunet se auzea pînă în camerele de sus. Era cu neputinţă să te sustragi acestui zgomot care ne deştepta noaptea în plin somn, precum şi măsurii pe care limba o bătea zgomotos — şi cîteodată noi ne surprindeam, Dominique şi cu mine, ascultînd fără să spunem un cuvînt acest murmur sever care, cu fiecare secundă, ne trecea dintr-o zi într-alta. Asistam la culcarea copiilor, a căror îngrijire de noapte se făcea, cu îngăduinţă, în salon, şi pe care mama lor îi ducea înfăşuraţi cu totul în alb, cu braţele căzute de somn şi cu ochii închişi. Spre ora zece, ne despărţeam. Eu mă întorceam atunci la Villeneuve, sau, mult mai tîrziu, cînd serile se făcuseră ploioase, nopţile mai sumbre, drumurile mai greoaie, eram reţinut cîteodată la Trembles în timpul nopţii. Aveam camera mea la etajul al doilea, în unghiul pavilionului care atinge turnuleţul. Dominique o ocupase altădată, în timpul unei bune părţi din tinereţea lui. De la fereastră se putea vedea toată cîmpia, tot Villeneuve şi pînă departe în mare, iar eu auzeam, în timp ce adormeam, zgomotul vîntului în arbori şi acest vuiet al

mării, de care fusese legănată copilăria lui Dominique. A doua zi totul reîncepea ca în ajun, cu aceeaşi viaţă plină, aceeaşi exactă împărţire a timpului liber şi a timpului de muncă. Singurele accidente domestice cărora le voi mai fi fost martor, erau, ca să spun aşa, accidentele vremii, care tulburau simetria obiceiurilor, precum de pildă o zi de ploaie venind cînd se făcuseră anumite pregătiri prevăzîndu-se un timp frumos.

În aceste zile, Dominique se urca în cabinetul lui. Cer iertare cititorului pentru aceste mărunte detalii şi pentru cele care vor urma ; dar ele îl vor face să pătrundă puţin cîte puţin, pe drumurile ocolite care m-au dus şi pe mine, de la viaţa de fiece zi a gentilomului agricultor, pînă la conştiinţa însăşi a omului — şi poate se vor găsi acolo particularităţi mai puţin comune. În aceste zile, zic, Dominique se urca în cabinetul lui, adică se întorcea cu douăzeci şi cinci sau treizeci de ani înapoi, şi coabita cîteva ceasuri cu trecutul lui. Erau acolo cîteva miniaturi de familie, un portret al lui, figură tînără cu obraji de un roşu deschis, cîrlionţat tot, cu bucle negre, în care nu mai era nici o trăsătură pe care s-o recunoşti, cîteva mape etichetate printre vrafuri de hîrtii, şi o dublă bibliotecă, una veche şi alta cu totul modernă, şi care arăta, printr-o anumită alegere a cărţilor, predilecţiile pe care de fapt el le avea în viaţă. O mică mobilă acoperită toată de praf, cuprindea numai cărţile lui de şcoală, cărţi de studiu şi cărţi luate ca premiu. Adăugaţi încă un birou vechi, zgîriat tot cu cerneală şi tăieturi de briceag, o foarte frumoasă hartă a globului datînd de o jumătate de veac, şi pe care erau trase cu mîna himerice itinerarii prin toate părţile lumii. Pe lîngă aceste urme ale vieţii lui de şcolar, respectate şi păstrate, cred, cu dragoste de un om care se simţea îmbătrînind, mai erau şi alte mărturii asupra lui, asu-

pra a ceea ce el fusese, a ceea ce el gîndise, — şi pe care eu trebuie să le arăt, cu toate că ele au un caracter tot atît de ciudat pe cît de copilăresc. Vreau să vorbesc despre ceea ce se vedea pe ziduri, pe lemnăria lor, pe geamuri, şi despre nenumăratele mărturisiri care se puteau citi acolo.

Se puteau citi mai ales date, nume de zile, cu menţiunea precisă a lunii şi a anului. Cîteodată aceeaşi indicaţie se reproducea în serie, cu date succesive în ce priveşte anul, ca şi cînd mai mulţi ani în şir el îşi impusese, zi după zi, şi poate oră cu oră, să constate nu ştiu ce, ceva asemănător, fie prezenţa lui fizică în acelaşi loc, fie mai degrabă stăruinţa gîndirii lui asupra aceluiaşi obiect. Semnătura lui, se întîlnea cel mai rar ; iar dacă rămînea anonimă, personalitatea care prezida la acest soi de inscripţiuni cifrate, nu era mai puţin evidentă. În altă parte era numai o figură geometrică elementară. Dedesubt era reprodusă aceeaşi figură, dar cu una sau două trăsături în plus care îi modificau sensul fără să-i schimbe principiul, şi figura ajungea astfel, repetîndu-se cu modificări noi, la semnificaţii ciudate care implicau triunghiul sau cercul primordial, dar cu rezultate în totul diferite. În mijlocul acestor alegorii, al căror înţeles nu era imposibil să-l ghiceşti, erau unele maxime scurte şi multe versuri, toate aproape contemporane cu străduinţa de a gîndi asupra identităţii omului în progres. Cea mai mare parte erau scrise cu creionul, fie că poetul s-ar fi temut, fie că ar fi dispreţuit să le dea prea multă durată, săpîndu-le pentru totdeauna în zid. Cifruri, strînse unele într-altele, dar foarte rare, în care o aceeaşi majusculă se lega cu un D, însoţeau aproape întotdeauna cîteva versuri de o preferinţă mai bine definită, amintiri ale unei epoci în mod evident mai recente. Pe urmă dintr-o dată, şi ca o întoarcere spre un misticism mai dureros şi mai înalt, el scrisese

— fără îndoială printr-o întîlnire întîmplătoare cu poetul Longfellow — *Excelsior ! Excelsior ! Excelsior !* repetate cu un număr nesfîrşit de semne de exclamare. Pe urmă, începînd cu o dată care se poate calcula aproximativ printr-o apropiere uşoară cu căsătoria lui, apărea clar că, fie din indiferenţă, fie mai degrabă deliberat, el luase hotărîrea să nu mai scrie. Socotea el că ultima evoluţie a existenţei sale se împlinise ? Sau se gîndea, cu dreptate, că de acum înainte nu mai avea în nici un fel să se teamă în ce priveşte identitatea persoanei lui, pentru care pînă atunci pusese atîta grijă s-o fixeze ? O singură şi ultimă dată se găsea, foarte vizibilă, ca urmare a tuturor celorlalte, şi se acorda exact cu vîrsta primului copil care i se născuse : fiul lui, Jean.

O mare concentrare a spiritului ; o activă şi intensă observare asupra lui însuşi ; instinctul de a se ridica mai sus, mereu mai sus, şi de a se domina fără ca niciodată să se piardă din vedere ; transformările vieţii, care te iau şi te duc, cu voinţa de a se recunoaşte la fiecare nouă schimbare ; natura care se lasă auzită ; sentimentele care nasc şi îndulcesc această tînără inimă, egoist hrănită din propria ei substanţă ; acest nume care se dublează cu alt nume, şi versuri care apar aşa cum o floare de primăvară înfloreşte ; elanuri nebuneşti spre înaltele culmi ale idealului ; în sfîrşit, liniştea care urmează în această inimă furtunoasă, ambiţioasă poate, şi cu siguranţă martirizată de himere : iată, dacă nu mă înşel, ce se putea citi în acest registru mut, mai semnificativ în mnemotehnia lui confuză decît multe memorii scrise. Sufletul, cu o existenţă de treizeci de ani, palpita încă, mişcat, în această cameră strîmtă, — şi cînd Dominique era acolo, în faţa mea, aplecat spre fereastră, puţin distrat şi poate încă urmărit de anumit ecou al unor rumori de altă dată, mă întrebam dacă el venea

acolo ca să evoce ceea ce el numea propria sa umbră, sau ca s-o uite.

Într-o zi luă un pachet cu mai multe volume aşezate într-un colţ obscur al bibliotecii ; mă invită să mă aşez, deschise unul din aceste volume, şi fără altă introducere începu a citi cu jumătate glas. Erau versuri pe subiecte prea mult spuse, de mulţi ani, versuri de viaţă cîmpenească, de sentimente rănite, sau de pasiuni triste. Versurile erau bune, cu un ritm ingenios, liber, neprevăzut, dar nu destul de lirice pînă la sfîrşit, — deşi intenţiile cărţii erau dimpotrivă, de mult lirism. Sentimentele erau fine, dar comune, ideile slabe. Aceasta semăna, exceptînd forma care, repet, datorită unor calităţi rare, făcea un dezacord destul de izbitor cu slăbiciunea incontestabilă a fondului, aceasta semăna, zic, cu orice încercare a unui tînăr care se deschide sub forma versurilor, şi care se crede poet pentru că o anumită muzică interioară îl pune pe drumul cadenţelor şi îl face să vorbească în cuvinte rimate. Aceasta era cel puţin părerea mea, şi, fără a mă gîndi să cruţ pe autor, al cărui nume îl ignoram, i-o spusei lui Dominique tot aşa, verde, cum o şi scriu aici.

— Iată-l pe poet judecat, spuse el, şi bine judecat, nici mai mult nici mai puţin decît aşa cum se judecă el însuşi. Aţi fi avut aceeaşi sinceritate, adăugă el, dacă aţi fi ştiut că aceste versuri sînt de mine ?

— Absolut, îi răspunsei eu puţin deconcentrat.

— Cu atît mai bine, reluă Dominique, aceasta îmi dovedeşte că atît în bine cît şi în rău, dumneavoastră mă preţuiţi după merit. Sînt acolo două volume de aceeaşi valoare. Sînt de mine. Aş avea dreptul să le reneg, pentru că nu sînt semnate ; dar nu dumneavoastră am să vă ascund eu slăbiciunile mele, şi mai curînd sau mai tîrziu va trebui să le ştiţi pe toate. Datorez poate acestor încercări neizbutite, ca atîţia

alţii, o uşurare şi cîteva lecţii utile. Arătîndu-mi că eu nu sînt nimic, tot ceea ce am făcut mi-a dat măsura acelor care sînt ceva. Tot ce spun aici nu e decît pe jumătate modest ; mă veţi ierta însă dacă nu mai deosebesc modestia de orgoliu, cînd veţi şti pînă la ce punct îmi este îngăduit să le confund.

Erau doi oameni în Dominique, aceasta nu era greu s-o ghiceşti. „Orişice om poartă în el unul sau mai mulţi morţi", îmi spusese sentenţios doctorul care bănuia şi el anumite renunţări în viaţa omului acesta, ţăran de la Trembles. Dar acela care nu mai exista, dăduse el, cel puţin, semn de viaţă ? În ce măsură ? La ce dată ? Nu-şi trădase el niciodată acest *incognito* decît prin două cărţi anonime şi ignorate ?

Luai acele volume pe care Dominique nu le deschisese : de data asta titlul îmi era cunoscut. Autorul, al cărui nume stimat nu avusese timpul să pătrundă prea mult în memoria oamenilor care citesc, ocupa onorabil unul din locurile mijlocii în literatura politică de acum cincisprezece sau douăzeci de ani. Nici o publicaţie mai recentă nu-mi spusese că el trăia sau că mai scria încă. Era din micul număr al acestor scriitori discreţi care nu se cunosc niciodată decît prin titlul lucrărilor lor, al căror nume intră în notorietate fără ca persoana lor să iasă din umbră, şi care pot perfect să dispară sau să se retragă din lume, fără ca lumea, care n-are contact cu ei decît prin scrierile lor, să ştie ce s-a întîmplat cu ei.

Eu repetam titlul volumelor şi numele autorului, şi îl priveam pe Dominique care începu să surîdă înţelegînd că ghiceam.

— În orice caz, zise el, să nu lăudaţi excesiv pe publicist pentru a consola vanitatea poetului. Cea mai reală deosebire poate, care există între ei doi, este că lumea s-a ocupat de cel dintîi, în timp ce nu a făcut aceeaşi onoare şi celui de al doilea. Ea a avut dreptate

să tacă asupra acestuia ; n-a greşit ea că l-a primit atît de bine pe celălalt ? Aveam mai multe motive, urmă el, ca să-mi schimb numele, după cum avusesem şi altele foarte grave mai întîi ca să păstrez cu totul anonimatul, — raţiuni diverse şi care, toate, nu ţineau numai de consideraţiuni de prudenţă literară şi de modestie, bine înţeleasă. Vedeţi că am făcut bine, pentru că nimeni nu ştie astăzi că acela care semna cărţile mele a sfîrşit plat prin a se face primar în comuna lui, şi viticultor.

— Şi nu mai scrieţi ? îl întrebai eu.

— Oh nu, cu asta s-a terminat ! De altfel, de cînd nu mai am nimic de făcut, pot să spun că nu mai am timp de nimic. În ce priveşte pe fiul meu, iată care sînt ideile mele asupra lui. Dacă aş fi fost ceea ce nu sînt, aş considera că familia de Bray-ilor a produs destul, că misiunea ei s-a terminat, şi că fiul meu nu mai are decît să se odihnească. Este cu atît mai bine, sau cu atît mai rău pentru el ? Eu îi las schiţa unei vieţi neterminate pe care el o va împlini, dacă nu cumva mă înşel. Nimic nu se sfîrşeşte, reluă el, totul se transmite, chiar şi ambiţiile.

O dată coborît din această cameră primejdioasă, pîndită de fantome, şi unde eu simţeam că ispitele trebuiau să-l înconjoare fără număr, Dominique redevenea omul de la ţară obişnuit, de la Trembles. Spunea un cuvînt drăguţ soţiei şi copiilor lui, îşi lua puşca, îşi fluiera cîinii, şi dacă se făcea frumos, ne duceam să terminăm ziua în cîmpia plină de apă.

Această viaţă de intimitate a durat pînă în noiembrie — facilă, familiară, fără mari efuziuni, dar cu această dăruire sobră şi încrezătoare pe care Dominique ştia s-o pună în toate lucrurile în care nu intra şi viaţa lui interioară. Lui îi plăcea la ţară ca unui copil, şi e un lucru de care nu se ascundea ; dar vorbea de viaţa la ţară, de cîmp, ca un om care

locuiește acolo, nu ca un literat care le-a cîntat. Erau anumite cuvinte care nu-i ieșeau niciodată din gură, pentru că, mai mult decît oricare om pe care să-l fi cunoscut, el avea pudoarea unor anumite idei — și mărturisirea sentimentelor zise poetice era o tortură dincolo de puterile lui. Avea deci pentru viața la țară o pasiune atît de adevărată, deși reținută în formă, încît rămînea în această privință plin de iluzii voluntare, — și ierta mult țăranilor, chiar dacă-i găsea roși de ignoranță și de defecte, dacă nu chiar de vicii. Trăia cu ei într-un contact de tot timpul, deși nu avea, bineînțeles, nici moravurile lor, nici gusturile lor și niciuna din prejudecățile lor. Simplicitatea extremă a ținutei lui, a felului său de a fi și a întregii sale vieți, ar fi putut la nevoie să servească de scuză pentru superiorități pe care de altfel nimeni nu le bănuia. Toți la Villeneuve îl văzuseră de cînd s-a născut, îl văzuseră crescînd, și pe urmă, după cîțiva ani de absență, revenind la țară și instalîndu-se acolo. Erau bătrîni pentru care, acum, la patruzeci și cinci de ani în curînd, el era tot micul Dominique, — și printre aceia care treceau pe lîngă Trembles, și recunoșteau la al doilea etaj, la dreapta, camera care fusese a lui, nimeni cu siguranță nu s-ar fi gîndit vreodată că o lume întreagă de idei și de sentimente îl despărțea de ei.

Am vorbit de vizitele pe care Dominique le primea la Trembles, și trebuie să revin din pricina unui eveniment căruia, într-un fel, i-am fost martor, și care l-a atins profund.

Printre prietenii care au venit la Trembles în anul acela, ca să-l sărbătorească, după obicei, pe Sfîntul Hubert, se găsea și unul din camarazii lui cei mai vechi, foarte bogat, și care trăia retras, se zicea, fără familie, într-un castel depărtat la vreo douăsprezece leghe. Se numea d'Orsel. Era de aceeași vîrstă cu Do-

minique, deşi părul lui blond şi faţa lui aproape fără barbă îi dădeau cîteodată un aer de tinereţe care putea face să se creadă că avea cîţiva ani mai puţin. Era un băiat cu o frumoasă înfăţişare, cu o ţinută foarte îngrijită, cu un fel de a fi seducător şi politicos, cu un nu ştiu ce dandism înveterat în gesturi, în cuvinte, în accent, şi care, în mijlocul unei lumi puţin obosite, n-ar fi fost lipsit de o atracţie reală. Era în el multă plictiseală, sau multă indiferenţă, sau multă poză. Îi plăcea vînătoarea, caii. După ce îi plăcuse mult să călătorească, acum nu mai călătorea. Parizian prin adopţiune, şi aproape din naştere, într-o bună zi s-a auzit că el părăsea Parisul, — şi, fără să se poată determina motivul adevărat al unei astfel de retrageri, s-a dus să se înmormînteze în fundul mlaştinilor lui de la Orsel, în cea mai de neconceput singurătate. Trăia acolo ciudat, ca într-un loc de refugiu şi de uitare, arătîndu-se puţin, neprimind pe nimeni, şi în întunecimile nu ştiu cărei încăpăţînări morocănoase care nu se explica decît printr-un act de deznădejde din partea unui om tînăr, bogat, şi căruia i se puteau presupune, dacă nu mari pasiuni, cel puţin mari dorinţe şi nu de un singur fel. Foarte puţin cultivat, deşi învăţase cîte ceva din auzite, el arăta un dispreţ înalt pentru cărţi, şi multă milă pentru aceia care-şi dădeau osteneala de a le scrie. La ce bun ? zicea el ; viaţa era prea scurtă, şi nu merita să-ţi baţi capul atît. Şi susţinea atunci, cu mai mult spirit decît logică, teza obişnuită a descurajaţilor, deşi el nu făcuse niciodată nimic care să-i dea dreptul de a se socoti printre ei. Ceea ce apărea mai viu în caracterul acesta puţin şters, ca sub un mare praf de singurătate, şi ale cărui trăsături ciudate începeau să miroasă puţin a învechit, era ca un fel de pasiune în acelaşi timp prost satisfăcută şi nu încă stinsă pentru un mare lux, pentru marile plăceri şi vanităţi artificiale ale vieţii. Dar acest

fel de ipohondrie rece şi elegantă care se vedea în toată persoana lui, dovedea că dacă ceva a supravieţuit descurajării multor ambiţii atît de vulgare, era dezgustul de el însuşi, şi în acelaşi timp dragostea excesivă pentru traiul bun. La Trembles el era întotdeauna bine venit, iar Dominique îi ierta cele mai multe din capriciile lui, pe temeiul unei vechi prietenii, în care de altfel d'Orsel punea tot ce putea să fie inima lui.

În timpul celor cîteva zile pe care le-a petrecut la Trembles, el se arătă aşa cum ştia să fie în lume, adică un tovarăş plăcut, bun vînător, bun comesean, — şi, afară de una sau două abateri de la rezerva lui obişnuită, n-a lăsat să se vadă aproape nimic din tot ce păstra în el omul acesta plictisit.

Doamna de Bray se gîndise să-l însoare ; gînd himeric, fiindcă nimic nu era mai greu decît să-l faci să discute cuminte astfel de idei. Răspunsul lui obişnuit era că el trecuse de vîrsta cînd te însori dintr-un elan, iar căsătoria, ca toate actele capitale sau primejdioase ale vieţii, cerea o mare putere de entuziasm.

— Este un joc, cel mai aleatoriu dintre toate, zicea el, care nu este scuzabil decît prin valoarea, prin numărul, ardoarea şi sinceritatea iluziilor pe care le pui în el, şi care nu devine plăcut decît atunci cînd, de o parte şi de alta, se riscă mult.

Şi cum toţi se mirau de a-l vedea că se închide la Orsel, într-o inacţiune care îi întrista pe prietenii lui, la această dojană, care nu era nouă, el răspunse :

— Fiecare face după puterile lui.

Cineva spuse :

— Aceasta e înţelepciune.

— Poate, reluă d'Orsel. În orişice caz, nimeni nu poate spune că e o nebunie să trăieşti liniştit pe pămînturile tale, şi să te simţi bine aşa.

— Aceasta depinde, spuse doamna de Bray.

— Şi, doamnă, de ce depinde, vă rog ?

— De opinia pe care o ai asupra plăcerilor singurătăţii, şi mai întîi de importanţa mai mare sau mai mică pe care o dai familiei, adăugă ea privindu-şi fără să vrea cei doi copii şi soţul.

— Dumneata vei şti, întrerupse Dominique, că soţia mea consideră anumită formă socială, adesea discutată, de altfel, şi de spirite din cele mai bune, ca un act de conştiinţă şi ca un act obligatoriu. Ea pretinde că un om nu este liber şi că e vinovat dacă refuză să facă fericirea cuiva, cînd poate s-o facă.

— Atunci dumneavoastră nu vă veţi însura niciodată ? reluă din nou doamna de Bray.

— Probabil, zise d'Orsel pe un ton mult mai serios. Sînt atîtea lucruri pe care ar fi trebuit să le fac cu mai puţine primejdii pentru alţii şi mai puţine aprehensiuni pentru mine însumi — şi pe care nu le-am făcut ! Să-ţi rişti viaţa nu e nimic, să-ţi pui în joc libertatea, este mai grav ; dar să iei asupră-ţi libertatea şi fericirea altuia !... Sînt mai mulţi ani de cînd mă gîndesc la aceasta, şi concluzia este că mă voi abţine.

În chiar seara acestei discuţii care scotea la iveală o parte din sofismele şi slăbiciunile domnului d'Orsel, acesta părăsi Trembles. A plecat călare, urmat de servitorul lui. Noaptea era luminoasă şi rece.

— Bietul Olivier ! zise Dominique, văzîndu-l cum se îndepărtează în galop în direcţia d'Orsel.

Cîteva zile mai tîrziu, un trimis, venit în goană de la Orsel, îi dădu lui Dominique o scrisoare pecetluită cu negru, a cărei lectură îl răscoli, — pe el totuşi atît de perfect stăpîn pe emoţiile lui.

Lui Olivier i se întîmplase un grav accident : de ce natură ? Sau scrisoarea, sumbru sigilată, nu o spunea, sau Dominique avea un motiv anumit să nu explice decît pe jumătate. În chiar clipa aceea el puse să se înhame caii la trăsura de drum, trimise să fie înştiinţat

doctorul cu rugămintea să fie gata să-l însoţească ; şi, la mai puţin de o oră după sosirea misterioasei scrisori, doctorul şi domnul de Bray luau în mare grabă drumul spre d'Orsel.

Ei nu reveniră decît după cîteva zile, spre mijlocul lui noiembrie, şi întoacerea lor avu loc în timpul nopţii. Doctorul care, cel dintîi, îmi dădu ştiri despre bolnavul lui, a fost impenetrabil, aşa cum trebuie să fie oamenii de profesiunea lui. Aflai numai că viaţa lui Olivier nu era în primejdie, că el părăsise ţara, că de asemenea convalescenţa lui va fi lungă şi îl va obliga probabil la o şedere prelungită într-un climat cald. Doctorul adăugă că acest accident ar mai avea pe deasupra ca rezultat să-l smulgă pe acest incorigibil singuratic înfricoşatei singurătăţi din castelul lui, să-l facă să schimbe aerul, locuinţa şi, poate, obiceiurile.

Îl găsi pe Dominique foarte abătut, şi cea mai vie expresie de durere apăru pe figura lui, cînd eu mi-am îngăduit să-i pun cîteva întrebări de un interes sincer privind sănătatea prietenului său.

— Cred inutil să vă înşel, îmi spuse el. Mai curînd sau mai tîrziu adevărul va ieşi la lumină asupra unei catastrofe prea uşor de prevăzut şi din nefericire cu neputinţă de înlăturat.

Şi el îmi dădu scrisoarea lui Olivier.

Orsel, noiembrie 18...

Scumpul meu Dominique,

Acela care îţi scrie aici, este cu adevărat un mort. Viaţa mea nu servea nimănui, mi s-a repetat aceasta de prea multe ori, şi nu mai putea decît să-i ruşineze pe toţi aceia care mă iubesc. Era timpul să-i pun capăt eu însumi. Această idee, care nu datează de ieri, mi-a revenit seara trecută, cînd te-am părăsit. M-am gîndit la ea mult, în timpul drumului. Am gă-

sit-o bună, fără nici un inconvenient pentru nimeni — iar întoarcerea mea acasă, noaptea, într-un loc pe care-l cunoşti, nu era o distracţie de natură să mă facă să-mi schimb părerea. N-am avut îndemînare, şi n-am izbutit decît să mă desfigurez. Nu importă, l-am ucis pe Olivier. *Puţinul care rămîne din el, îşi va aştepta ceasul. Părăsesc Orsel, şi nu mă voi mai reîntoarce. Nu voi uita că tu ai fost, n-am să spun cel mai bun prieten al meu, zic : singurul meu prieten. Tu eşti scuza vieţii mele. Tu vei mărturisi pentru ea. Adio, fii fericit, şi dacă vorbeşti fiului tău despre mine, fă aşa ca el să nu-mi semene.*

Olivier

Spre amiază, ploaia începu să cadă. Dominique se retrase în cabinetul lui, unde eu îl urmai. Această moarte pe jumătate a unui prieten al tinereţii lui, a singurului prieten de veche dată pe care i l-am cunoscut, făcuse să reînvie, amar, anumite amintiri care nu aşteptau decît o circumstanţă decisivă ca să iasă din matca lor. Nu i-am cerut să-mi facă destăinuiri ; mi le-a oferit el. Şi, ca şi cînd n-ar fi făcut decît să traducă în cuvinte memoriile cifrate pe care le aveam sub priviri, el îmi istorisi fără ascunzişuri, dar nu şi fără emoţie, povestea care urmează.

III

Ceea ce am să vă spun despre mine, este foarte puţin lucru, şi totul ar putea să încapă în cîteva cuvinte : un om de la ţară care se îndepărtează un moment de satul lui, un scriitor nemulţumit de el care renunţă la mania de a scrie, şi vîrful casei lui natale figurînd la începutul ca şi la sfîrşitul povestirii lui.

Rezumatul plat pe care-l vedeţi, deznodămîntul burghez pe care-l cunoaşteţi, este ceea ce povestea

aceasta va avea mai bun ca moralitate, şi mai romaţios poate ca aventură. Restul nu este instructiv pentru nimeni, şi n-ar putea să emoţioneze decît amintirile mele. Nu fac din aceasta nici un mister, mă puteţi crede ; dar sînt lucruri de care vorbesc cît mai puţin posibil, şi aceasta pentru raţiuni particulare care nu au nimic comun cu dorinţa de a mă face mai interesant decît sînt.

Dintre cele cîteva persoane care se găsesc implicate în această povestire, şi despre care am să vă vorbesc aproape tot atît cît şi despre mine, una este un prieten vechi, greu să-l definim, şi mai greu încă să-l judecăm fără amărăciune, şi a cărui scrisoare de adio şi de doliu dumneavoastră aţi citit-o adineaori. Niciodată el nu s-ar fi explicat asupra unei existenţe, care nu era făcută să-i placă. Înseamnă aproape s-o reabilităm, amestecînd-o în mărturisirile acestea. Celălalt n-are nici un motiv să fie discret asupra vieţii lui. El se găseşte în situaţii care fac din el un om public : dumneavoastră sau îl cunoaşteţi, sau vi se va întîmpla probabil să-l cunoaşteţi, şi eu nu cred că îl diminuez nici în cel mai mic din meritele pe care le are, mărturisindu-vă de la început mediocritatea originilor lui.

Cît priveşte a treia persoană a cărei apropiere a avut o puternică influenţă asupra tinereţii mele, ea se găseşte acum în condiţiuni de siguranţă, de fericire şi de uitare, care desfid orice legătură între amintirile aceluia care vă va vorbi despre ea, şi ale ei.

Pot spune că nu am avut familie, şi copiii mei sînt aceia care mă fac să cunosc astăzi dulceaţa şi puterea unor legături care mie mi-au lipsit cînd aveam vîrsta lor. Mama mea abia a avut puterea să mă hrănească şi a murit. Tatăl meu a trăit cîţiva ani, dar într-o stare de sănătate atît de proastă încît eu am încetat să-i simt prezenţa cu mult înainte de a-l pierde, şi

moartea lui datează pentru mine cu mult înainte de decesul lui real, încît, pot să spun astfel că nu i-am cunoscut nici pe unul nici pe celălalt — şi în ziua în care, în doliu după tatăl care tocmai murise, am rămas singur, n-am simţit nici o schimbare notabilă care să mă facă să sufăr. Nu dădeam decît un sens din cele mai nelămurite cuvîntului de „orfan" care se repeta în jurul meu ca un cuvînt de nenorocire, şi numai din plînsetele servitorilor mei înţelegeam că eram de plîns.

Am crescut în mijlocul acestor oameni de treabă, supravegheat de departe de o soră a tatălui meu, doamna Ceyssac, care n-a venit decît ceva mai tîrziu să se instaleze la Trembles, de îndată ce administrarea averii şi educaţia mea au cerut în mod hotărît prezenţa ei. Ea a găsit în mine un copil sălbatec, necultivat, în plină ignoranţă, uşor să-l supui, mai greu să-l convingi, vagabond în toată puterea cuvîntului, fără nicio idee de disciplină şi muncă, şi care, prima dată cînd i s-a vorbit de studiu şi de întrebuinţarea timpului, a rămas cu gura căscată, mirat că viaţa nu se mărginea numai la plăcerea de a zburda pe cîmpuri. Pînă atunci eu nu făcusem altceva. Ultimele amintiri care îmi rămăseseră de la tatăl meu erau acestea : în rarele momente în care boala care-l rodea îi lăsa puţin răgaz, el ieşea, ajungea pe jos pînă la zidul exterior al parcului, şi acolo, în timpul unor lungi după-amiezi însorite, sprijinit într-un mare băţ de trestie, şi cu mersul încet care-l făcea să-mi pară un bătrîn, se plimba ceasuri întregi. În tot acest timp eu cutreeram pe cîmp şi puneam curse de păsări. Cum nu primisem alte lecţii, credeam, cu o uşoară deosebire abia, că imitam destul de bine ceea ce-l văzusem făcînd pe tatăl meu. Cît despre singurii tovarăşi pe care i-am avut atunci, aceştia erau băieţi de ţărani din vecinătate, prea leneşi ca să meargă la şcoală, sau

prea mici ca să fie puşi la munca pămîntului, şi care mă încurajau toţi, cu propriul lor exemplu, la cea mai totală nepăsare în ce priveşte viitorul. Singura educaţie care mi-a fost plăcută, singura învăţătură care nu mi-a dat nici o revoltă şi, notaţi bine, singura care avea să dea roade durabile şi pozitive, îmi venea de la ei. Învăţam confuz, prin rutină, mulţimea aceasta de mici lucruri care sînt ştiinţa şi farmecul vieţii de la ţară. Aveam, ca să profit de o astfel de învăţătură, toate aptitudinile care se pot dori : o sănătate robustă, ochi de ţăran, adică ochi foarte buni, o ureche deprinsă de mult cu cele mai mici zgomote, picioare neobosite, — şi o dată cu acestea, dragostea pentru lucrurile care se petrec în plin aer, o nelinişte, o dorinţă pentru ceea ce se observă, pentru ceea ce se vede, pentru ceea ce se ascultă, un gust mediocru pentru poveştile care se citesc, şi cea mai mare curiozitate pentru acelea care se povestesc ; farmecul cărţilor mă interesa mai puţin decît acela al legendelor, şi eu puneam superstiţiile locale cu mult deasupra poveştilor cu zîne.

La zece ani, semănam cu toţii copiii de la Villeneuve : ştiam tot atîta cît şi ei, ceva mai puţin decît părinţii lor ; dar era între ei şi mine o deosebire, imperceptibilă atunci, şi care se fixă dintr-o dată : de pe atunci, eu scoteam din această viaţă şi aceste fapte care ne erau comune, senzaţii care, toate, păreau că le erau străine. Astfel este cu totul evident pentru mine, cînd îmi aduc aminte, că plăcerea de a face capcane şi de a le aşeza în lungul tufişurilor, de a pîndi pasărea, nu era ceea ce mă captiva cel mai mult în această vînătoare ; şi dovada este că singurul document mai viu care mi-a rămas din aceste hărţuieli continui, este viziunea foarte clară a unor anumite locuri, caracterul exact al orei şi al timpului, pînă la perceperea unor anumite zgomote care de atunci n-au mai încetat să se audă pentru mine. Poate are să vă

pară destul de pueril dacă îmi amintesc că, vor fi treizeci şi cinci de ani în curînd, într-o seară cînd îmi ridicam capcanele dintr-o ţarină arată în ajun, era un anumit timp, un vînt anumit, că aerul era liniştit, cerul întunecat, că turturelele de septembrie treceau peste cîmp cu o bătaie din aripi foarte sonoră, şi că de jur împrejurul cîmpiei morile de vînt, despuiate de pînza lor, aşteptau vîntul care nu venea. Să vă spun în ce fel o particularitate de atît de puţină importanţă s-a putut fixa în memoria mea, cu data precisă a anului şi poate chiar a zilei, aşa încît să-şi găsească loc în momentul acesta în conversaţia unui om mai mult decît vîrstnic, — nu ştiu ; dar dacă vă citez faptul acesta între o mie altele, este ca să vă arăt cum ceva se desprindea de pe acum de viaţa mea exterioară, şi că se forma în mine nu ştiu ce memorie specială, destul de puţin sensibilă faţă de fapte, dar de o ciudată aptitudine în a se lăsa pătrunsă de impresii.

Lucrul cel mai pozitiv, mai ales pentru aceia pe care viitorul meu i-ar fi interesat, este că această educaţie, aşa zicînd viguroasă, era detestabilă. Oricît aş fi fost de risipit, şi lovit cu cotul, şi tutuit de camaraderiile de prin sat, în fond eu eram singur, singur din lumea mea, singur din rasa mea, şi în contradicţii fără număr cu viitorul care mă aştepta. Mă legam cu oameni care puteau să fie servitorii, nu prietenii mei ; mă înrădăcinam fără să-mi dau seama, şi Dumnezeu ştie prin ce fibre puternice, în locuri pe care ar fi trebuit să le părăseşti, şi să le părăseşti cît mai curînd posibil ; luam, în sfîrşit, obiceiuri care nu duceau la nimic decît să facă din mine personagiul pe care-l veţi cunoaşte mai tîrziu, jumătate ţăran, jumătate *diletant*, cînd unul cînd altul, şi adesea amîndoi împreună, fără ca niciodată nici unul nici altul să fi precumpănit.

Ignoranţa mea, v-am mai spus-o, era extremă ; mătuşa mea şi-a dat seama ; ea se grăbi atunci să cheme la Trembles un preceptor, un tînăr pedagog de la liceul din Ormesson. Era un spirit bine construit, simplu, direct, precis, cu bogate lecturi, avînd o părere asupra tuturor lucrurilor, gata să acţioneze, dar niciodată înainte de a fi discutat motivele actelor sale, foarte practic şi, prin firea lucrurilor, foarte ambiţios. Nu am văzut pe nimeni să intre în viaţă cu mai puţin ideal şi cu mai mult sînge rece, nici să-şi privească destinul cu o privire mai sigură, avînd atît de puţine posibilităţi. El avea privirea limpede, gestul liber, cuvîntul răspicat, şi era atît cît trebuia de plăcut, ca înfăţişare şi spirit, ca să se strecoare nebăgat în seamă prin mulţime. Depindea de un caracter ca acesta, în luptă cu aĮ meu care-i semăna atît de puţin, să mă facă mult să sufăr ; dar voi adăuga că pe lîngă o reală bunătate sufletească, el avea un fel drept de a fi, şi o rectitudine a spiritului de neclintit. Era propriu acestei naturi deficiente, şi totuşi fără prea multe lacune, de a avea anumite facultăţi dominante care-i înlocuiau calităţile ce-i lipseau, şi de a se completa ea însăşi, nelăsînd să se bănuiască nici cel mai mic gol. I s-ar fi dat foarte aproape de treizeci de ani, deşi nu avea decît exact douăzeci şi patru. Numele lui de botez era Augustin. Deocamdată, îl voi numi aşa.

De îndată ce s-a instalat lîngă noi, viaţa mea s-a schimbat, sau mai bine zis s-a împărţit în două. Eu n-am renunţat de loc la obiceiurile pe care le aveam, dar mi s-au impus şi altele noi. Avui cărţi, caiete de studiu, ore de lucru ; aceasta nu făcu decît să-mi dea un gust şi mai viu pentru distracţiile permise în orele de odihnă, — şi ceea ce pot să numesc pasiunea mea pentru cîmp, n-a făcut decît să crească o dată cu nevoia mea de divertismente.

Casa Trembles era atunci, aceea ce vedeţi. Era ea mai veselă sau mai tristă ? Copiii au o dispoziţie care-i face să înveselească şi să mărească atît de mult ceea ce îi înconjoară, încît mai tîrziu totul scade şi se întristează fără o cauză aparentă, dar numai pentru că punctul de vedere nu mai este acelaşi. André pe care-l cunoaşteţi, şi care nu a părăsit casa de şaizeci de ani, mi-a spus adesea că fiecare lucru se petrecea aproape ca şi azi. Mania pe care am luat-o încă de timpuriu de a-mi scrie cifrul şi de a pune cu orice prilej peceţi comemorative, ar servi de altfel să-mi îndrepte amintirile, dacă amintirile mele asupra acestui punct nu ar fi fără greş. De asemenea, sînt momente, dumneavoastră veţi pricepe aceasta, în care anii lungi care mă despart de timpul de care vă vorbesc dispar, în care eu uit că am mai trăit de atunci, că am avut preocupări mai grave, cauze de bucurie sau de tristeţe diferite, şi motive de a mă înduioşa mult mai serioase. Şi dacă lucrurile au rămas aceleaşi, trăiesc şi eu la fel ; este ca un vechi făgaş în care cazi din nou, şi, îngăduiţi-mi această imagine puţin mai potrivită cu ceea ce resimt, ca o veche rană perfect vindecată, dar sensibilă, care dintr-o dată se face mai vie şi, dacă ai îndrăzni, te-ar face să ţipi. Închipuiţi-vă că înainte de a pleca la liceu, unde m-am dus tîrziu, nici o singură zi n-am pierdut din vedere această clopotniţă pe care o vedeţi acolo, eu continuînd să trăiesc în aceleaşi locuri, cu aceleaşi obiceiuri, să regăsesc astăzi obiectele de altădată întocmai ca altădată, cu particularităţi care m-au făcut să le cunosc şi să le îndrăgesc. Trebuie să ştiţi că nici o singură amintire din acest timp nu s-a şters, ar trebui să spun nu a slăbit. Şi să nu vă miraţi dacă divaghez cînd vă vorbesc de reminiscenţe care au puterea sigură de a mă reîntineri, pînă la punctul de a mă face din nou copil. De asemenea sînt nume, nume de locuri mai

ales, pe care n-am putut niciodată să le pronunț cu sînge rece : cuvîntul Trembles este dintre acestea. Ați putea să cunoașteți Trembles tot atît de bine ca și mine, și încă mi-ar fi foarte greu să vă fac să pricepeți ceea ce eu găseam în el delicios. Și cu toate astea totul era delicios, totul, pînă la grădina aceasta care, știți acum, este destul de modestă. Erau arbori, lucru rar prin părțile noastre, și multe păsări cărora le plac pomii, și care n-ar fi putut să se cuibărească aiurea. Era și ordine și dezordine, alei cu nisip urmînd treptelor unei scări și ducînd la niște grilaje, și care în mine satisfăceau un anumit gust pe care l-am avut întotdeauna pentru locurile unde te poți plimba cu oarecare lux, și unde femeile dintr-un alt timp ar fi putut să se arate în rochii de ceremonie. Pe urmă colțuri obscure, răspîntii de umezeală în care soarele nu pătrundea decît greu, unde tot anul un mușchi verzui creștea dintr-un pămînt spongios, locuri retrase, vizitate numai de mine, — toate aveau un aer vetust, de părăsire, și sub o altă formă îmi aminteau trecutul, sentiment care de pe atunci nu-mi displăcea. Mă așezam, îmi amintesc, pe niște merișori înalți, tăiați în formă de banchete care împodobeau marginea aleielor. Mă interesam de vîrsta lor, erau oribil de bătrîni, și examinam cu o curiozitate deosebită acești mici arbuști, tot atît de bătrîni, îmi spunea André, ca și cele mai vechi pietre ale casei, pe care tatăl meu nu i-a văzut plantîndu-se, nici bunicul meu, și nici tatăl acestuia. Pe urmă, seara, venea un ceas cînd orișice agitație înceta. Mă retrăgeam pe treptele cele mai de sus, și de acolo priveam în fundul grădinii, la unghiul parcului, migdalii, cei dintîi pomi cărora vîntul de septembrie le zmulgea frunzele și care formau un transparent bizar pe pînza aprinsă a soarelui în asfințit. În parc erau mulți arbori albi, frasini și lauri în care sturzii și mierloii, fără număr,

îşi găseau adăpost în tot timpul toamnei ; dar ceea ce se zărea de şi mai departe, era un grup de mari stejari, ultimii la desfrunzit ca şi la înverzit, care-şi păstrau frunzişul lor roşcat pînă în decembrie, chiar atunci cînd tot crîngul părea mort, în care îşi făceau cuibul coţofenele, în care se urcau păsările de zbor înalt şi unde se aşezau întotdeauna cele dintîi gaiţe şi primii corbi pe care iarna îi aducea regulat la noi.

Fiecare anotimp ne readucea oaspeţii lui, şi fiecare din ei îşi alegea de îndată cuibul, — păsările de primăvară în pomii cu flori, cele de toamnă puţin mai sus, cele de iarnă prin mărăcini, prin tufişurile care ţin tot timpul şi prin lauri. Cîteodată, în plină iarnă, sau o dată cu primele neguri, în vreo dimineaţă, o pasăre mai rară îşi lua zborul spre partea cea mai părăsită a pădurii, cu o bătaie din aripi necunoscută, foarte zgomotoasă şi puţin stîngace, deşi iute. Era o becaţă sosită noaptea ; ea se urca, lovind crăcile, şi se strecura între ramurile marilor arbori goi ; abia apărea o secundă, aşa, ca să-şi arate lungul ei cioc, drept. Pe urmă nu mai întîlneai astfel de păsări decît în anul următor, prin acelaşi timp, în acelaşi loc, încît părea că era acelaşi emigrant care se întorcea.

Turturelele de pădure soseau în mai, în acelaşi timp în care soseau şi cucii. Ei murmurau uşor, la lungi intervale, mai ales în serile calde, şi cînd era în aer nu ştiu ce flux mai activ de sevă nouă şi de tinereţe. În adîncul frunzişurilor, la marginea grădinii, în cireşii albi, în mălinţele înflorite, în liliacul plin de miros şi de arome, toată noaptea, — în timpul acestor lungi nopţi cînd eu dormeam puţin şi cînd lumina luna, cînd ploaia cîteodată cădea liniştită, caldă şi fără zgomot, ca un plîns de bucurie — toată noaptea, pentru deliciile mele şi pentru neliniştea mea, privighetorile cîntau. Cum se făcea timpul mai trist, ele tăceau ; începeau din nou o dată cu soarele, cu vînturile mai

blînde, cu speranța verii apropiate. Pe urmă, cînd se termina clocitul ouălelor, nu le mai auzeai. Și cîteodată, pe la sfîrșitul lui iunie, pe o zi arzătoare, în desimea puternică a unui arbore plin de frunze, vedeam o mică pasăre mută și de o culoare incertă, fricoasă, pierdută, care rătăcea singură și își lua zborul : era pasărea de primăvară, care ne părăsea.

Afară ierburile îngălbeneau, gata să se usuce. Lemnul celor mai vechi butuci trosnea ; via își arăta primii ei muguri. Grîul era verde ; el se întindea pînă departe în cîmpia unduioasă, unde trifoiul se făcea de culoarea știrului, unde rapițele îți luau ochii ca niște tarlale de aur. O lume infinită de insecte, de fluturi, de păsări de cîmp, se agita, se făcea mai numeroasă sub soarele de iunie, într-o profusiune nemaivăzută. Rîndunelele umpleau aerul, și seara, cînd lăstunii începeau de a se mai urmări cu strigătele lor ascuțite, atunci ieșeau liliecii — și roiul acesta ciudat, care părea reînviat de serile calde, începea raitele lui nocturne prin jurul clopotnițelor. Cînd venea strîngerea fînului, viața cîmpurilor nu mai era decît o sărbătoare. Era marea muncă în comun, cea dintîi care făcea să iasă toate vitele de ham și de jug și aduna în același loc un mare număr de muncitori.

Eram acolo cînd se cosea, acolo cînd se ridica nutrețul și mă lăsam adus de carele care se întorceau cu imensele lor încărcături. Întins acolo, cu totul, în vîrful clăilor, ca un copil culcat pe un pat enorm, și legănat de mișcarea ușoară a carului uruind pe ierburile tăiate, priveam de mai sus decît de obicei un orizont care mi se părea că nu mai are sfîrșit. Priveam marea întinzîndu-se cît vedeai cu ochii, peste marginea înverzită a cîmpurilor; păsările treceau mai aproape de mine ; nu știu ce îmbătătoare senzație de un aer mai liber, de o întindere mai vastă, mă făcea să pierd un moment noțiunea vieții reale. De îndată ce fînul era

aproape adus, îngălbenea grîul. Aceeaşi muncă atunci, aceeaşi agitaţie pe un timp mai cald, sub un soare mai aprins : — vînturi violente, alternînd cu linişti desăvîrşite, amiezi copleşitoare, nopţi frumoase ca aurorele, şi iritanta electricitate a zilelor de furtună. Mai puţină beţie cu mai multă abundenţă, grămezi de snopi căzînd pe un pămînt obosit să rodească şi pîrjolit de soare ; iată vara. Dumneavoastră cunoaşteţi toamna prin locurile noastre, e anotimpul binecuvîntat. Pe urmă venea iarna : cercul anului se închidea asupra ei. Şedeam mai mult în camera mea ; ochii mei, tot timpul de veghe, se exersau şi mai mult să sfredelească negurile lui decembrie, şi imensele pînze de ploaie care acopereau cîmpul cu un doliu mai sumbru decît acela al toamnelor.

Şi cum arborii erau cu totul despuiaţi, cuprindeam şi mai bine toată întinderea parcului. Nimic nu l-ar fi mărit atît cît această uşoară ceaţă de iarnă care-i albăstrea adîncimile şi te înşela asupra adevăratelor distanţe. Nici un zgomot, sau foarte puţin ; dar fiecare notă, mai distinctă. O sonoritate extremă în aer, mai ales seara şi noaptea. Cîntecul unui bourel de ziduri se prelungea la nesfîrşit prin aleile mute şi goale, fără obstacole pentru sunet, îmbibate de un aer umed şi pătruns de tăcere. Reculegerea care cobora atunci peste Trembles era inexprimabilă ; timp de patru luni de iarnă, adunam în locul acesta în care vă vorbesc, condensam, concentram, strîngeam ca să nu-mi mai scape niciodată, această lume înaripată, subtilă, de viziuni şi de parfumuri, de zgomot şi de imagini, care în timpul celorlalte opt luni ale anului mă făcuse să trăiesc o viaţă atît de activă şi care semăna atît de bine cu adevărate visuri.

Augustin mă lua în primire. Anotimpul îi venea în ajutor ; îi aparţineam atunci numai lui, şi expiam cît

puteam mai bine această lungă uitare din atîtea zile fără treabă. Au fost ele fără folos ?

Foarte puţin sensibil faţă de lucrurile care ne înconjurau, în timp ce elevul lui era atîta de mult absorbit de ele, — destul de indiferent la trecerea anotimpurilor, ca să se înşele asupra lucrurilor cum s-ar fi înşelat asupra ceasului, invulnerabil în faţa atîtor senzaţii de care eu eram străbătut, voluptuos rănit în toată fiinţa mea, — rece, metodic, corect şi cu o natură egală, pe cît era de puţin a mea, Augustin trăia alături de mine fără să bage de seamă ce se petrecea în mine şi nici să bănuiască măcar. Ieşea puţin, îşi părăsea rar camera, lucra acolo de dimineaţa pînă noaptea şi nu-şi îngăduia un răgaz decît în serile de vară, cînd nu se şedea tîrziu, şi pentru că lumina zilei începea să-i lipsească. Citea, lua note ; timp de luni întregi îl vedeam scriind. Scria proză şi cel mai adesea, lungi pagini de dialoguri. Un calendar îi servea ca să-şi aleagă şiruri de nume proprii. El le alinia pe o pagină albă, cu adnotări una după alta ; le dădea o vîrstă, arăta fizionomia fiecăruia, caracterul, un aspect ciudat, o originalitate, o parte ridicolă. Era acolo, în combinaţiile lui variabile, un personaj închipuit pentru drame sau comedii. Scria repede, cu o scriere subţire, simetrică, foarte uşor de citit şi părea să-şi dicteze lui însuşi cu jumătate glas. Citeodată surîdea, cînd o observaţie mai ascuţită venea sub condeiul lui, şi după fiecare tiradă puţin mai lungă, în care fără îndoială unul din personagiile lui gîndise riguros şi drept, el reflectă un moment, timp cît să mai răsufle, şi îl auzeam spunînd : „Ei, acum ce-o să răspundem ?“ Cînd, din întîmplare, se găsea mai dispus la destăinuiri, mă chema lîngă el şi îmi spunea : „Ia ascultă asta, domnule Dominique“. Rareori aveam aerul că pricep. Cum m-ar fi putut interesa astfel de personagii, pe care nu le văzusem, pe care nu le cunoşteam ?

Toate aceste complicaţii de diverse existenţe, atîta de cu totul străine de mine, îmi păreau să aparţină unei lumi imaginare în care nu doream în nici un fel să pătrund. „Ei, o să pricepi dumneata asta mai tîrziu", zicea Augustin. Confuz, îmi dădeam seama că ceea ce încînta astfel pe tînărul meu preceptor, era însuşi acest spectacol al jocului vieţii, mecanismul sentimentelor, conflictul intereselor, al ambiţiilor, al viciilor ; dar, o repet, era destul de indiferent pentru mine că această lume era un joc de şah, cum îmi spunea deopotrivă Augustin ; că viaţa era o partidă jucată bine sau rău şi că erau reguli pentru un astfel de joc. Augustin scria adesea scrisori. Cîteodată primea ; unele aveau marcă poştală de la Paris. El le deschidea pe acestea cu mai multă grabă, le citea la repezeală, o uşoară emoţie îi aprindea faţa, de obicei foarte discretă — şi primirea acestor scrisori era totdeauna urmată, fie de o deprimare care nu dura niciodată mai mult de cîteva ceasuri, fie de un spor de pasiune care-i dădea un şi mai năvalnic elan timp de mai multe săptămîni.

O dată sau de două ori l-am văzut făcînd un pachet cu mai multe hîrtii, punîndu-le în plic cu destinaţia Paris şi dîndu-le, cu recomandări stăruitoare, factorului rural de la Villeneuve. El aştepta atunci cu o neliniştе vizibilă un răspuns care venea sau nu venea; pe urmă lua din nou o hîrtie albă, — ca un plugar care trece la o nouă brazdă. Se scula devreme, alerga la biroul lui de lucru, cum s-ar fi dus la masa lui un meseriaş, se culca foarte tîrziu şi nu se uita niciodată la fereastră ca să ştie dacă ploua sau dacă era timp frumos ; şi sînt convins că în ziua cînd a părăsit Trembles, el nu ştia că pe turnulеţe erau giruete tot timpul agitate, care indicau bătaia vîntului şi întoarcerea alternantă a anumitor influenţe. „Cum te poate interesa asta ?" îmi spunea el, cînd mă vedea că mă preocup

de vînt. Mulţumită unei prodigioase activităţi, de care sănătatea lui nu suferea de loc şi care părea să fie elementul lui natural, făcea faţă la tot, la munca mea ca şi la a lui. Mă obliga să mă afund în cărţi, mă făcea să le citesc şi să le recitesc, mă făcea să traduc, să analizez, să copiez şi nu-mi dădea drumul în aer liber decît atunci cînd mă vedea prea ameţit de această violentă imersiune într-o mare de cuvinte. Am învăţat cu el repede, şi de altfel fără prea multă plictiseală, tot ce trebuie să ştie un copil al cărui viitor nu este încă hotărît, dar din care vrei să faci mai întîi un licean. Scopul lui era să reducă anii mei de gimnaziu, pregătindu-mă cît mai repede cu putinţă pentru clasele superioare. Patru ani au trecut în felul acesta, la capătul cărora el m-a socotit apt ca să mă prezint pentru clasa a doua. Am văzut apropiindu-se, cu o spaimă de neînchipuit, momentul în care aveam să părăsesc Trembles.

Niciodată nu voi uita ultimele zile care au precedat plecarea mea: a fost un acces de sensibilitate bolnăvicioasă, în care nu mai era nici măcar o aparenţă de raţiune; o nenorocire adevărată chiar, n-ar fi făcut-o să crească mai mult. Toamna venise ; totul contribuia la aceasta. Un singur amănunt are să vă dea o idee.

Augustin îmi impusese, ca o încercare definitivă a puterilor mele, o compoziţe latinească al cărei subiect era plecarea lui Hanibal cînd a părăsit Italia. Am coborît pe terasa umbrită de viţa de vie, şi acolo chiar, în plin aer, chiar pe bancheta care mărginea grădina, m-am apucat să scriu. Subiectul era din acel mic număr de fapte istorice care aveau de pe atunci, în mod excepţional, darul să mă emoţioneze mult. E un lucru care se petrecea cu tot ce se lega de acest nume, iar bătălia de la Zama îmi dăduse totdeauna cea mai personală emoţie, ca o catastrofă în care eu nu priveam

decît eroismul, fără să mă intereseze dreptatea. Mi-am amintit tot ce citisem, am încercat să-mi reprezint omul paralizat de soarta potrivnică ţării sale, cedînd unor fatalităţi de rasă mai mult decît înfrîngerilor militare, coborînd pe ţărm ca să nu-l părăsească decît cu regret, aruncîndu-i un ultim adio de deznădejde şi de provocare, — şi aşa cum am putut, am încercat să exprim ceea ce îmi părea să fie adevărul, dacă nu istoric, cel puţin liric.

Piatra care îmi servea de pupitru era călduţă ; şopîrle se plimbau pe lîngă mîna mea, sub un soare blînd.

Pomii care de pe acum nu mai erau verzi, ziua mai puţin arzătoare, umbrele mai lungi, norii mai liniştiţi, totul îmi vorbea cu acel farmec grav, care este propriu toamnei, de declin, de osteneală şi de părăsire. Frunzele de viţă cădeau una cîte una, fără ca nici o adiere de vînt să agite bolţile. Parcul era liniştit. Păsările cîntau cu un accent care mă mişca pînă în adîncul inimii. O înduioşare, dintr-o dată, imposibil de explicat şi mai cu neputinţă de reţinut, urca în mine ca un val gata să izbucnească, amestecată cu amărăciune şi cu încîntare. Cînd Augustin a coborît pe terasă, m-a găsit plin de lacrimi.

— Ce ai ? îmi spuse el. Hanibal, oare, te face să plîngi ?

Dar eu i-am întins, fără să răspund, pagina pe care tocmai o scrisesem.

M-a privit din nou cu un fel de mirare, s-a asigurat că nu era nimeni în jurul nostru căruia să-i poată atribui efectul unei atît de ciudate emoţii, a aruncat o privire grăbită şi distrată peste parc, peste grădină, pe cer, şi mi-a spus iarăşi :

— Dar în definitiv, ce ai ?

Pe urmă reluă pagina şi începu să citească.

— E bine, îmi spuse el cînd a terminat, dar puţin cam fără vigoare. Puteai s-o faci şi mai bine, deşi o astfel de compoziţie te situează pe o treaptă bună într-o clasă a doua de calitate mijlocie. Hanibal exprimă prea multe regrete ; nu are prea multă încredere în poporul care-l aşteaptă înarmat de cealaltă parte a mării. El presimţea Zama, vei spune dumneata ; dar dacă a pierdut Zama, nu este din vina lui. El ar fi cîştigat-o dacă ar fi avut soarele în spate. De altfel, după Zama, îi rămîne Antiochus. După trădarea lui Antiochus, el avea otrava. Nimic nu este pierdut pentru un om, atîta timp cît nu şi-a spus ultimul cuvînt.

Augustin ţinea în mînă o scrisoare deschisă pe care în minutul acela chiar o primise de la Paris. Era mai agitat decît în mod obişnuit ; o anumită excitaţie puternică, de bucurie şi hotărîre, făcea să-i strălucească ochii, a căror privire era întotdeauna directă, dar care de obicei nu se luminau prea mult.

— Scumpul meu Dominique, reluă el, făcînd cu mine cîţiva paşi pe terasă, am o veste bună să-ţi dau, e veste care îţi va face plăcere, pentru că eu cunosc prietenia pe care o ai pentru mine. În ziua în care dumneata vei intra la liceu, eu voi pleca la Paris. E mult timp de cînd mă pregătesc. Totul este gata astăzi ca să-mi asigure viaţa pe care trebuie s-o duc acolo. Sînt aşteptat. Iată dovada.

Şi spunînd aceasta, îmi arătă scrisoarea.

— Astăzi succesul nu depinde decît de o mică sforţare — şi eu am făcut altele mai mari pînă acum ; dumneata eşti acela care poţi s-o mărturiseşti, dumneata care m-ai văzut la lucru. Ascultă-mă, scumpul meu Dominique : peste trei zile, dumneata vei fi un licean în clasa a doua, adică ceva mai puţin decît un bărbat, dar mai mult decît un copil. Vîrsta este indiferentă. Ai şaisprezece ani. Peste şase luni, dacă vrei cu adevărat, poţi să ai optsprezece. Părăseşte Trem-

bles şi nu te mai gîndi la el. Nu te gîndi, în orice caz, decît mai tîrziu, cînd va trebui să-ţi pui în ordine socotelile privind averea dumitale. Viaţa la ţară nu este făcută pentru dumneata, nici izolarea — care te-ar ucide. Dumneata priveşti întotdeauna sau prea sus, sau prea jos. Prea sus, scumpul meu, este imposibilul ; prea jos, sînt frunzele moarte. Viaţa nu este acolo ; priveşte drept în faţa dumitale, bărbăteşte, şi ai s-o vezi. Ai multă inteligenţă, o frumoasă avere, un nume care te impune ; cu o astfel de bogăţie în zestrea unui licean, se ajunge la tot. Încă un sfat : aşteaptă-te să nu fii prea fericit în timpul anilor dumitale de studii. Gîndeşte-te că supunerea nu obligă la nimic pentru viitor, şi că disciplina impusă nu apasă nici ea, cînd ai priceput că trebuie să ţi-o impui tu însuţi. Nu te bizui prea mult pe prieteniile de şcoală, afară numai dacă eşti liber în mod absolut să ţi le alegi ; iar cît despre geloziile al căror obiect vei fi, dacă vei avea succese, ceea ce eu cred, obişnuieşte-te cu ele de mai-nainte şi socoteşte-le ca o încercare. Şi acum, să nu-ţi treacă nici o zi fără să-ţi spui că munca duce la scopul urmărit, şi să nu te culci în nici o seară fără să te gîndeşti la Parisul care te aşteaptă, şi unde noi ne vom revedea.

Îmi strînse mîna cu un gest de autoritate bărbătească, şi nu făcu decît o săritură pînă la scara care ducea în camera lui.

Eu am coborît atunci în aleile din grădină, unde bătrînul André plivea nişte straturi de flori.

— Dar ce se întîmplă, domnule Dominique ? mă întrebă André, dîndu-şi seama că mă găseam în cea mai mare agitaţie.

— Se întîmplă că peste trei zile voi pleca la şcoală, bunul meu André.

Şi alergai în fundul parcului, unde m-am ascuns pînă seara.

Trei zile după aceasta am părăsit Trembles, însoţit de doamna Ceyssac şi de Augustin. Era dimineaţa, foarte devreme. Toată casa era în picioare. Servitorii roiau în jurul nostru. André sta în faţa cailor, atîta de trist cum nu l-am văzut niciodată de la ultimul eveniment care aruncase doliul asupra casei ; apoi se sui pe capră, deşi nu era în obiceiul lui să conducă, şi caii porniră în mare trap. Străbătînd Villeneuve, unde cunoşteam atîta de bine toate figurile, zării doi sau trei din micii mei tovarăşi de altădată, băieţi tineri, acum aproape bărbaţi, care se duceau spre cîmp, cu uneltele lor de muncă la spinare. Ei întoarseră capul la zgomotul trăsurii, şi, înţelegînd că era vorba de ceva mai mult decît o plimbare, îmi făcură semne voioase ca să-mi ureze o călătorie plăcută. Soarele răsărea. Intrarăm în plin cîmp. Încetai să mai recunosc locurile ; vedeam cum treceau alte figuri. Mătuşa mea avea ochii pe mine şi mă privea cu bunătate. Figura lui Augustin era radioasă. Iar eu eram aproape tot atîta de tulburat pe cît eram de amărît.

Ne-a trebuit o zi ca să facem cele douăsprezece leghe care ne despărţeau de Ormesson, şi soarele era aproape de asfinţit cînd Augustin, care nu părăsea din ochi portiera, spuse dintr-o dată mătuşii mele :

— Doamnă, iată că se zăresc turnurile de la Saint-Pierre.

Cîmpia era netedă, vînătă, udă. Un oraş înfundat, plin de clopotniţe de biserici, începea să se arate în spatele unei perdele de răchiţişuri. Mlaştinile alternau cu livezi, sălciile albicioase cu plopii gălbui. Un rîuleţ curgea în dreapta şi îşi aducea, greoi, apele noroioase printre malurile murdare de mîl. La ţărm şi printre trestiile încovoiate de curgerea apei, erau legate bărci încărcate cu scînduri şi şlepuri vechi căzute în

nămol, ca şi cînd n-ar fi plutit niciodată. Gîşte coborau din livezi spre rîu şi alergau în faţa trăsurii scoţînd strigăte sălbatice. O pîclă friguroasă învăluia mici proprietăţi care se vedeau de departe, pierdute în lanuri de cînepă pe malul canalurilor, şi o umiditate, care nu mai era aceea a mării, îmi dădea un fior, ca şi cînd ar fi fost foarte frig. Trăsura ajunse la un pod pe care caii îl trecură cu pas mărunt ; pe urmă un lung bulevard în care întunericul se făcu deplin, şi primul pas al cailor care răsună pe un caldarîm mai dur, îmi arătară că intram în oraş. Eu socoteam de pe acum că douăsprezec ore mă despărţeau de momentul plecării, că douăsprezece leghe mă despărţeau de Trembles ; îmi spusei că totul era sfîrşit, irevocabil sfîrşit, şi intrai în casa doamnei Ceyssac, aşa cum ai trece pragul unei puşcării.

Era o casă vastă, situată într-o parte a oraşului, nu cea mai pustie, dar cea mai sobră, învecinîndu-se cu mănăstiri, avînd o foarte mică grădină care lîncezea în umbra înaltelor ei împrejmuiri, mari camere fără aer şi fără nici o vedere, vestibuluri sonore, o scară de piatră în spirală într-o odăiţă obscură — şi prea puţină lume ca să dea viaţă la toate acestea. Simţeai acolo răceala deprinderilor bătrîneşti şi rigiditatea moravurilor de provincie, respectul obiceiurilor, obligaţia etichetei, îndestularea, multă bunăstare şi plictiseală. La etajul superior, aveai vedere asupra unei părţi a oraşului, adică asupra unor acoperişuri fumurii, dormitoare de mănăstiri sau clopotniţe. Acolo era camera mea.

Dormeam prost, sau nu dormeam. La fiecare jumătate sau sfert de oră, ceasurile sunau, fiecare cu un timbru distinct ; nici unul nu semăna cu sunetele rustice de la Villeneuve, atît de uşor de recunoscut după glasul lor ruginit. Paşi se auzeau pe stradă. Un fel de zgomot, asemănător aceluia al unei hîrîituri agitate

puternic, răsuna în această tăcere particulară a oraşelor, care s-ar putea chema somnul zgomotului, şi eu auzeam o voce ciudată, o voce de bărbat, lentă, scandată, puţin cîntînd, care spunea, crescînd cu fiecare silabă : „E ora unu, e ora două, e ora trei, ora trei fix".

Augustin intră în camera mea dis-de-dimineaţă.

— Vreau, îmi spuse el, să te duc la liceu şi să-i arăt directorului binele pe care îl gîndesc despre dumneata. O astfel de recomandare ar fi zadarnică, adăugă el cu modestie, dacă ea nu s-ar adresa unui om care mi-a arătat cîndva multă încredere, şi care părea să aprecieze străduaniile mele.

Vizita avu loc aşa cum spusese el ; dar eu eram cu totul absent. M-am lăsat dus şi adus înapoi, am străbătut curţi, am văzut clasele de studiu, cu o indiferenţă absolută pentru aceste senzaţii noi.

În ziua aceea chiar, la ora patru, Augustin, în ţinută de călătorie, ducîndu-şi el singur toate lucrurile care încăpuseră într-o mică valiză de piele, se duse în piaţă unde, gata înhămat şi gata să plece, staţiona poştalionul pentru Paris.

— Doamnă, îi spuse el mătuşii mele care îl însoţea împreună cu mine, vă mulţumesc încă o dată pentru o solicitudine care nu s-a dezminţit timp de patru ani. Am făcut tot ce-am putut ca să dau domnului Dominique dragostea pentru studiu şi aspiraţiile pe care trebuie să le aibă un om. El poate fi sigur că mă va regăsi la Paris atunci cînd va veni, şi nu se poate îndoi de devotamentul meu în orişice moment, ca şi azi. Scrie-mi, îmi spuse el, îmbrăţişîndu-mă cu o adevărată emoţie. Îţi promit, în ce mă priveşte, că voi face la fel. Mult curaj şi mult noroc ! Le ai pe toate pentru dumneata !

Abia s-a instalat pe bancheta înaltă şi vizitiul şi-a şi luat hăţurile.

— Adio ! îmi spuse el încă o dată cu o expresie jumătate tandră şi jumătate radioasă.

Biciul vizitiului izbi cei patru cai înhămaţi şi poştalionul porni la drum spre Paris.

A doua zi la ora opt eram la liceu. Am intrat cel din urmă ca să evit mulţimea elevilor şi să nu mă expun să fiu privit, prin curte, cu acei ochi niciodată prea binevoitori cu care sînt priviţi noii veniţi. Mergeam drept în faţa mea, cu ochiul aţintit asupra unei uşi vopsite în galben, deasupra căreia era scris : *clasa a doua*. Pe prag se afla un om cu părul puţin încărunţit, palid şi grav, cu faţa obosită, nici aspră, nici prietenoasă.

— Haide, îmi spuse el, ceva mai repede.

Această chemare la exactitate, primul cuvînt de disciplină pe care un necunoscut mi-l adresase pînă atunci, m-a făcut să ridic capul şi să-l privesc. Avea aerul plictisit, indiferent şi nici nu se gîndea, desigur, la ceea ce-mi spusese. Mi-am amintit sfatul lui Augustin. O licărire de stoicism şi de hotărîre îmi trecu prin minte.

„Are dreptate, îmi spusei, sînt în întîrziere cu o jumătate de minut" — şi intrai.

Profesorul s-a urcat pe catedră şi a început să dicteze. Era o compoziţie de început. Pentru prima dată amorul meu propriu trebuia să lupte împotriva unor ambiţii rivale. I-am privit pe noii mei camarazi şi m-am simţit cu totul singur. Clasa era întunecoasă. Prin fereastra cu mici ochiuri patrate, priveam arborii bătuţi de vînt, ale căror ramuri prea înghesuite se frecau de zidurile negricioase ale curţii. Zgomotul acesta familiar al vîntului şi al burniţei, prin pomi, se răspîndea ca un murmur intermitent, prin liniştea curţilor. Îl ascultam fără prea multă amărăciune, cu un fel de tristeţe înfiorată şi adîncă, a cărei mîngîiere, din timp în timp, ajungea să fie covîrşitoare.

— Dumneata nu lucrezi ? îmi spuse dintr-o dată profesorul. Te priveşte...

Pe urmă se ocupă de altceva. Nu mai auzeam decît condeiele care alergau pe colile de hîrtie.

Puţin mai tîrziu, elevul alături de care eram aşezat, îmi strecură cu îndemînare un bilet. Biletul conţinea o frază extrasă din textul dictat, cu aceste cuvinte :

— Ajutaţi-mă, dacă puteţi, încercaţi să mă scăpaţi de un contrasens.

De îndată îi trimisei traducerea, bună sau proastă, dar copiată după propria mea versiune, mai puţin termenii, cu un semn de întrebare care voia să spună : „Nu răspund de nimic, examinaţi".

El îmi surîse în semn de mulţumire, şi fără să cerceteze prea mult, trecu mai departe. Cîteva clipe după aceasta, îmi adresă un al doilea mesaj în care spunea :

— Sînteţi nou ?

Întrebarea îmi arăta că şi el era la fel. Am avut un sentiment de adevărată bucurie, răspunzînd prietenului meu de singurătate :

— Da.

Era un băiat aproape de vîrsta mea, dar de o fire mai delicată, blond, mărunt, cu nişte frumoşi ochi albaştri, blînzi şi vii, cu faţa palidă şi puţin confuză ca a unui copil crescut la oraş, cu o îmbrăcăminte elegantă şi haine de o tăietură neobişnuită, în care nu recunoşteam felul de a lucra al croitorilor noştri din provincie.

Am ieşit împreună.

— Vă mulţumesc, îmi spuse noul meu prieten, cînd s-a găsit singur cu mine. Am oroare de şcoală, şi acum îmi bat joc. Sînt acolo o grămadă de băieţi de prăvăliaşi, care au mîinile murdare şi din care n-am să-mi fac niciodată prieteni. Vor avea pică pe noi — dar îmi este egal. Noi amîndoi o să le facem faţă.

Dumneavoastră o să-i întreceţi, ei vă vor respecta. Dispuneţi de mine pentru tot ce veţi voi, afară numai dacă e vorba să vă găsesc înţelesul frazelor. Latina mă plictiseşte şi dacă n-ar trebui să-ţi iei bacalaureatul, nu m-aş ocupa de ea în viaţa mea.

Pe urmă îmi spuse că îl cheamă Olivier d'Orsel, că venea de la Paris, că necesităţi de familie îl aduseseră la Ormesson, unde urma să-şi termine studiile, că locuia în strada Carmelitelor împreună cu unchiul său şi cu două verişoare şi că poseda, la cîteva leghe de Ormesson, o moşie de unde îi venea numele de Orsel.

— Hai, reluă el, iată o zi de şcoală care a trecut, să nu ne mai gîndim pînă diseară.

Şi ne-am părăsit. El mergea sprinten, făcea să scîrţîie o încălţăminte fină, alegînd pretenţios pietrele cele mai puţin noroioase, şi îşi agita pachetul de cărţi la capătul unei curele de piele îngustă şi cu cataramă, ca un ham englezesc.

În afară de aceste ceasuri, cele dintîi, care se leagă, aşa cum vedeţi, cu amintirile postume ale unei prietenii începute în ziua aceea, trist şi definitiv moartă astăzi, restul vieţii mele de studii nu ne va reţine. Dacă cei trei ani care vor urma îmi inspiră în ceasul acesta oarecare interes, este un interes de un alt ordin, şi în care sentimentele liceanului nu au nici un loc. De asemenea, ca să terminăm cu acest lucru neînsemnat care se cheamă un şcolar, am să vă spun în termeni de şcoală că am devenit un bun elev, şi aceasta fără voia mea şi nesilit, adică fără să tind la aceasta şi nici să prejudiciez pe cineva ; că mi s-au prezis, cred, succese viitoare ; că o continuă neîncredere în mine, prea sinceră şi foarte vizibilă, a avut acelaşi efect ca şi modestia, şi m-a făcut să-mi iert superiorităţi de care eu însumi făceam foarte puţin caz ; în sfîrşit că această lipsă totală de preţuire personală anunţa de pe atunci nepăsările sau severităţile unui

spirit care trebuia să se observe de timpuriu, să se aprecieze la adevărata lui valoare, şi să se condamne.

Casa doamnei Ceyssac nu era veselă, v-am spus-o, şi şederea aceasta la Ormesson era încă şi mai puţin. Închipuiţi-vă un foarte mic oraş, bisericos, trist, bătrînicios, uitat într-un fund de provincie, neducînd nicăieri, neservind la nimic, din care viaţa se retrăgea în fiecare zi, şi pe care îl înghiţea cîmpul ; o industrie inexistentă, un comerţ mort, o burghezie trăind strîns cu mijloacele ei, o aristocraţie care strîmba din nas ; ziua străzile fără nici o mişcare ; noaptea, marile artere fără lumină ; o tăcere morocănoasă, întreruptă numai de clopote de biserici ; şi în fiecare seară, la ora zece, marele clopot de la Saint-Pierre sunînd stingerea peste un oraş de altfel pe trei sferturi adormit, mai mult de plictiseală, decît obosit. Lungi bulevarde plantate cu ulmi tineri, foarte frumoşi, foarte sumbri, îl înconjurau cu o umbră severă. Treceam pe aici de patru ori pe zi, ca să mă duc la liceu şi ca să mă întorc. Drumul acesta, nu cel mai direct, dar cel mai potrivit cu gusturile mele, mă apropia de cîmp ; îl vedeam întinzîndu-se pînă departe înspre asfinţit, trist sau rîzător, verde sau îngheţat, după anotimp. Cîteodată mă duceam pînă la rîu şi spectacolul nu se schimba : apa gălbuie era tot timpul împinsă într-un sens contrar de mişcările de flux şi reflux, care se făceau simţite pînă acolo. Respirai aici, prin adierile umede, mirosuri de gudron, de cînepă şi de scînduri de brad. Toate acestea erau monotone şi urîte, şi nimic în fond nu mă consola de Trembles.

Mătuşa mea avea geniul provinciei ei, dragostea de lucruri învechite, teama de schimbări, oroarea noutăţilor care fac zgomot. Pioasă şi mondenă, foarte simplă cu un aer totuşi destul de înalt, perfectă în totul, chiar şi în uşoarele ei curiozităţi, ea îşi organizase viaţa după două principii care, zicea ea, erau virtuţi

de familie : devoţiunea faţă de legile bisericii, respectul faţă de legile lumii ; iar graţia uşoară pe care ea ştia s-o pună în împlinirea acestor două datorii era aşa, încît pietatea ei foarte sinceră părea să nu fie decît un alt exemplu al calităţilor ei de femeie de lume. Salonul, ca şi toate celelalte obiceiuri ale ei, era un fel de azil deschis şi loc de întîlnire pentru reminiscenţele sau afecţiunile ei ereditare, în fiecare zi puţin mai ameninţate. Aduna acolo, mai cu deosebire duminică seara, pe cei cîţiva supravieţuitori ai vechii ei societăţi. Toţi aparţineau monarhiei căzute, şi se retraseseră din lume o dată cu ea. Revoluţia, pe care ei o văzuseră de aproape, şi care le oferea un fond comun de anecdote şi de resentimente, îi modelase pe toţi deopotrivă, în acelaşi fel, făcîndu-i să treacă prin aceeaşi încercare. Îşi aminteau de iernile grele petrecute împreună în citadela X, de lemnele care lipseau, de dormitoarele de cazarmă unde te culcai fără pat, de copiii care erau îmbrăcaţi cu perdele, de pîinea neagră pe care te duceai s-o cumperi pe ascuns. Se surprindeau surîzînd de ceea ce altă dată fusese teribil. Blîndeţea vîrstei atenuase mîniile cele mai vii. Viaţa îşi reluase cursul, închizînd rănile, reparînd dezastrele, adormind regretele sau potolindu-le sub alte regrete mai noi. Nu se conspira, abia dacă se mai spunea un cuvînt rău — se aştepta. În sfîrşit, într-un colţ al salonului era o masă de joc pentru copil, şi acolo mai şopteau, tot învîrtind cărţile, partidul tineretului şi reprezentanţii viitorului, adică ai necunoscutului.

În chiar ziua întîlnirii mele cu Olivier, întorcîndumă de la şcoală, mă grăbisem să spun mătuşii mele că aveam un prieten.

— Un prieten ! mi-a spus doamna Ceyssac ; poate, scumpul meu Dominique, te cam grăbeşti. Îi ştii numele ? Ce vîrstă are ?

Am povestit ceea ce ştiam despre Olivier, şi l-am arătat sub culorile plăcute care la prima vedere m-au sedus. Dar singur numele lui a fost de ajuns ca s-o liniştească pe mătuşa mea.

— Este unul din numele cele mai vechi şi cele mai bune din ţara noastră, îmi spuse ea. Este purtat de un om pentru care am, eu însămi, multă stimă şi prietenie.

La foarte puţine săptămîni după ce s-a stabilit această nouă relaţiune, legătura dintre cele două familii era perfectă — şi prima lună de iarnă a inaugurat întîlnirile noastre, fie la doamna Ceyssac, fie la „casa d'Orsel", cum spunea Olivier, vorbind despre casa din strada Carmelitelor, locuită fără mult fast de unchiul şi de verişoarele lui.

Dintre aceste două verişoare, una era o copilă, care se numea Julie ; cealaltă, mai în vîrstă decît noi cu aproape un an, se numea Madeleine şi ieşea de la mănăstire. Păstra de acolo atitudinea reţinută, stîngăcia mişcărilor, o nesiguranţă în toată persoana ei ; purta încă modesta uniformă distinctivă ; purta de asemenea, la data de care vorbesc, mai multe rochii triste, strîmte, închise pînă sus, roase la piept prin frecarea de pupitre, şi mototolite la genunchi de genuflexiunile pe pardoseala capelei. Albă, ea avea un obraz rece care arăta o viaţă trăită în întuneric şi o lipsă totală de emoţii, ochi care se deschideau puţin, ca atunci cînd te deştepţi din somn, — nici mare, nici mică, nici slabă, nici grasă, cu o talie incertă, care avea nevoie să se definească şi să se precizeze ; era de pe acum socotită foarte frumoasă, iar eu spuneam aceasta mereu, bucuros, fără să-mi dau seama şi fără s-o cred.

Cît despre Olivier, pe care nu vi l-am arătat decît pe băncile şcolii, închipuiţi-vă un băiat amabil, puţin ciudat, foarte ignorant în ce priveşte lecturile, foarte

precoce în toate lucrurile vieţii, la largul lui în gesturi, în ţinută, în cuvinte, necunoscînd nimic despre lume, dar bănuind-o, copiind-o în formele ei, adoptîndu-i de pe acum prejudecăţile ; reprezentaţi-vă ceva, nu ştiu ce, neobişnuit, ca o ardoare puţin ciudată, niciodată rizibilă, de a anticipa asupra vîrstei lui, şi de a se improviza bărbat la şaisprezece ani ; ceva şi în devenire şi matur, artificial şi foarte seducător, şi veţi pricepe de ce doamna Ceyssac a fost încîntată pînă într-atît încît să-i ierte defectele lui de şcolar, ca singurul rest de copilărie care mai era în el. Olivier, de altfel, venea de la Paris şi aceasta era marea superioritate care i le dădea pe toate celelalte şi care, dacă nu pentru mătuşa mea, pentru noi cel puţin, le rezuma pe toate.

Oricît de departe m-aş întoarce înapoi prin aceste amintiri atît de mediocre la începutul lor, atîta de tumultuoase mai tîrziu, şi înspre care nu mă duc decît cu oarecare greutate acum, regăsesc la locul lor obişnuit, în jurul mesei cu postav verde, la lumina lămpilor, aceste trei tinere figuri, surîzătoare atunci, fără umbra unei griji reale, şi pe care necazurile sau pasiunile trebuiau într-o zi să le întristeze în atîtea feluri : mica Julie, cu nebuniile ei de copil capricios ; Madeleine, încă pe jumătate călugăriţă ; Olivier, plăcut la vorbă, distrat, cu toane, elegant fără să caute să fie, îmbrăcat cu gust, într-un timp şi într-o ţară în care copiii se îmbrăcau cum nu se putea mai prost, mînuind cărţile pasionat, sprinten, cu siguranţa unui om care va juca mult şi care va şti să joace, pe urmă, dintr-o dată, de zece ori în două ceasuri, părăsind jocul, aruncînd cărţile, căscînd, spunînd : „mă plictisesc", şi ducîndu-se să se înfunde într-un fotoliu adînc. Îl chemai, — el nu se mişca. „La ce se gîndeşte Olivier ?" ne spuneam. El nu răspundea nimănui, şi continua să privească în faţa lui fără să spună un cuvînt,

cu acest aer de neliniște care, el însuși, era o atracție, și cu această stranie privire care rătăcea în semiobscuritatea salonului ca o scînteie pe care nu puteai s-o fixezi. Destul de puțin ordonat de altfel în obiceiurile lui, și discret ca și cînd ar fi avut mistere pe care să le ascundă, inexact la întîlnirile noastre, neputînd fi găsit acasă la el, activ, hoinar, totdeauna în toate părțile și nicăieri, acest gen de pasăre pusă în colivie găsise mijlocul să-și creeze neprevăzuturi în viața de provincie, și să zboare ca în plin aer în închisoarea lui. El se pretindea de altfel exilat și, ca și cînd ar fi părăsit Roma lui August ca să vină în Tracia, învățase pe dinafară cîteva fărîme dintr-o latinească de decadență [1], care îl consolau, zicea el, de a locui printre ciobani.

Cu un astfel de tovarăș eram foarte singur. Îmi lipsea aerul și mă înăbușeam în camera mea strîmtă, fără orizont, fără veselie, cu privirea închisă de înalta stavilă de ziduri cenușii peste care alergau fîșii de fum, deasupra cărora zburau întîmplători pescărușii de apă. Era iarnă, ploua săptămîni întregi, ningea ; pe urmă un dezgheț neașteptat lua zăpada, și orașul apărea din ce în ce mai negru, după rapida transfigurare care-i dăduse un moment toate capriciile acestui aspru anotimp. Într-o dimineață, mult după asta, ferestrele se deschideau și făceau să reapară zgomotele ; se auzeau voci chemîndu-se de la o casă la alta ; păsări domestice care erau scoase la aer, cîntau ; soarele lucea ; eu priveam de sus mica noastră grădină ca o pînlie — mugurii începeau să se ivească pe ramurile de culoarea funinginii. Un păun care nu mai fusese văzut în tot timpul iernii, se urca acum încet pe creasta unui acoperiș și se exhiba acolo, seara mai ales, ca și cînd și-ar fi ales pentru plimbările lui dulcea

[1] Limba autorilor latini după căderea Imperiului roman.

căldură a acestui soare înclinat. El deschidea atunci sub cer jerba constelată a cozii sale enorme, şi începea să strige cu vocea lui ascuţită, răguşită, ca toate zgomotele care se aud prin oraşe. Ştiam astfel că timpul se schimbă. Dorinţa de a evada nu mă ducea prea departe. Citisem şi eu în *Tristele* distihuri pe care le spuneam încet, gîndindu-mă la Villeneuve, singurul loc pe care l-am cunoscut şi care mi-a lăsat regrete chinuitoare.

Eram neliniştit, agitat, fără treabă mai ales, chiar în plină muncă, pentru că munca lua din mine un prisos care el însuşi nu mai însemna nimic în viaţa mea. Aveam de pe atunci două sau trei manii, între altele aceea a categoriilor şi aceea a datelor. Cea dintîi avea drept scop să caute un fel de deosebire a zilelor mele, în aparenţă toate la fel şi fără nici un accident notabil care să le facă mai bune sau mai rele, — şi să le rînduiască după meritul lor. Dar singurul merit al acestor lungi zile de pură plictiseală era gradul de mai mult sau mai puţin în manifestările vitale pe care le simţeam în mine. Orişice împrejurare în care eu îmi simţeam mai multă amplitudine a forţelor, mai multă sensibilitate, mai multă memorie, în care conştiinţa mea, ca să spun astfel, era de un timbru mai bun şi suna mai bine, orişice moment de concentrare mai intensă sau de expansiune mai tandră, era o zi pe care trebuia să n-o uit niciodată. De aici, această altă manie a datelor, a cifrelor, a simbolurilor, a hieroglifelor, a căror dovadă o aveţi aici, ca şi în toate părţile unde mi s-a părut necesar să imprim urma unui moment de plenitudine şi de exaltare. Restul vieţii mele, ceea ce se risipea în lucruri mărunte, în lucruri fade, îl comparam cu aceste funduri secate pe care le descoperi în mare la fiecare reflux şi care sînt ca un fel de moarte a mişcării.

O astfel de alternanţă semăna destul de bine luminilor cu eclipsă ale farurilor care se rotesc, şi eu aşteptam neîncetat nu ştiu ce trezire în mine, ca şi cînd aş fi aşteptat revenirea semnalului.

Ceea ce vă povestesc în cîteva cuvinte nu este, bineînţeles, decît rezumatul foarte scurt al unor lungi, obscure şi multiple suferinţe. În ziua în care am găsit în cărţi pe care nu le cunoşteam atunci, poemul sau explicaţia dramatică a acestor fenomene foarte spontane, n-am avut decît un singur regret, acela de a parodia, diminuînd poate, ceea ce mari spirite trăiseră înainte de mine. Exemplul lor nu m-a învăţat nimic ; concluzia lor, atuncea cînd ei ajung la o concluzie, nici ea n-a putut să mă îndrepte. Răul era făcut, dacă se poate chema un rău darul crud de a asista la propria ta viaţă ca la un spectacol pe care îl dă un altul, — şi eu intrai în viaţă fără să o urăsc, cu toate că ea m-a făcut mult să sufăr, dar cu un duşman inseparabil, cu totul intim, şi, în mod sigur, ucigător : eu însumi.

V

Un an întreg a trecut în felul acesta. Din inima oraşului am văzut toamna care înroşea arborii şi înverzea din nou păşunile, iar în ziua în care şcoala s-a redeschis, eu am adus în ea, ca de obicei, o fiinţă agitată, nefericită, un fel de spirit încovoiat în două, ca un fachir întristat care se examinează.

Această critică exercitată tot timpul asupră-mi, ochiul acesta nemilos, cînd prieten, cînd duşman, totdeauna stînjenitor ca un martor şi bănuitor ca un judecător, această stare de permanentă indiscreţie faţă de actele cele mai nevinovate la o vîrstă cînd de obicei

te controlezi puțin, toate acestea m-au aruncat într-o serie de plictiseli, de tulburări, de stupori sau de excitări care mă duceau direct la o criză.

Această criză s-a produs înspre primăvară, în momentul în care tocmai împlineam șaptesprezece ani.

Într-o zi, era spre sfîrșitul lui aprilie, și trebuie să fi fost într-o joi, zi în care ieșeam, am părăsit orașul devreme, și m-am dus singur, la întîmplare, să mă plimb pe șosele. Ulmii nu înfrunziseră încă, dar se acopereau de muguri : livezile nu mai erau decît o vastă grădină înflorită cu mărgărite ; gardurile de mărăcini erau în floare ; soarele viu și cald, făcea să cînte ciocîrliile, și părea să le cheme și mai aproape de cer, — așa cum săgetau ele în linie dreaptă și cum zburau în sus. Erau în toate părțile insecte abia născute pe care vîntul le legăna ca pe niște atomi de lumină în vîrful ierburilor înalte, și păsări care, două cîte două, treceau în zbor puternic și se îndreptau fie în fînețe, fie prin grîu, fie prin tufișuri spre cuiburi care nu se vedeau. Din loc în loc se plimbau bolnavi sau bătrîni pe care primăvara îi întinerea sau îi readucea la viață ; iar în locurile mai deschise vîntului, grupuri de copii înălțau zmeie cu lungi cozi tremurătoare și le priveau pînă departe, fixate în azurul limpede, ca niște pajuri albe, punctate cu colori vii.

Mergeam grăbit, pătruns și stimulat parcă de această baie de lumină, de miresmele acestor vegetații născînde, de curentul acesta viu de pubertate primăvăratecă de care aerul era îmbibat. Ceea ce simțeam era în același timp și foarte dulce și foarte arzător. Mă simțeam mișcat pînă la lacrimi, dar fără vreo slăbiciune, fără înduioșare. Eram împins de o nevoie de a merge, de a mă duce departe, de a mă sfărîma de oboseală, cea ce nu permitea să-mi dau nici un minut de odihnă. În toate părțile unde zăream pe

cineva care ar fi putut să mă recunoască, mă întorceam brusc, făceam un ocol şi mă înfundam pe nerăsuflate, razna, pe drumeagurile strîmte, prin grîul verde, acolo unde nu mai vedeam pe nimeni. Nu ştiu ce sentiment sălbatec, mai puternic decît oricînd, mă îndemna să mă pierd în sînul chiar al acestei mari cîmpii, în plină izbucnire de sevă. Îmi amintesc că de la oarecare depărtare i-am zărit pe tinerii de la seminar defilînd doi cîte doi în lungul gardurilor înflorite, conduşi de bătrîni preoţi care îşi citeau cartea de rugăciuni, mergînd. Erau tineri înalţi, care păreau ciudaţi, şi parcă mai mult slăbiţi în strîmta rasă neagră care li se lipea de corp; şi care, trecînd, zmulgeau flori din mărăciniş şi se duceau cu florile acestea rupte în mînă. Nu caut să imaginez aici contraste, dar îmi amintesc senzaţia pe care a făcut-o să se nască în mine într-o astfel de împrejurare, într-un ceas ca acesta şi într-un astfel de loc, vederea acestor trişti băieţi îmbrăcaţi în doliu, şi de pe acum întru totul asemănători unor văduvi. Din timp în timp îmi întorceam privirea spre oraş ; nu se mai vedea la limita depărtată a livezilor decît linia puţin sumbră a bulevardelor şi vîrful clopotniţelor de biserici. Atunci mă întrebam cum făcusem eu ca să stau atîta timp acolo şi cum îmi fusese posibil să mă macin acolo fără să mor ; pe urmă am auzit sunînd vecernia, iar zgomotul acesta de clopote, aducînd o mie de amintiri, mă întristă ca o rechemare la constrîngeri severe. Îmi spusei că ar trebui să revin, să mă întorc înainte de căderea nopţii, să mă închid din nou — şi mi-am reluat cu şi mai multă furie goana mea înspre rîu.

M-am întors, nu extenuat, ci dimpotrivă şi mai excitat de această hoinăreală de mai multe ceasuri în aer liber, în căldura şoselelor, sub soarele aspru şi muşcător al lui aprilie. Eram într-un fel de beţie, plin de

emoţii extraordinare, care fără îndoială apăreau pe figura mea, în atitudinea mea, în toată fiinţa mea.

— Ce ai, dragul meu copil ? îmi spuse doamna Ceyssac, văzîndu-mă.

— Am mers foarte repede, i-am spus risipit.

Ea m-a privit din nou, şi cu un gest de mamă îngrijorată, m-a prins sub focul ochilor ei adînci şi limpezi. Aceasta m-a tulburat îngrozitor ; n-am putut să suport nici dulceaţa privirii lor, nici dragostea lor care mă sfredelea ; nu ştiu ce confuzie a pus dintr-o dată stăpînire pe mine, şi m-a făcut să simt din nou întrebarea nelămurită a acestei insuportabile priviri :

— Lasă-mă, te rog, mătuşă scumpă, îi spusei.

Şi mă urcai, grăbit, în camera mea.

Am găsit-o cu totul luminată de razele oblice ale soarelui în asfinţit, şi am fost orbit aproape de iradierea acestei lumini calde şi roşiatice care năvălea în ea ca un flux de viaţă. Totuşi m-am simţit mai liniştit văzîndu-mă singur acolo, şi m-am aşezat la fereastră aşteptînd ceasul liberator în care acest torent de lumină avea să se stingă. Puţin cîte puţin faţada clopotniţelor se înroşi, zgomotele se făcură mai distincte în aerul puţin mai umed, dungi de foc se iviră la asfinţit în partea în care se ridicau, deasupra acoperişurilor, catargurile năvilor legate de ţărm pe rîu. Am rămas acolo pînă noaptea întrebîndu-mă ce aveam, neştiind ce să-mi răspund, ascultînd, văzînd, simţind, sugrumat de pulsaţiile unei vieţi extraordinare — mai emoţionantă, mai puternică, mai activă şi mai puţin compresibilă ca oricînd. Aş fi vrut ca cineva să fi fost acolo ; dar pentru ce ? N-aş fi putut s-o spun. Şi cine ? O ştiam încă şi mai puţin. Dacă ar fi trebuit în ceasul acela chiar să aleg un om căruia să mă destăinuiesc printre fiinţele care îmi erau atunci cele mai scumpe, mi-ar fi fost cu neputinţă să numesc pe cineva.

Cu cîteva minute numai înainte ca ultima rază de lumină să fi dispărut, eu am coborît. Mă strecurai pe străzile pe care le ştiam pustii, pînă la acele locuri ale bulevardului în care iarba creştea în plină singurătate. Am mers în lungul pieţii unde am auzit începînd să sune primele goarne pentru adunarea trupei. Pe urmă zgomotul trîmbiţelor se îndepărtă şi eu am mers după el departe, pe străzile sinuoase, urmînd ecourile mai distincte sau mai confuze, după cît era de larg spaţiul în care sunetul se răspîndea prin aerul liniştit al serii. Singur, singur de tot, în crepusculul albastru care cobora din cer, sub tinerii ulmi acoperiţi de un frunzar uşor, în luminile primelor stele care se aprindeau prin arbori, ca nişte scîntei de foc semănate pe dantela frunzişurilor, mergeam pe aleea lungă, ascultînd muzica aceasta atît de bine ritmată, şi lăsîndu-mă condus de cadenţele ei. Băteam măsura ; şi în mine, mi-o repetam chiar şi atunci cînd ea încetă să se mai audă. Îmi rămase în minte ceva, ca o mişcare ce se continua, şi asta deveni un fel de mod şi de suport melodic pe care, involuntar, eu am potrivit cuvinte. Nu-mi amintesc nimic de vorbe, nici de subiect, nici de înţelesul cuvintelor ; ştiu numai că suflul acesta ciudat a ieşit din mine, mai întîi ca un ritm, apoi în cuvinte ritmate, şi că această măsură interioară dintr-o dată s-a tradus, nu numai printr-o simetrie a măsurilor, dar prin repetarea dublă sau multiplă a unor anumite silabe surde sau sonore care comunicau între ele şi îşi făceau ecou. Abia dacă îndrăznesc să vă spun că acestea erau versuri — şi totuşi cuvintele acestea care cîntau semănau mult cu versurile.

În momentul acesta chiar, şi în timp ce făceam aceste reflexiuni, recunoscui în faţa mea, pe aleea pe care mergeam, pe prietenul nostru de toate zilele, domnul d'Orsel, şi pe cele două fiice ale lui. Eram prea aproape de ei ca să-i evit, şi preocuparea în care eram

adîncit nu mi-ar fi dat posibilitatea s-o fac. Mă găsii deci față în față cu privirea liniștită și cu alba figură a Madeleinei.

— Cum ! Dumneavoastră aici ? îmi spuse ea.

Aud încă această voce limpede, aeriană, cu un ușor accent din sud, care mi-a dat fiori. Am luat mașinal mîna pe care ea mi-o întindea, mîna ei mică, fină, puțin rece, și răceala acestei atingeri m-a făcut să simt că mîna mea dimpotrivă ardea. Eram atît de aproape unul de altul, și eu distingeam cu atîta precizie formele chipului ei, încît m-am speriat gîndindu-mă că și ea mă vedea pe mine.

— V-am speriat ? adăugă ea.

Am priceput după schimbarea vocii ei pînă la ce punct tulburarea mea era vizibilă și, ca și cînd nimic pe lume n-ar fi putut să mă rețină o secundă mai mult în această situație fără ieșire, am îngăimat nu mai știu ce, fără nici o noimă, și pierzîndu-mi capul cu totul, năuc, prostește, am fugit repede.

În seara aceea n-am mai trecut prin salonul mătușii mele, și m-am închis în camera mea, de teamă să nu fiu surprins. Acolo, fără să mă gîndesc la nimic, fără să vreau, întocmai ca un om atras de nu știu ce lucru irezistibil pe care ar vrea să-l întreprindă, care-l înspăimîntă în aceeași măsură în care-l seduce, dintr-o răsuflare, fără să mai recitesc, aproape fără să ezit, am scris o serie întreagă de lucruri neașteptate, care mi s-au părut că îmi cădeau din cer. A fost ceva care trecea peste margini, un prisos ce ieșea din inima mea — și de care ea se ușura astfel pe măsură ce se descărca. Munca aceasta înfrigurată a ținut pînă tîrziu în noapte. După asta mi s-a părut că sarcina mea era împlinită ; toate fibrele iritate se liniștiră, și, spre dimineață, la ceasul cînd se deșteptau primele păsări, eu adormii într-o oboseală delicioasă.

A doua zi Olivier îmi vorbi de întîlnirea mea cu verişoarele lui, de zăpăceala mea, de plecarea mea precipitată.

— Tu faci pe misteriosul, îmi spuse el, şi greşeşti ; dacă eu aş avea vreun secret, l-aş împărţi cu tine.

Am ezitat mai întîi să-i spun adevărul. E tot ce-ar fi fost mai simplu, şi cu siguranţă că ar fi fost mai bine ; dar erau într-o astfel de mărturisire o mie de dificultăţi reale sau imaginare — ceea ce mă făcea s-o văd aproape imposibilă. Şi de altfel în ce termeni să-l fac să priceapă ceea ce eu simţeam de mult timp, fără ca nimeni să fi avut vreo bănuială ? Cum să-i vorbeşti cu sînge rece de aceste pudori extreme pe care o mare lumină le răneşte, care nu suportă nici o întrebare, nici de la mine şi nici de la alţii, şi care cer, ca o rană prea vie sau prea recentă, să nu fie atinse nici măcar cu privirea ? Cum să-i explici această inexplicabilă criză de sensibilitate, precum şi vraja aceasta din timpul nopţii, a cărei mărturie scrisă o găsisem dimineaţa chiar, deşteptîndu-mă ?

Am răspuns printr-o minciună : eram suferind de cîteva zile ; căldura din ajun îmi dăduse un fel de ameţeală, şi o rugam pe Madeleine să scuze figura urîtă pe care o făcusem cînd am întîlnit-o.

— Madeleine ! continuă Olivier ; dar noi n-avem să-i dăm nici o socoteală Madeleinei... Sînt lucruri care n-o mai privesc.

El avea, spunînd aceasta, un surîs ciudat, cu o privire din cele mai pătrunzătoare şi din cele mai vii. Oricît s-ar fi silit totuşi să citească în adîncul gîndului meu, eram sigur că n-ar fi putut să vadă nimic ; dar înţelegeam de asemenea că el căuta acolo ceva, şi dacă nu ghiceam care erau sentimentele uşor de închipuit pe care Olivier mi le presupunea judecînd după el însuşi, mă văzui obiectul unor investigaţii care

mi-au dat de gîndit şi al unei bănuieli care m-a tulburat.

Eram atît de perfect candid şi neştiutor, încît prima alarmă care m-a surprins în mijocul naivităţilor mele, îmi veni aşadar de la o privire îngrijorată a mătuşii mele, de la un surîs echivoc şi curios al lui Olivier. Tocmai ideea că eram supravegheat îmi dădu dorinţa să caut cauza ei, şi iată că o falsă bănuială a fost aceea care, pentru prima oară în viaţa mea, m-a făcut să roşesc. Nu ştiu ce instinct nedefinit îmi îngreuna inima de o emoţie cu totul nouă. O licărire bizară lumina dintr-o dată verbul acesta copilăresc, cel dintîi pe care l-am conjugat cu toţii la gramatică, fie la franceză, fie la latină. Şi atîtea scrupule se făceau în mintea mea, atîtea curiozităţi şi nelinişti, încît două zile după acest vag avertisment dat de o mătuşă prudentă şi de un prieten indiscret, eu nu eram departe de a admite că mătuşa mea şi Olivier aveau dreptate să mă creadă îndrăgostit, — dar de cine ?

Seara din duminica următoare ne-a strîns pe toţi, ca de obicei, în salonul doamnei Ceyssac. Am văzut-o acolo apărînd pe Madeleine, cu un fel de neliniştе ; n-o mai văzusem de joi seara. Fără îndoială, aştepta o explicaţie : mai puţin decît oricînd însă mă găseam în starea de a i-o putea da, şi am tăcut. Eram îngrozitor de stingherit în toată fiinţa mea, şi distrat. Olivier care nu-şi vedea nici o raţiune ca să fie caritabil, mă hărţuia cu epigramele lui. Nimic nu era mai inofensiv, şi totuşi mă simţeam atins, — pînă într-atît starea de extremă iritabilitate nervoasă în care mă găseam de cîteva zile, mă făcea vulnerabil şi mă predispunea să sufăr fără motiv.

Eram aşezat lîngă Madeleine, după un obicei vechi, în care voinţa unuia şi a celuilalt nu intervenea cu nimic. Dintr-o dată îmi veni ideea să-mi schimb locul. De ce ? N-aş fi putut s-o spun. Mi s-a părut numai

că lumina directă a lămpilor mă supăra şi că în altă parte m-aş fi simţit mai bine. Ridicîndu-şi ochii pe care-i ţinea aplecaţi asupra jocului ei, Madeleine mă văzu aşezat de cealaltă parte a mesei, tocmai în faţa ei.

— Ei bine... zise ea cu un aer mirat.

Dar ochii noştri se întîlniră ; nu ştiu ce va fi văzut ea extraordinar în ai mei, ceva care a tulburat-o cel puţin, şi a împiedicat-o să termine.

Erau mai mult de optsprezece luni de cînd trăiam lîngă ea, şi pentru prima oară o privisem acum, aşa cum priveşti cînd vrei să vezi. Madeleine era fermecătoare, dar mult mai mult decît se spunea, şi mult mai mult decît crezusem eu. Apoi, ea avea optsprezece ani. Această iluminare bruscă, în loc să mă lămurească puţin cîte puţin, îmi arătă într-o fracţiune de secundă tot ceea ce eu ignoram despre ea şi despre mine. A fost ca o revelaţie definitivă, care le-a întregit pe cele din zilele precedente, le-a adunat pe toate, aş zice, într-un mănunchi de evidenţe şi, cred, le-a explicat pe toate.

VI

Cîteva săptămîni după aceasta, domnul d'Orsel se ducea într-un oraş balnear sub pretextul de a se plimba şi de a-şi căuta sănătatea, dar în realitate pentru raţiuni de ordin particular pe care toată lumea le ignora, şi pe care eu nu le-am cunoscut decît puţin mai tîrziu. Madeleine şi Julie îl însoţeau.

Această despărţire, de care altul ar fi gemut ca de un lucru sfîşietor, m-a liberat de o mare dificultate. Nu mai puteam trăi lîngă Madeleine din pricina unor timidităţi brusce, pe care mi le dădea prezenţa ei. Fugeam de ea. Ideea de a ridica ochii asupra ei era un

lucru îndrăzneţ. Văzînd-o atît de liniştită, cînd eu nu mai puteam să fiu, găsind-o atît de perfect frumoasă, în timp ce eu aveam atîtea motive să-mi displac, cu ţinuta mea de licean şi cu obrazul meu de ţărănoi nespălat, încercam nu ştiu ce sentiment subaltern, comprimat, umilitor, care mă umplea de neîncredere, şi transforma cea mai liniştită dintre prietenii într-un fel de sumisiune fără plăcere şi de aservire pe care o suportam greu, E tot ce apăruse mai clar şi foarte tulburător în efectul pe care l-a produs din prima clipă, seara pe care v-am spus-o. Într-un cuvînt, Madeleine îmi făcea frică. Ea mă domina înainte de a mă seduce : inima are aceleaşi ingenuităţi, ca şi credinţa. În felul acesta încep toate culturile pasionate.

A doua zi după plecarea ei, eu alergam în strada Carmelitelor. Olivier locuia într-o mică odaie ascunsă într-un pavilion mai înalt al casei. De obicei veneam să-l iau la orele de şcoală şi îl strigam din grădină pentru ca el să coboare. Îmi amintesc că la această oră, aproape în toate zilele, o altă voce îmi răspundea, şi că Madeleine atunci scotea capul pe fereastră şi îmi spunea bună ziua ; mă gîndeam la emoţia pe care mi-o dădea această întrevedere din fiecare zi, altă dată fără încîntare şi fără primejdii, dar care devenise acum atît de brusc un adevărat supliciu, şi intrai îndrăzneţ, aproape vesel, ca şi cînd ceva în mine, care era observat şi care se temea intrase în repaos. Casa era goală. Servitorii se duceau şi veneau parcă miraţi şi ei că puteau să fie mai liberi. Se deschiseseră toate ferestrele şi soarele de mai se juca acum în voie prin aceste camere în care toate lucrurile erau reaşezate la locul lor. Nu era o părăsire, era o absenţă. Am oftat. Mă gîndeam că această absenţă trebuia să dureze două luni ! Aceasta îmi părea cînd foarte mult, cînd foarte puţin. Şi pînă-ntr-atît aveam nevoie să rămîn stăpîn

pe mine, încît aş fi vrut, cred, ca acest mic răgaz să nu se mai termine.

Am revenit a doua zi şi în zilele următoare ; aceeaşi tăcere, aceeaşi siguranţă. M-am plimbat prin toată casa, am vizitat grădina, alee cu alee ; Madeleine era pretutindeni. Mi-am luat curajul pînă-ntr-atît încît să stau de vorbă liber cu amintirea ei. Am privit fereastra ei, şi am revăzut acolo frumosul ei cap. I-am auzit vocea prin aleile parcului — şi începui să cînt încet, pentru a regăsi un fel de ecou al unor anumite romanţe pe care ei îi plăcea să le cînte în aer liber, pe care vîntul le făcea atît de fluide, şi pe care le îngîna foşnetul frunzelor. Am revăzut o mie de lucruri pe care nu le ştiam despre ea sau care nu mă reţinuseră, anumite gesturi care nu erau nimic, şi care acum erau fermecătoare ; am găsit plin de graţie obiceiul, puţin neglijent, pe care ea îl avea de a-şi strînge părul la spate, şi de a-l purta ridicat pe ceafă, şi legat la mijloc, ca o jerbă neagră. Cele mai mici particularităţi în felul ei de a se îmbrăca şi de a fi, un parfum exotic care-i plăcea şi care m-ar fi făcut s-o recunosc cu ochii închişi, totul, pînă la culorile pe care le adoptase în ultimul timp, albastrul care-i venea atît de bine şi punea în valoare atît de puternic albul ei liniştit, toate acestea retrăiau cu o luciditate surprinzătoare, dar care îmi dădeau o altă emoţie decît prezenţa ei, ca un regret la care îmi plăcea să mă gîndesc, al unor lucruri dragi şi care nu mai erau. Puţin cîte puţin m-am pătruns fără multă căldură, dar cu o înduioşare continuă, de aceste reminiscenţe, singura bucurie care-mi mai rămînea din ea, — şi în mai puţin de cincisprezece zile de la plecarea Madeleinei, amintirea aceasta covîrşitoare nu mai mă putea părăsi.

Într-o seară m-am urcat la Olivier, şi ca de obicei am trecut prin faţa camerei Madeleinei. Destul de des şi pînă atunci mai găsisem uşa larg deschisă fără ca

niciodată să-mi fi venit gîndul de a intra înăuntru. În seara aceea m-am oprit pe loc şi după cîteva ezitări, care-mi veneau din scrupule tot atîta de noi ca şi toate celelalte sentimente care mă încercau, am cedat unei adevărate ispite şi am intrat.

Era aproape întuneric. Lemnăria sumbră a cîtorva mobile vechi abia se mai distingea, aurul marchetăriilor lucea stins. Stofe de o culoare sobră, mătăsuri vaporoase şi la un loc toate aceste lucruri palide şi plăcute, răspîndeau un fel de uşor crepuscul, şi un alb de un efect cît se poate de liniştit şi adînc. Un aer blînd venea de afară plin de miresmele grădinii înflorite ; dar mai ales un miros subtil, mai emoţionant cînd îl respirai decît toate celelalte, stăruia acolo ca o dîrză amintire a Madeleinei. M-am dus pînă la fereastră ; acesta e locul în care Madeleine avea obiceiul să stea, şi m-am aşezat într-un mic fotoliu cu rezemătoarea joasă, care îi servea ei drept scaun. Am rămas acolo cîteva minute în prada unei nelinişti din cele mai vii, reţinut fără voia mea de dorinţa de a savura impresiuni a căror noutate mi se părea delicioasă. Nu priveam nimic ; şi pentru nimic în lume n-aş fi îndrăznit să ating nici cel mai neînsemnat dintre obiectele care mă înconjurau. Nemişcat, atent numai să mă pătrund de această indiscretă emoţie, aveam bătăi de inimă atît de convulsive, atît de precipitate, atît de distincte, încît mi-am apăsat pieptul cu amîndouă mîinile ca să înăbuş pe cît cu putinţă aceste palpitaţii incomode.

Deodată am auzit pe săli pasul grăbit şi rece al lui Olivier. Nu am avut decît timpul să mă strecor pînă la uşă ; el sosea.

— Te aşteptam, îmi spuse el destul de simplu, pentru a mă face să cred, fie că nu m-a văzut ieşind din camera Madeleinei, fie că n-avea nimic de spus despre asta.

Era îmbrăcat cu multă eleganţă, o îmbrăcăminte uşoară, cu o cravată puţin desfăcută şi haine largi, aşa cum îi plăcea lui să poarte, vara mai ales. Avea acel mers uşor, acel fel liber de a se mişca în haine care jucau pe el, şi îi dădeau în anumite momente un fel de aer foarte original de tînăr străin, fie englez, fie creol. Instinctul unui gust foarte sigur îl făcea să se îmbrace în felul acesta. El scotea de aici o graţie cu totul personală, — iar eu, care i-am cunoscut în acelaşi timp şi calităţile şi slăbiciunile, n-aş putea spune că era prea încrezut pentru ţinuta lui, deşi făcea din asta obiectul unui adevărat studiu. Considera felul de a te îmbrăca, alegerea nuanţelor, proporţiile unei haine, ca pe un lucru foarte serios în modul întreg de a se conduce al unui om de gust ; dar o dată această îmbrăcăminte hotărîtă, nu se mai gîndea la ea, şi ar fi însemnat să-i aduci o injurie socotindu-l preocupat de ţinuta lui mai mult decît timpul necesar pe care-l reclamau toate aceste îngrijiri ingenioase.

— Haidem pe bulevarde, îmi spuse el luîndu-mi braţul ; vreau să mă însoţeşti, uite că vine noaptea.

Mergea repede, ducîndu-mă şi pe mine, ca şi cînd ceasul l-ar fi grăbit. Luă drumul cel mai scurt, trecu sprinten prin aleile goale, şi mă duse drept către acea parte a bulevardelor, unde lumea se plimba vara, la căderea nopţii. Era oarecare afluenţă, tot ceea ce un foarte mic oraş cum era Ormesson avea atunci ca oameni de lume, mai de seamă, mai eleganţi şi mai bogaţi. Olivier se strecura prin ea fără să se oprească, cu ochii vii, excitat de o nerăbdare secretă care îl absorbea atît, încît îl făcea să uite că eram şi eu acolo. Deodată îşi încetini pasul, se strînse de braţul meu ca să încerce să-şi tempereze nu ştiu ce copilărească efervescenţă, care fără îndoială ar fi pierdut măsura sau ar fi trecut dincolo de raţiune. Am înţeles că era la capătul căutărilor lui.

Două femei se îndreptau spre noi la marginea aleei, şi destul de misterios ascunse sub crengile joase ale ulmilor. Una era tînără şi deosebit de frumoasă ; foarte recenta mea experienţă mi-a format gustul asupra acestor definiţiuni delicate şi nu mă mai înşelam. Observam felul acesta uşor şi reţinut de a merge cu paşi mărunţi prin iarba care se întindea la picioarele pomilor, ca şi cînd ar fi călcat pe lîna moale a unui covor. Ne privea fix, cu mai puţin farmec decît Madeleine, cu mai multă voinţă decît ar fi îndrăznit aceasta s-o facă vreodată ; şi de departe, se pregătea cu un surîs insolit să răspundă la salutul lui Olivier. Salutul acesta s-a schimbat de atît de aproape pe cît a fost cu putinţă, cu aceeaşi graţie puţin neglijentă ; şi de îndată ce tînăra figură blondă şi încă surîzătoare a dispărut în dantela pălăriei, Olivier s-a întors spre mine cu aerul unei întrebări îndrăzneţe.

— Tu o cunoşti pe doamna X ? îmi spuse el.

El mi-a numit o persoană de care se vorbea oarecum în lumea în care, cîteodată, o însoţeam pe mătuşa mea. Nu era decît foarte natural ca Olivier să-i fi fost prezentat, şi, naiv, i-o spusei.

— Tocmai, adăugă el, am dansat într-o seară din iarna aceasta cu ea, şi de atunci...

Se întrerupse, şi, după o tăcere :

— Scumpul meu Dominique, reluă el, eu nu mai am nici tată, nici mamă, o ştii ; nu sînt decît nepotul unchiului meu, şi din partea aceasta nu aştept decît afecţiunea ce mi se datorează, adică o destul de mică parte din patrimoniul de dragoste care revine de drept celor două verişoare ale mele. Am deci nevoie să fiu iubit, şi altfel decît cu o prietenie de şcoală... Nu protesta ; îţi sînt recunoscător pentru dragostea pe care mi-o arăţi, şi sînt sigur că vei continua să mi-o dai, orice s-ar întîmpla. Îţi voi spune deci că îmi eşti foarte scump. Dar în sfîrşit îmi vei îngădui să cred că sînt

puțin mediocre afecțiunile respectabile de care am avut parte. Sînt două luni de cînd, într-o seară, la bal, am vorbit aproape despre aceleași lucruri persoanei pe care noi tocmai o întîlnirăm acum. Ea a făcut haz mai întîi, nevăzînd aici decît doleanțele unui școlar pe care școala îl plictisește ; dar cum eu aveam voința fermă să fiu ascultat serios cînd și eu vorbeam la fel, precum și certitudinea că voi fi crezut dacă o voiam temeinic, spusei : „Doamnă, aceasta va fi o rugăminte dacă vă place s-o luați astfel ; dacă nu, e un regret pe care dumneavoastră nu-l veți mai înțelege". Ea mă atinse de două ori cu evantaiul, fără îndoială pentru a mă întrerupe ; dar eu nu mai aveam nimic să-i spun și, ca să nu mă dezmint, am părăsit balul de îndată. De atunci mi-am ținut cuvîntul, și n-am mai adăugat nimic care ar fi putut-o face să creadă că aveam cea mai mică speranță sau cea mai mică îndoială. Ea nu mă va mai auzi nici plîngîndu-mă și nici implorînd-o. Simt că într-o astfel de împrejurare, voi avea multă răbdare și voi aștepta.

Vorbindu-mi astfel, Olivier era foarte liniștit. Ceva mai multă vioiciune în gestul lui, un oarecare accent mai vibrant în glasul lui, erau singurele semne perceptibile care ar fi trădat o agitație interioară, dacă ea ar fi tremurat în fundul inimii cu adevărat, — lucru de care mă îndoiesc. Cît despre mine, îl ascultam cu o reală și adîncă neliniște. Modul acesta de a vorbi era atît de nou, și destăinuirile lui erau de așa natură, încît eu nu resimții mai întîi decît o mare tulburare, ca în contactul cu o idee fără nici un înțeles.

— Ei bine ! i-am spus eu, fără să găsesc altceva decît această exclamație, de o naivă stupoare.

— Ei bine ! iată ce voiam să-ți spun, Dominique, asta și nimic altceva. Și cînd, la rîndul tău îmi vei spune să te ascult, eu voi ști s-o fac.

Eu îi răspunsei şi mai scurt, printr-o strîngere de mînă din cele mai afectuoase. Şi ne despărţirăm. S-a întîmplat cu destăinuirile lui Olivier aşa cum se întîmplă cu toate mărturisirile prea neaşteptate sau prea tari; această infuzie ameţitoare m-a buimăcit, şi a trebuit să mă gîndesc mult şi foarte dîrz ca să pricep adevărurile, folositoare sau nu, pe care le cuprindeau nişte mărturisiri atît de grave. La punctul la care mă găseam, adică abia îndrăznind să silabisesc liniştit cuvîntul cel mai inocent şi cel mai obişnuit din limbajul inimii, previziunile mele cele mai îndrăzneţe n-ar fi depăşit, ele singure, ideea unui sentiment dezinteresat şi mut. Să pleci de la atît de puţin pentru ca să ajungi la gîndurile violente unde mă chemau îndrăznelile lui Olivier, să treci de la tăcerea absolută la acest fel liber de a te exprima asupra temeilor, să-l urmezi în sfîrşit, pînă la scopul pe care-l preciza aşteptarea lui, iată ceea ce ar fi fost de ajuns ca să mă îmbătrînească mult în cîteva ceasuri. Acest salt exorbitant eu l-am făcut totuşi, dar cu o spaimă şi cu uluieli pe care nu vi le-aş putea spune, iar ceea ce m-a mirat cel mai mult cînd am ajuns la gradul de luciditate necesar ca să pricep din plin discursurile lui Olivier, a fost să compar fierbinţeala pe care ele mi-o dădeau cu contenenţa rece şi cu calculele savante ale acestui aşa-zis îndrăgostit.

Cîteva zile după asta, ele îmi arăta o scrisoare fără semnătură.

— Vă scrieţi ? l-am întrebat eu.

— Această scrisoare, îmi spuse el, este singurul bilet pe care l-am primit de la ea, şi nu am răspuns.

Scrisoarea era concepută cam în termenii aceştia :

„Sînteţi un copil şi pretindeţi să fiţi un bărbat, dar greşiţi de două ori îmbătrînindu-vă. Oamenii, orişice aţi face, vor fi întotdeauna mai buni sau mai răi decît dumneavoastră. Vă cred de plîns pentru că sînteţi sin-

gur, şi vă stimez destul pentru ca să înţeleg că trebuie într-adevăr să suferiţi de lipsa unei prietenii vigilente şi afectuoase ; dar aţi face mai bine să vorbiţi cu inima deschisă, decît să vă destăinuiţi într-o zi, pe negîndite, cuiva care vă apreciază, şi apoi să tăceţi. Eu nu văd nici binele pe care am putut să vi-l fac ascultînd cele ce mi-aţi încredinţat, nici scopul pe care vi-l propuneţi acum cînd aţi încetat să vorbiţi. Aveţi prea multă judecată pentru o vîrstă la care inocenţa este şi singura atracţie şi singura scuză, şi dacă aţi fi tot atît de puţin calculat, pe cît aveţi sînge rece, aţi fi mai interesant, dar mai ales aţi fi mai fericit."

Cu toate aceste rare accese de sinceritate cărora el le ceda din capriciu, eu nu ştiam decît jumătate din secretele lui Olivier. Deşi aproape de aceeaşi vîrstă cu mine, şi fără îndoială inferior mie din multe puncte de vedere, el mă socotea mai tînăr, cum zicea el, în anumite chestiuni privind felul de a ne conduce, care se agitau în mintea lui. Abia dacă puteam să accept foarte puţin din planul pe care el înţelegea să-l urmeze pînă la deplina satisfacere a amorului lui propriu sau a plăcerii lui. Îl vedeam întotdeauna la fel de liniştit, fără griji, dispus la tot, cu figura lui amabilă cu un accent cam rece, cu ochii impertinenţi pentru toţi aceia care nu erau prietenii lui, şi acel surîs grăbit şi foarte seducător, din care el ştia să facă, atîta de bine, după cum trebuia, cînd mîngîiere şi cînd o armă. Nu era de loc trist şi nici mult mai îngîndurat, chiar în acele împrejurări cînd, după propria lui mărturisire, imperturbabila lui siguranţă suferise puţin. Necazul nu se traducea la el decît printr-un fel de iritabilitate mai vie, şi nu făcea, ca să spun astfel, decît să adauge un impuls de şi mai dîrză rezistenţă la îndrăzneala lui.

— Dacă tu îţi închipui că am să mă frămînt pentru asta, te înşeli, îmi spuse el după cîtva timp, într-unul din aceste momente de scurte ezitări în care, ca un capriciu, el dădea cuvintelor lui o expresie de ostilitate răutăcioasă. Dacă ea mă va iubi într-o zi, mai curînd sau mai tîrziu, asta nu e nimic. Dacă nu...

— Dacă nu ? îi spusei eu.

Fără să-mi răspundă, el învîrti şi făcu să şuiere deasupra capului o mică trestie pe care o ţinea în mînă, ca şi cînd ar fi vrut să taie ceva, despicînd aerul. Pe urmă, continuînd să biciuiască aerul cu o vehemenţă extremă, adăugă :

— Dacă aş putea cel puţin să citesc în ochii ei un da sau un nu ! Nu cunosc ochi atît de chinuitori, nici atît de frumoşi, afară de ochii celor două verişoare ale mele, care nu-mi spun nimic.

În altă zi o întîmplare contrarie, îl ajuta să se regăsească pe sine. Devenea sensibil, agitat, uşor entuziast şi, în totul, cu mult mai natural. El ajungea atunci la anumite gingăşii în gesturi şi în cuvinte care, deşi foarte măsurate, îmi spuneau multe despre speranţele lui.

— Eşti atît de sigur că o iubeşti ? l-am întrebat în sfîrşit, — pînă într-atît această primă condiţie, mi se părea indispensabilă şi în acelaşi timp îndoielnică.

Olivier m-a privit în albul ochilor şi, ca şi cînd întrebarea mea i se părea o culme a neroziei şi a nebuniei, izbucni într-un hohot de rîs insolent, care mi-a luat orişice poftă de a mai continua.

Absenţa Madeleinei a durat atîta timp cît fusese hotărît. Cîteva zile înainte de întoarcerea ei, gîndindu-mă la ea, şi mă gîndeam la ea în fiecare minut, recapitulam schimbările care se petrecuseră în mine de la plecarea ei, şi eram uluit. Cu inima grea de secrete, cu sufletul agitat de impulsiuni îndrăzneţe, cu spiritul plin de experienţă fără să fi cunoscut însă nimic, m-am

văzut într-un cuvînt, cu totul diferit de acela pe care ea îl părăsise. Voiam să cred că aceasta mi-ar fi servit să diminuez în aceeaşi măsură ascendentul ciudat pe care îl suportam, iar această uşoară pată de corupţie, aruncată asupra unor sentimente de perfectă puritate, mi-a dat ceva ca o aparenţă de nerușinare, adică exact atîta îndrăzneală cît îmi trebuia ca să alerg înaintea Madeleinei fără să tremur prea mult.

Ea sosi spre sfîrşitul lui iulie. De departe am auzit clopoţeii cailor, şi am văzut apropiindu-se, încadrată de perdeaua verde a aleilor de carpeni, albă toată de praf, diligenţa poştei, care i-a adus prin grădină pînă în faţa treptelor de la intrare. Ceea ce am văzut mai întîi a fost voalul albastru al Madeleinei, fluturînd la portiera trăsurii. Ea a coborît uşor şi s-a aruncat de gîtul lui Olivier. Am simţit, după strîngerea vie şi frăţească a celor două mîini mici ale ei puse cu drag în ale mele, că realitatea visului meu revenise ; pe urmă, luînd cu o familiaritate de soră mai mare braţul lui Olivier şi al meu, sprijinindu-se deopotrivă pe unul şi pe celălalt, şi lăsînd să cadă asupra noastră, a amîndorura, ca o adevărată rază de soare, lumina limpede a privirii ei drepte şi fără ascunzişuri, ca un om puţin obosit, ea urcă treptele salonului.

Seara aceea a fost plină de efuziune. Madeleine avea atîtea să ne spună ! Ea văzuse ţări frumoase, descoperise toate felurile de noutăţi, de obiceiuri, de idei, de costume. Vorbea despre ele în această dezordine primă a unei memorii încărcate de amintiri tumultuoase, cu volubilitatea unui spirit nerăbdător să dea în cîteva minute toată mulţimea aceasta de lucruri cîştigate în două luni. Din timp în timp se întrerupea, răsuflînd greu de atîta vorbit, ca şi cînd avusese să urce şi să coboare din nou scările din munţii unde ne conducea povestirea ei. Îşi trecea mîna pe frunte, pe ochi, îşi ridica de pe tîmple părul ei des, puţin zbîrlit de

vîntul şi praful drumului. S-ar fi spus că gestul acesta de om care merge şi căruia îi e cald, îi reîmprospăta şi ei memoria. Căuta un nume, o dată, pierdea şi regăsea fără sfîrşit firul încurcat al unui itinerar, apoi începea să rîdă cu hohote cînd, confuzia intervenind în povestirei ei, era obligată să cheme în ajutor memoria sigură şi clară a Juliei. Respira din ea viaţa, plăcerea de a şti, curiozităţile satisfăcute. Deşi zdrobită de oboseala unei lungi călătorii cu diligenţa, îi rămăsese încă din aceste permanente plecări un obicei de a se mişca repede, care o făcea să se scoale de zece ori pe rînd, să facă mereu ceva, să-şi schimbe locul, să-şi arunce ochii asupra grădinii, să arunce o privire de bun-venit mobilelor, obiectelor regăsite. Cîteodată ea ne privea atent, pe Olivier şi pe mine, ca pentru a fi mai sigură că se recunoaşte, şi ca să-şi dea seama mai bine de întoarcerea şi de prezenţa ei în mijlocul nostru ; dar, fie că ne găsea puţin schimbaţi, şi pe unul şi pe celălalt, fie că două luni de despărţire şi vederea atîtor chipuri noi o dezobişnuiseră puţin de figurile noastre, eu vedeam ivindu-se în fizionomia ei o mirare nelămurită.

— Ei bine ! îi spunea Oliver, ne mai recunoşti ?

— Nu cu totul, spunea ea naiv ; vă vedeam altfel cînd eram departe.

Eu şedeam pironit într-un fotoliu. O priveam, o ascultam, şi dincolo de ce-ar fi putut gîndi ea despre noi, schimbarea pe care o vedeam în ea, era în mod sigur mai reală, şi fără îndoială totală aproape, dacă nu mai adîncă.

Căpătase o culoare mai închisă. Faţa ei înviorată de o boare uşoară şi caldă, uscată, aducea din aceste drumuri în plin aer, un reflex parcă de lumină şi de căldură, care o bronza. Avea o privire mai vie pe o figură puţin mai slabă ; ochii măriţi, parcă în sforţarea unei vieţi foarte pline şi din obişnuinţa de a cuprinde largi orizonturi. Vocea ei, totdeauna mîngîietoare şi tim-

brată cînd spunea cuvinte tandre, obţinuse nu ştiu ce plenitudine nouă care-i dădea accente de mai multă maturitate. Mergea mai bine, într-un fel mai firesc ; piciorul ei, el însuşi, se micşorase, exercitîndu-se în lungi drumuri pe cărările dificile. Toată persoana ei aş zice că îşi micşorase volumul, luînd caractere mai ferme şi mai precise, iar îmbrăcămintea ei de călătorie, care-i venea de minune, întregea această fină şi robustă metamorfoză. Era o Madeleine mai frumoasă, transformată prin libertate, prin plăcere, prin miile de întîmplări ale unei existenţe neprevăzute, prin exercitarea tuturor forţelor ei, prin contactul cu elemente mai active, prin spectacolul unei naturi măreţe. Era toată firea tinerească a acestei creaturi delicioase, cu un nu ştiu ce mai nervos, mai elegant, mai bine definit, care preciza un progres în frumuseţea ei, dar care, cu siguranţă, dezvăluia deopotrivă un pas decisiv în viaţă.

Nu ştiu dacă mi-am dat seama atunci de tot ce vă spun acum ; ştiu numai că desluşeam în ea, faţă de mine, superiorităţi din ce în ce mai evidente, şi niciodată pînă atunci nu măsurasem cu atîta siguranţă şi cu atîta emoţie distanţa enormă care desparte o fată de optsprezece ani aproape, de un şcolar de şaptesprezece.

Un alt semn încă şi mai pozitiv, ar fi trebuit, din seara aceea chiar, să-mi deschidă ochii.

Era printre bagaje un admirabil buchet de rododendroni, smulşi din pămînt cu rădăcinile lor, şi pe care o mînă prevăzătoare îi înfăşurase în ferigi şi în plante alpestre, ude încă de apele de la munte. Acest buchet adus de atît de departe, şi de care domnul d'Orsel părea să se îngrijească în mod deosebit, le fusese trimis, zicea Madeleine, în amintirea unei excursii făcute la piscul X, de un tovarăş de drum, care era desemnat vag ca un om amabil, politicos, prevenitor,

plin de atenţii faţă de domnul d'Orsel. În momentul în care Julie desfăcea învelişurile acestea, o carte de vizită se desprinse. Oliver o văzu căzînd, o luă repede, o întoarse o dată sau de două ori ca să-i examineze oarecum fizionomia, şi pe urmă citi pe ea un nume : Contele Alfred de Nièvres.

Nimeni nu se opri la numele acesta, care răsună sec în mijlocul unei tăceri absolute, depline. Madeleine avu aerul că nu aude, Julie nici n-a clipit. Olivier a tăcut. Domnul d'Orsel a luat cartea şi a rupt-o. Cît despre mine, interesat mai mult decît toţi să precizez împrejurările cele mai mărunte ale acestei călătorii, ce v-aş putea spune ? Aveam nevoie să fiu fericit : în asta stă secretul că ne orbim de multe ori, mai puţin explicabil chiar decît în circumstanţa de faţă.

Între Madeleine, aproape femeie, şi adolescentul abia emancipat pe care vi-l arăt, între anii ei strălucitori şi ai mei, erau o mie de obstacole cunoscute sau necunoscute, flagrante sau ascunse, născute sau care trebuiau să se nască. Nu interesează, eu mă încăpăţînam să nu văd niciunul. O regretasem pe Madeleine, o dorisem, o aşteptasem, şi vă daţi seama că nu o singură dată de la plecarea ei blestemasem acest mizerabil spirit de revoltă care mă ridicase împotriva celei mai dorite, a celei mai dulci şi a celei mai puţin calculate dintre servituţi. Ea se întorcea în sfîrşit, răpitor de afectuoasă, minunat de seducătoare ; o aveam lîngă mine ; şi aşa cum se întîmplă oamenilor cărora un exces de lumină le-a tulburat vederea, eu nu mai vedeam nimic dincolo de această vrajă nelămurită care mă orbea. Mulţumită acestei lipse de judecată, acestei orbiri ar trebui să spun, am pornit în lunile care urmară, ca şi cînd aş fi intrat într-un infinit. Închipuiţi-vă o primăvară adevărată, trecînd repede şi foarte arzătoare, ca toate anotimpurile tîrzii, plină de greşeli plăcute, de o profuziune de flori, de neprevederi,

de bucurii perfecte. Pe cît de strîns mă închisesem în mine înainte de această neașteptată ecloziune care mă surprindea în toropeala unei adevărate copilării, pe atîta eram acuma gata să mă dau întreg. Nici nu întrebam dacă îmi era îngăduit să mă ofer ; eu m-am dat fără rezervă, și cu efuziuni în care risipeam ceea ce era în mine sincer inteligent, ceea ce era mai bun, și mai ales ceea ce era în mine mai ușor de aprins. V-aș descrie greu acest rar și scurt moment de dezinteresare totală care poate servi drept scuză pentru atîtea accese de egoism în care am căzut după aceasta, și în timpul cărora viața mea a ars întreagă ca un fel de ofrandă, și s-a consumat la picioarele Madeleinei, pură și înmiresmată numai de bune instincte, ca flacăra unui altar.

Ne-am reluat vechile noastre obiceiuri. Era cadrul vechi făcut și mai frumos de prodigioasa strălucire a unei vieți noi. Mă miram să văd că totul era atîta de diferit, și că o singură influență a putut să schimbe fizionomia lucrurilor pînă acolo încît să întinerească atîtea lucruri bătrîne și să înlocuiască aspecte atît de mohorîte prin bucurii ca acestea. Timpul cît stam împreună după cină era scurt, serile erau calde. Nu ne mai adunam în salon. Ne petreceam timpul după masa de seară, fie sub arborii grădinii din Orsel, fie în plin cîmp pe marginea livezilor umede. Cîteodată îi dădeam brațul Juliei, în plimbările agale pe care le făceam împreună. Bunicii ne urmau. Noaptea venea și făcea să coboare între noi lungi tăceri, favorizate de aceste ceasuri incerte în care se vorbește mai puțin și mai încet. Orașul închidea orizontul cu umbrele lui grave ; dangătul clopotelor, sunetul lor în clopotnițele gotice, însoțea acest gen de plimbări germane în care eu nu eram Werther și în care cred că Madeleine ar fi putut să fie Charlotte. Eu nu-i vorbeam de

Klopstock, şi niciodată mîna mea nu s-a aşezat peste a ei altfel decît ca o mînă de frate.

Noaptea continuam să scriu nebuneşte, căci nu mai făceam nimic pe jumătate. Mi se părea uneori — fiindcă nu ştiu ce iluzii, multe, una peste alta, îşi dădeau întîlnire în mintea mea — mi se părea că eram gata aproape să creez capodopere. Mă supuneam unei forţe străine de voinţa mea, ca toate cele care mă posedau. Dacă o dată cu amintirile din acest timp, aş fi păstrat deopotrivă cît de puţin şi naivitatea care mi l-a făcut atît de frumos şi atît de steril, v-aş spune că aptitudinea aceasta ciudată, mereu dominantă şi niciodată supusă, inegală, nedisciplinată, nemiloasă, venind la ceasul ei şi ducîndu-se aşa cum venise, semăna, pînă la confuzie, cu ceea ce poeţii numesc inspiraţie şi personifică în ideea de muză. Ea era imperioasă şi infidelă, două trăsături deosebite care m-au făcut s-o iau drept inspiratoarea obişnuită a spiritelor cu adevărat dotate, pînă în ziua cînd, mai tîrziu, am înţeles că vizitatoarea căreia eu i-am datorat atîtea bucurii mai întîi, şi pe urmă atîtea decepţii, nu avea nimic din caracterul Muzei, ci numai multă inconstanţă şi cruzime.

Această viaţă dublă, cu aceeaşi febră a inimii şi a minţii, făcea din mine o fiinţă foarte echivocă. Am simţit-o. Erau aici mai multe primejdii de care am vrut să mă apăr, şi am crezut că venise momentul să scap de un secret care nu valora nimic, pentru ca să salvez un altul mai preţios.

— E ciudat... îmi spuse Olivier ; unde te va duce asta ? În definitiv, ai dreptate, dacă treaba asta te distrează...

Răspuns scurt care avea în el destul dispreţ şi poate multă mirare.

În mijlocul acestor lucruri care mă distrăgeau, studiile mele mergeau aşa cum puteau. Însuşiri fi-

reşti ale mele continuau să-mi aducă succese pe care le dispreţuiam atunci cînd le comparam cu înălţimea unor sentimente care făceau din mine un om atît de mic dar, îmi închipuiam eu, o inimă atît de mare. Din timp în timp totuşi, primeam din afară o impulsiune care mă făcea să dispreţuiesc mai puţin aceste succese. Din ziua în care ne-am despărţit, Augustin nu m-a pierdut de loc din vedere. Atît pe cît se putea, el continua de la distanţă îndrumările pe care începuse să mi le dea la Trembles. Cu superioritatea pe care i-o dădea experienţa unei vieţi pe care o luase din părţile ei cele mai dificile, în cel mai mare dintre teatre, şi după progresele intelectuale pe care i le presupunea deopotrivă elevului său, el ridicase puţin cîte puţin tonul acestor instrucţiuni. Lecţiile lui deveneau aproape conversaţii de la om la om. Îmi vorbea puţin despre el, numai vagi indicaţii pentru ca să-mi spună că lucra şi întîlnea mari obstacole, dar că nădăjduia să ajungă la bun sfîrşit. Cîteodată un tablou rapid, o privire asupra lumii, asupra faptelor, asupra ambiţiilor care-l înconjurau, venea după încurajări cu totul personale, ca şi cînd trebuia să mă pună la încercare dinainte şi să mă prepare pentru lecţiile practice pe care eram expus să le primesc mai tîrziu din partea celor mai brutale realităţi. Era preocupat să ştie ce făceam, ce gîndeam, şi mă întreba tot timpul ce anume hotărîsem să întreprind după plecarea mea din provincie.

— Aflu, îmi spunea el, că eşti în fruntea clasei dumitale. E bine. Să nu nesocoteşti astfel de succese. Întrecerea la şcoală este forma nevinovată a unei ambiţii pe care o vei cunoaşte mai tîrziu. Obişnuieşte-te să păstrezi primul loc, şi rămîi acolo, pentru ca mai tîrziu să nu fii niciodată mulţumit de dumneata, dacă ţi s-ar întîmpla să nu-l ocupi decît

pe al doilea. Să nu te înşeli mai ales asupra mobilului, şi să nu confunzi orgoliul cu sentimentul modest privind ceea ce dumneata poţi. Să nu consideri în toate lucrurile, şi mai ales în lucrurile spiritului, decît noblețea extremă a scopului, distanţa la care te găseşti de el şi necesitatea de a te apropia de el cît mai mult cu putinţă ; aceasta te va face foarte umil şi foarte tare. Imposibilitatea, aproape egală pentru toţi, de a atinge limita extremă a unor anumite visuri, va face să-ţi pară respectabilă şi demnă de milă sforţarea pe care orişice om de bună credinţă o va încerca pentru a ajunge la perfecţiune. Dacă dumneata te simţi mai aproape de ea decît altul, calculează din nou ceea ce îţi rămîne de făcut, iar descurajările dumitale vor avea mai mult preţ din punctul de vedere moral şi îţi vor folosi mai mult decît vanităţile dumitale.

Pe lîngă aceasta, lăsaţi-mă să vă mai arăt cîteva extrase din scrisorile lui Augustin ; o să vă fie uşor, presupunînd răspunsurile, să înţelegeţi spiritul general al corespondenţei noastre, şi veţi vedea în ele mai bine ceea ce era atunci viaţa lui şi a mea.

Paris, 18...

„Iată optsprezece luni de cînd sînt aici ! Da, scumpul meu Dominique, sînt optsprezece luni de cînd te-am părăsit în acea mică piaţă unde noi ne-am spus la revedere. Douăzeci şi patru de ore după asta, fiecare din noi se apuca de lucru. Îţi doresc, scumpul meu prieten, să fii mai mulţumit de dumneata, decît sînt eu de mine. Viaţa nu e uşoară pentru nimeni, exceptînd pe aceia care trec pe lîngă ea fără să o pătrundă. Pentru aceia, Parisul este locul din lume unde poţi cel mai uşor să ai aerul că exişti. Ajunge să te laşi dus de curent, ca un înotă-

tor într-o apă grea și repede. Plutești în ea și nu te îneci. Vei vedea aceasta într-o zi, și vei fi martorul multor succese care nu se datorează decît ușurinței de caracter, precum și multor catastrofe care nu s-ar fi produs niciodată cu o altă tărie a convingerilor. Este bine să te familiarizezi din timp cu spectacolul adevărat al cauzelor și al rezultatelor. Nu știu ce idei ai despre toate aceste lucruri, și nici chiar dacă ai. În orișice caz, este puțin probabil ca ele să fie adevărate — și ceea ce e mai trist, este că dumneata ai dreptate. Lumea ar trebui să fie cu totul așa cum ți-o închipui dumneata. Dacă ai ști totuși cît este de diferită ! Așteptînd să-ți dai seama prin însuți dumneata, obișnuiește-te cu aceste două idei : că sînt adevăruri și că sînt oameni. Să nu-ți schimbi niciodată sentimentul nativ pe care-l ai despre cele dintîi ; cît privește pe ceilalți, așteaptă-te la tot pentru ziua în care îi vei cunoaște.

Scrie-mi mai des. Nu-ți închipui că îți cunosc viața dinainte, și că n-ai mai avea nimic să-mi spui despre ea. La vîrsta pe care o ai, și într-un spirit ca al dumitale, în fiecare zi e cîte ceva nou. Îți amintești de timpul în care măsurai frunzele care apăreau și îmi spuneai cu cîte linii se măriseră sub acțiunea unei nopți cu rouă sau a unei zile cu soare puternic ? Este același lucru și cu instinctele unui băiat de vîrsta dumitale. Nu te mira de această rapidă dezvoltare, care, dacă te cunosc bine, trebuie să te surprindă și poate să te sperie. Lasă să lucreze forțele care, în dumneata nu vor avea nimic primejdios : vorbește-mi numai pentru ca să te cunosc ; dă-mi voie să te văd așa cum ești — și, la rîndul meu, eu sînt acela care îți va spune cît ai crescut. Fii, mai ales, spontan în senzațiile dumitale. Ce nevoie ai să le studiezi ? Nu este de ajuns să fii mișcat ? Sensibilitatea este un dar admirabil ; în ordinea operelor pe

care trebuie să le produci, ea poate să devină o forță deosebită, dar cu o condiție, aceea de a nu o întoarce împotriva dumitale însuți. Dacă dintr-o aptitudine creatoare, eminamente spontană și subtilă, dumneata faci un subiect pe care să-l observi, dacă despici prea mult firul în patru, dacă examinezi, dacă sensibilitatea nu îți ajunge și îți mai trebuie să-i studiezi încă și mecanismul, dacă spectacolul unui suflet mișcat este ceea ce te satisface mai mult în emoție, dacă te înconjuri cu oglinzi convergente ca să-i multiplici la infinit imaginea, dacă amesteci analiza omenească în darurile divine, dacă din sensibil devii sensual, nu mai există limită la astfel de perversități, și te previn, aceasta e foarte grav. Există la cei vechi o poveste fermecătoare care se oferă multor înțelesuri și pe care ți-o recomand. Narcis s-a îndrăgostit de propriul lui chip ; nu l-a mai lăsat din priviri, n-a putut să-l cuprindă și a murit chiar din pricina acestei iluzii, care-l fermecase. Gîndește-te la asta, și cînd ți se va întîmpla să te vezi lucrînd, suferind, iubind, trăind, oricît ar fi de seducătoare această fantomă a dumitale, întoarce-ți capul de la ea.

Te plictisești, zici. Asta înseamnă că suferi : plictiseala nu este făcută decît pentru spiritele goale și pentru inimile care n-ar putea să fie atinse de nimic ; dar de ce suferi dumneata ? Aceasta se poate spune ? Dacă aș fi lîngă dumneata, aș ști-o. Cînd îmi vei da dreptul să-ți pun întrebări într-un mod mai pozitiv, îți voi spune ce cred eu. Dacă nu mă înșel, și dacă e adevărat că dumneata însuți nu știi ce începe să te facă să suferi, cu atît mai bine, este un semn că inima dumitale a păstrat toată inocența pe care spiritul dumitale nu o mai are.

Nu-mi cere să-ți vorbesc despre mine ; eul meu nu este nimic pînă azi. Afară de dumneata, cine-l cu-

noaşte ? Nu e cu adevărat interesant pentru nimeni. Lucrează, se trudeşte, nu se cruţă de loc, nu se distrează în nici un fel, speră cîteodată, şi continuă să voiască peste toate acestea. Atît ajunge ? Vom vedea...

Locuiesc într-un cartier care probabil nu va fi şi al dumitale, căci dumneata vei avea dreptul să-ţi alegi unul. Toţi aceia care, ca şi mine, pornesc de la nimic ca să ajungă ceva, vin unde sînt eu, în oraşul cărţilor, într-un colţ pustiu, consacrat de patru sau cinci veacuri de eroisme, de strădanii, de chinuri, de sacrificii, de înfrîngeri, de sinucideri şi de glorie. E un loc în care poţi să-ţi petreci un timp, foarte trist şi foarte frumos. Dacă aş fi fost liber, eu însumi nu mi-aş fi ales altul. Nu mă plînge deci că trăiesc aici, sînt la locul meu.

Dumneata scrii, asta trebuia să se întîmple. Că din asta dumneata faci un secret pentru cei care te înconjoară, este o timiditate pe care o înţeleg — şi cu atît mai mult îţi mulţumesc că mi te destăinuieşti mie. În ziua în care nevoia dumitale de a te mărturisi va merge pînă acolo, trimite-mi fragmentele pe care mi le-ai putea comunica, fără să necăjeşti prea mult primele dumitale pudori de scriitor...

Altă lămurire pe care mi-ar plăcea să mi-o dai : ce mai este cu prietenul acela despre care nu-mi mai vorbeşti aproape de loc ? Portretul lui, aşa cum mi l-ai făcut, era seducător. Dacă te-am înţeles bine trebuie să fie un încîntător şcolar prost. El va lua viaţa din părţile ei facile şi strălucitoare. Îndeamnă-l, în cazul acesta, să trăiască fără ambiţii — ambiţiile pe care le-ar avea ar fi de cea mai proastă calitate. Şi spune-i, mai ales, că el nu are decît un singur lucru de făcut, să fie fericit. Ar fi de neiertat să aducă himere în satisfacţii atît de pozitive, şi să amestece ceea

ce dumneata numeşti ideal cu nişte dorinţe de pură vanitate.

Olivier al dumitale nu-mi displace ; mă îngrijorează. Este evident că acest tînăr precoce, pozitiv, elegant, hotărît, poate să ia un drum greşit şi să treacă alături de fericire, fără să bănuiască măcar. Va avea şi el fantasmagoriile lui, şi îşi va crea imposibilităţi. Ce nebunie ! Are inimă, îmi place s-o cred, dar ce va face cu ea ? Nu are el două verişoare, mi-ai spus, acest Chérubin care aspiră să devină un Don Juan ?... Dar uit, citîndu-ţi aceste două nume, că dumneata poate încă nu-i cunoşti nici pe unul nici pe celălalt. Profesorul dumitale de retorică, vi l-a dat el oare de pe acum pe Beaumarchais şi Le festin de Pierre ? *Cît despre Byron, mă îndoiesc, şi fără inconvenient poţi să mai aştepţi...*"

Mai multe luni trecuseră fără nici o tulburare, iarna se apropia, cînd mi s-a părut că văd pe figura Madeleinei o umbră şi un fel de îngrijorare care nu apăruse niciodată. Prietenia ei, totdeauna egală, era tot atît de afectuoasă, dar cu mai multă gravitate. O aprehensiune, un regret poate, ceva din care numai efectul era vizibil, se introdusese între noi ca un prim semn de neînţelegere. Nimic clar, dar un complex de dezacorduri, de inegalităţi, de deosebiri care o schimbau oarecum într-o persoană absentă, şi îi dădeau acel farmec particular al lucrurilor pe care timpul sau raţiunea ni le dispută şi care se duc. Prin tăceri, prin plecări neaşteptate, prin reticenţe multiple care creau încet de tot o distanţă fără să rupă nimic, s-ar fi spus că ea se silea cu o grijă extremă să desfacă legături pe care familiaritatea obiceiurilor noastre le strînsese prea tare. Mă gîndeam la vîrsta ei ; o comparam cu multe femei care nu erau mult mai în vîrstă decît ea. Deodată o amintire uitată, un nume străin pe care nu-l auzisem decît o singură

dată, pe scurt o presupunere pozitivă și amenințătoare, îmi străbătea inima ; pe urmă această senzație chinuitoare se risipea singură la cea mai ușoară întoarcere a unui sentiment de siguranță, pentru ca să retrăiesc clipa de după aceasta cu înfrigurarea unei evidențe.

Într-o duminică Madeleine și Julie au fost așteptate zadarnic. A doua zi Olivier n-a venit la școală. Trei zile trecură astfel fără veşti. Eram teribil de îngrijorat. Seara am alergat drept în strada Carmeliților și am întrebat de Olivier.

— Domnul Olivier este în salon, îmi spuse servitorul.

— Singur ?

— Nu, domnule, mai e cineva.

— Atunci o să-l aștept.

Abia începusem să urc scara care ducea spre odaia lui Olivier, și nu putui să merg mai departe, oprit pe loc de o bătaie de inimă de neînchipuit. Am coborît, am trecut fără zgomot prin anticamera goală, și m-am strecurat printr-una din aleile laterale care duceau de la curte pînă la grădină. Salonul se deschidea către apartamentele de jos prin trei ferestre ridicate deasupra parterului pe toată înălțimea treptelor de la intrare. Sub fiecare fereastră era o bancă de piatră. Mă urcai pe una din ele. Noaptea era neagră ; nimeni nu putea bănui că eram acolo ; îmi aruncai ochii în salon.

Toată familia era întrunită, toată, inclusiv Olivier care, drept și inflexibil, îmbrăcat în negru, ședea în picioare lîngă cămin. Două persoane ședeau față în față în colțul căminului. Una era domnul d'Orsel ; cealaltă, un om încă tînăr, înalt, corect, cu o ținută perfectă : Olivier la treizeci și cinci de ani, cu mai puțină finețe și mai multă rigiditate. Vedeam gestul puțin lent cu care își însoțea cuvintele și grația sobră

cu care, din timp în timp, se întorcea spre Madeleine. Madeleine şedea lîngă o masă de lucru. O văd şi acum, cu capul puţin aplecat pe lucrul ei, cu figura acoperită de umbra părului ei închis, învăluită de reflexul roşiatic al lămpilor. Julie, cu amîndouă mîinile pe genunchi, imobilă, cu expresia celei mai intense curiozităţi îşi ţinea marii ei ochi tăcuţi fixaţi asupra străinului.

Ceea ce vă spun aici, este ceea ce am înţeles în cîteva secunde. Pe urmă mi s-a părut că luminile se stingeau. Picioarele mi se muiară. Am căzut pe bancă. Din cap pînă în picioare am fost cuprins de un tremurat înfricoşător. Hohoteam într-o stare de durere care inspira milă, frîngîndu-mi mîinile şi spunîndu-mi mereu : „Madeleine este pierdută, şi eu o iubesc !"

VII

Madeleine era pierdută pentru mine şi eu o iubeam. O zguduitură ceva mai puţin vie nu m-ar fi lămurit poate decît pe jumătate asupra întinderii acestei nenorociri, dar vederea domnului de Nièvres, atingîndu-mă atîta de viu, îmi spusese tot. Am rămas sfărîmat, nemaiavînd decît să suport un destin care se împlinea cu fatalitate şi înţelegînd prea bine că nu aveam nici dreptul să-l schimb cu nimic, şi nici puterea de a-l întîrzia măcar cu un ceas.

V-am spus cum o iubeam pe Madeleine, cu ce conştiinţă haotică şi cu ce lipsă de orişice speranţă precisă. Ideea unei căsătorii, idee de o sută de ori absurdă de altfel, nici măcar nu încurajase elanul naiv al unei afecţiuni care aproape că îşi ajungea sieşi, care se dădea numai pentru ca să se dea, şi căuta un cult numai pentru ca să poată adora. Care erau sentimen-

tele Madeleinei ? Nici la aceasta nu mă gîndeam. Pe drept sau pe nedrept, eu îi atribuiam indiferenţa şi nepăsarea unui idol ; o închipuiam străină de toate afecţiunile pe care le inspira ; o aşezam astfel în izolări himerice, şi aceasta ajungea instinctului secret care, oricum, se ascunde în fundul inimilor, chiar al celor mai puţin preocupate de ele însele, precum şi nevoii de a crede că Madeleine era insensibilă şi nu iubea pe nimeni.

Madeleine, eram sigur, nu putea să aibă nici o înclinare pentru un străin, pe care întîmplarea îl aruncase în viaţa ei ca un accident. Este posibil ca ea să fi regretat trecutul ei de fată, şi să nu fi văzut fără nelinişte apropiindu-se momentul în care trebuia să ia o hotărîre atît de gravă. Dar, admiţînd că ea ar fi fost liberă de orişice afecţiune serioasă, nu putea fi nici o îndoială că dorinţa tatălui ei, consideraţiunile de rang, de situaţie, de avere, aveau s-o hotărască pentru o căsătorie în care domnul de Nièvres aducea, în afară de satisfacerea atîtor convenienţe, calităţi reale şi plăcute.

Eu nu aveam împotriva omului care mă făcea atît de nenorocit nici resentiment, nici mînie, nici gelozie. De pe acum el reprezenta dominaţia raţiunii, înainte de a o personifica pe aceea a dreptului. De aceea în ziua în care, în salonul doamnei Ceyssac, domnul d'Orsel ne-a prezentat pe unul celuilalt, spunînd despre mine că eram cel mai bun prieten al fiicei lui, îmi amintesc, că, strîngînd mîna domnului de Nièvres, mi-am spus : „Ei bine ! Dacă ea îl iubeşte, s-o iubească şi el !“ Şi imediat după aceasta m-am dus să mă aşez în fundul salonului ; şi acolo, privindu-i pe amîndoi, foarte convins de neputinţa mea, mai mult decît oricînd condamnat să tac, fără să fiu în nici un fel iritat împotriva omului care nu-mi lua nimic, fiindcă nu mi se dăduse nimic, revendicam totuşi dreptul să

iubesc ca inseparabil de dreptul de a trăi, şi îmi ziceam cu deznădejde : „Şi eu !"

Începînd din ziua aceasta, m-am izolat mult. Mai puţin decît oricine aş fi avut eu dreptul să stinghereşc aceste apropieri de unde trebuia să iasă înţelegerea dintre două inimi, fără îndoială destul de departe de a se cunoaşte. M-am dus astfel cît mai puţin cu putinţă la casa d'Orsel. Aveam să joc de acum înainte un rol atît de mic în mijlocul intereselor care se dezbăteau acolo, încît nu era nici cel mai mic inconvenient să mă fac uitat.

Nici una din aceste schimbări în purtarea mea nu i-a scăpat, cu siguranţă, lui Olivier ; dar el avu aerul să le găsească întru totul firești, nu-mi vorbi de nimic, nu se miră de nimic şi nici nu s-a explicat mai mult asupra lucrurilor care se petreceau în familia lui. O singură dată, o dată pentru totdeauna, cu o abilitate care mă dispensa aproape de o mărturisire, el arătase că noi ne înţelegeam asupra domnului de Nièvres.

— Eu nu te întreb, îmi spuse el, cum îl găseşti tu pe viitorul meu văr. Orişice om care într-o mică lume atît de restrînsă şi atît de unită ca a noastră, vine să-şi ia o soţie, adică să ne ia o soră, o vară, o prietenă, aduce prin aceasta chiar o anumită tulburare, face un gol în prieteniile noastre, şi în nici un caz n-ar putea să fie bine venit. Cît despre mine, nu tocmai acesta ar fi fost soţul pe care i l-aş fi dorit Madeleinei. Madeleine este din provincia ei. Domnul de Nièvres îmi pare a nu fi de nicăieri, ca multă lume de la Paris ; el o va transplanta şi nu o va fixa. Încolo, totul ar fi foarte bine.

— Foarte bine ! îi spusei eu : sînt convins că el va face fericirea Madeleinei... şi atunci aceasta e...

— Fără îndoială, reluă Olivier pe un ton de nepăsare afectată, fără îndoială, cu dezinteresare ; e tot ce putem noi să dorim.

Căsătoria fusese fixată pentru sfîrşitul iernii, şi ne găseam în pragul ei. Madeleine avea un aer de gravitate ; dar această atitudine, care era toată de convenienţă, nu mai lăsa nici cea mai mică îndoială în ce priveşte hotărîrile ei. Ea păstra numai această măsură admirabilă care o ajuta să limiteze, cu atîta fineţe, expresia sentimentelor celor mai delicate. Aştepta în plină libertate, în mijlocul unor deliberări leale, evenimentul care trebuia s-o lege pentru totdeauna şi cu propriul ei consimţămînt. De partea lui, prin aceste împrejurări, tot atît de greu de condus pe cît de suportat, domnul de Nièvres plăcuse mult şi desfăşurase toată priceperea unei desăvîrşite arte de a trăi, unită cu calităţile unui perfect om de lume. Într-o seară, pe cînd vorbea cu Madeleine, în elanul unei discuţii cu jumătate glas, îl văzurăm făcînd gestul amical de a-i întinde amîndouă mîinile. Madeleine atunci aruncă o privire grăbită în jurul ei, ca şi cînd trebuia să ne ia pe toţi martori la ceea ce avea să facă ; pe urmă se sculă şi, fără să pronunţe un singur cuvînt, dar însoţind acest gest de dăruire cu cel mai candid şi cu cel mai frumos dintre surîsuri, ea îşi puse amîndouă mîinile desmănuşate în mîinile contelui.

În seara aceea chiar mă chemă lîngă ea şi, ca şi cînd claritatea acestei situaţiuni noi îi permitea să discute liber din ceasul acesta chestiuni privind afecţiuni de al doilea ordin, îmi spuse :

— Aşezaţi-vă acolo, ca să stăm de vorbă. E mult timp de cînd nu vă mai văd. Aţi crezut că trebuie să vă retrageţi puţin dintre noi, ceea ce mă supără pentru domnul de Nièvres căci, prin această discreţie pe care aţi pus-o, dumneavoastră nu-l cunoaşteţi de loc... În sfîrşit, peste opt zile mă mărit, şi este momentul, mai mult decît oricînd, să ne înţelegem. Domnul de Nièvres vă stimează, el cunoaşte valoarea afecţiunilor

pe care le am ; el este şi va fi prietenul dumneavoastră, şi dumneavoastră veţi fi al lui ; este o făgăduinţă pe care am făcut-o în numele dumneavoastră, şi pe care dumneavoastră o veţi ţine, sînt sigură...

Ea continuă astfel, simplu, liber, fără nimic ambiguu în cuvîntul ei, vorbind de trecut, organizînd oarecum interesele prieteniei noastre viitoare, nu ca să pună condiţii, dar pentru a mă convinge că legăturile acestea vor fi şi mai strînse ; pe urmă readucea între noi numele domnului de Nièvres care, zicea ea, nu despărţea nimic, dar consolida dimpotrivă relaţiuni, pe care o altă căsătorie poate le-ar fi rupt. Scopul ei evident, interesîndu-mă astfel la asigurările oferite de domnul de Nièvres, era să obţină din partea mea un fel de adeziune la alegerea pe care o făcuse şi să se încredinţeze că hotărîrea ei, luată dincolo de orişice sfat de prieten, nu-mi cauza nici o neplăcere.

Am făcut tot ce-am putut ca s-o satisfac, i-am promis că nimic nu se va schimba între noi, şi i-am jurat să rămîn credincios unor sentimente poate rău exprimate, dar prea vizibile pentru ca ea să se mai fi îndoit. Pentru prima oară poate am avut sînge rece, îndrăzneală, şi am izbutit să mint fără ruşine. Cuvintele de altfel puteau să aibă atîtea înţelesuri, ideile atîtea echivocuri, încît în orişice altă circumstanţă aceleaşi protestări ar fi putut să semnifice mult mai mult. Ea le-a luat în sensul cel mai simplu, şi mi-a mulţumit atît de călduros, încît era aproape să-mi ia şi orice curaj.

— Într-un ceas bun ! Îmi place să vă văd vorbind astfel. Repetaţi încă o dată ceea ce aţi spus, ca să iau cu mine aceste cuvinte frumoase ale dumneavoastră care consolează de supărătoarele dumneavoastră tăceri, şi repară atîtea uitări care rănesc fără ca dumneavoastră s-o ştiţi.

Vorbea repede, cu o efuziune de gesturi şi de cuvinte, cu faţa aprinsă, aşa încît convorbirea noastră putea să fie din cele mai primejdioase.

— Aşadar iată un lucru hotărît, urmă ea. Buna şi vechea noastră prietenie nu mai are să se teamă de nimic. Dumneavoastră răspundeţi de asta în ce vă priveşte. E tot ce voiam să ştiu. Trebuie ca ea să ne urmeze şi să nu se piardă în acest mare Paris care, se zice, risipeşte atîtea bune sentimente şi pune uitare în inimile cele mai drepte. Ştiţi că domnul de Nièvres are intenţia să se stabilească la Paris, cel puţin în lunile de iarnă. Olivier şi dumneavoastră veţi veni la sfîrşitul anului. Iau cu mine pe tatăl meu şi pe Julie. Acolo o voi căsători pe sora mea. Oh ! am pentru ea tot felul de ambiţii, aproape aceleaşi ca şi pentru dumneavoastră, spuse ea roşind imperceptibil. Nimeni n-o cunoaşte pe Julie. Este, iarăşi, un caracter închis, acesta, el ei ; dar eu, — eu o cunosc. Şi acum v-am spus, cred, tot ce aveam să vă spun, exceptînd un singur lucru asupra căruia vreau să vă rog. Aveţi grijă de Olivier. Are inima cea mai bună din lume ; să n-o risipească şi s-o păstreze pentru momentele mari, — şi acesta este testamentul meu de fată, adăugă ea destul de tare pentru ca domnul de Nièvres s-o fi putut auzi. Şi ea îl invită să se apropie.

Puţine zile după aceasta, a avut loc căsătoria. Era spre sfîrşitul iernii, pe un ger puternic. Amintirea unei reale dureri fizice se amestecă încă şi astăzi, ca un necaz ridicol, cu sentimentul confuz al suferinţei. I-am dat braţul lui Julie, şi eu am fost acela care am condus-o prin lunga biserică înţesată de curioşi, după obiceiul politicos din provincie. Ea era palidă ca o moartă, tremurînd de frig şi de emoţie. În momentul în care a fost pronunţat acel „da" irevocabil care decidea soarta Madeleinei şi a mea, un suspin înăbuşit

m-a scos din stupoarea imbecilă în care mă cufundasem. Era Julie care-şi ascundea obrazul în batistă şi hohotea de plîns. Seara, ea era şi mai tristă, dacă s-ar mai fi putut ; dar făcea sforţări neînchipuite ca să se reprime în faţa surorii ei.

Ce straniu copil era ea atunci : brună, micuţă, nervoasă, cu aerul ei impenetrabil de tînăr sfinx, privirea ei care cîteodată întreba, dar nu răspundea niciodată, ochiul ei adînc ! Ochiul acesta, cel mai admirabil şi mai puţin seducător poate pe care l-am văzut vreodată, era tot ce apărea mai mult în fizionomia acestei mici fiinţe neîncrezătoare, suferindă şi mîndră. Mare, deschis, cu lungi gene care nu lăsau niciodată să se vadă un singur punct lucitor, acoperit de un albastru sumbru care-i dădea culoarea nedefinită a nopţilor de vară, ochiul acesta enigmatic se dilata fără lumină, şi toate iradiaţiile vieţii se concentrau în el, pentru ca să nu mai poată ieşi.

— Să avem grijă de Madeleine, îmi spuse ea cu o spaimă în care apărea o perspicacitate care mă sperie.

Pe urmă îşi ştergea obrajii cu mînie şi mă certa pe mine de excesul unei atît de mari slăbiciuni, împotriva căreia se revoltau instinctele viguroase ale naturii ei.

— Este şi vina dumneavoastră dacă plîng. Priviţi-l pe Olivier cît de bine se ţine.

Comparam durerea ei inocentă cu a mea, o invidiam amarnic pentru dreptul pe care ea îl avea de a o lăsa să se vadă, şi nu găseam nici un cuvînt ca s-o consolez.

Durerea lui Julie, a mea, aceste lungi ceremonii, biserica aceasta veche în care atîţia oameni indiferenţi şuşuiau vesel în jurul nenorocirii mele, casa d'Orsel transformată, împodobită, înflorită pentru această sărbătoare unică, lux, eleganţe inuzitate, un exces de lumină şi de parfumuri tulburătoare pînă

a mă face să leşin, anumite senzaţii sfîşietoare al căror resentiment a persistat mult timp, ca urma unor nevindecabile înţepături, cu un cuvînt amintirile incoherente ale unui vis urît : iată ce rămîne astăzi din această zi care a văzut consumîndu-se una din nenorocirile cele mai puţin îndoielnice din viaţa mea. O figură apare distinct pe fondul acestui tablou aproape imaginar, şi îl rezumă : este spectrul acesta puţin bizar al însăşi Madeleinei, cu buchetul ei, coroana ei, voalul şi îmbrăcămintea ei albă. Şi atît de mult această viziune ciudat de uşoară contrastează cu realităţile cele mai crude care o precedează şi care au urmat-o, încît sînt momente chiar în care eu o confund, ca să spun astfel, cu fantoma propriei mele tinereţi, feciorelnică, tristă şi dispărută.

Am fost singurul care n-am îndrăznit s-o sărut pe doamna de Nièvres la întoarcerea ei de la biserică. Şi-a dat ea seama de asta ? A fost oare la ea un gest de necaz, sau a cedat ea foarte simplu elanului mai firesc al unei prietenii căreia, cu cîteva zile mai înainte, voise ea însăşi să-i fixeze obligaţiunile de mare sinceritate ? Nu ştiu ; dar la recepţia de seară domnul d'Orsel veni la mine, mă luă de braţ şi mă aduse, mai mult mort decît viu, în faţa Madeleinei. Ea era în mijlocul salonului, în picioare, alături de soţul ei, în această ţinută strălucitoare care o transfigura.

— Doamnă... îi spusei eu.

Ea surîse la numele acesta nou şi, cer iertare memoriei unei inimi fără pată, incapabilă şi de ascunzişuri şi de trădare, dar fără ca ea să ştie, surîsul acesta a avut semnificaţii atît de crude, încît a fost tot ce mai trebuia ca să mă pierd cu totul. Ea a făcut un gest să se aplece înspre mine. Nu mai ştiu nici ce i-am spus eu, nici ce a adăugat ea. Am văzut ochii ei înspăimîntător de dulci foarte aproape de ai mei, pe urmă totul a încetat să mai poată fi înţeles.

Cînd mi-a fost posibil să iau din nou cunoştinţă de mine, într-un grup de bărbaţi şi de femei foarte gătite, care mă examinau cu acea atenţie indulgentă care te ucide, am simţit că cineva a pus mîna aspru pe mine ; am întors capul, era Olivier.

— Te dai în spectacol ; eşti nebun ? mi-a spus el destul de încet pentru ca nimeni afară de mine să nu-l fi auzit, dar cu o vivacitate a expresiei care m-a umplut de groază.

Am rămas cîteva clipe încă, stăpînindu-mă sub violenţa strîngerii lui ; pe urmă m-am dus la uşă cu el. Ajuns acolo, m-am desprins.

— Lasă-mă, i-am spus, şi în numele a tot ce poate să fie mai sfînt, să nu-mi vorbeşti niciodată de ceea ce ai văzut.

El m-a urmat pînă în curte şi a vrut să-mi vorbească.

— Taci, i-am spus din nou, şi am fugit.

De îndată ce m-am întors în camera mea şi am putut să mă gîndesc, am avut un acces de ruşine, de deznădejde şi de nebunie a dragostei, care nu mi-a dat nici o mîngîiere, dar care m-a uşurat. Mi-ar fi destul de greu să vă spun ce s-a petrecut în mine în timpul acestor cîteva ceasuri tumultuoase, cele dintîi care m-au făcut să cunosc, cu presentimentul tuturor deliciilor, o mie de suferinţe, toate atroce, de la acelea care se pot mărturisi cel mai uşor, pînă la cele mai vulgare. Senzaţia de tot ce-aş fi putut să visez mai plăcut, teama înspăimîntătoare că eram pentru totdeauna pierdut, spaima de viitor, sentimentul umilitor al vieţii mele de azi, totul, am cunoscut totul, chiar şi această durere neaşteptată, foarte chinuitoare, şi care semăna cu fiorul acru al amorului-propriu lovit.

Era tîrziu, noaptea era adîncă. V-am vorbit de camera mea situată sus de tot, un fel de foişor, unde eu îmi creasem, ca şi la Trembles, o corespondenţă con-

tinuă cu tot ce mă înconjura, fie vizual, fie prin obiceiul constant de a asculta. Mă plimbam mult timp prin ea (şi amintirile mele redevin aici foarte precise), într-o stare de deprimare pe care n-aş şti să v-o descriu. Îmi spuneam : „Iubesc o femeie măritată !" Rămîneam fixat asupra acestei idei, împuns ca de un ac parcă, dar mai ales covîrşit şi fascinat, ca să spun astfel, prin tot ce avea ea imposibil, şi mă miram văzîndu-mă că repet cuvîntul care mă surprinsese atît de mult în gura lui Olivier : „Voi aştepta..." Mă întrebam : ce ? Şi la aceasta, eu nu puteam da nici un răspuns, sau atunci numai abominabile presupuneri prin care imaginea Madeleinei dintr-o dată îmi apărea profanată. Pe urmă vedeam Parisul, viitorul, şi prin depărtări, dincolo de orişice certitudine, mîna ascunsă a hazardului care putea să simplifice în atîtea feluri acest teribil complex de probleme, şi, ca sabia Grecului, să le taie, dacă nu cumva chiar să le rezolve. Acceptam chiar o catastrofă, cu condiţia ca ea să fie o soluţie, şi poate, dacă aş fi avut cîţiva ani mai mult, aş fi căutat, laş, mijlocul să termin de îndată cu o viaţă care putea să fie dăunătoare pentru atîţia alţii.

Spre mijlocul nopţii, auzii prin acoperiş, departe, atît cît poate să răzbată sunetul, un strigăt scurt, ascuţit, care, chiar în focul cel mai aprins al acestor convulsiuni, făcu să-mi bată inima ca strigătul unui prieten. Am deschis fereastra şi am ascultat. Erau corle de mare care se ridicau cu fluxul apelor şi se îndreptau în plin zbor spre rîu. Strigătul s-a repetat o dată sau de două ori dar a trebuit să-l prind în trecerea lui ; pe urmă nu s-a mai auzit. Totul era imobil şi adormitor. Cîteva stele, puţine, foarte lucitoare, vibrau în aerul liniştit şi albastru al nopţii. Abia dacă aveai sentimentul frigului, cu toate că el se făcea şi mai intens prin aceea că cerul era limpede şi vîntul nu bătea de loc.

M-am gîndit la Trembles ; era atîta timp de cînd nu mai mă gîndisem ! A fost ca licărirea unui gînd în care vedeam scăparea. Lucru ciudat, printr-o întoarcere subită la impresiuni atît de depărtate, m-am simţit chemat dintr-o dată înspre aspectele cele mai austere şi cele mai liniştitoare ale vieţii mele cîmpeneşti. Am revăzut Villeneuve cu lungul lui şir de case albe, abia ridicate peste coasta dealului, acoperişurile lui fumegînde, cîmpia lui întunecată sub iarnă, crîngurile lui de porumbari arşi de geruri şi mărginind drumuri înghe̦ţate. Cu luciditatea unei imagina̦ţii surexcitate pînă la extrem, avui în cîteva minute percep̦ţiunea rapidă, instantanee, a tot ce fermecase prima mea copilărie. În toate părţile pe unde m-am zbuciumat, nu mai întîlneam acum decît o imuabilă pace. Totul era blîndeţe şi desăvîrşită linişte, în ceea ce altă dată îmi dăduse cele dintîi tulburări pe care le-am cunoscut. „Cîtă schimbare !" mă gîndii eu, şi sub aceste incandescenţe care mă ardeau, — regăseam mai proaspăt decît oricînd izvorul primelor mele înclinări.

Inima este atît de laşă, ea are o atît de mare nevoie de odihnă, încît un moment mă aruncai în nu ştiu ce speranţă tot atît de himerică pe cît erau şi celelalte, de a mă retrage în mod absolut, în casa mea de la Trembles. Nimeni în jurul meu, ani întregi de singurătate, cu o consolare unică, cărţile mele, un colţ de ţară pe care-l ador, şi munca ; toate, lucruri irealizabile, şi totuşi ideea aceasta era cea mai dulce — şi gîndindu-mă la ea, am regăsit puţină linişte.

Pe urmă înspre dimineaţă ceasurile începură să sune. Două orologii le repetară împreună aproape la unison, ca şi cînd cel de-al doilea ar fi fost ecoul imediat al celui dintîi. Era seminarul şi liceul. Această bruscă rechemare la realităţile derizorii ale zilei care

urmează, îmi sfărîmă durerea sub o senzație unică de micime, și mă lovi în plină deznădejde, ca o lovitură de vargă.

VIII

„Este foarte sigur că dumneata ai suferit mult, îmi scria Augustin, răspunzînd unor declarații foarte exaltate pe care eu i le adresam la foarte puține zile după plecarea Madeleinei și a soțului ei — dar de ce ? cum ? și prin cine ? Stau încă să-mi pun întrebări pe care dumneata nu vrei să le dezlegi. Aud bine răsunînd în dumneata ceva care seamănă cu niște emoții foarte cunoscute, foarte definite, totdeauna unice și fără nimic asemănător pentru acela care le încearcă, dar lucrul acesta nu este încă numit în scrisorile dumitale, și mă obligi să te plîng tot atîta de nelămurit pe cît te plîngi dumneata însuți. Nu aceasta este totuși ceea ce aș vrea să fac. Nimic nu e pentru mine prea mult, o știi, cînd este vorba de dumneata, iar dumneata te găsești în această stare a inimii sau a spiritului, cum vei vrea, încît ar trebui să ceri ceva mai activ și mai eficace decît cuvinte, oricît de compătimitoare ar fi ele. Dumneata ai probabil nevoie de sfaturi. Eu sînt un medic prost pentru răul de care te cred atins ; ți-aș da totuși un leac, care merge la toate, și chiar la aceste boli ale imaginației, pe care nu le cunosc bine : o higienă. Înțeleg prin aceasta folosirea ideilor juste, a sentimentelor logice, a afecțiunilor posibile, — într-un cuvînt, folosirea judicioasă a forțelor și activităților vieții. Viața, crede-mă, iată marea antiteză și marele remediu pentru toate suferințele care au în principiul lor o eroare. În ziua în care vei pune piciorul în viață, în viața reală, pricepe

bine, în ziua în care o vei cunoaşte cu legile ei, cu necesităţile, rigorile, obligaţiile şi lanţurile ei, dificultăţile şi necazurile ei, adevăratele ei dureri şi încîntările ei, vei vedea cît este ea de sănătoasă, şi frumoasă, şi puternică, şi fecundă, în virtutea chiar a rigorilor ei ; în ziua aceea vei înţelege că tot restul este factice, că nu există plăzmuiri mai mari, că entuziasmul nu se ridică mai sus, că imaginaţia nu merge mai departe decît ea, că ea umple inimile cele mai avide, că ea are cu ce să încînte pe cei mai exigenţi, şi în ziua aceea, scumpul meu copil, dacă nu eşti incurabil bolnav, bolnav de moarte, vei fi vindecat.

Cît priveşte recomandările dumitale, le voi urma. Voi vedea pe domnul şi pe doamna de Nièvres, şi îţi sînt recunoscător că îmi dai acest prilej de a sta de vorbă despre dumneata cu prieteni care nu sînt străini, presupun, de agitaţiile pe care le deplîng. Fii fără teamă, pe deasupra am cel mai bun motiv ca să fiu discret : ignorez totul."

Puţin mai tîrziu, el îmi scria iar :

„Am văzut-o pe doamna de Nièvres ; ea a binevoit să mă considere ca pe unul din cei mai buni prieteni ai dumitale. Cu acest titlu, ea mi-a spus cu privire la dumneata şi despre dumneata, lucruri afectuoase care îmi dovedesc că te iubeşte mult, dar că nu te cunoaşte prea bine. Şi atunci, dacă prietenia voastră mutuală nu v-a putut lămuri mai bine pe unul celuilalt, aceasta trebuie să fie vina dumitale şi nu a ei, ceea ce nu înseamnă că dumneata greşeşti cînd nu te descoperi decît pe jumătate, dar care mi-ar arăta, cel puţin, că dumneata ai voit aceasta. Ajung astfel la concluziuni care mă neliniştesc. Încă o dată, scumpul meu Dominique — viaţa, posibilul, judecata ! Te rog din suflet, să nu crezi niciodată pe aceia care îţi vor spune că un lucru cu judecată este duşmanul

frumosului, pentru că el este inseparabilul prieten al justiției și al adevărului".

Vă arăt aici o parte din sfaturile pe care Augustin mi le adresa, fără să știe prea bine pentru ce anume le dădea, dar bănuind numai.

Cît despre Olivier, a doua zi chiar după această serată, care trebuia să mă scutească pe mine de primele mărturisiri, în ceasul chiar în care Madeleine și domnul de Nièvres plecau la Paris, el intra în camera mea.

— A plecat ? i-am spus eu văzîndu-l.

— Da, îmi răspunse el, dar va reveni ; ea este aproape sora mea ; tu ești mai mult decît prietenul meu, trebuie să prevedem totul.

El ar fi vrut să continuie, dar jalnica stare de depresiune în care m-a văzut, l-a descurajat fără îndoială, și l-a făcut să-și amîne explicațiile.

— O să mai vorbim de asta, spuse el.

Pe urmă își scoase ceasul, și cum era aproape de ora opt, zise :

— Hai, Dominique, hai la școală, e tot ce putem face mai cuminte.

Trebuia să se întîmple așa ca nici părerile lui Augustin și nici avertismentele lui Olivier să nu prevaleze în fața unui elan prea irezistibil pentru ca să fie reținut prin sfaturi. Ei au priceput și au făcut ca și mine : au așteptat scăparea sau pierderea mea de la ultimul lucru care mai rămîne oamenilor fără voință, sau ajunși la capătul încercărilor, — necunoscutul.

Augustin mi-a scris încă o dată sau de două ori ca să-mi dea noutăți despre Madeleine. El vizitase, lîngă Paris, proprietatea unde domnul de Nièvres avea intenția să-și petreacă vara. Era un frumos castel în pădure, *„cea mai romantică reședință*, îmi scria Augustin, *pentru o femeie care împărtășește poate în felul ei regretele dumitale de om de la țară și gusturile*

dumitale de singurătate". Madeleine, pe de altă parte, îi scria Juliei şi fără îndoială cu aceste efuziuni de soră care nu ajungeau pînă la mine. O singură dată, în timpul acestor mai multe luni de absenţă, am primit o mică scrisoare de la ea, în care îmi vorbea de Augustin. Îmi mulţumea că i-am dat prilejul să-l cunoască, şi îmi mărturisea tot binele pe care-l gîndea despre el : că era voinţa însăşi, rectitudinea şi curajul cel mai pur ; şi mă lăsa să înţeleg că, în afară de exigenţele inimii, eu n-aş putea niciodată să am un sprijin mai bun şi mai sigur. Acest bilet, semnat cu numele ei de Madeleine, era însoţit de amintirile afectuoase ale soţului ei.

Ei nu s-au întors decît în vacanţă, şi cu puţine zile înainte de distribuirea premiilor, ultim act din viaţa mea de dependenţă, şi care mă emancipa.

Mi-ar fi plăcut mult mai mult, dumneavoastră veţi înţelege, ca Madeleine să nu fi asistat la această ceremonie. Erau în mine atîtea lucruri disparate, situaţia mea de şcolar forma cu dispoziţiunile mele morale nepotriviri atît de ridicule, încît eu evitam, ca o umilinţă nouă, orişice circumstanţă de natură să ne amintească amîndurora aceste dezacorduri. De cîtva timp mai ales, susceptibilităţile mele asupra acestui punct se făceau tot mai vii. Era, v-am spus-o, partea cea mai puţin lăudabilă şi cea mai greu de mărturisit din durerile mele, iar dacă revin asupra ei în legătură cu un incident care a exasperat din nou vanitatea mea, este ca să vă explic cu un detaliu mai mult ironia ciudată a acestei situaţiuni.

Distribuirea avea loc într-o veche capelă părăsită de mult, care nu era deschisă şi împodobită decît o dată pe an, pentru ziua aceea. Capela era situată în fundul marei curţi a gimnaziului ; ajungeai la ea trecînd pe sub un dublu şir de tei al căror bogat frunziş înveselea puţin aleea aceasta rece. De departe

am văzut-o trecînd pe Madeleine într-un grup de mai multe tinere femei din lumea ei, în rochii de vară, îmbrăcate în culori deschise, cu umbrelele ridicate care se împestriţau de umbră şi de soare. Un praf fin, ridicat de mişcarea rochiilor le însoţea ca un nour uşor, iar căldura făcea să cadă în jurul lor, din vîrful ramurilor de pe acum îngălbenite, o mulţime de frunze şi de flori care se prindeau de lunga eşarfă de mătase ce o învăluia pe Madeleine. Ea trecu rîzătoare, fericită, cu faţa înviorată de mers, şi se întoarse ca să examineze curioasă batalionul nostru de liceeni aşezaţi pe două rînduri şi ţinuţi într-o perfectă ordine, ca nişte tineri recruţi. Toate aceste curiozităţi de femei, şi mai ales aceasta, aruncau pînă la mine un fel de raze care mă ardeau. Timpul era admirabil ; era spre mijlocul lui august. Păsările obişnuite fugiseră din pomi şi cîntau pe acoperişul caselor unde săgeta soarele. Vuietul mulţimii rupea, în sfîrşit, această lungă tăcere de douăsprezece luni, o voioşie nemaivăzută înveselea fizionomia bătrînului colegiu, teii îl parfumau cu miresme de cîmp. Ce n-aş fi dat să fiu liber şi să fiu fericit !

Preliminariile au fost foarte lungi, şi număram minutele care mă despărţeau încă de momentul liberării mele. În sfîrşit semnalul s-a auzit. Cu titlul de laureat în filozofie, numele meu a fost strigat cel dintîi. Mă urcai pe estradă ; şi cînd am avut într-o mînă coroana, iar în cealaltă cartea mea groasă, pe marginea treptelor, în picioare, cu faţa la această adunare care mă aplauda, am căutat cu ochii pe doamna de Ceyssac : cea dintîi privire pe care am întîlnit-o împreună cu aceea a mătuşii mele, prima figură prietenă pe care am recunoscut-o, tocmai sub estradă, în primul rînd, a fost aceea a doamnei de Nièvres. A fost puţin contrariată oare, ea însăşi văzîndu-mă acolo, în această atitudine înfricoşător de stîngace pe care

încerc să v-o arăt ? A simţit ea oare, ca o contra-lovitură, reflexul emoţiei care m-a cuprins pe mine ? Prietenia ei a suferit oare văzîndu-mă ridicol, sau bănuind numai că puteam să sufăr ? Care au fost cu adevărat sentimentele ei în timpul acestei rapide, dar foarte dureroase încercări, care părea să ne fi atins pe amîndoi în acelaşi timp şi aproape în acelaşi fel ? Nu ştiu ; dar s-a roşit tare, s-a roşit şi mai mult, atunci cînd m-a văzut coborînd şi apropiindu-mă de ea. Iar cînd mătuşa mea, după ce m-a sărutat, i-a dat ei coroana invitînd-o să mă felicite, şi-a pierdut cumpătul cu desăvîrşire. Nu sînt de loc sigur de ceea ce mi-a spus ca să-mi arate că era fericită şi să mă complimenteze după obicei. Mîna ei tremura puţin. A încercat, cred, să-mi spună :

— Sînt foarte mîndră, scumpul meu Dominique, sau : E foarte bine.

Era în ochii ei, cu totul tulburaţi, ca un fel de lacrimă, fie de afecţiune, fie de compătimire, sau numai lacrima involuntară a unei tinere femei timide... Cine ştie ? M-am întrebat adeseori, dar niciodată n-am ştiut.

Am ieşit. Mi-am azvîrlit coroanele în curtea şcolii, înainte de a-i trece pragul pentru ultima oară. N-am aruncat nici măcar o privire înapoi, ca să rup mai repede cu un trecut care mă exaspera. Şi dacă aş fi putut să mă despart de amintirile mele de şcoală tot atît de repede precum mi-am lepădat uniforma, aş fi avut, cu siguranţă, în momentul acela, senzaţii de independenţă şi de bărbăţie fără egal.

— Acum ce-ai să faci ? m-a întrebat doamna Ceyssac la cîteva ceasuri după asta.

— Acum ? i-am spus eu, nu ştiu nimic.

Şi spuneam adevărul, pentru că incertitudinea în care mă găseam se întindea la tot, de la alegerea unei situaţiuni, pe care ea o nădăjduia şi o voia străluci-

toare, pînă la întrebuinţarea celorlalte pasiuni ale mele pe care ea le ignora.

Era hotărît că Madeleine se va duce mai întîi să se stabilească la Nièvres, şi pe urmă că se va întoarce să termine iarna la Paris. În ce ne priveşte pe noi, trebuia să ne ducem direct la Paris, în aşa fel încît ea să ne găsească stabiliţi acolo, şi în desfăşurarea unei activităţi a cărei alegere depindea de noi înşine, dar a cărei îndrumare îl privea mult pe Augustin. Aceste preparative în vederea plecării şi aceste planuri înţelepte ne-au luat, toate la un loc, o bună parte din ultima vacanţă ; şi totuşi ideea de a lucra, ideea unui scop pe care să-l urmărim, acest program foarte vag al cărui prim articol încă rămînea să-l formulăm, nu avea un sens bine definit nici pentru Olivier şi nici pentru mine. Încă din a doua mea zi de libertate, uitasem cu totul anii de şcoală ; era singurul timp din trecutul meu care îmi lăsa sufletul rece, singura amintire privind persoana mea care nu mă făcea fericit. Cît despre Paris, mă gîndeam la el cu o teamă confuză care se lega de anumite constrîngeri prevăzute, inevitabile, dar nu prea surîzătoare, şi care se vor cunoaşte totdeauna prea repede. Olivier, spre marea mea mirare, nu arăta nici un fel de regret că pleca.

— Acum, îmi spuse el cu mult sînge rece, şi cu numai cîteva zile înainte de plecarea noastră, nu mai am nimic care să mă reţină în provincie.

Terminase el atît de repede cu toate bucuriile ?

IX

Am ajuns la Paris seara. Oriunde în altă parte, ar fi fost tîrziu. Ploua ; era frig. N-am văzut mai întîi decît străzi noroioase, caldarîmul ud, lucitor în lumina

magazinelor, rapida şi continua licărire a trăsurilor care se încrucişau stropindu-se cu noroi, o mulţime de lumini scînteind ca nişte iluminaţiuni fără simetrie, în lungul bulevardelor cu case negre, a căror înălţime mi s-a părut prodigioasă. Am fost izbit, îmi amintesc, de mirosurile de gaz care promiteau un oraş în care se trăia noaptea tot atît de mult ca şi ziua, şi de paloarea figurilor care m-ar fi făcut să cred că toată lumea era bolnavă. Am recunoscut aici figura lui Olivier şi am priceput mai bine că el avea altă origine decît a mea.

În momentul cînd am deschis geamurile ca să aud mai distinct rumoarea nepricepută care se rostogolea pe deasupra acestui oraş, atît de viu jos, iar sus, de pe acum cufundat pe de-a-ntregul în noapte, am văzut trecînd pe sub ferestre, pe strada strîmtă, o dublă coloană de soldaţi călări care purtau torţe şi escortau un şir de trăsuri cu lanterne sclipitoare, la care erau înhămaţi cîte patru cai, mînaţi aproape în galop.

— Uită-te repede, îmi spuse Olivier, e regele.

Am văzut scînteind confuz coifuri şi tăişul săbiilor. Defilarea aceasta răsunătoare de oameni înarmaţi şi de cai puternici, bine potcoviţi, dădea pe asfaltul sonor, un zgomot metalic, — şi totul se pierdu departe, în pîcla luminoasă a făcliilor.

Olivier căută mai întîi direcţia pe care o luau convoaiele ; pe urmă cînd ultima trăsură a dispărut :

— Asta e, fără îndoială, zise el, cu satisfacţia unui om care-şi cunoaşte bine Parisul, şi care-l regăseşte : regele se duce în astă seară la Italieni [1].

Şi cu toată ploaia care cădea, cu tot frigul puternic al nopţii, el rămase cîtva timp aplecat asupra acestui furnicar de oameni necunoscuţi care treceau repede,

[1] Teatrul cu actori sau cîntăreţi italieni instalat permanent la Paris în acel timp.

mereu alţii fără încetare, şi pe care o mie de interese grabnice părea să-i îndrepte, pe toţi, înspre scopuri opuse.

— Eşti mulţumit ? l-am întrebat eu.

El scoase un fel de suspin de plenitudine, ca şi cînd contactul cu această viaţă extraordinară l-ar fi umplut dintr-o dată de aspiraţii nelimitate.

— Dar tu ? îmi spuse el.

Pe urmă fără să aştepte răspunsul meu :

— Oh ! E-adevărat, tu, tu priveşti înapoi. Tu nu eşti la Paris mai mult decît eram eu la Ormesson. Destinul tău este să regreţi mereu, să nu doreşti niciodată. Ar trebui să te hotărăşti, scumpul meu. Aici se trimit, cînd devin majori, tinerii care trebuie să devină bărbaţi. Tu eşti din numărul acestora, şi nu te plîng ; eşti bogat, nu eşti cel dintîi venit, şi iubeşti ! adăugă el vorbindu-mi cît mai încet cu putinţă.

Şi, cu o efuziune pe care nu i-o cunoscusem niciodată, m-a îmbrăţişat şi mi-a spus :

— Pe mîine, scump prieten, şi pe totdeauna !

O oră după aceasta, liniştea era tot atît de mare ca în plin cîmp. Această suspendare a vieţii, toropeala subită şi absolută a acestui oraş care cuprinde un milion de oameni, m-a mirat chiar mai mult decît tumultul lui. Am făcut un fel de rezumat al obositelor pe care le presupunea somnul acesta imens, şi am fost cuprins de frică, nu atît din lipsă de curaj, dar printr-un fel de prăbuşire a propriei mele voinţe.

L-am revăzut pe Augustin cu bucurie. Strîngîndu-i mîna, am simţit că mă sprijineam pe cineva. Îmbătrînise de pe acum, deşi era încă foarte tînăr. Era slab şi foarte palid. Ochii îi erau mai deschişi şi aveau mai multă strălucire. Mîna lui cu totul albă şi cu pielea mai fină, se purificase ca să spun astfel şi parcă se subţiase în această muncă exclusivă de a mînui condeiul. Nimeni n-ar fi putut să spună, văzîndu-i îmbră-

căminitea, dacă era sărac sau bogat. Purta haine foarte simple şi le purta modest, dar cu acea încredere deplină care-i venea din sentimentul de mîndrie că haina nu înseamnă nimic.

El l-a primit pe Olivier nu tocmai ca pe un prieten, dar mai degrabă ca pe un tînăr care urma să fie supravegheat, şi faţă de care era bine să mai aştepţi înainte de a-l face una cu tine. Olivier, la rîndul lui, nu se dădu decît pe jumătate, fie că aparenţa omului i se păruse ciudată, fie că simţea pe dedesubt rezistenţa unei voinţe tot atît de dîrze ca şi a lui, şi făcută dintr-un metal mai pur.

— Îl ghicisem pe prietenul dumitale, îmi spuse Augustin, atît fizic cît şi moral. E fermecător. N-am să spun că va înşela pe cineva — e incapabil de asta — dar va face victime, şi aceasta în sensul cel mai înalt al cuvîntului. Va fi primejdios pentru fiinţele mai slabe decît el şi care sînt născute sub aceeaşi stea.

Cînd l-am întrebat pe Olivier despre Augustin, el s-a mărginit să-mi răspundă :

— Va fi totdeauna în el ceva de preceptor şi de parvenit. Va fi pedant şi mereu asudat, ca toţi oamenii care n-au de partea lor decît voinţa, şi care nu ajung decît prin muncă. Îmi plac mai mult darurile spiritului sau ale naşterii, — sau, în lipsă de acestea, nimic.

Mai tîrziu opinia lor se schimbă. Augustin sfîrşi prin a-l iubi pe Olivier, dar fără să-l preţuiască niciodată prea mult. Olivier începu să aibă pentru Augustin o stimă adevărată, dar nu l-a iubit de fel.

Viaţa noastră s-a organizat destul de repede. Ocupam două apartamente vecine, dar despărţite. Prietenia noastră foarte strînsă, şi independenţa fiecăruia aveau să se simtă deopotrivă de bine în acest fel de a ne instala. Obiceiurile noastre erau acelea ale unor

studenți liberi cărora situația și gusturile lor le permit să aleagă, să se instruiască puțin la întîmplare, și să soarbă de la mai multe izvoare, înainte de a-l hotărî pe acela la care spiritul lor se va putea opri.

Foarte puține zile după aceasta, Olivier primi de la vara lui o scrisoare care ne invita pe unul și pe celălalt să venim la Nièvres.

Era o reședință veche cu totul afundată într-o adîncă pădure de castani și stejari. Am petrecut acolo o săptămînă cu zile frumoase, aspre și reci, în mijlocul unei păduri aproape desfrunzite, în fața unor orizonturi care nu m-au făcut să le uit pe cele de la Trembles, dar m-au împiedicat să le regret, — atît erau de frumoase — și care păreau destinate, ca un cadru măreț, să cuprindă o existență mai robustă și lupte mult mai grele.

Castelul ale cărui turnulețe nu depășeau decît cu foarte puțin brîul de stejari bătrîni, și pe care nu-l zăreai decît prin tăieturile făcute în lungul pădurii, cu fațada lui cenușie și veche, înaltele lui coșuri cu coroane de fum, șerele de portocali închise, aleile presărate cu frunze moarte — castelul, el însuși, rezuma în cîteva trăsături puternice caracterul acesta trist al anotimpului și al locului. Era o existență cu totul nouă pentru Madeleine, iar pentru mine era deopotrivă ceva cu totul nou s-o văd atît de brusc trecută în condiții de viață mai diverse, cu libertatea mișcărilor, cu o activitate mai intensă, acest nu știu ce superior și destul de impunător pe care-l dau folosirea și răspunderea unei mari averi.

O singură persoană la castelul de la Nièvres părea să regrete încă strada Carmelitelor : era domnul d'Orsel. Cît despre mine, locurile nu mai însemnau nimic. O aceeași atracție confunda astăzi prezentul cu trecutul meu. Între Madeleine și doamna de Nièvres nu era decît deosebirea dintre o dragoste imposibilă pînă

la o dragoste vinovată ; şi cînd am părăsit Nièvres, eram încredinţat că această dragoste născută în strada Carmelitelor, trebuia, orişice s-ar mai fi întîmplat, să se înmormînteze aici.

Madeleine n-a venit de fel la Paris toată iarna, din pricina unor circumstanţe diverse care au întîrziat stabilirea lor aici, aşa cum domnul de Nièvres se gîndea să facă. Ea era fericită, înconjurată de toată lumea ei ; o avea pe Julie, pe tatăl ei ; îi trebuia un oarecare timp ca să treacă, fără prea multă zguduire, de la modesta şi ordonata ei existenţă din provincie, pînă la atîta agitaţie care o aştepta în viaţa de lume — iar această semisingurătate la castelul de la Nièvres era un nou fel de noviciat care nu-i displăcea. Am revăzut-o o dată sau de două ori în timpul verii, dar la lungi intervale şi pentru foarte scurte momente, smulse în mod laş datoriei imperioase care îmi recomanda s-o evit.

Avusesem ideea să profit de această îndepărtare foarte oportună pentru ca să încerc, curajos, să fiu eroic şi pentru ca să mă vindec. Era desigur mult să rezist invitaţiilor care ne veneau tot timpul de la Nièvres. Am făcut mai mult şi am încercat nici să nu mă mai gîndesc la ele. M-am aruncat în lucru. Exemplul lui Augustin mi-ar fi dat un stimulent, dacă gustul acesta nu l-aş fi avut în mod natural. Parisul dezvoltă, pe deasupra lui, această atmosferă particulară marilor centre de activitate, mai cu deosebire în ordinea activităţilor spiritului ; şi oricît de puţin m-aş fi amestecat în mişcarea evenimentelor, nu refuzam, nici pe departe, să trăiesc în atmosfera aceasta.

Cît despre viaţa de la Paris, aşa cum o înţelegea Olivier, nu-mi făceam de loc iluzii, şi nu o consideram în nici un fel ca un ajutor. Mă gîndeam puţin la ea ca să mă distrez, dar de loc ca să-mi uit necazurile, încă şi mai puţin ca să mă consolez. Pe deasupra, omul

de la țară persista și nu se putea hotărî să se părăsească pe sine pentru că își schimbase mediul. Fără să se supere aceia care ar putea să nege influența pămîntului, eu simțeam că era în mine nu știu ce sentiment al locului și nu știu ce rezistență pe care nu le-aș transplanta niciodată decît pe jumătate, iar dacă mi-ar fi venit dorința de a mă aclimatiza, acele o mie de legături de nedesrădăcinat, ale originei mele, m-ar fi avertizat, prin continui și zadarnice suferințe, că ar fi fost o muncă inutilă. Trăiam la Paris ca într-un han în care puteam să rămîn mult timp, în care aș fi putut să mor, dar în care nu aș fi fost niciodată decît în trecere. Bănuitor, retras, sociabil numai cu camarazii de același fel cu mine, cu o neîncredere permanentă față de contactele noi, evitam cît mai mult cu putință această teribilă atingere de tot timpul cu viața pariziană care netezește caracterele și le face la fel, pînă la istovire. N-am fost orbit prin ceea ce are ea amețitor, nici tulburat, cu atît mai puțin, prin ce are contradictoriu, nici sedus prin ceea ce ea promite tuturor tinerelor apetituri, precum și ambițiilor naive. Ca să mă apăr de atingerile ei, aveam mai întîi un defect care era o calitate, era frica de ceea ce ignoram, — iar această incorijibilă spaimă în fața încercărilor îmi dădea, ca să spun așa, toate perspicacitățile experienței.

Eram singur, sau aproape, pentru că Augustin nu-și aparținea de loc, și încă din prima zi pricepusem bine că Olivier nu era omul care să-mi aparțină mult timp. De îndată el a luat unele obiceiuri care nu le stînjeneau pe ale mele, dar care nu semănau cu ele în nici un fel.

Răscoleam bibliotecile, mă învineteam de frig în grave amfiteatre, și mă înfundam seara în cabinete de lectură în care nefericiți, condamnați să moară de foame, scriau, cu febră în priviri, cărți care nu aveau

nici să-i facă iluştri, nici să-i îmbogăţească. Ghiceam aici neputinţe şi mizerii fizice şi morale, a căror vecinătate era departe de a mă reconforta. Ieşeam de acolo îndurerat. Mă închideam acasă la mine, deschideam alte cărţi şi nu mai dormeam. Am auzit astfel trecînd pe sub ferestrele mele toate petrecerile nocturne ale carnavalului. Cîteodată, în plină noapte, Olivier bătea la uşa mea. Recunoşteam sunetul scurt al măciuliei de aur a bastonului lui. Mă găsea la masa mea, îmi strîngea mîna şi se ducea în camera lui, îngînînd o arie de operă. A doua zi eu reîncepeam acelaşi lucru fără ostentaţie, fără năzuinţa de a fi martir, cu convingerea naivă că regimul acesta auster era excelent.

După cîteva luni petrecute în felul acesta, eram la capătul puterilor. Forţele mele erau istovite, şi ca un edificiu ridicat prin miracol, am simţit într-o dimineaţă, trezindu-mă, cum tot curajul meu se prăbuşea. Am vrut să regăsesc o idee pe care o urmărisem în ajun — imposibil! Mi-am repetat zadarnic anumite cuvinte de disciplină care mă îmboldeau cîteodată, aşa cum prin cuvinte cunoscute îndemni caii de tracţiune care nu vor să tragă. Un imens dezgust îmi veni pe buze numai la gîndul de a relua o singură zi mai mult această îngrozitoare meserie de a scormoni prin cărţi. Venise vara. Era un soare vesel pe străzi. Lăstuni se învîrteau voioşi în jurul unei clopotniţe ascuţite care se vedea de la fereastra mea. Fără să ezit un singur minut şi fără să mă gîndesc că aveam să pierd într-o clipă beneficiul atîtor luni de cumînţenie, i-am scris Madeleinei. Ceea ce îi spuneam era neînsemnat. Mici scrisori pe care le primisem de la ea fixaseră o dată pentru totdeauna tonul corespondenţei noastre. N-am pus în aceasta nimic mai mult şi nimic mai puţin. Şi totuşi scrisoarea o dată plecată, am aşteptat răspunsul ca un eveniment.

Este în Paris o mare grădină făcută pentru cei plictisiți ; găsești acolo o relativă singurătate, arbori, pajiști verzi, brazde cu flori, alei sumbre și o mulțime de păsări care par să se simtă bine aici, aproape tot atît de bine ca în plin cîmp, la țară. Alergai spre ea. Am rătăcit pe acolo în tot restul zilei, mirat de a fi putut să-mi scutur jugul, și mai mirat încă de extrema intensitate a unei amintiri pe care sincer de tot o crezusem puțin adormită. Încetul cu încetul, ca o flacără care se aprinde din nou, am simțit născîndu-se în mine această arzătoare trezire. Mergeam pe sub arbori, vorbind singur cu mine, și făcînd fără să vreau mișcările unui om mult timp înlănțuit și care se liberează.

„Cum ! îmi spuneam eu, ea nici nu va ști măcar că am iubit-o ! Va ignora că, pentru ea, din pricina ei, am lăsat viața să-mi treacă și am sacrificat tot, tot, pînă la fericirea atîta de inocentă de a-i arăta ce am făcut eu în interesul liniștei ei ! Va crede că am trecut pe lîngă ea fără s-o văd, că cele două existențe ale noastre vor fi curs una pe lîngă alta fără să se confunde și nici chiar să se atingă, întocmai ca două rîuri indiferente ! Și în ziua în care, mai tîrziu, îi voi spune : «Madeleine, știi tu că eu te-am iubit mult ?» ea îmi va răspunde : «E posibil ?» Și nu va mai fi la vîrsta la care ar fi putut să mă creadă !"

Pe urmă simțeam că într-adevăr destinele noastre erau paralele, foarte apropiate, dar de neîmpăcat, că trebuia să trăim unul lîngă altul, dar despărțiți, și că se terminase cu mine. Atunci îmi veneau tot felul de idei. Gînduri ca acestea : „Cine știe ?" care se ridicau dintr-o dată ca niște ispite. La care eu răspundeam : „Nu, aceasta nu va fi niciodată !" Dar din aceste nebunești presupuneri, îmi rămînea nu știu ce savoare oribil de dulce care îmbăta în mine puțina voință pe care o mai aveam ; pe urmă mă gîndeam că merita de-

sigur să fi luptat cu atît curaj, pentru ca să ajung aici.

Am descoperit în mine atîta lipsă de energie şi am simţit atîta dispreţ de mine însumi încît, în mod foarte serios, în ziua aceea am deznădăjduit de viaţă. Ea nu-mi mai părea bună de nimic, nici măcar ca s-o folosesc la treburi obişnuite. Nimeni n-avea nevoie, şi nici eu nu mai ţineam la ea. Copii veniră să se joace sub pomi. Perechi fericite treceau înlănţuite strîns. Evitam apropierea lor şi mă depărtam — căutînd unde aş putea să mă duc, ca să nu mai fiu singur. M-am întors pe străzi pustii. Erau pe acolo mari ateliere industriale închise şi zgomotoase, uzine cu coşuri care aruncau fum, în care se auzeau fierbînd cazanele, şi motoarele bubuind. Mă gîndeam la aceste efervescenţe care mă consumau de mai multe luni, la pojarul acesta lăuntric mereu aprins, mereu arzător, dar pentru o întrebuinţare care nu era prevăzută. Priveam geamurile negre, reflexul furnalelor, ascultam zgomotul maşinilor.

„Ce se face acolo ? mă întrebam. Cine ştie dacă ceea ce trebuie să iasă de acolo este lemn sau metal, lucruri mari sau mici, foarte utile sau de prisos ?“ Şi ideea că se petrecea acelaşi lucru şi cu sufletul meu n-a adăugat nimic la o descurajare desăvîrşită, dar a întărit-o.

Înegrisem teancuri întregi de hîrtie. Un morman întreg era strîns acolo, pe masa mea de lucru. Nu le priveam niciodată cu prea mult orgoliu ; evitam de obicei să-mi arunc ochii peste ele de prea aproape, şi trăiam de la o zi la alta cu iluziile din ajun. Încă de a doua zi am făcut cu ele ce trebuia. Am răsfoit la întîmplare cîteva hîrţoage : un miros fad de mediocritate îmi făcu greaţă. Am aruncat totul în foc. Eram destul de liniştit executînd acest sacrificiu care, în orişice altă împrejurare, mi-ar fi dat unele regrete. În

momentul acesta chiar sosi răspunsul Madeleinei. Scrisoarea ei era ceea ce trebuia să fie, cordială, tandră, delicată, şi totuşi eu eram împietrit simţindu-mi în inimă o speranţă căzută. Licărirea vie a atîtor hîrtii arse îmi lumina încă odaia, iar eu eram în picioare ţinînd în mînă scrisoarea Madeleinei ca un om care, înecîndu-se, se mai ţine de un fir rupt, — cînd din întîmplare Olivier intră. El văzu această grămadă de cenuşă care fumega, şi înţelese ; aruncă un ochi grăbit asupra scrisorii.

— Cei de la Nièvres sînt bine ? mă întrebă el rece.

Ca să previn cea mai uşoară bănuială, îi întinsei scrisoarea ; dar el avu aerul că nu o citeşte, şi, ca şi cînd ar fi hotărît că a sosit momentul să mă cheme la raţiune şi să taie adînc o rană care încezea fără soluţie, îmi spuse :

— Ei bine ! Unde-ai ajuns ? De şase luni nu dormi, te zbaţi, duci o viaţă de seminarist care a renunţat la lume, de benedictin care face băi de ştiinţă ca să-şi tempereze carnea ; unde te-au dus toate astea ?

— La nimic, îi spusei.

— Cu atît mai rău, fiindcă orişice decepţie dovedeşte cel puţin un lucru : dovedeşte că te-ai înşelat asupra mijloacelor de a izbuti. Ţi-ai închipuit că singurătatea, cînd te îndoieşti de tine, este cel mai bun dintre sfătuitori. Ce mai crezi astăzi ? Ce sfat ţi-a dat ea, ce povaţă care să-ţi poată folosi, ce lecţie de a te purta ?

— Să tac mereu, îi spusei cu disperare.

— Dacă aceasta este concluzia, te invit atunci să-ţi schimbi metoda. Dacă aştepţi totul de la tine, dacă ai atîta orgoliu să presupui că o vei scoate la capăt într-o situaţie care a descurajat şi pe alţii mai tari, şi dacă vei putea să rămîi neclintit, în picioare, în această înspăimîntătoare dificultate în care s-au prăbuşit atîtea ad-

mirabile inimi, cu atît mai rău încă o dată, fiindcă eu te cred în primejdie şi, îţi spun drept, nu voi mai dormi liniştit.

— N-am nici orgoliu, nici încredere, şi tu o ştii tot atît de bine ca şi mine. Nu eu sînt acela care vreau ; este, aşa cum ai spus-o, o stare de lucruri care mă comandă. Nu pot să împiedic ceea ce este, nu pot să prevăd ceea ce trebuie să fie. Rămîn unde sînt, în această primejdie, pentru că îmi e interzis să fiu în altă parte. Să n-o mai iubesc pe Madeleine, nu mi-e posibil, s-o iubesc în alt fel, nu mi-e îngăduit. În ziua în care din pricina acestei dificultăţi din care nu pot să ies, îmi voi pierde capul, ei bine ! în ziua aceea tu mă vei putea plînge ca pe un om mort.

— Mort ! nu, reluă Olivier, dar prăbuşit de sus. Oricum ar fi, este ceva lugubru. Nu cred că tu trebuie să sfîrşeşti în felul acesta. Este destul că viaţa ne ucide în fiecare zi cîte puţin ; pentru Dumnezeu, să n-o ajutăm să ne doboare şi mai repede. Pregăteşte-te, te rog, să auzi lucruri foarte dure, şi dacă ţi-e frică de Paris ca de o minciună, obişnuieşte-te cel puţin să vorbeşti faţă-n faţă cu adevărul.

— Vorbeşte, îi spusei eu, vorbeşte. Tu nu-mi vei spune nimic fără ca aceleaşi lucruri să mi le fi repetat şi eu de o mie de ori.

— E o eroare. Afirm că tu nu ţi-ai vorbit niciodată aşa. Madeleine e fericită ; e măritată ; ea va avea, una după alta, bucuriile legitime ale familiei, fără nici o excepţie, e un lucru pe care-l doresc şi îl sper. Poate, deci, să nu aibă nevoie de tine. Ea nu este pentru tine nimic decît o foarte tandră prietenă, şi nici tu nu eşti pentru ea nimic decît un excelent camarad pe care ea ar fi deznădăjduită să-l piardă ca prieten, dar de neiertat dacă şi l-ar lua ca amant. Ceea ce vă uneşte nu este aşadar decît o legătură, fermecătoare dacă nu este decît o legătură, oribilă însă dacă s-ar schimba

într-un lanț. Tu îi ești necesar în măsura în care prietenia are vreun preț și înseamnă ceva în viață. Tu n-ai în nici un caz dreptul să faci, din persoana ta, ceva care s-o încurce. Eu nu vorbesc de vărul meu care, dacă ar fi consultat, și-ar arăta drepturile lui, în formele cunoscute și cu argumentele soților amenințați în onoarea lor, ceea ce este destul de grav, și în fericirea lor, ceea ce este încă și mai serios. Aceasta în ce o privește pe doamna de Nièvres. În ceea ce te privește pe tine, poziția ta nu este mai puțin simplă. Întîmplarea care te-a făcut s-o întîlnești pe Madeleine, te-a făcut deopotrivă să te naști cu șase sau opt ani prea tîrziu, ceea ce este, cu siguranță, o mare nenorocire pentru tine și poate un regretabil accident pentru ea. A venit un altul care a luat-o de soție. Domnul de Nièvres nu a luat decît ce nu era al nimănui, iar tu n-ai protestat niciodată, pentru că ai multă judecată chiar dacă ai și multă inimă. După ce nu ți-ai recunoscut nici o pretenție asupra Madeleinei ca soț, ai vrea tu, poți tu să pretinzi ceva de la ea în alt fel ? Și totuși continui s-o iubești. Nu ești vinovat, pentru că un setiment ca al tău nu e niciodată vinovat ; dar nu ești pe drumul drept, pentru că un impas nu duce la nimic. Și totuși, cum în viața cea mai obstruată nu sînt decît false impasuri, și cum din răspîntiile cele mai grele în definitiv trebuie să ieși, vrînd-nevrînd, poate chiar fără lovituri, tu vei ieși din aceasta și nu vei lăsa în ea nimic, nădăjduiesc, nici onoarea, nici viața. Încă un cuvînt, și să nu te superi : Madeleine nu este singura femeie în lumea asta, care să fie bună, care să fie frumoasă, sau care să fie sensibilă, nici singura femeie făcută ca să te înțeleagă și să te prețuiască. Presupune un hazard diferit : Madeleine ar fi o altă femeie pe care tu ai iubi-o în același fel, exclusiv, și despre care tu ai spune la fel : „Ea, și niciuna alta !“ Nu este deci necesar și absolut decît un lucru, nevoia și puterea de a iubi.

Nu sta să te întrebi dacă eu judec acum ca un logician, şi să nu spui că teoriile mele sînt înfricoşătoare. Tu iubeşti şi trebuie să iubeşti — restul este un lucru al hazardului. Nu cunosc nici o femeie, cu condiţia s-o presupun demnă de tine, care să nu fie în drept să-ţi spună : „Adevăratul şi unicul obiect al sentimentelor dumitale, sînt eu !"

— Astfel, am strigat eu, ar trebui să nu mai iubesc ?

— Dimpotrivă, dar pe o alta.

— Aşadar ar trebui s-o uit ?

— Nu, dar s-o înlocuieşti.

— Niciodată ! i-am spus.

— Nu spune : „niciodată" ; spune : „nu acum". Şi cu acestea, Olivier ieşi.

Aveam ochii dîrji, dar o durere atroce îmi strîngea inima ca un cleşte. Am recitit scrisoarea Madeleinei : se ridica din ea acea vagă dulcegărie a prieteniilor obişnuite, pe care o simţi cu deznădejde atunci cînd ai dori mai mult. „El are dreptate, de o sută de ori dreptate", mă gîndeam repetîndu-mi ca o sentinţă fără apel plicticoasa argumentaţie a lui Olivier. Şi dacă îi respingeam concluziile cu toată oroarea unei inimi pasionat îndrăgostite, îmi spuneam acest adevăr irefutabil : „Eu nu sînt nimic pentru Madeleine, nimic decît un obstacol, o ameninţare, o fiinţă inutilă sau primejdioasă".

Priveam masa mea goală. Un maldăr de cenuşă neagră se îngrămădea în sobă. Această distrugere a unei alte părţi din mine, ruina aceasta totală şi a strădaniilor şi a fericirii mele, mă doborî pînă la sfîrşit sub acea senzaţie fără egal a unui neant desăvîrşit.

— La ce oare mai sînt bun ? îmi strigai.

Şi cu amîndoi obrajii în mîini, am rămas acolo cu privirile în gol, avînd în faţă toată viaţa mea, imensă, nesigură şi fără fund, ca o prăpastie.

După un ceas Olivier m-a regăsit în aceeaşi stare, adică inert, imobil, şi consternat. Foarte prieteneşte îmi puse mîna pe umăr şi îmi spuse :

— Vrei să mă însoţeşti astă-seară la teatru ?

— Te duci singur ? l-am întrebat eu.

El a surîs şi mi-a răspuns :

— Nu.

— Atunci nu ai nevoie de mine, i-am răspuns, şi-i întorsei spatele.

— Fie ! zise el pe un ton iritat.

Pe urmă, răzgîndindu-se, dintr-o dată :

— Eşti stupid, nedrept, eşti nemaipomenit, reluă el, aşezîndu-se în faţa mea. Ce crezi tu ? Că vreau să te surprind ? Frumoasă meserie îmi atribui ! Nu, scumpul meu, eu nu voi crea niciodată nici cea mai uşoară situaţie în care să poată fi pusă în discuţie probitatea inimii tale. Ar fi un lucru foarte urît, şi afară de asta un procedeu neîndemînatec. Ceea ce vreau, m-auzi tu ? este să ieşi din vizuina ta, suflet necăjit, sărmană inimă rănită. Tu îţi închipui că pămîntul s-a pus în doliu, şi că frumuseţea s-a întunecat, şi că pe toate figurile sînt lacrimi, şi că nu mai sînt nici speranţe, nici bucurii, nici dorinţe, cu vîrf împlinite, pentru că în momentul acesta destinul este rău cu tine. Priveşte atunci puţin în jurul tău, şi amestecă-te în mulţimea acestor oameni care sînt fericiţi, sau cred că sînt. Nu le invidia nepăsarea, dar învaţă de la ei asta : învaţă că Providenţa, în care tu crezi, s-a gîndit la tot, că ea a proporţionat totul şi a făcut aşa încît să existe posibilităţi fără sfîrşit pentru nevoile inimilor înfometate.

Nu am fost mişcat de fluxul acesta de vorbe, dar am sfîrşit prin a le asculta. Afectuoasa exasperare a lui Olivier a lucrat ca un calmant asupra nervilor mei, oribil încordaţi, şi i-a alinat. I-am luat mîna. Îl pusei să se aşeze lîngă mine. I-am cerut iertare pentru un cuvînt pe care l-am spus din zăpăceală şi care nu în-

semna lipsă de încredere. L-am implorat să lase să treacă această criză de slăbiciune care, i-am spus eu, nu va dura, şi care era rezultatul unor lungi oboseli. I-am promis de altfel să-mi schimb felul de a trăi. Noi aveam aceeaşi lume, şi eu făceam cea mai mare greşeală de a nu o frecventa. Era de datoria mea să mă fac cunoscut în lumea aceasta, şi să nu mă singularizez printr-o îndepărtare calculată. I-am spus o mulţime de lucruri cu judecată, ca şi cînd raţiunea mi-ar fi revenit dintr-o dată. Şi cum se găsea el însuşi sub influenţa unei nevoi de a-şi deschide sufletul, ceea ce părea să ne facă pe amîndoi mai îngăduitori, mai conciliant şi mai buni, eu i-am vorbit de el, de viaţa lui petrecută aproape în întregime departe de mine, şi m-am plîns că nu ştiam mai bine ce făcea, nici dacă avea motive să fie satisfăcut.

— Satisfăcut este cuvîntul, îmi spuse el cu o expresie pe jumătate comică. Fiecare om are vocaţia ambiţiilor lui. Da, sînt aproape satisfăcut în momentul acesta, şi dacă mă opresc la satisfacţiuni care nu au nimic himeric, viaţa mea se va petrece într-un echilibru perfect şi va fi din plin mulţumită pînă la saţietate.

— Ai veşti de la Ormesson ? l-am întrebat eu.

— Nici una. Tu ştii cum s-a terminat povestea.

— Printr-o ruptură ?

— Printr-o plecare, ceea ce nu este acelaşi lucru, fiindcă noi am păstrat şi unul şi altul numai regretul, care nu strică niciodată amintirile.

— Şi acum ?

— Acum ! Ştii tu ceva ?...

— Nu ştiu nimic ; dar îmi închipui că a trebuit să faci şi tu ceea ce îmi recomanzi mie.

— E adevărat, răspunse el surîzînd.

Pe urmă deveni serios şi îmi spuse :

— În orișice alt moment ți-aș povesti, dar nu astăzi. Aerul acestei camere este plin de o emoție respectabilă. Nu este îngăduită nici o promiscuitate între femeia de care aș vrea să-ți vorbesc și aceea al cărei nume nici nu trebuie să fie pronunțat cînd este vorba de cea dintîi.

Un zgomot de pași în antecameră îl întrerupse. Servitorul meu îl anunță pe Augustin, care venea rar la o oră ca aceasta. Vederea acestei puternice și inflexibile fizionomii mi-a redat într-un fel o licărire de curaj. Mi se părea că era o întărire pe care întîmplarea mi-o trimitea, într-un moment în care aveam atîta nevoie.

— Veniți tocmai la timp, îi spusei, arătîndu-mă foarte liniștit. Iată, a fost foarte bine că m-am străduit atît. Am distrus tot.

Îi vorbeam totdeauna puțin ca un fost discipol către maestrul lui, și îi recunoșteam dreptul să-mi pună întrebări asupra lucrului meu.

— Trebuie s-o iei de la capăt, spuse el, fără să se emoționeze prea mult ; știu toate astea !

Olivier tăcea. După cîteva minute de tăcere, își trecu mîna prin părul lui ondulat, căscă încet și ne spuse :

— Mă plictisesc și mă duc la pădure.

X

— Oare el lucrează ? mă întrebă Augustin, după ce Olivier ne-a părăsit.

— Foarte puțin, și totuși știe tot ca și cînd ar lucra.

— Cu atît mai bine ; și-a adus soarta de partea lui. Dacă viața n-ar fi decît o loterie, reluă Augustin, tînărul acesta ar visa întotdeauna numerele cîștigătoare.

Augustin nu era dintre aceia care să seducă norocul, sau pe care un număr visat trebuia să-l îmbogățească.

Ceea ce v-am spus despre el vă poate face să pricepeţi că nu era născut ca să fie un privilegiat al norocului, şi că, în toate combinaţiile în care el şi-a pus în joc voinţa, miza reprezenta mai mult decît cîştigul. Din ziua în care l-aţi văzut părăsind Trembles, ţinînd în mînă o scrisoare primită de la Paris, ca un tînăr soldat cu foaia lui de drum, speranţele sale cred că au suferit destule înfrîngeri, dar aceasta fără să-i diminueze credinţa lui robustă, nici să-l facă să se îndoiască un singur moment că succesul, dacă nu gloria, era la Paris chiar, şi chiar la capătul drumului pe care mergea. Nu se plîngea de fel, nu acuza pe nimeni, nu deznădăjduia de nimic. Avea, fără nici o iluzie, dîrzenia speranţelor oarbe şi ceea ce la alţii ar fi putut să treacă drept orgoliu, la el nu era decît ceva ca un sentiment, foarte exact determinat, al dreptului lui. Cumpănea lucrurile cu acest sînge rece al unui giuvaergiu care examinează pietre de calitate îndoielnică, şi rar se înşeală în alegerea acelora care merită strădanie şi timp.

Avusese oameni care l-au susţinut. El nu socotea că a solicita ar fi o dezonoare, pentru că, solicitînd, nu făcea decît să propună un schimb de valori echivalente, iar contractele acestea, zicea el, nu umilesc niciodată pe acela care, în partea lui de tovărăşie, aduce contribuţia inteligenţei sale, a zelului şi a talentului lui. Nu-şi dădea aerul că dispreţuieşte banul, de care avea mare nevoie, o ştiam, fără ca el să fi vorbit de asta. Nu-i dispreţuia nici foloasele, dar îl punea cu mult mai prejos de un capital de idei pe care, după el, nimic n-ar fi putut nici să-l egaleze, nici să-l plătească.

— Sînt un muncitor, zicea el, care lucrează cu instrumente foarte puţin costisitoare, e adevărat, dar ceea ce ele produc, nu are preţ, cînd lucrul e bun.

Nu se considera deci obligatul nimănui. Serviciile care i s-au putut face, el le cumpărase şi le plătise bine. Şi în afaceri de felul acesta, care excludeau din parte-i,

dacă nu orișice amabilitate, în orice caz orișice umilință, el avea un fel de a se oferi care lăsa să se vadă cît mai exact prețul bun pe care înțelegea să-l plătească.

— Din moment ce se lucrează cu bani, zicea el, nu mai este decît o afacere în care inima nu are nici un amestec, și care nu obligă în nici un fel la recunoștință. Dau cui îmi dă. Talentul chiar, într-o astfel de împrejurare, nu este decît o obligație de probitate.

A căutat să răzbească în multe situațiuni, a încercat să întreprindă multe lucruri, nu prin aptitudinile lui, dar din nevoie. Neavînd alegerea mijloacelor, avea sîrguința, mai mult chiar decît mlădierea, care îi permitea să le folosească pe toate. Prin multă voință, clarviziune, hărnicie, înlocuia aproape calități naturale de care se știa lipsit. Voința lui singură, sprijinită pe un rar bunsimț, pe o rectitudine perfectă, voința lui făcea miracole. Ea lua toate formele, pînă la cele mai înalte, pînă la cele mai nobile, cîteodată pînă la cele mai strălucitoare. El nu simțea totul, dar nu era nimic ca să nu înțeleagă. Se apropia astfel de imaginație prin tensiunea unui spirit fără încetare în contact cu ceea ce lumea ideilor are mai bun și mai frumos, și ajungea pînă la patetism prin cunoașterea perfectă a asprimilor vieții și prin ambiția devorantă de a-i smulge bucuriile legitime, chiar dacă ar fi fost cu prețul unor mari lupte. După ce, la începuturile lui, a încercat puțin teatrul, pentru care nu-și vedea nici destulă chemare, nici destulă maturitate, s-a aruncat în jurnalism. Cînd zic aruncat, cuvîntul nu este exact pentru un om care nu făcea nimic din ușurință și care venea pe cîmpul de bătaie cu această îndrăzneală amestecată cu prudență, care nu riscă mult decît pentru ca să izbutească. Mai de curînd, a intrat ca secretar în cabinetul unui om politic eminent.

— Sînt acolo, îmi spunea el, în centrul unei mişcări care nu mă învaţă nimic, dar care mă interesează şi mă lămureşte. Politica, la ora aceasta, merge la atîtea idei, pune în discuţie atîtea noi probleme, încît nu există studiu mai instructiv, şi nici mai bună răspîntie pentru o ambiţie care caută o ieşire.

Situaţia lui materială n-o cunoaştem. O presupuneam dificilă. Dar era unul din puţinele subiecte asupra cărora mi se părea că nu-mi era îngăduit să-i pun întrebări.

Cîteodată numai, acest curaj de nezdruncinat trăda, nu o ezitare, dar suferinţa. Acest stoic Augustin nu spunea nimic. Atitudinea lui era aceeaşi — judecata lui sigură, tot atît de limpede. El continua să lucreze, să gîndească, să ia hotărîri, ca şi cînd n-ar fi primit niciodată nici cea mai uşoară lovitură ; dar era în el ceva, nu ştiu ce, ca acele pete roşii pe care le vezi că apar pe hainele unui soldat rănit. Mult timp m-am întrebat, ce parte vulnerabilă, în organismul acesta de fier, a putut fi atinsă de vreun rău oarecare ; pe urmă am băgat de seamă că Augustin, ca toată lumea, avea şi el o inimă — şi am priceput că tocmai această sărmană şi bravă inimă sîngera.

De-ndată ce s-a aşezat, şi l-am văzut încrucişîndu-şi picioarele unul peste altul, în atitudinea unui om care nu are nimic de spus şi care intră uitînd obiectul vizitei lui, mi-am dat seama că nu era nici el în dispoziţii vesele.

— Atunci nici dumneata, scumpul meu Augustin, nici dumneata nu eşti fericit ?

— Ai ghicit, îmi spuse el, cu puţină amărăciune.

— Desigur, fiindcă dumneata ai orgoliul de a nu mărturisi.

— Scumpul meu copil, reluă el, pe tonul acesta puţin patern pe care nu-l părăsea, şi care punea un anumit farmec în rigiditatea sfaturilor lui, întrebarea nu

este să ştii dacă eşti fericit, ci aceea de a şti dacă ai făcut totul pentru ca să devii. Un om cinstit merită incontestabil să fie fericit, dar nu are totdeauna dreptul să se plîngă dacă nu este încă. E o chestiune de timp, de moment şi de oportunitate. Sînt multe feluri de a suferi : unii suferă din cauza unei greşeli, alţii dintr-o nerăbdare. Iartă-mă dacă nu sînt prea modest, dar eu sînt poate numai prea nerăbdător.

— Nerăbdător ? Şi de ce anume ? Se poate şti ?

— De a nu mai fi singur, îmi spuse el cu o ciudată emoţie, pentru că, dacă ajung vreodată să am un nume, să nu fiu redus la acest trist rezultat de a-mi încorona cu el numai orgoliul meu.

Pe urmă adăugă :

— Să nu vorbim de lucrurile astea prea devreme. Dumneata vei fi primul căruia i le voi spune cînd va fi venit timpul.

— Să nu rămînem aici, îmi spuse el după o clipă ; e ceva aici care are aerul unei renunţări ; nu că ne-am plictisi, dar începi să ai poftă să te laşi la voia întîmplării.

Ieşirăm împreună şi, pe drum, i-am arătat motivele particulare de oboseală şi de descurajare pe care le aveam. Scrisorile mele îl făcuseră să priceapă, iar restul i-a apărut limpede din ziua în care s-a întîlnit cu doamna de Nièvres. Nu mi-a fost deci de loc greu să-i explic dificultăţile unei situaţiuni pe care el o cunoştea tot atît de bine ca mine, şi nici perplexităţile unui spirit în care el măsurase toate puterile ca şi toate slăbiciunile.

— Sînt patru ani de cînd te ştiu îndrăgostit, îmi spuse el, la primul cuvînt pe care l-am pronunţat.

— Patru ani ? i-am spus eu, dar eu nu cunoşteam atunci pe doamna de Nièvres.

— Prietene, îmi spuse el, îţi aminteşti ziua în care te-am surprins plîngînd pe dezastrele lui Hannibal ?

Ei bine ! mai întîi m-am mirat, refuzînd să cred că o compoziţie de şcoală ar fi putut să mişte pe cineva pînă într-atît. De atunci mi-am dat seama bine că nu era nimic comun între Hannibal şi emoţia dumitale ; în aşa fel încît, de la primele scrisori pe care ţi le-am deschis, mi-am spus : „O ştiam" ; şi prima dată cînd am văzut-o pe doamna de Nièvres, am priceput că era vorba de ea.

Cît priveşte felul în care trebuia eu să mă conduc, el îşi dădea seama că e un lucru dificil, dar nu cu neputinţă de a-l hotărî. Cu puncte de vedere deosebite de acelea ale lui Olivier, mă sfătuia deopotrivă să mă vindec, dar prin acele singure mijloace care i se păreau demne de mine.

Ne despărţirăm, după ce ne-am învîrtit mult pe cheiurile Senei. Venea seara. M-am regăsit singur în mijlocul Parisului, la o oră neobişnuită, fără ţintă, nemaiştiind ce să fac, fără legături, fără obligaţii, şi spunîndu-mi cu teamă :

„Ce-am să fac în seara asta ? Ce voi face mîine ?"

Uitam cu totul că de luni de zile, şi pe o iarnă lungă, trei sferturi din timp nu avusesem pe nimeni. Mi se părea că, părăsindu-mă acela care lucra pentru mine, nu-mi mai rămînea nimic care să mă ajute astăzi, să se ocupe de viaţa mea — care de azi înainte avea să mă împovăreze cu golul ei, cu plictiseala ei. Ideea de a mă întoarce acasă nu-mi veni, şi gîndul de a mă duce să răsfoiesc prin cărţi m-ar fi îmbolnăvit de dezgust.

Îmi amintii că Olivier trebuia să fie la teatru. Ştiam şi la ce teatru, şi în ce tovărăşie. Cum nu mai aveam să mă opresc şi în faţa unei alte laşităţi, am luat o trăsură care să mă ducă acolo. Am cerut un loc retras, de unde puteam să-l descopăr pe Olivier fără să fiu zărit. Nu l-am văzut în niciuna din lojile din faţa mea. Mi-am spus că el, sau şi-a schimbat gîndul, sau atunci avea

un loc drept deasupra mea, în această parte a sălii care-mi era ascunsă. Fiindu-mi deci zădărnicită această dorinţă ciudată şi indiscretă pe care o avusesem de a-l surprinde într-o tovărăşie plăcută, mă întrebai ce veniserm eu să fac într-un astfel de loc. Am rămas totuşi, dar mi-ar fi greu să vă explic de ce dezordinea spiritului meu se complica acum atît de mult cu necaz, cu plictiseli, cu slăbiciuni şi curiozităţi perverse. Îmi aruncai ochii în toate lojile pline de femei ; totul arăta, văzut de jos, ca o iritantă expoziţie de busturi aproape goale şi de braţe goale, cu mănuşi foarte scurte. Priveam părul, obrajii, ochii, surîsurile ; căutam comparaţii convingătoare care ar fi putut dăuna amintirii atît de desăvîrşite a Madeleinei. N-aveam decît o idee, puternica dorinţă de a scăpa cu orişice preţ de obsesia acestei amintiri fără egal. O degradam cu patimă şi o urîţeam, nădăjduind în felul acesta s-o fac nedemnă de Madeleine, şi să mă liberez de această amintire murdărind-o. Ieşind din teatru, şi cum străbăteam peristilul, o voce pe care am auzit-o în mulţime mă făcu să-l recunosc pe Olivier. El trecu foarte aproape de mine fără să mă vadă. Abia dacă am putut s-o zăresc pe această persoană elegantă şi atîta de arătoasă pe care o însoţea. Ne-am întors acasă, ca să spun aşa, împreună, şi eu eram încă în ţinută de oraş cînd el apăru în pragul camerei mele.

— De unde vii ? îmi spuse el.

— De la teatru.

Şi îi spusei care.

— M-ai căutat ?

— Nu m-am dus să te caut, i-am spus, ci ca să te văd.

— Nu te înţeleg, îmi spuse el ; în orişice caz acestea sînt copilării sau sîcîieli, glume pe care oricare altul nu ţi le-ar ierta ; dar tu eşti bolnav, şi eu te plîng.

Nu l-am mai văzut vreo două sau trei zile ; a avut severitatea să nu mă ierte. Se informa despre mine prin servitorul meu, şi am ştiut că el se preocupa de starea mea şi mă supraveghea, fără să aibă aerul că o face. Fiecare zi de inacţiune mă istovea şi mă demoraliza şi mai mult. Nu luam nici o hotărîre decisivă, dar mi se părea că slăbiciunea mea trebuie să mă prăbuşească în faţa primului accident care ar veni s-o mai zguduie.

Foarte puţine zile după aceasta, pe o alee de la şosea, pe unde mă plimbam singur ca un deznădăjduit, văzui venind o trăsură uşoară mergînd încet şi foarte luxoasă. Erau în ea trei persoane, două femei pe care le însoţea Olivier. Olivier m-a zărit chiar în clipa în care l-am văzut şi eu. El spuse să oprească, sări sprinten pe şosea, mă luă de braţ şi fără să spună un cuvînt mă împinse în trăsură ; pe urmă, după ce s-a aşezat alături de mine, ca şi cînd ar fi fost vorba de un rapt, spune vizitiului : „Dă-i drumul". M-am simţit ca pierdut — şi am fost într-adevăr pierdut, cel puţin cîteva momente.

Din cele două luni cît a durat această inutilă zbatere, căci a durat două luni cel mult, am să vă spun numai incidentul uşor de prevăzut prin care s-a terminat. Mai întîi crezusem că am uitat-o pe Madeleine, pentru că de cîte ori amintirea ei îmi revenea, eu îi spuneam „du-te !", aşa cum ascunzi privirilor pe care le respecţi vederea unor tablouri jignitoare sau ruşinoase. N-am pronunţat o singură dată numele ei. Am pus între ea şi mine o lume întreagă de obstacole şi de nedemnitate. Olivier a putut să creadă un moment că se sfîrşise cu adevărat ; dar persoana cu care încercam eu să-mi ucid această amintire supărătoare, nu s-a înşelat. Într-o zi am aflat printr-o nebăgare de seamă a lui Olivier, care se supraveghea ceva mai puţin în măsura în care se credea mai sigur de judecata mea, am aflat că necesităţi de afaceri îl chemau pe domnul d'Orsel în pro-

vincie, şi că toţi cei de la Nièvres trebuiau în curînd să plece la Ormesson. În momentul acela chiar, hotărîrea mea a fost luată, şi am vrut să rup.

— Am venit să-ţi spun adio, zisei eu, intrînd într-o casă unde nu aveam să mai pun piciorul.

— Ceea ce faci dumneata, aş fi făcut-o eu însămi ceva mai tîrziu, dar curînd, îmi spuse ea, fără să se arate nici surprinsă nici contrariată.

— Atunci nu eşti supărată pe mine ?

— În nici un fel. Dumneata nu-ţi aparţii.

Era în faţa oglinzii, şi se aşeză din nou în faţa ei.

— Adio, reluă ea, fără a-şi întoarce capul.

Mă privi prin oglindă şi surîse. Am părăsit-o fără nici o altă explicaţie.

— Încă o prostie ! îmi spuse Olivier, cînd l-am informat de ceea ce făcusem.

— Prostie sau nu, iată-mă liber, îi spusei. Mă duc la Trembles, şi te iau cu mine. Nu va fi greu să-i hotărîm pe toţi să vină să-şi petreacă acolo vacanţa.

— La Trembles cu tine, Madeleine la Trembles ! reluă Olivier căruia această bruscă şi temerară hotărîre îi răsturna toate planurile pe care şi le făcuse.

— Prieten scump, îi spusei ei, aruncîndu-mă nebuneşte în braţele lui, nu-mi spune nimic, nu-mi obiecta nimic ; voi fi cuminte, voi fi prudent, dar voi fi fericit ; acordă-mi aceste două luni care nu se vor mai întoarce, pe care nu le voi mai regăsi niciodată ; este destul de puţin şi este poate singura fericire pe care o voi mai avea eu în viaţă.

I-am vorbit cu elanul unei dorinţe de atîta sinceritate, el m-a văzut atît de reînsufleţit, atît de transformat de perspectiva neaşteptată a acestei călătorii, încît s-a lăsat convins şi a avut slăbiciunea şi generozitatea să consimtă la tot.

— Fie, zise el. În definitiv, asta te priveşte. Eu nu am nici o răspundere morală, şi este prea mult să conduci, de unul singur, doi nebuni, ca tine şi ca mine.

XI

Aceste două luni petrecute cu Madeleine în casa noastră singuratică, în plin cîmp, la marginea mării noastre atît de frumoase, într-un astfel de anotimp, şederea aceasta acolo, unică în amintirile mele, a fost un amestec de permanente delicii şi de chinuri în care m-am purificat. N-a existat o singură zi care să nu-şi aibă ispita ei mare sau mică, un singur minut care să nu fi avut bătaia lui de inimă, fiorul lui, speranţa sau necazul lui. Aş putea să vă spun astăzi, eu care ţin atît de bine minte, data şi locul precis a o mie de emoţii destul de uşoare, a căror urmă totuşi a rămas. V-aşi arăta un anumit colţ din parc, o scară de la terasă, un anumit loc de pe cîmp, din sat, de pe mal, în care sufletul lucrurilor fără viaţă a păstrat atît de bine totuşi amintirea Madeleinei şi a mea, încît dacă aş mai căuta-o şi azi, şi Dumnezeu să mă păzească de asta, aş regăsi-o acolo tot atît de uşor de recunoscut ca şi a doua zi după plecarea noastră.

Madeleine nu venise niciodată la Trembles, dar locul acesta puţin trist şi foarte modest îi plăcea totuşi. Deşi ea nu avea aceleaşi raţiuni pe care le aveam eu ca să-mi placă, mă auzise totuşi vorbindu-i de el atît de des, încît propriile mele amintiri făceau aici pentru ea un fel de lume cunoscută şi o ajutau să se simtă bine.

— Satul dumitale îţi seamănă, îmi spunea ea. Privindu-te pe dumneata numai, şi aş fi putut să-mi dau seama de el. Este frămîntat, paşnic şi de o căldură mîngîietoare. Viaţa trebuie să fie aici calmă şi meditativă.

Şi îmi explic mult mai bine acum anumite lucruri ciudate din spiritul dumitale, care sînt adevăratele caractere ale locului dumitale natal.

Aveam cea mai mare plăcere s-o introduc astfel în familiaritatea atîtor locuri strîns legate de viaţa mea. Era ca o succesiune de mărturisiri subtile care o iniţiau în ceea ce eu fusesem, şi o făceau să priceapă ceea ce eram. Dincolo de dorinţa de a-i oferi o viaţă plăcută, distracţii şi îngrijiri, mai era deopotrivă şi dorinţa secretă de a stabili între noi o mie de raporturi de educaţie, de inteligenţă, de sensibilitate, de naştere şi de înrudire aproape, care trebuiau să facă prietenia noastră şi mai firească, adăugîndu-i nu mai ştiu cîţi ani, mai mulţi, în urmă.

Îmi plăcea mai ales să încerc asupra Madeleinei efectul unor anumite influenţe, mai mult fizice decît morale, cărora eu le eram tot timpul, atîta de mult supus. O puneam în faţa unor anumite tablouri de la ţară, alese printre acelea care, cuprinzînd invariabil puţină verdeaţă, mult soare şi o imensă întindere a mării, aveau în mod sigur darul să mă mişte. Eram atent să văd în ce sens putea ea să fie interesată, prin ce caractere de indigenţă sau de măreţie acest orizont trist şi grav, totdeauna gol, ar fi putut să-i placă. Atît cît lucrul îmi era îngăduit, îi puneam întrebări asupra acestor amănunte de sensibilitate cu totul exterioare ; şi cînd o vedeam de acord cu mine, ceea ce se întîmpla mult mai des decît aş fi putut să sper, cînd simţeam în ea ecoul cu totul exact, ca un acelaşi sunet cu fibra emoţionată care vibra în mine, vedeam aici o potrivire mai mult, de care mă bucuram ca de o nouă apropiere.

Începeam astfel să mă las văzut sub multe aspecte pe care ea le va fi putut bănui, dar fără să le priceapă. Făcîndu-şi în linii mari o părere asupra felului meu de viaţă obişnuit, ea ajungea să cunoască, destul

de exact, care era fondul ascuns al naturii mele. Predilecţiile mele îi revelau o parte din aptitudinile mele, iar ceea ce numea ea ciudăţenii, se lămurea mai mult în măsura în care, acestor ciudăţenii, ea le identifica mai bine originile. Nimic din toate acestea nu era făcut din calcul ; le făceam destul de ingenuu pentru ca să nu-mi pot aduce nici o învinuire, admiţînd că s-ar putea găsi aici cea mai uşoară aparenţă de seducţie ; dar, că era inocenţă sau nu, eu cedam acestei porniri, iar ea părea fericită de asta. În ce mă priveşte însă, graţie acestor discuţii continui care creau între noi raporturi nenumărate, deveneam mai liber, mai ferm, mai sigur de mine în toate sensurile, şi aceasta era un mare progres pentru că Madeleine vedea aici un pas care se făcea către sinceritate. Această fuziune totală şi de fiecare clipă, a durat fără accident timp de două mari luni de zile. Nu vă spun rănile secrete, fără număr, nesfîrşite ; ele nu înseamnă nimic, dacă le compar cu consolările care de îndată le vindecau. Cu un cuvînt, eram fericit ; da, cred că eram fericit, dacă fericirea consistă în a trăi într-un ritm rapid, în a iubi din toate puterile tale, fără niciun motiv de a te căi, şi fără speranţă.

Domnul de Nièvres era vînător, şi el este acela căruia îi datorez faptul că am devenit vînător şi eu. El mă îndruma cu multă cordialitate în aceste prime încercări ale unei îndeletniciri, pe care de atunci am iubit-o cu pasiune. Cîteodată doamna de Nièvres şi Julie ne însoţeau de la distanţă sau ne aşteptau pe malul rîpos, în timp ce noi făceam lungi bătăi în direcţiunea mării. Le zăreai de departe, ca nişte mici flori sclipitoare pe pietrele de pe ţărm, chiar în marginea valurilor albastre. Cînd hazardul vînătoarei ne ducea prea departe, în cîmp, sau ne reţinea prea tîrziu, atunci se auzea vocea Madeleinei care ne invita să ne întoarcem. Ea îl chema cînd pe soţul ei, cînd pe Olivier sau

pe mine. Vîntul ne aducea aceste chemări alternante, ale celor trei nume ale noastre. Accentele subțiri ale acestei voci, aruncată de la marginea mării peste mari spații, slăbeau încetul cu încetul, zburînd pe deasupra acestor locuri, fără ecou. Ele nu mai ajungeau la noi decît ca un suflu puțin sonor, și cînd distingeam în ele numele meu, nu vă pot spune senzația de mîngîiere și de tristețe infinită, pe care o aveam. Cîteodată soarele asfințea și noi eram încă așezați pe coasta ridicată, ocupați să privim cum mureau la picioarele noastre marile învolburări de valuri care veneau dinspre America. Vapoarele treceau împurpurate cu totul de luminile serii. Focuri se aprindeau la suprafața apei : era scînteierea vie a farurilor, sau felinarul roșiatic al vapoarelor ancorate la țărm, sau focurile rășinoase ale luntrelor de pescuit. Iar vasta agitație a apelor care continua prin noapte, și nu ni se mai descoperea decît prin zgomotul ei, ne cufunda într-o tăcere în care fiecare din noi putea să viseze fără sfîrșit.

La extremitatea acestui loc, pe un fel de peninsulă cu pietriș, lovită din trei părți de talazuri, era un far, astăzi distrus, înconjurat de o foarte mică grădină, cu garduri de copăcei, plantați atît de aproape de țărm, încît erau înecați de spumă cu fiecare maree mai puternică. Era, de cele mai multe ori, locul pe care-l alegeam pentru întîlnirile de vînătoare de care vă vorbesc. Locul era cu deosebire singuratic, malul era mai înalt, marea mai vastă și mai conformă cu ideea pe care ne-o facem de acest albastru pustiu, fără limite, și de această singurătate agitată. Orizontul circular pe care-l cuprindeai din acest punct culminant al țărmului, chiar fără să te depărtezi de picioarele turnului, oferea o surpriză măreață într-un loc de o înfățișare atît de sărăcăcioasă, încît aproape niciodată nu are nici contur și nici perspective.

Îmi amintesc că într-o zi Madeleine şi domnul de Nièvres au vrut să se urce în vîrful farului. Bătea vîntul. Zgomotul lui, pe care jos nu-l auzeai de loc, creştea pe măsură ce ne ridicam, bubuia ca un tunet pe scara în spirală, şi făcea să tremure deasupra noastră pereţii de cristal ai lanternei. Cînd am ieşit, la o sută de picioare de la pămînt, a fost ca un uragan care ne-a biciuit obrajii, şi de pe toată întinderea orizontului s-a ridicat nu ştiu ce zgomot mînios, despre care nimic n-ar putea să dea o idee, dacă n-ai ascultat marea de foarte de sus. Cerul era acoperit. Refluxul lăsase să se vadă între marginea spumoasă a valurilor şi ultima treaptă a malului, fundul mohorît al oceanului plin de roci şi acoperit cu o vegetaţie neagră. Băltoace de apă sclipeau departe prin ierburi, iar doi sau trei căutători de crabi, atît de mărunţi că i-ai fi luat drept nişte păsări de mare, se plimbau la marginea nămolului, imperceptibili în prodigioasa întindere a lagunelor. Mai departe începea marea cea mare, fremătătoare şi cenuşie, cu marginile ei care se pierdeau în ceţuri. Trebuia să priveşti atent ca să simţi unde se termina marea, unde începea cerul — pînă într-atît limita era nesigură şi pînă într-atît amîndouă aveau aceeaşi paloare incertă, aceeaşi palpitaţie furtunoasă şi acelaşi infinit. Nu pot să vă spun pînă la ce punct spectacolul acesta al unei imensităţi de două ori repetate, şi astfel de o întindere dublă, tot pe atît de înaltă pe cît de adîncă, apărea extraordinar de văzut de pe platforma farului, — şi nici emoţia comună în care el ne-a cuprins. Fiecare din noi am fost mişcaţi fără îndoială într-un mod diferit; dar îmi amintesc că efectul lui a fost să oprească de îndată orişice discuţie, şi că acelaşi vertigiu fizic ne-a făcut brusc să pălim şi ne-a dat gravitate. Un fel de strigăt de spaimă s-a ridicat de pe buzele Madeleinei şi, fără să spunem un singur cuvînt, toţi, cu coatele proptite de uşoara balustradă care, singură, ne despăr-

ţea de prăpastie, simţind foarte distinct turnul acesta enorm clătinîndu-se sub picioarele noastre la fiecare năvală a vîntului, atraşi de imensa primejdie, ca şi cînd am fi fost solicitaţi de jos, de clamoarea fluxului care urca, am rămas mult timp în cea mai adîncă stupoare, ca acei oameni care, cu piciorul într-o viaţă nesigură, prin miracol ar avea într-o zi aventura nemaiauzită de a privi şi de a vedea dincolo.

Era acolo ca un fel de loc fatidic. Mi-am dat seama perfect că într-un fior ca acesta, o coardă omenească trebuia să se rupă. Trebuia ca unul dintre noi să cedeze ; dacă nu cel mai emoţionat, în orice caz cel mai plăpînd. Aceasta a fost Julie.

Ea stătea nemişcată lîngă Olivier, cu mica ei mînă tremurătoare foarte aproape de aceea a tînărului, şi foarte crispată, pe bară, cu capul aplecat asupra mării, cu ochii pe jumătate închişi, cu acea expresie rătăcită care dă ameţeli, şi aproape cu paloarea unui copil care trebuia să moară. Olivier a văzut-o cel dintîi că era gata să leşine, şi a luat-o în braţe. Cîteva minute după asta şi-a revenit, scoţînd un suspin de spaimă, care a făcut să-i tresară micul ei sîn.

— Nu e nimic, spuse ea, apărîndu-se repede împotriva acestui irezistibil acces de slăbiciune, — şi coborîrăm cu toţii.

N-am mai vrut să vorbim de acest incident care s-a uitat fără îndoială, ca multe altele. Mi-l amintesc astăzi, vorbindu-vă de plimbările noastre la far, fiindcă el ar fi prima indicaţie a unor anumite fapte foarte obscure care trebuiau să-şi aibă deznodămîntul mult mai tîrziu.

Cîteodată, cînd timpul era cu deosebire calm şi frumos, o barcă venea să ne ia de pe coastă, la marginea cîmpiei, şi ne ducea pînă destul de departe, în mare. Era o barcă de pescuit, şi cum intra în larg, îşi cobora pînzele ; pe urmă, pe o mare grea, întinsă şi albă în

soare, cum e cositorul, stăpînul bărcii lăsa să cadă plasele plumbuite. Din oră în oră se scoteau plasele și noi vedeam cum apăreau tot felul de pești cu solzi lucitori, și alte capturi stranii găsite în apele cele mai adînci, sau zmulse, în grămadă, cu algele, din fundul cuiburilor lor submarine. Fiecare nouă aruncare a plaselor, aducea o surpriză ; pe urmă se arunca totul în mare și barca pornea în voia apelor, ținută numai de cîrmă, și puțin înclinată în partea în care erau cufundate plasele. Petreceam astfel zile întregi privind marea, văzînd cum se micșora sau se ridica pămîntul depărtat, măsurînd umbra soarelui care se întorcea în jurul catargului ca în jurul acului lung al unui cadran, obosiți de apăsarea zilei, de tăcere, amețiți de lumină, fără să mai știm nimic și, ca să spun așa, striviți de uitare în această lungă legănare pe apele liniștite. Ziua se termina, și cîteodată se întîmpla ca, în plină noapte chiar, fluxul mării să ne readucă la coastă și să ne depună, fără salturi, pe pietrele de pe țărm.

Nimic nu era mai inocent pentru noi toți, și totuși îmi amintesc astăzi ceasurile acestea de așa-zis repaos și de lîncezeală, ca cele mai frumoase și cele mai primejdioase pe care le-am străbătut în viața mea. Într-o zi ca atîtea altele, barca aproape că nu mai mergea. Curenți de aer insensibili o duceau, făcînd-o abia să se clatine. Mergea drept și foarte încet, ca și cînd ar fi alunecat pe o suprafață solidă ; plutea fără nici un zgomot — pînă într-atît apa se despica încet sub tălpoaiele ei. Mateloții tăceau, adunați în cabina de lîngă cală, iar toți prietenii mei, în afară de Julie, dormitau pe scîndurile calde ale bărcii, adăpostiți sub pînza întinsă în partea dinapoi ca un cort. Nimic nu se mișca la bord. Marea era densă, imobilă ca plumbul pe jumătate topit. Cerul limpede și decolorat sub strălucirea amiezii se răsfrîngea în ea ca într-o oglindă ștearsă. Nu se zărea nici o luntre de pescuit. Doar, în larg, tăiată

şi ea pe jumătate de linia orizontului, o corabie cu toate pînzele desfăşurate, aştepta să se întoarcă vîntul de pe uscat, şi se pregătea ca o pasăre, de zbor lung, deschizîndu-şi marile ei aripi albe.

Madeleine, pe jumătate întinsă, dormea. Mîinile ei molatece şi uşor deschise se desprinseseră din ale contelui. Avea înfăţişarea aceea liberă pe care o dă somnul. Căldura strînsă sub cort îi colora obrajii cu o flacără mai vie, şi printre buzele ei întredeschise vedeam sclipind vîrful micilor ei dinţi albi ca două margini ale unei scoici de sidef.

Nu era nimeni afară de mine care să privească somnul acestei fiinţe încîntătoare. Julie, pierdută în nu ştiu ce visare nelămurită, privea atent plecarea marei corăbii care se depărta. Atunci am încercat să închid ochii, am vrut să nu mai văd, am făcut sincere sforţări să uit. M-am ridicat, m-am dus să mă aşez în faţă, fără umbră deasupra capului, rezemat de catargul arzător ; pe urmă fără voia mea privirile s-au întors înspre locul unde Madeleine dormea în mătăsurile ei uşoare, întinsă pe pînza aspră care-i servea de covor. Eram încîntat ? Eram chinuit ? Mi-ar fi încă şi mai greu să vă spun dacă aş mai fi dorit ceva dincolo de această viziune decentă şi delicioasă care avea în acelaşi timp toată discreţia şi toate atracţiile. Pentru nimic în lume n-aş fi făcut nici cea mai mică mişcare, care să rupă farmecul acesta. Nu ştiu cît timp a durat această adevărată încîntare, poate mai multe ceasuri, poate numai cîteva minute, dar am avut timpul să mă gîndesc mult, atîta cît poate s-o facă un creier care se găseşte în luptă cu o inimă lipsită cu totul de sînge rece.

Cînd prietenii mei s-au deşteptat, m-au găsit ocupat să privesc urmele corăbiei pe mare.

— Frumos timp ! zise Madeleine cu bucuria unei femei fericite.

— Şi care te-ar face să uiţi totul, adăugă Olivier, ceea ce nu e rău.

— Să fii dumneata omul cu atîtea griji ? întrebă surîzînd domnul de Nièvres.

— Cine ştie ? răspunse Olivier.

Vîntul n-a mai bătut. Marea, cu totul moartă, ne ţinu în larg pînă la căderea nopţii. Spre ora şapte, în momentul cînd luna plină s-a ridicat deasupra pămîntului, perfect rotundă şi învăluită în acei vapori calzi care o înroşeau, am fost obligaţi, din lipsă de vînt, să luăm vîslele. Cele ce vă povestesc, odinioară cînd eram tînăr, nu o singură dată mi-a trecut prin minte să le scriu sau, cum se zicea atunci, să le cînt. La data aceea mi se părea că nu există decît o singură limbă care să fixeze demn ceea ce astfel de amintiri au, după mine, inexprimabil. Astăzi, cînd am găsit povestea mea în cărţile altora, dintre care unele sînt nemuritoare, ce v-aş mai spune ? Ne-am întors cînd au apărut stelele, în zgomotul lopeţilor, conduşi parcă de corăbierii Elvirei.

Cu aceasta ne-am luat adio de la vacanţă ; foarte curînd primele ceţuri veniră, pe urmă ploile care ne spuneau că iarna se apropia. În ziua cînd soarele, de care ne bucurasem din plin a dispărut ca să nu se mai arate decît din cînd în cînd, şi atunci cu paloarea sfîrşitului, am simţit ca un fel de prevestire tristă care mi-a strîns inima.

În ziua aceea, dar ca şi cînd acelaşi avertisment de plecare ar fi fost dat pentru fiecare din noi, Madeleine îmi spuse :

— E timpul să ne gîndim la lucruri serioase. Păsările pe care noi trebuia să le imităm au plecat de o lună. Să facem ca ele, crede-mă ; iată sfîrşitul toamnei, să ne întoarcem la Paris.

— De pe acum ? i-am spus eu cu o expresie de regret care mi-a scăpat.

Ea s-a oprit brusc, ca şi cînd pentru prima oară ar fi auzit un sunet nou.

Seara mi s-a părut că ea era ceva mai gravă şi că mă supraveghea de foarte aproape, cu o foarte mare pricepere. Am făcut tot ce trebuia în vederea acestor indicaţiuni, destul de uşoare fără îndoială, şi totuşi destul de neliniştitoare. În zilele următoare m-am observat şi mai mult, şi am avut bucuria să regăsesc încrederea Madeleinei şi să mă liniştesc cu totul.

Am petrecut ultimele momente care ne-au rămas, ca să strîng şi să pun în ordine pentru viitor toate emoţiile atît de confuz adunate în memoria mea. Era ca un tablou pe care-l compuneam cu tot ceea ce el avea mai bun şi mai puţin pieritor. Afară de norul acesta din urmă, s-ar fi spus, privindu-le de pe acum de la oarecare depărtare, că zilele acestea amestecate totuşi cu multe îngrijorări, nu mai aveau nici o umbră. Aceeaşi adoraţie liniştită şi arzătoare le învăluia într-o lumină continuă.

Madeleine mă surprinse o dată prin aleile sinuoase ale parcului în mijlocul amintirilor mele. Julie o urma ducînd un enorm buchet de crizanteme pe care le culesese pentru vasele din salon. Un desiş luminos de lauri ne despărţea.

— Faci un sonet ? îmi spuse ea, interpelîndu-mă printre arbori.

— Un sonet ? îi spusei eu ; în legătură cu ce ? Sînt eu în stare ?

— O ! cît despre asta, da, zise ea, cu un mic hohot de rîs care răsună în crîngul sonor, cum ar fi fost cîntecul unei mici privighetori.

Mă întorsei din drum urmînd-o pe aleea laterală, şi avînd mereu acelaşi desiş de arbori între noi, îi strigai :

— Olivier e un flecar !

— De loc flecar, zise ea. A făcut bine că mi-a spus ; fără el, aş fi putut să cred că ai vreo pasiune neferi-

cită, dar ştiu acum ce-ţi dă atîtea gînduri : sînt rimele, adăugă ea, apăsînd pe acest ultim cuvînt care răsună de departe ca o veselă impertinenţă.

Ajungeam la momentul plecării, şi eu încă nu mă puteam hotărî. Parisul îmi făcea mai multă frică decît oricînd. Madeleine avea să vină şi ea. Aş putea s-o văd, dar cu ce preţ ? Cu ea, aici, nu mai riscam să mă pierd, sau cel puţin să cad atît de jos ; dar în schimbul unei primejdii mai puţin, cîte altele s-ar ridica ? Această viaţă pe care noi o petrecuserăm aici, viaţa aceasta de libertate şi de neprevedere, tăcută şi exaltată, atît de constant şi în atîtea feluri emoţionantă, această viaţă de amintiri şi de pasiuni, toată făcută după obiceiuri vechi, reluată la începuturile ei şi reîmprospătată de sentimentele unei alte vîrste, aceste două luni de vis cu un cuvînt, mă afundaseră mai mult decît oricînd în uitarea lucrurilor şi în teama de orice schimbări. Se împlineau patru ani de cînd părăsisem Trembles pentru prima dată, şi vă amintiţi poate cît de greu m-am desprins. Iar amintirile acestui „adio", primul pe care a trebuit să-l spun unor lucruri iubite, prindeau viaţă din nou la aceeaşi dată, în acelaşi loc, în condiţiuni aproape aceleaşi, dar acum amestecate cu sentimente noi care le făceau cu totul şi în altfel chinuitoare.

Am propus pentru ajunul plecării o plimbare care a fost acceptată. Aceasta trebuia să fie ultima şi, fără să prevăd viitorul, îmi spuneam, nu ştiu pentru ce, că drumurile satului meu n-aveau să ne mai revadă niciodată împreună. Timpul era pe jumătate ploios şi prin aceasta chiar, zicea Madeleine, pe care viaţa ei de provincie o obişnuise, foarte potrivit unor vizite de adio. Ultimele frunze cădeau ; rămăşiţele lor roşiatice se amestecau destul de trist cu ramurile uscate şi goale. Cîmpia severă şi fără nimic pe ea, nu mai avea nici un fir de pai veştejit care să amintească vara sau toamna şi

nu arăta nici o iarbă nouă care să te facă să speri în întoarcerea anotimpurilor fertile. Pluguri mai treceau încă, din timp în timp, trase de boi roşcaţi şi înglodaţi parcă în pămînturile grase. La orice distanţă te-ai fi găsit, distingeai vocea argaţilor de la plug care îmboldeau boii. Accentul acesta plîngător şi cu totul local, se prelungea indefinit în liniştea absolută a acestei zile cenuşii. Din timp în timp o ploaie fină şi caldă trecea prin aer ca o perdea de-o ţesătură subţire, uşoară. Marea îşi începea mugetul ei în fundul canalurilor. Noi merserăm în lungul coastei. Grădinile de zarzavat erau sub apă. Fluxul înecase în parte grădina farului şi bătea, liniştit, la picioarele turnului care nu mai stătea decît pe un ostrov.

Madeleine mergea uşor pe drumurile ude. Cu fiecare pas, ea lăsa acolo imprimată în pămîntul moale, forma pantofilor ei strîmţi cu tocuri mari. Priveam urma aceasta uşoară, o urmam — atît de mult ea se putea recunoaşte lîngă ale noastre. Calculam cît putea ea să dureze. Aş fi vrut să rămînă pentru totdeauna întipărită, ca nişte mărturii de prezenţă, pentru timpul nesigur cînd eu aş trece din nou pe acolo fără Madeleine ; pe urmă mă gîndeam că cel dintîi trecător venit ar şterge-o, că puţină ploaie ar face-o să dispară, şi mă opream ca să mai zăresc încă în sinuozităţile drumului această urmă fără asemănare lăsată pe pămîntul chiar pe care m-am născut, de fiinţa pe care o iubeam cel mai mult.

În momentul în care ne apropiam de Villeneuve, arătai de departe drumul albicios care iese din sat şi se întinde în linie dreaptă pînă la orizont.

— Iată drumul la Ormesson, îi spusei eu Madeleinei.

Cuvîntul acesta, Ormesson, părea să trezească în ea cîteva amintiri oarecum pierdute ; urmărea atent cu ochii această lungă şosea plantată cu ulmi tineri, toţi

înclinaţi pe o parte de vînturile mării, şi pe care, în depărtare, se vedeau carele care treceau, unele ca să se întoarcă la Villeneuve, altele ca să plece din el.

— De data aceasta, reluă ea, n-ai să te mai duci singur acolo.

— Voi fi mai fericit ? răspunsei eu. Voi fi mai sigur că n-am să regret nimic ? Unde voi mai găsi ceea ce las aici ?

Madeleine atunci îmi luă braţul, se rezemă de el cu aerul unei întregi dăruiri, şi îmi răspunse un singur cuvînt :

— Prietene, eşti un ingrat !

Am părăsit Trembles la mijlocul lui noiembrie, pe o dimineaţă friguroasă, cu brumă. Trăsurile au mers pe şosea şi au trecut prin Villeneuve, cum făcusem eu altă dată. Şi eu priveam rînd pe rînd şi cîmpia care dispărea în spatele nostru, şi chipul cuminte al Madeleinei care şedea în faţa mea.

XII

Terminasem cu zilele fericite ; după ce această scurtă pastorală s-a isprăvit, am căzut din nou la mari griji. Abia s-au instalat în apartamentele care trebuiau să le fie casa lor de stat la Paris, că Madeleine şi domnul de Nièvres au şi început să primească, — şi agitaţia lumii a pătruns brusc în viaţa noastră comună.

— Voi fi acasă o dată pe săptămînă pentru străini, îmi spuse Madeleine ; pentru dumneata, voi fi în toate zilele. Dau un bal săptămîna viitoare ; ai să vii ?

— Un bal !... Asta nu mă ispiteşte de loc.

— De ce ? Lumea îţi face frică ?

— Într-un mod absolut, ca un duşman.

— Şi eu, reluă ea, crezi dumneata că mie îmi place ?

— Fie... Dumneata îmi dai exemplul, şi mă voi supune.

În seara în care mi s-a spus, am sosit devreme. Nu venise încă decît un foarte mic număr de invitaţi strînşi în jurul Madeleinei, lîngă căminul din primul salon. Cînd ea a auzit anunţîndu-se numele meu, într-un elan de familiaritate pe care nu ţinea de loc să-l reprime, făcu înspre mine o mişcare care o izolă de cei din jur, iar mie mi-o arăta din cap pînă-n picioare ca o nebănuită imagine a tuturor seducţiilor. Pentru prima oară acum, o vedeam aşa, cu această înfăţişare splendidă şi indiscretă a unei femei în rochie de bal. Am simţit că mă schimbam la faţă, şi că în loc să răspund privirii ei liniştite, ochii mei se opreau cu stîngăcie pe funda de diamante care sclipea pe pieptul ei. Am rămas o secundă faţă în faţă, ea fără glas, iar eu foarte tulburat. Nimeni, cu siguranţă, nu mai avea vreo îndoială asupra acestui schimb rapid de impresiuni care ne spunea, cred, amîndurora, că anumite delicate pudori erau rănite. Ea s-a înroşit puţin, cu umerii parcă înfioraţi, ca şi cînd dintr-o dată i se făcuse frig ; pe urmă, întrerupîndu-se în mijlocul unei fraze care nu voia să spună nimic, s-a apropiat de fotoliu, a luat o eşarfă de dantelă, şi cu aerul cel mai firesc din lume s-a acoperit. Gestul acesta singur putea să însemne multe lucruri ; dar eu am vrut să nu văd în el decît un act ingenuu de condescendenţă şi de bunătate, care mi-a făcut-o mai încîntătoare decît oricînd, şi m-a răscolit pentru tot restul serii. Ea însăşi a rămas, cîteva momente, puţin tulburată. O cunoşteam prea bine acum, ca să mă mai înşel. De două sau trei ori am surprins-o privindu-mă fără motiv, ca şi cînd ar fi fost încă sub imperiul unei senzaţii care dura ; pe urmă obligaţiuni de politeţe îi redară, puţin cîte puţin, echilibrul. Agitaţia balului lucra asupra ei şi asupra mea într-un fel cu totul deosebit : ea deveni perfect liberă şi aproape

veselă ; cît despre mine, deveneam mai sumbru în măsura în care o vedeam veselă, şi mai tulburat în măsura în care descopeream în ea atracţii exterioare care, dintr-o creatură aproape îngerească, făceau, simplu de tot, o femeie desăvîrşită.

Era minunat de frumoasă, şi ideea că atîţia alţii o ştiau tot atît de bine ca mine, n-a întîrziat să-mi producă o amară strîngere de inimă. Pînă atunci, printr-un miracol, sentimentele mele pentru Madeleine scăpaseră de muşcătura acestor senzaţii veninoase. „Iată, îmi spusei, o tortură mai mult !" Credeam că încercasem pînă la capăt toate slăbiciunile. Dragostea mea, după cît se pare, nu era întreagă : îi lipsea unul din atributele dragostei, nu cel mai primejdios, dar cel mai urît.

Am văzut-o înconjurată ; m-am apropiat de ea. Auzii în jurul meu cuvinte care mă ardeau : eram gelos.

Cînd eşti gelos nu o mărturiseşti de fel ; astfel de sentimente totuşi nu sînt din acelea pe care să le reprob. Este bine ca orişice umilinţă să ne folosească, — iar aceasta mă lumina asupra multor adevăruri ; ea mi-ar fi amintit, dacă aş fi putut s-o uit, că dragostea aceasta exaltată, contrariată, nefericită, puţin afectată, şi foarte aproape de a pretinde totul, pînă la orgoliu, nu se ridica mult deasupra nivelului pasiunilor comune, că ea nu era nici mai rea, nici mai bună, şi că singurul lucru care părea s-o facă mai deosebită, era faptul că părea ceva mai puţin posibilă decît multe altele. Cîteva circumstanţe mai favorabile, ar fi făcut-o în mod sigur să coboare de pe ambiţiosul ei piedestal ; şi ca atîtea lucruri din lumea asta a căror unică superioritate vine dintr-o lipsă de logică sau de plenitudine, cine ştie ce-ar fi devenit şi ea dacă ar fi fost mai puţin nechibzuită sau mai fericită ?

— Dumneata nu dansezi, îmi spuse Madeleine puţin mai tîrziu, întîlnindu-mă în drumul ei — şi eu mă găseam adesea în drumul ei fără să vreau.

— Nu, nu voi dansa, i-am spus.

— Nici chiar cu mine ? reluă ea cu o uşoară mirare.

— Nici cu dumneata şi nici cu nimeni.

— Cum vrei, zise ea, răspunzînd rece faţă de aerul meu îmbufnat.

Nu i-am mai vorbit toată seara, şi am evitat-o, continuînd totuşi s-o pierd din vedere cît mai puţin cu putinţă.

Olivier n-a sosit decît la miezul nopţii. Eu vorbeam cu Julie care nu dansase decît în silă şi care nu mai dansa, cînd el intră liniştit, mulţumit, surîzător, cu ochii plini de această privire directă pe care o purta ca pe o sabie întinsă, de cîte ori se găsea în faţa unor figuri noi, şi mai ales în faţa femeilor. Se duse să strîngă mîna Madeleinei. L-am auzit scuzîndu-se că sosise atît de tîrziu ; pe urmă a făcut înconjurul salonului, a salutat două sau trei femei care îl cunoşteau, s-a apropiat de Julie şi, aşezîndu-se familiar lîngă ea :

— Madeleine e foarte bine... Şi tu, şi tu eşti foarte bine, draga mea Julie, spuse el verişoarei lui, înainte chiar de a-i fi privit toaleta. Numai că, reluă el pe acelaşi ton de oboseală plictisită, tu ai nişte funde trandafirii care te cam închid la faţă.

Julie nici n-a mişcat. Mai întîi avu aerul să nu audă, pe urmă îşi fixă încet asupra lui Olivier smalţul albastru-negru al ochilor ei fără flăcări, şi după ce se uită la el cîteva secunde cu o privire care ar fi putut să smulgă din rădăcină chiar şi această perfectă siguranţă a lui Olivier, ea se sculă spunîndu-mi :

— Vrei să mă conduci pînă la sora mea ?

Am făcut ceea ce-mi cerea, după care m-am grăbit să-l regăsesc pe Olivier.

— Ai jignit-o pe Julie ! i-am spus.

— E posibil, dar Julie mă plictiseşte. Pe urmă el îmi întoarse spatele ca să oprească, scurt, orişice continuare a discuţiei.

Am avut curajul — era oare un curaj ? — să rămîn pînă la sfîrşitul balului. Aveam nevoia s-o revăd pe Madeleine aproape singură, numai ea şi cu mine, s-o am mai aproape după plecarea atîtor oameni care, dacă se poate spune, şi-o împărţiseră. Îl implorasem pe Olivier să mă aştepte, arătîndu-i că el mai avea de altfel să repare şi venirea sa întîrziată. Bun sau rău, acest ultim argument, care nu-l înşela, avu aerul să-l decidă. Eram, unul faţă de altul, în acest joc de ascunzişuri care făceau din prietenia noastră, totdeauna foarte clarvăzătoare, lucrul cel mai inegal şi mai ciudat. De cînd cu plecarea noastră la Trembles, şi după întoarcerea la Paris mai ales, orişice ar fi crezut el despre purtarea mea, părea să fi luat totuşi hotărîrea de a mă lăsa să fac ce vreau, fără tutelă. Era ora trei sau patru dimineaţa. Noi parcă ne uitasem într-un mic salon, unde cîţiva jucători obstinaţi încă mai întîrziau. Cînd în sfîrşit, nemaiauzind nici un zgomot, ieşirăm şi noi, nu mai erau nici muzicanţi, nici dansatori, nimeni. Doamna de Nièvres, aşezată în fundul marelui salon gol, discuta aprins cu Julie, ghemuită ca o pisică într-un fotoliu. Ea avu o exclamaţie de surpriză văzîndu-ne că apărem în mijlocul acestui pustiu, la o astfel de oră, după această interminabilă noapte întrebuinţată atîta de prost. Era ostenită. Urme de oboseală încercănau ochii ei frumoşi şi le dădeau acea vioiciune extraordinară care urmează unor seri în care s-a petrecut. Domnul de Nièvres era la joc, şi domnul d'Orsel la fel. Ea era singură cu Julie ; eu eram singur, în picioare, rezemat de braţul lui Olivier. Lumînările se stingeau. Ziua care se ivea, roşietică, venind de sus, nu mai forma decît o ceaţă luminoasă, alcătuită dintr-un praf fin, mirositor şi din acea impalpabilă atmosferă tulburătoare de bal. Erau pe mobile, pe covoare, resturi de flori, buchete desfăcute, evantaie uitate şi carnete pe care se înscriseseră contradansuri.

Ultimele trăsuri uruiau prin curtea casei ; auzeam ridicîndu-se scările şi zgomotul sec al portierelor cu geamuri care se închideau.

Nu ştiu ce repede privire aruncată într-un alt timp, cînd noi ne mai găsiserăm toţi patru laolaltă, într-o astfel de apropiere, dar în situaţiuni diferite, şi cu o seninătate a inimii pentru totdeauna pierdută, m-a făcut să privesc în jurul meu şi să rezum, într-o singură senzaţie, tot ce vă spun aici. M-am desprins îndeajuns de mine însumi ca să privesc, ca un spectator la teatru, acest tablou ciudat compus din patru personagii, adunate în intimitate la sfîrşitul unui bal, examinîndu-se, tăcînd, înşelîndu-şi gîndurile cu un cuvînt banal, voind să se regăsească în vechea lor legătură şi întîlnind un obstacol, încercînd să se înţeleagă că altă dată, dar fără să mai izbutească. Am simţit perfect drama obscură care se juca între noi. Fiecare avea aici un rol — dar în ce măsură, n-o ştiam ; aveam însă destul sînge rece în acest moment ca să înfrunt primejdiile propriului meu rol, poate cel mai primejdios din toate, cel puţin aşa credeam, şi eram gata să mă întorc, cu îndrăzneală, la amintirile din trecut propunînd să terminăm noaptea prin unul din acele jocuri care ne distrau acasă, la mătuşa mea, cînd, o dată cu plecarea ultimilor jucători, domnul d'Orsel şi domnul de Nièvres se întoarseră în salon.

Domnul d'Orsel ne trata pe toţi ca pe nişte copii, incluzînd aici şi pe fiica lui mai mare pe care, cu o intenţie de drăgălăşenie, îi plăcea s-o întinerească şi mai mult, readucînd-o la situaţia de minoră prin nume care aminteau mănăstirea. Domnul de Nièvres a intrat mai rece, şi vederea acestui cuartet intim păru să producă asupra lui un cu totul alt efect. Nu ştiu dacă era ceva imaginar sau real, dar eu l-am găsit înţepat, rece, tăios. Atitudinea lui mi-a displăcut. Cu cravata

puţin cam sus, haina impecabilă, cu acel aer totdeauna special, al unui om în ţinută de ceremonie care a dat o recepţie şi se simte acasă la el, semăna şi mai puţin cu vînătorul amabil şi fără poză care fusese oaspetele nostru la Trembles, decît chiar Madeleine care, cu roza ei sclipitoare pe piept, şi cu magnificul păr înstelat de diamante, nu mai seamăna cu modesta şi curajoasa excursionistă care, cu o lună mai înainte, mergea cu noi prin ploaie şi cu picioarele în apa mării. Era numai o schimbare de costum ? Era poate mai degrabă spiritul care se schimbase ? El reluase acea atitudine, puţin măsurată, acest ton superior mai ales, care m-au izbit atît de puternic în seara în care, pentru prima dată, l-am surprins făcînd curte, solemn, Madeleinei. Mi s-a părut că văd în el răceala unor priviri grăbite pe care nu le cunoşteam, şi nu ştiu ce siguranţă orgolioasă în situaţia lui de soţ, care îmi spuneau încă o dată că Madeleine era soţia lui şi că eu nu eram nimic. Nu ştiu dacă o fi fost sau nu eroarea bănuitoare a unei inimi bolnave, dar a existat un moment în care această ultimă impresie mi-a părut atîta de clară încît m-am îndoit. Am plecat. Ne aruncarăm într-o trăsură. Aveam aerul că dorm ; Olivier mă imită. Recapitulam tot ce se petrecuse în seara aceasta care, nu ştiu pentru ce, mi se părea că purta în ea germenul multor furtuni ; pe urmă mă gîndii la domnul de Nièvres, pe care credeam că l-am iertat pentru totdeauna, şi mi-am dat seama, limpede, că îl detestam.

Am stat mai multe zile, o săptămînă cel puţin, fără să dau vreun semn de viaţă Madeleinei. Am profitat de o împrejurare cînd ştiam că ea nu este acasă, ca să-i depun cartea mea de vizită. Cu această datorie de politeţe împlinită, m-am socotit în regulă faţă de domnul de Nièvres. Cît despre doamna de Nièvres, eram supărat pe ea : de ce ? nu mi-o mărturiseam ; dar

acest necaz dureros, mi-a dat pentru moment puterea s-o evit.

Începînd din ziua aceasta, agitaţia Parisului ne-a prins, am fost tîrîţi într-un vîrtej în care capetele cele mai echilibrate riscă să ameţească, şi în care inimile cele mai robuste nu scapă de naufragiu decît una dintr-o mie. Nu ştiam nimic din viaţa de lume, şi după ce am fugit de ea un an de zile, m-am pomenit dintr-o dată intrînd în salonul doamnei de Nièvres, adică acolo unde aveam toate raţiunile posibile ca s-o suport. Puteam eu să-i tot spun că nu eram făcut pentru o astfel de viaţă ; ea n-ar fi avut decît un singur răspuns să-mi dea : „Pleacă" ; dar e un sfat poate pe care nu l-ar fi dat uşor, şi pe care în orişice caz eu nu l-aş fi urmat. Ea voia să mă prezinte prin mai toate saloanele pe unde se ducea. Voia să fiu tot atît de scrupulos în aceste îndatoriri cu totul artificiale, pe cît era de drept ca ele să fie pretinse, zicea ea, unui om de bună extracţie, şi care s-a ridicat sub influenţa ei. Adeseori ea exprima numai o dorinţă amabilă, din care imaginaţia mea, prinsă să transforme totul, făcea în ce mă priveşte, adevărate porunci. Rănit din toate părţile, mereu nefericit, o urmam întotdeauna sau, cînd n-o mai urmam, o regretam, blestemam pe aceia care îmi disputau prezenţa ei, şi pierdeam orice nădejde.

Cîteodată mă revoltam sincer împotriva unor obişnuinţe care mă risipeau fără să-mi aducă nimic, nu adăugau mare lucru fericirii mele şi îmi luau toată judecata pe care o mai aveam. Uram cordial pe oamenii de care mă serveam totuşi ca să ajung pînă la Madeleine, cînd prudenţa sau alte motive mă îndepărtau de casa ei. Simţeam, şi nu greşeam, că aceştia erau duşmanii Madeleinei, tot atîta pe cît erau şi ai mei. Acest etern secret, tîrît de colo pînă colo printr-o astfel de lume, trebuia fără îndoială, ca un foc în plin

cîmp, să arunce scîntei imprudente care să-l trădeze. Trebuia să fie cunoscut, în orice caz se putea afla. Erau o mulțime de oameni despre care eu îmi spuneam cu revoltă: „Aceia, sînt sigur, sînt cei care știu". Ce puteam să aștept de la ei? Sfaturi? Le știam, pentru că le primisem și pînă acum de la singura persoană a cărei prietenie mi le-a făcut suportabile, de la Olivier. Complicități sau bunăvoință? Nu, de o sută de ori nu. Aceasta mă speria, mai mult decît m-ar fi speriat o vastă inimiciție conjurată împotriva fericirii mele, presupunînd că această tristă și famelică fericire ar fi putut să facă poftă cuiva.

Madeleinei, nu-i spuneam decît pe jumătate adevărul. Nu-i ascundeam nimic din aversiunea mea față de lume, exceptînd numai că îi ascundeam motivul cu totul personal al unor anumite nemulțumiri. Cînd trebuia să vorbesc despre lume într-un fel mai general, independent de bănuiala permanentă care mă făcea s-o consider ca o uzurpatoare a bunului meu, atunci dădeam curs invectivelor cu o bucurie sălbatică. Îi arătam că e dușmănoasă față de tot ce e bine și plină de dispreț pentru tot ce e respectabil, privind atît sentimentele cît și opiniunile. Îi vorbeam de o mie de spectacole de care orișice om cu judecată ar trebui să fie jignit, de maximele ușuratice, de ușurința încă și mai mare a pasiunilor, de conștiințele atît de accesibile la nu importă ce preț, cînd este vorba de ambiție, de glorie sau de vanitate. Îi arătam felul acesta liber de a considera nu numai o datorie, ci toate datoriile, acest abuz de cuvinte, această confuzie a tuturor măsurilor, în care se pervertesc ideile cele mai simple, ajungîndu-se acolo unde nu ne mai înțelegem în nimic, nici asupra binelui, nici asupra răului, nici asupra mai răului, îi arătam că nu există vreo distanță apreciabilă între glorie și gustul trecător, după cum nu exista li-

mită bine definită între ticăloşie şi uşurinţă. Îi spuneam că acest cult uşuratic pentru femei, aceste adoraţiuni amestecate cu glumă, ascundeau în fond un dispreţ universal, şi că femeile greşesc păstrînd faţă de bărbaţi aparenţe de virtute, în timp ce bărbaţii nu au faţă de ele nici măcar aparenţa celei mai uşoare stime.

— Toate acestea sînt lucruri hidoase, îi spuneam eu, şi dacă ar trebui să salvez o casă în oraşul acesta de blestemaţi, n-ar fi decît una singură pe care aş însemna-o cu alb.

— Dar a dumitale ? spuse Madeleine.

— Şi pe a mea, dar aceasta numai ca să mă salvez împreună cu dumneata.

La sfîrşitul acestor lungi anateme, Madeleine surîdea trist. Ştiam bine că ea era de părerea mea, ea care era cumînţenia, rectitudinea şi adevărul însuşi, dar ezita totuşi să-mi dea dreptate pentru că de mult timp se întreba dacă eu, care spuneam atîtea lucruri adevărate, spuneam în acelaşi timp tot.

De cîtva timp, ea afecta de a nu-mi vorbi decît cu discreţie de această altă parte a vieţii mele de tînăr, care nu se petrecea lîngă ea, dar care nu era mai puţin limpede şi fără nici un mister. Abia dacă ştia unde locuiam, sau cel puţin avea aerul că ignorează sau că uită. Niciodată nu mă întreba cum îmi petreceam serile în care nu eram împreună, şi asupra cărora, ca să spun aşa, ei îi plăcea să lase să planeze unele îndoieli. În mijlocul acestei vieţi deslînate care reducea somnul meu la foarte puţin, şi mă ţinea într-o continuă stare de febră, eu regăseam un fel de energie bolnăvicioasă, voi spune o insaţiabilă nevoie de ordin spiritual care îmi făcuse mai activă înclinarea mea pentru studiu. În cîteva luni eu recîştigasem aproape timpul pierdut, şi era pe masa mea, ca o grămadă de snopi pe o arie, o nouă recoltă strînsă, din care singur rezultatul era

îndoielnic. Era singurul lucru poate despre care Madeleine îmi va fi vorbit fără să insiste ; dar aici, eu eram acela care ridicam opreliști. Din tot ce privea preocupările mele spirituale, lecturile, lucrul meu, și Dumnezeu știe cu ce orgolioasă solicitudine ea le urmărea în cursul lor, eu n-o lăsam să cunoască decît un singur amănunt, mereu același : că eram nemulțumit. Această nemulțumire absolută de alții și de mine însumi, spunea mult mai mult chiar decît ar fi trebuit, ca s-o edifice. Dacă vreo circumstanță încă mai rămînea în umbră, în afara unei prietenii care, exceptînd un imens secret, nu avea nici o taină, este pentru că Madeleine socotea explicația inutilă și puțin imprudentă. Era între noi un punct delicat, cînd în nesiguranță, cînd în lumină, și care cerea, ca toate adevărurile primejdioase, să nu fie lămurit.

Madeleine putuse să-și dea seama, — e imposibil să nu-și fi dat ; de cît timp ? Poate din ziua în care, respirînd ea însăși un aer mai agitat, a simțit trecînd prin el o altă căldură care nu mai era temperatura vechei și liniștitei noastre prietenii. În ziua în care mi s-a părut că am certitudinea acestui fapt, nu mi-a ajuns atît. Am vrut să am dovada și, ca să zic așa, s-o oblig pe Madeleine, ea însăși, să mi-o dea. Nu m-am oprit nici măcar un sigur moment la gîndul că un astfel de procedeu era detestabil, urît și odios. O hărțuiam prin întrebări mute. La o mie de subînțelesuri care ne permiteau, ca oamenilor care se cunosc bine, să ne înțelegem cu jumătăți de cuvinte, eu am adăugat altele și mai precise.

Mergeam amîndoi, prudent, pe un teren plin de capcane ; eu întindeam curse la fiecare pas. Nu știu ce poftă perversă m-a prins de a o stingheri, de a o împresura, de a o constrînge pînă la ultima ei rezervă. Voiam să mă răzbun de această lungă tăcere pe care mi-am impus-o mai întîi din timiditate, apoi din stimă,

pe urmă din respect, în sfîrşit din milă. Masca aceasta pe care o purtam de trei ani, mi-era insuportabilă ; o aruncai. Nu mă temeam să se facă lumină între noi. Doream aproape o explozie care trebuia s-o îngrozească ; iar cît despre liniştea ei, pe care această oarbă şi criminală indiscreţie putea s-o ucidă, eu o uitam.

A fost o criză umilitoare, şi de care mi-ar fi greu să vă vorbesc. Nu mai sufeream aproape de loc, — pînă-ntr-atît mă încăpăţînam într-o idee fixă. Lucram fără ocolişuri, cu mintea limpede, cu o conştiinţă oarbă, ca şi cînd ar fi fost vorba de o partidă de scrimă unde n-ar fi fost în joc decît amorul meu propriu.

Acestei strategii nebuneşti, Madeleine i-a opus dintr-o dată mijloace de apărare neaşteptate. Ea a răspuns printr-o linişte desăvîrşită, printr-o lipsă totală de fineţă, prin ingenuităţi pe care nimic nu le mai putea atinge. Ea a ridicat blînd, între noi, ca un fel de zid de oţel, de o răceală şi de o rezistenţă impenetrabile. Mă revoltam împotriva acestui nou obstacol şi nu puteam să-l învinge. Am încercat din nou să mă fac înţeles ; orişice înţelegere încetase. Îmi făceam mai tăioase cuvintele, dar ele nu ajungeau pînă la ea. Ea le lua, le ridica, le dezarma printr-un răspuns fără replică ; aşa cum ar fi primit o săgeată cu îndemînare azvîrlită, şi i-ar fi scos fierul ascuţit care putea s-o rănească. Pe scurt, felul ei de a fi, primirea pe care mi-o făcea, strîngerile de mînă afectuoase, privirile ei încîntătoare, dar scurte şi fără adîncime, într-un cuvînt sensul întregei sale purtări, admirabilă şi desnădăjduitoare de forţă, simplicitate şi cuminţenie, era acesta : „Eu nu ştiu nimic, şi dacă ai crezut că ghicesc ceva, te-ai înşelat".

Dispăream atunci pentru cîtva timp, ruşinat de mine însumi, furios de neputinţa mea, înăcrit, — şi, cînd mă întorceam la ea cu idei mai bune şi intenţii

de a mă îndrepta, ea avea aerul să nu le priceapă nici pe acestea, aşa cum nu le primise nici pe celelalte.

Acestea se petreceau în mijlocul petrecerilor mondene, care, în anul acela, se prelungiseră pînă la jumătatea primăverii. Nădăjduiam cîteodată în accidentele acestei vieţi care uza, pentru a o surprinde pe Madeleine slăbită şi a putea să domin, în sfîrşit, spiritul acesta atît de sigur pe el. Nu s-a întîmplat nimic. Eram pe jumătate bolnav de nerăbdare. Aproape că nici nu mai ştiam dacă o iubeam pe Madeleine — pînă într-atît ideea acestei lupte, care mă făcea să văd în ea un adversar, se substituia oricărei alte emoţiuni şi îmi umplea inima de pasiuni urîte. Sînt unele zile de miez de vară, prăfuite, înnourate, cu soare alb şi vînturi grele din nord, care pot să semene acestui răstimp violent, uneori arzător, alteori îngheţat, cînd eu am crezut un moment că pasiunea mea pentru Madeleine avea să se termine în felul cel mai trist, printr-o supărare, prin ciudă.

Erau mai multe săptămîni de cînd n-o mai văzusem. Resentimentele mele mi le consumasem într-o muncă dîrză. Aşteptam să-mi facă semn, să reapar. O dată l-am întîlnit pe domnul de Nièvres ; el îmi spusese : „Ce mai este cu dumneata ?“ sau : „Nu te mai vede nimeni“. Nici una, nici cealaltă din aceste formule pe care le uit, nu era o invitaţie prea insistentă ca să revin. Am rezistat încă vreo cîteva zile ; dar o astfel de îndepărtare devenea o stare negativă, care putea să dureze indefinit, fără să decidă nimic. În sfîrşit luai hotărîrea să grăbesc lucrurile. Am alergat la Madeleine ; era singură. Am intrat grăbit, fără să am vreo idee bine hotărîtă despre ceea ce aveam să spun sau să fac, dar cu gîndul formal de a sfărîma această armură de ghiaţă, şi de a căuta, sub ea, să văd dacă inima vechei mele prietene mai continua să bată. Am găsit-o în ţinuta cea mai simplă, aşezată şi

brodînd în camera ei, al cărei singur mare lux erau florile, lîngă o măsuţă. Era tăcută, avea ochii puţin înroşiţi ca şi cînd în nopţile trecute ar fi stat tîrziu, sau ar fi plîns cu cîteva minute mai înainte. Avea acel aer liniştit şi puţin grav care-i revenea cîteodată, în momentele cînd se apleca asupra ei înseşi, făcînd să retrăiască în ea eleva de la călugăriţe, de altă dată. Cu rochia închisă pînă sus, cu toate acele flori care o înconjurau, ferestrele deschise dînd către arbori, — ai fi zis că era încă în grădina ei de la Ormesson.

Această transfigurare totală, atitudinea aceasta tristă, supusă, pe jumătate învinsă, ca să spun aşa, îmi luă orişice idee de a mai triumfa, şi făcu să mi se risipească dintr-o dată toate îndrăznelile.

— Sînt foarte vinovat faţă de dumneata, îi spusei eu, şi am venit să mă scuz.

— Vinovat ? Să te scuz ? zise ea, căutînd să-şi revină puţin din surpriza ei.

— Da, sînt un nebun, un prieten crud şi dezolat care vin să mă aşez la picioarele dumitale şi să-ţi cer să mă ierţi...

— Dar ce am oare să-ţi iert ? reluă ea, puţin speriată de această irupţie atît de aprinsă în liniştea izolării ei.

— Purtarea mea din trecut, tot ce-am făcut, tot ce-am spus, cu intenţia stupidă de a te răni.

Ea îşi regăsi calmul.

— Îţi imaginezi lucruri care nu există, sau în orice caz greşelile sînt atît de uşoare încît eu nici nu-mi voi aminti de ele în ziua în care voi simţi că dumneata le uiţi. Ştii singura vină pe care o ai ? Aceea de a mă fi părăsit de o lună de zile. Cred că astăzi se împlineşte o lună, zise ea, — fără să-mi ascundă că reţinuse datele — de cînd noi ne-am despărţit într-o seară, iar dumneata mi-ai spus : „Pe mîine".

— N-am mai venit, e adevărat ; dar nu de asta mă acuz eu cu amar ; nu, eu mă acuz cumplit...

— De nimic, zise ea, întrerupîndu-mă poruncitor. Şi de atunci, reluă ea imediat, ce s-a mai întîmplat cu dumneata ? Ce-ai mai făcut ?

— Multe lucruri şi puţin lucru ; totul se va judeca după rezultat.

— Şi pe urmă ?

— Şi pe urmă, asta e tot, îi spusei eu voind să fac ca ea şi să opresc discuţia acolo unde socoteam eu potrivit.

Au fost cîteva secunde de o tăcere grea, după care Madeleine începu să-mi vorbească pe un ton cu totul firesc şi foarte blînd.

— Ai un caracter nefericit şi dificil. E greu să te înţeleagă cineva şi mai greu încă să te ajute. Am vrea să te încurajăm, să te susţinem, cîteodată să te plîngem ; ţi se pun întrebări, dar te închizi în dumneata însuţi.

— Ce vrei să-ţi spun decît că acela în care dumneata ai încredere nu va minuna pe nimeni, şi va înşela, mi-e tare frică, speranţa binevoitoare a prietenilor lui ?

— De ce ai înşela dumneata speranţa acelora care îţi doresc o situaţie demnă de dumneata ? continuă Madeleine, regăsindu-şi cu totul liniştea pe un teren care i se părea cu mult mai sigur.

— Oh ! pentru un motiv foarte simplu : şi anume că nu am nici o ambiţie.

— Dar această frumoasă ardoare pentru lucru care te prinde din timp în timp ?

— Ea durează puţin, se aprinde extraordinar de repede şi de tare, şi pe urmă se stinge. Aceasta va mai dura încă vreo cîţiva ani, după care, iluzia terminîndu-se, tinereţea rămînînd departe, am să văd limpede că trebuie să se termine şi cu aceste lucruri înşelă-

toare. Atunci voi duce singura viață care mi se potrivește, o viață de diletantism plăcut în vreun colț retras de provincie unde stimulentele și remușcările de la Paris nu mă vor mai atinge. Voi trăi acolo admirînd geniul sau talentul altora, ceea ce ajunge din plin ca să ocupe timpul liber al unui om modest, care nu este un prost.

— Ceea ce spui acum este de nesuștinut, reluă ea cu multă vivacitate ; îți faci o plăcere din a chinui oamenii care te prețuiesc. Minți.

— Nimic nu este mai adevărat, ți-o jur. Ți-am spus altădată, nu e mult timp de atunci, că îmi simțeam veleități, nu de a fi „cineva", ceea ce după mine este un non-sens, dar de a produce ceva, ceea ce îmi pare să fie singura scuză a bietei noastre vieți. Ți-am spus-o și voi încerca : dar aceasta, pricepe-mă bine, nu ca să adaug ceva demnității mele de om, nici plăcerii, nici vanității mele, nici pentru alții, nici pentru mine însumi, dar numai ca să expulzez din creierul meu ceva care mă tulbură.

Ea surîse la această ciudată și vulgară explicație a unui fenomen care are destulă noblețe.

— Ce om curios ești, cu paradoxele dumitale. Analizezi totul atîta încît schimbi sensul frazelor și valoarea ideilor. Îmi plăcea să cred că ești un spirit mai bine organizat decît mulți alții și sub multe aspecte, mai bun. Bănuiam că ai voință, nu prea multă, dar cu un anumit dar al inspirației. Dumneata mărturisești că ești fără voință, iar din inspirație, iată că faci o vrăjitorie.

— Spune lucrurilor așa cum vrei, zisei eu, și o implorai să vorbim de altceva.

Să schimbăm discuția, nu era cu putință ; trebuia să revenim la punctul de unde am plecat, sau să continuăm. După cît se pare ea a crezut că este mai bine să vorbim cu judecată.

Am lăsat-o să spună şi n-am mai răspuns decît printr-o formulă fără ieşire, de descurajare totală :

— La ce bun ?

— Vorbeşti în momentul acesta întocmai ca Olivier, spunea Madeleine, şi totuşi nimeni nu-i seamănă mai puţin decît dumneata.

— Crezi asta ? îi spusei eu, privind-o dintr-o dată destul de pasionat ca s-o domin din nou ; crezi că într-adevăr noi am fi atît de deosebiţi ? Eu cred, dimpotrivă, că noi ne asemănăm mult. Şi unul şi altul, nu ne supunem orbeşte, exclusiv, decît lucrului care ne încîntă. Ceea ce ne farmecă, este pentru el, ca şi pentru mine, mai mult sau mai puţin cu neputinţă de atins, sau himeric, sau interzis, şi aceasta va face ca, urmînd drumuri cu totul opuse, să ne întîlnim într-o zi la acelaşi termen final, amîndoi descurajaţi şi fără familie, adăugai eu, spunînd cuvîntul „familie" în locul unui cuvînt şi mai clar care-mi veni pe buze.

Madeleine ţinea ochii în jos, pe broderia pe care o lucra acum puţin la întîmplare, în voia acului ei. Ea îşi schimbase cu totul figura, înfăţişarea ; aerul ei, încă o dată supus şi dezarmat, mă înduioşă pînă a mă face să uit scopul nebunesc al vizitei mele.

— Înţelege-mă bine, reluă ea cu o uşoară tulburare în glas. Există pentru toată lumea, se spune, cred... (ea ezita în alegerea cuvintelor), există un moment dificil în timpul căruia te îndoieşti de tine, cînd nu te îndoieşti de alţii. Totul este să te lămureşti asupra îndoielilor tale şi să te hotărăşti. Inima are cîteodată nevoie să spui : „Vreau !" — eu cel puţin cred lucrul acesta pentru că l-am cunoscut pînă astăzi o dată — zise ea, ezitînd încă şi mai mult asupra unei împrejurări care ne amintea amîndurora toată povestea căsătoriei ei. Se pomeneşte de o marchiză de la începutul acestui veac, care pretindea că, voind cu tot dinadinsul, poţi să te împiedici de a muri. Ea n-a

murit poate decît dintr-o nebăgare de seamă. La fel se petrece şi cu multe accidente pe care le credem involuntare. Cine ştie chiar dacă fericirea nu este în mare parte în însăşi voinţa de a fi fericit ?

— Dumnezeu să te audă, scumpa mea Madeleine ! strigai eu, numind-o cu un nume pe care nu-l mai pronunţasem de trei ani.

Şi mă ridicai spunînd aceste ultime cuvinte, pătrunse de o înduioşare pe care n-o mai puteam stăpîni. Mişcarea pe care am făcut-o a fost atît de bruscă, atît de neprevăzută, ea adăugă atîta ardoare accentului şi pînă atunci atît de hotărît al cuvintelor mele, încît Madeleine a primit-o ca o lovitură în inimă care a făcut-o să pălească. Şi am auzit în fundul inimii ei un fel de chinuitor strigăt de durere, care totuşi nu i-a ajuns pe buze.

Adeseori mă întrebasem ce s-ar întîmpla dacă, pentru ca să scap de o povară prea mare care mă strivea, foarte simplu, şi presupunînd că prietena mea Madeleine ar putea să asculte cu indulgenţă mărturisirea unor sentimente care se adresau doamnei de Nièvres, eu i-aş spune Madeleinei că o iubesc. Puneam în scena aceasta o explicaţie foarte gravă. O vedeam singură, în stare de a mă asculta şi într-o situaţie care înlătura orişice primejdie. Atunci eu luam cuvîntul şi, fără introducere, fără abilităţi, fără ascunzişuri, fără fraze, tot atît de deschis cum aş fi spus-o celui mai intim confident din tinereţe, îi spuneam povestea afecţiunii mele, născută dintr-o prietenie de copil, pentru ca dintr-o dată să devină o dragoste. Explicam felul în care aceste insensibile tranziţii mă duseseră puţin cîte puţin de la indiferenţă la atracţie, de la frică pînă la îndrăzneală, de la regretul absenţei ei, pînă la nevoia de a nu o mai părăsi, de la sentimentul că aveam s-o pierd pînă la certitudinea că o adoram, de la grija pentru liniştea ei pînă la minciună, în sfîrşit

de la necesitatea de a tăcea pentru totdeauna pînă la nevoia irezistibilă de a-i mărturisi totul şi de a-i cere iertare. Îi spuneam că rezistasem, luptasem şi că suferisem mult ; purtarea mea era mărturia cea mai bună. Nu exageram nimic, nu-i făceam dimpotrivă decît pe jumătate tabloul chinurilor mele, ca s-o conving şi mai bine că măsuram cuvintele şi că eram sincer. Îi spuneam, cu un cuvînt, că o iubesc cu deznădejde, în alţi termeni, că nu speram nimic decît iertarea ei pentru slăbiciuni care se pedepsesc ele însele, şi mila ei pentru dureri care nu se vindecă.

Încrederea mea în bunătatea Madeleinei era atît de mare, încît ideea unei astfel de mărturisiri mi se părea chiar cea mai firească în mijlocul ideilor nebuneşti sau vinovate care mă năpădeau. O vedeam atunci — cel puţin aşa îmi plăcea s-o văd — tristă şi foarte sincer îndurerată, dar fără revoltă, ascultîndu-mă cu compătimirea unei prietene care nu poate să consoleze, şi dispusă, cu sufletul ei mare şi cu indulgenţa ei, să mă plîngă pentru un rău care, într-adevăr, nu avea nici o scăpare. Şi, lucru curios, gîndul acesta că aş putea fi înţeles, care odinioară îmi dădea atîta spaimă, astăzi nu mă tulbura în nici un fel. Mi-ar fi greu să vă explic în ce fel o imaginaţie atît de îndrăzneaţă, a putut să se nască într-un spirit pe care vi l-am arătat mai întîi atîta de timorat ; dar multele încercări prin care am trecut mă întăriseră. Nu mai eram acum la punctul la care tremuram în faţa Madeleinei, de frică cel puţin, ca altă dată, şi orişice nehotărîre părea că trebuie să înceteze de îndată ce mergeam fără sfială în faţa adevărului.

Într-un scurt moment de mare tensiune, ideea aceasta de a sfîrşi o dată mi-a venit din nou, ca o ispită mai tare şi mai irezistibilă decît oricînd. Mi-am amintit dintr-o dată pentru ce venisem. Mă gîndii că niciodată, poate, un astfel de prilej nu mi s-ar mai

oferi. Eram singuri. Întîmplarea ne aşezase în situaţia exactă pe care o alesesem eu. O jumătate din aceste mărturisiri erau făcute. Şi unul şi celălalt ne găseam la acest grad al emoţiei care ne permitea, mie să îndrăznesc mult, şi ei să audă totul. Nu mai aveam decît un cuvînt să-i spun ca să sfarm acest oribil zăvor al tăcerii care mă sugruma de cîte ori mă gîndeam la ea. Căutam numai o frază, cea dintîi frază ; eram foarte liniştit, cel puţin îmi închipuiam eu că sînt ; mi se părea chiar că fizionomia mea nu lăsa prea mult să se vadă lupta extraordinară care se dădea în mine. În sfîrşit, mă pregăteam să vorbesc cînd, ca să prind şi mai mult curaj, mi-am ridicat ochii asupra Madeleinei.

Ea era în atitudinea supusă pe care v-am spus-o, pironită în fotoliul ei, cu broderia pe jos, amîndouă mîinile încrucişate într-o sforţare de voinţă care fără îndoială le făcea să tremure mai puţin, scuturată de fiori în tot corpul, atît de palidă că îţi făcea milă, cu obrajii albi ca o rufă, cu ochii în lacrimi, mari, deschişi, îndreptaţi asupră-mi cu fixitatea luminoasă a două stele. Privirea aceasta scînteietoare şi dulce, plină de lacrimi, avea o semnificaţie de imputare, de blîndeţe, de perspicacitate indicibilă. S-ar fi spus că ea era mai puţin surprinsă chiar de o mărturisire pe care nu mai era nevoie s-o fac, pe cît era speriată de inutila tulburare pe care o vedea în mine. Şi dacă ar fi putut vorbi în clipa aceea în care toate energiile afecţiunii şi ale mîndriei ei mă implorau şi îmi porunceau să tac, ea nu mi-ar fi spus decît un singur cuvînt pe care eu îl ştiam prea bine : că mărturisirile erau făcute şi că eu mă purtam ca un laş ! Dar ea rămînea neclintită, fără o mişcare, fără glas, cu buzele strînse, cu ochii ţintiţi asupra mea, cu obrajii plînşi, sublimă de spaimă, de durere şi de siguranţă.

— Madeleine, strigai eu, căzînd la genunchii ei, Madeleine, iartă-mă...

Dar ea s-a ridicat la rîndul ei, cu acea mişcare a unei femei indignate, pe care n-o voi uita niciodată ; pe urmă a făcut cîţiva paşi înspre camera ei, şi cum eu mă tîram spre ea, urmînd-o, căutînd un cuvînt care să n-o mai insulte, un ultim adio ca să-i spun cel puţin că ea era un înger de prevedere şi de bunătate, ca să-i mulţumesc de a mă fi pus la adăpost de atîta nebunie — cu o expresie încă şi mai copleşitoare de milă, de indulgenţă şi de autoritate, cu mîna ridicată ca şi cînd de departe ar fi vrut s-o pună pe buzele mele, ea mai făcu un gest ca să-mi impună tăcere şi dispăru.

XIII

Timp de mai multe zile, aş putea spune mai multe luni, imaginea ofensată şi plină de spaimă a Madeleinei m-a urmărit ca o remuşcare, şi m-a făcut să-mi expiez crud greşelile. N-am încetat să văd cum sclipeau aceste lacrimi pe care uitarea oricărei cuviinţe le-a făcut să curgă, şi am rămas ca prosternat parcă, într-o supunere stupidă în faţa blîndeţii imperioase a acelui gest care-mi ordona să-mi pecetluiesc pentru totdeauna buzele indiscrete, care fuseseră gata să-i facă atîta rău. Îmi era ruşine de mine. Am răscumpărat această nebună şi vinovată încercare printr-o căinţă sinceră. Orgoliul laş care mă înarmase împotriva Madeleinei şi mă făcuse să lupt împotriva propriei mele dragoste, această dorinţă răufăcătoare de a căuta un adversar în fiinţa inofensivă şi generoasă pe care o adoram, răutăţile, revoltele unei inimi bolnave, duplicităţile unui spirit necăjit, tot ce criza aceasta nesănătoasă strecurase, ca să spun aşa, în sentimentele mele cele mai pure, toate acestea s-au risipit ca prin

farmec. Nu mă mai temeam să mărturisesc că sînt învins, să mă văd umilit, şi să simt piciorul unei femei punîndu-se încă o dată pe demonul care mă poseda.

Prima oară cînd am revăzut-o pe Madeleine, şi eu m-am constrîns s-o revăd încă din primele zile, ea a putut să recunoască în mine atîta schimbare, încît repede s-a liniştit. Nu mi-a fost greu să-i dovedesc intenţiile supuse cu care mă întorceam la ea ; le-a înţeles de la primele priviri pe care le-am schimbat. A mai aşteptat puţin ca să se asigure că aceste intenţii erau reale ; şi de îndată ce m-a văzut persistînd şi rămînînd ferm în faţa unor încercări dificile, ea a părăsit repede atitudinea defensivă, părînd să nu-şi mai amintească nimic, ceea ce, din toate felurile de a mă ierta, era cel mai caritabil, şi singurul care i-ar fi fost îngăduit.

La cîtva timp de la aceasta, într-o zi cînd calmul revenise şi orice primejdie trecuse, şi cînd, nemaivăzînd nici un inconvenient să-i vorbesc de regretul care nu mă părăsea, i-am spus :

— Ţi-am făcut mult rău, şi-l ispăşesc !, ea mi-a răspuns :

— Destul, să nu mai vorbim de asta ; vindecă-te dumneata numai, eu am să te ajut.

Începînd din momentul acesta, Madeleine părea că a uitat de persoana ei, pentru a nu se mai gîndi decît la mine. Cu un curaj, cu o caritate fără margini, mă tolera lîngă ea, mă supraveghea, mă ajuta cu prezenţa ei continuă. Inventa mijloace de a mă distra, de a-mi risipi gîndurile, de a mă atrage în ocupaţiuni serioase şi de a mă fixa în ele.

S-ar fi spus că se simţea pe jumătate răspunzătoare de sentimentele pe care le-a făcut să se nască, şi că un fel de datorie eroică o îndemna să le suporte şi ea, şi îi cerea mai ales să caute fără încetare vindecarea. Totdeauna liniştită, discretă, hotărîtă în faţa primej-

dilor care în nici un fel nu trebuiau s-o atingă, mă încuraja să lupt ; şi cînd era mulţumită de mine, adică atunci cînd îmi sfărîmasem bine inima ca s-o silesc să bată mai încet, atunci ea mă recompensa prin cuvinte liniştitoare care mă făceau să izbucnesc în lacrimi, sau prin consolări care mă făceau să ard. Ea trăia aşadar în focul acesta la adăpost de orice contact cu senzaţiile cele mai aprinse, învăluită, ca să spun aşa, într-o haină de inocenţă şi de lealitate, care o făcea invulnerabilă în faţa elanurilor pe care i le dădeam eu, precum şi în faţa bănuielilor pe care lumea le putea îndrepta asupra-i.

Nimic nu era mai delicios, mai chinuitor şi mai de temut decît această complicitate ciudată în care Madeleine îşi consuma pentru mine energii care totuşi nu mă puteau vindeca. Aceasta a durat luni, poate un an, fiindcă ajung aici la o epocă atît de confuză şi de agitată, încît nu mi-a rămas din ea decît sentimentul destul de vag al unei mari tulburări care continuă şi pe care nici o întîmplare deosebită nu s-a ivit, ca s-o exprime exact.

Ea părăsi Parisul ca să se ducă la băi, în Germania.

— Sînt de părere ca dumneata să nu mă urmezi, zise ea. Ar fi aici o mie de inconveniente pentru dumneata şi pentru mine.

Acum, pentru prima oară, o vedeam preocupată de propria ei siguranţă. Opt zile după plecarea ei, primeam de la ea o scrisoare admirabilă de cuminţenie şi bunătate. Eu nu i-am răspuns, potrivit rugăminţei ei. *„Am să fiu lîngă dumneata de departe,* îmi scria ea, *atît cît aceasta va fi cu putinţă."* Şi tot timpul cît a durat lipsa ei, la intervale regulate, ea a avut aceeaşi răbdare să-mi scrie ; în felul acesta mă recompensa de a mă fi supus şi de a n-o fi urmat. Ea ştia bine că plictiseala şi singurătatea erau proşti sfătuitori ; nu voia să mă lase singur cu amintirea ei, fără să inter-

vină din timp în timp cu un semn palpabil de prezenţă.

Ştiam ziua cînd avea să se întoarcă. Am alergat la ea.

Am fost primit de domnul de Nièvres pe care nu-l mai întîlneam niciodată fără o reală contrarietate. Eram poate cu totul nedrept faţă de el, şi îmi place să cred că nimic nu era fundat în presupunerile puţin amabile pe care le făcusem ; dar îl vedeam pe soţul doamnei de Nièvres prin nişte gînduri care nu erau prea limpezi ; şi, pe drept sau pe nedrept, aceste închipuiri mi-l arătau rezervat, neîncrezător, şi aproape ostil. Sosiseră spre dimineaţă. Julie, suferindă şi obosită, dormea. Doamna de Nièvres nu mă putea primi. Ea a apărut în momentul în care ascultam explicaţiile acestea şi domnul de Nièvres ne-a părăsit îndată.

O idee bruscă îmi veni, strîngînd mîna acestei brave femei căreia eu îi provocam atîtea riscuri — şi, ca un sfat de prudenţă, după cîteva scurte mulţumiri pentru bunătatea ei, i-am spus :

— Aş avea intenţia să călătoresc cîtva timp. Ce zici de asta ?

— Dacă socoteşti util, fă-o, zise ea, arătînd numai puţină surpriză.

— Util ! Cine ştie ? În orişice caz, trebuie să încerc.

— Trebuie, poate, să încerci, reluă Madeleine destul de grav ; dar atunci cum o să mai ştim noi despre dumneata ?

— Cum ? Dar prin aceleaşi mijloace, dacă eşti de acord.

— Oh ! nu, asta n-o să fie, asta nu e cu putinţă. Să-ţi scriu din Germania la Paris, asta a fost posibil, dar de la Paris... aşa la voia întîmplării, zise ea, înţelegi bine, că asta n-ar fi cuminte.

Această grea perspectivă de a fi, timp de mai multe luni, lipsit cu totul de orice contact, chiar indirect,

cu Madeleine, m-a făcut mai întîi să ezit. Un alt gînd însă m-a hotărît pentru încercarea cea mai temeinică şi i-am spus :

— Fie, n-am să mai aud vorbindu-se de dumneata decît prin Olivier, care nu este totuşi cel mai bun dintre corespondenţi. Mi-ai dat o mie de dovezi de generozitate, care mă fac să roşesc. Eu nu pot să mă arăt demn de ele, decît resemnîndu-mă. Vei aprecia cît de scump va trebui să plătesc sforţarea aceasta.

— Aşa dar, în mod serios, pleci ? reluă Madeleine, care mai voia încă să se îndoiască.

— Mîine, îi spusei eu. Adio !

— Du-te ! zise ea încruntîndu-şi sprîncenele, ceea ce-i dădu dintr-o dată o expresie ciudată — şi Dumnezeu să te povăţuiască.

A doua zi, într-adevăr eram în tren. Olivier care, pe cuvînt de onoare, se obligase să-mi scrie, şi-a ţinut promisiunea atît de leal pe cît i-a îngăduit incurabila lui inerţie. Am ştiut prin el, despre sănătatea Madeleinei. Madeleine a aflat fără îndoială şi ea că nu avea în nici un fel să se teamă pentru viaţa celui care călătorea ; dar asta a fost tot.

N-am să vă spun nimic despre călătoria aceasta, cea mai încîntătoare şi mai puţin fructuoasă din cîte am făcut. Sînt în lume locuri, în care mă simt aproape umilit de a fi plimbat prin ele necazuri atît de mărunte şi de a fi vărsat lacrimi atît de puţin bărbăteşti. Îmi amintesc de o zi în care am plîns sincer, amar, ca un copil pe care lacrimile nu-l fac de loc să roşească, pe malul unei mări care a văzut miracole, nu divine, dar omeneşti. Eram singur, cu picioarele în nisip, aşezat pe nişte stînci netede, unde se vedeau verigi de aramă de care altădată fuseseră legate corăbiile. Nu era nimeni, nici pe plaja aceasta pe care a părăsit-o pînă şi istoria, nici pe mare unde nici o barcă nu trecea. O pasăre albă zbura între cer şi apă,

desenînd zborul ei subțire și lung pe cerul imuabil albastru, și oglindindu-l în marea liniștită. Eram singur ca să reprezint, în ceasul acela și într-un loc unic, micimea și mărețiile unui om viu. Aruncai prin vînt numele Madeleinei, îl strigai din toate puterile mele ca să se repete la nesfîrșit printre stîncile sonore de pe țărm ; pe urmă un hohot îmi tăie glasul ; și mă întrebai, cu inima mea răvășită, dacă oamenii de acum două mii de ani, atît de îndrăzneți, atît de mari și atît de puternici, iubiseră și ei, așa cum iubim noi !

Spusesem că voi lipsi cîteva luni ; m-am întors după cîteva săptămîni. Nimic pe lume nu m-ar fi făcut să-mi prelungesc călătoria cu o singură zi mai mult.

Madeleine mă credea încă la patru sau cinci sute de leghe depărtare de ea, cînd, într-o seară, intrai într-unul din saloanele unde știam că aveam s-o găsesc. Ea a făcut o mișcare de o imprudență extremă zărindu-mă.

Puțină lume știa că am plecat. Dispari atît de ușor în Parisul acesta mare, încît un om ar avea timp să facă înconjurul lumii înainte de a se băga de seamă plecarea lui.

Am salutat-o pe Madeleine ca și cînd aș fi văzut-o în ajun. De la cea dintîi privire, a înțeles că mă întorceam la ea istovit, cu foamea de a o vedea și cu inima intactă.

— M-ai neliniștit mult, îmi spuse ea și avu un suspin de ușurare. S-ar fi spus că întoarcerea mea, în loc să o sperie, o scăpa dimpotrivă de o grijă mai amară decît toate celelalte.

Și-a reluat, curajos, sarcina ei strivitoare. Toate mijloacele întrebuințate pentru a mă salva (e singurul cuvînt de care ca s-a servit ca să definească o acțiune în care era vorba într-adevăr de salvarea ei și de a mea), toate erau rele, cînd nu-mi veneau direct dintr-un sprijin al ei. Ea voia să intervină singură de

acum înainte în această dezbatere a cărei cauză ea însăşi era.

— Ceea ce am făcut, voi desface ! îmi spuse ea într-o zi, într-un acces de provocare mîndru, împins pînă la demenţă.

Tot sîngele ei rece o părăsise. A comis nebunii sublime care arătau disperarea. Nu mai era deajuns pentru ea să asiste la viaţa mea, de atît de aproape pe cît îi era cu putinţă, să-mi dea curaj cînd eu îl pierdeam, să-mi liniştească exasperările. Ea simţea că însăşi amintirea ei era pentru mine de foc ; îşi imagina să stingă focul acesta, stînd de veghe, ca să spun astfel, ceas cu ceas asupra gîndurilor mele, cele mai secrete. Ar fi trebuit pentru aceasta să multiplice, la infinit, vizitele care şi aşa se repetau prea des. Atunci a îndrăznit să inventeze mijloace de a mă vedea, în afară de casa ei. A pus în aceasta o impudoare de speriat, îngăduită numai femeilor care-şi riscă onoarea, sau numai inocenţei pure. Cu tot curajul, ea mi-a dat întîlniri. Locul desemnat era pustiu, deşi nu mult departe de casa ei. Şi să nu credeţi că ar fi ales pentru aceste expediţii primejdioase împrejurările frecvente cînd domnul de Nièvres era plecat. Nu, cu el la Paris, cu riscul de a-l întîlni, de a se pierde, ea venea în fugă, la ora fixată, şi aproape întotdeauna tot atît de stăpînă pe ea şi tot atît de hotărîtă, ca şi cînd ar fi sacrificat totul.

Prima privire pe care mi-o arunca era un examen. Ea mă învăluia în această largă şi puternică privire care voia să-mi sondeze conştiinţa şi să descopere în fundul inimii mele furtunile strînse sau risipite din ajun. Primul cuvînt, era o întrebare : „Ce mai faci ?“ Acest *Ce mai faci ?* însemna : „Eşti mai cuminte ?“ Cîteodată îi răspundeam pe jumătate minţind, curajos, ceea ce n-o înşela de loc, dar trezea în ea atu·i curiozităţi şi nelinişti de un alt gen. Ea îmi lua braţul

şi mergeam pe sub pomi, tăcînd din cînd în cînd, sau discutînd cu liniştea aparentă a doi prieteni care s-au întîlnit întîmplător.

Mă lăsa să văd atunci, în aceste ceasuri de dulce şi arzătoare apropiere, îmi revela, ca tot atîtea minuni, comori de devotament, de abnegaţie, posibilităţi de prevedere aproape egale cu profunzimile caritătii ei. Îmi disciplina viaţa mea prost ordonată, sau mai degrabă dezordonată, şi pornită fără măsură, la toate excesele contrarii, de la munca îndîrjită pînă la o inerţie totală. Mă certa pentru lipsa mea de curaj, se indigna de slăbiciunile mele, îmi imputa invectivele pe care eu mi le aruncam din plin, fără rost, pentru că ea vedea aici, zicea, neliniştile unui spirit rău echilibrat, şi mai mult perplex decît echitabil. Dacă aş fi fost în stare să-mi găsesc cele mai uşoare ambiţii, ceva mai sigure, tot acest curaj pe care ea mi-l comunica mie ar fi putut să aprindă în mine un adevărat incendiu.

— Te vreau fericit, îmi spunea ea ; dacă ai şti cu ce fervoare o doresc !

Ea ezita de obicei asupra cuvîntului „viitor", care ne rănea crud prin îndemnuri, vai ! prea înţelepte. Ce perspectivă, ce ieşire vedea ea, dincolo de această viaţă de la o zi la alta, care mărginea visurile noastre ? Niciuna, fără îndoială. Ea îi substituia ceva, nu ştiu ce, vag şi himeric, cu această ultimă speranţă pe care o mai au oamenii care nu mai nădăjduiesc.

Cînd i se întîmpla să lipsească de la această îndatorire de fiece zi aproape, pe care o îndeplinea cu entuziasmul unui medic care se devotează, a doua zi îmi cerea iertare ca pentru o greşală. Ajunsesem să nu mai ştiu dacă mai trebuia sau nu să accept bunătatea unei asistenţe atît de chinuitoare. Simţeam strecurîndu-se în mine atîtea perfidii, încît nu-mi mai dădeam seama în ce măsură eram vinovat sau numai

nefericit. Fără voia mea, urzeam planuri abominabile ; şi în fiecare zi Madeleine, fără să ştie poate, punea piciorul în aceste capcane. Nu mai puteam ignora acum că nu există curaj dincolo de anumite încercări, că virtutea cea mai invincibilă, lovită în fiecare moment, trece prin mari primejdii şi că, din toate bolile, aceea de care trebuia să fiu eu vindecat era cu siguranţă cea mai contagioasă.

Domnul de Nièvres părăsind brusc Parisul, Madeleine m-a înştiinţat că plimbările noastre trebuiau să fie întrerupte. Noi le-am reluat îndată după întoarcerea soţului ei, cu mai multă exaltare şi hotărîre. Acest permanent *me, me adsum qui feci* — eu, eu singură sînt cauza — revenea sub toate formele într-un paroxism de generozitate care mă copleşea de ruşine şi de fericire. Ea ajunse astfel pînă la punctul cel mai prăpăstios al unei încercări, unde niciodată o femeie eroică n-a putut ajunge fără să se prăbuşească. S-a menţinut încă vreo cîtva timp curajos şi fără prea multă slăbiciune, ca o fiinţă susţinută de un ajutor supranatural, căreia un vertigiu i-a luat minţile şi pe care excesul primejdiei o ţine pe marginea prăpastiei, paralizîndu-i brusc judecata. În momentul acesta am văzut că era la capătul puterilor. Această minunată construcţie s-a desfăcut singură. Ea nu s-a plîns, n-a mărturisit nimic care ar fi putut să-i trădeze slăbiciunea. Să se recunoască fără puteri şi descurajată, ar fi fost să lase totul la voia întîmplării ; iar hazardul îi făcea frică, fiind — dintre toate ajutoarele — cel mai nesigur, cel mai perfid şi poate cel mai ameninţător. Să se mărturisească sfîrşită, ar fi fost să-şi deschidă inima cu amîndouă mîinile, şi să-mi arate răul [illegible]ovindecabil pe care i-l făcusem. N-a scos nici un [illegible]ngur strigăt de durere. Ea căzu, ca să spun aşa, de [illegible]oseală ; şi a fost singurul semn după care mi-am [illegible]at seama că era la capătul puterilor.

Într-o zi i-am spus :

— M-ai vindecat, Madeleine, nu te mai iubesc.

Ea s-a oprit brusc, s-a făcut îngrozitor de palidă şi s-a clătinat, speriată parcă de o răutate care o rănea pînă-n adîncul sufletului.

— Oh, fii liniştită, îi spusei eu, în ziua în care asta se va întîmpla...

— Ziua în care asta se va întîmpla ? reluă ea, şi, pierzîndu-şi glasul, a izbucnit în lacrimi.

A doua zi totuşi, a revenit. Am văzut-o coborînd din trăsură atît de schimbată, atît de abătută, că m-am înspăimîntat.

— Ce ai ? i-am spus eu alergînd în întîmpinarea ei, — pînă într-atît mi-era teamă să nu se prăbuşească la cel dintîi pas.

Ea şi-a revenit puţin, mulţumită unor mari eforturi, de care mi-am dat seama, şi nu mi-a răspuns decît atît :

— Sînt foarte obosită.

Atunci am simţit o remuşcare oribilă.

— Sînt un mizerabil fără inimă şi necinstit ! strigai eu. Eu n-am ştiut să mă salvez ; dumneata vii la mine şi eu te nenorocesc ! Madeleine, nu mai am nevoie de dumneata, nu mai vreau să mă ajuţi, nu mai vreau nimic... Nu mai vreau o asistenţă cumpărată atît de scump, o prietenie pe care am făcut-o prea apăsătoare şi care te-ar ucide. Că sufăr eu sau nu, asta mă priveşte. Uşurarea mea îmi va veni de la mine ; suferinţele mele mă privesc şi oricare ar fi sfîrşitul lor, aceasta nu va mai lovi pe nimeni.

Ea m-a ascultat mai întîi fără să răspundă, ajunsă parcă la acea stare de slăbiciune bolnăvicioasă şi de nesiguranţă copilăroasă, care ne face incapabili [illegible] pricepem anumite lucruri prea dure şi să ne hotărîm

— Să ne despărţim, îi spusei eu, cu totul ! Da[illegible] ne despărţim, asta va fi mai bine. Să nu ne mai [illegible]

dem, să ne uităm !... Parisul ne va despărți și așa, destul, fără să mai punem între noi distanțe de-o poștă. La primul cuvînt al dumitale care mi-ar spune că ai nevoie de mine, mă vei găsi, voi fi prezent. Altfel...

— Altfel ? zise ea, ieșind încet din toropeala ei.

A stat cîteva secunde să frămînte în mintea ei cuvîntul acesta care ne amenința pe amîndoi cu un adio definitiv. Mai întîi ea n-a avut aerul să-l priceapă prea bine.

— E adevărat, reluă ea, sînt un sprijin destul de prost, nu-i așa ? Un moralist obositor, un prieten inutil, poate...

Pe urmă s-ar fi părut că ea încerca să găsească alte ieșiri și soluții mai puțin tari. Și în timp ce eu așteptam răspunsul cu o spaimă care mă sugruma, ea făcu gestul unui bolnav sfîrșit, și pe care-l chinuiești vorbindu-i de lucruri prea grave.

— De ce-ai venit, îmi spuse ea, ca să-mi propui lucruri imposibile ? Mă chinuiești fără rost. Du-te, prietene, du-te, te rog. Sînt bolnavă astăzi, și n-aș putea să-ți spun nici măcar un singur cuvînt, ca să-ți dau un sfat bun. Știi mai bine decît mine cîte perspective îți oferă o astfel de hotărîre. Aceea pe care o vei lua, va fi singura potrivită ; stima pe care o am pentru dumneata și prietenia pe care dumneata o ai pentru mine, nu-mi îngăduie să mă îndoiesc.

Am părăsit-o, agitat, și am renunțat repede la hotărîri extreme și fără întoarcere, care ne-ar fi despărțit pentru totdeauna, atunci cînd nici unul, nici celălalt nu doream aceasta. Decît, eu mi-am organizat relațiile cu ea în vederea unei îndepărtări lente, continue, care mai tîrziu ar fi putut să aducă poate între noi un acord mai liniștit, și să împace totul fără prea mari sacrificii. N-am mai amenințat-o cu acest cuvînt de uitare, prea deznădăjduit ca să fi putut fi sincer,

şi care ar fi făcut-o să surîdă de milă, dacă ea însăşi ar fi putut pricepe cît de puţin în ziua în care i l-am propus ca o soluţie. Am continuat să trăiesc destul de aproape de ea, ca să-i dovedesc că luasem o hotărîre mai puţin extremă, dar destul de departe pentru a o lăsa liberă şi a nu-i mai impune complicităţi care pe mine mă făceau să roşesc.

Ce s-a petrecut atunci în mintea Madeleinei ? Vă las să judecaţi. Abia s-a găsit liberată de rolul acesta extraordinar de confidentă şi de salvator, şi dintr-o dată s-a transformat. Felul ei de a fi, ţinuta ei, bunătatea inalterabilă a privirii ei, acest caracter perfect egal, făcut dintr-un aur ductil şi din oţel, adică din indulgenţă şi din pură virtute, natura aceasta rezistentă şi fără asprime, răbdătoare, mereu aceeaşi, ca liniştea unui lac adăpostit, această consolatoare ingenioasă, buzele acestea care nu erau niciodată fără un cuvînt bun — toate acestea s-au schimbat. Am văzut că apare atunci o fiinţă nouă, curioasă, incoherentă, inexplicabilă şi instabilă, înăcrită, înciudată, răutăcioasă şi bănuitoare, ca şi cînd ar fi fost înconjurată de capcane, astăzi cînd eu mă dădeam fără rezervă dorinţei de a-i linişti viaţa şi de a îndepărta de ea chiar şi umbra unei îngrijorări.

Cîteodată o găseam în lacrimi. Ea şi le înghiţea atunci în grabă, trecîndu-şi mîna peste ochi cu un gest indicibil de indignare sau dezgust, şi şi-i ştergea ca şi cînd s-ar fi şters de un lucru murdar. Roşea fără motiv, şi s-ar fi spus că era prinsă pe nepregătite în contemplarea unor gînduri urîte. Am văzut-o apropiindu-se mai mult decît oricînd de sora ei, ieşind mai des la braţul tatălui ei care o adora, dar care nu avea nici gusturile ei şi nici aceleaşi obiceiuri de viaţă mondenă.

Într-o zi cînd m-am dus la ea, şi cînd vizitele mele erau numărate, ea mi-a spus :

— Vrei să-l vezi pe domnul de Nièvres ? Este acolo în cabinetul lui, mi se pare.

A sunat, a cerut să vină domnul de Nièvres şi l-a aşezat între noi.

A fost extrem de bine dispusă în timpul acestei vizite, cea dintîi pe care i-am făcut-o cu o atitudine de ceremonie. Domnul de Nièvres s-a arătat mai suplu, fără să-şi părăsească totuşi o anumită rezervă, care apărea din ce în ce mai vizibilă cu cît lua, pe cît mi se părea mie, un caracter mai sistematic. Ea a susţinut aproape singură greul unei conversaţii care ameninţa în fiecare clipă să cadă şi să ne lase cu gurile căscate. Graţie acestei virtuozităţi de abilitate şi de voinţă, comedia care se juca între noi s-a dus pînă la sfîrşit aşa, şi nu s-a ivit nimic care s-o facă prea supărătoare. Ea a recapitulat în faţa mea felul în care avea să-şi petreacă serile pe tot timpul săptămînii, şi bineînţeles fără mine.

— Mă însoţeşti astă seară ? şi-a întrebat ea soţul.

— Mă rogi să fac un lucru, pe care cred că nu ţi l-am refuzat niciodată, răspunse destul de rece domnul de Nièvres.

Ea m-a condus pînă la uşa salonului, ţinîndu-se de braţul soţului ei, dreaptă, sigură de sprijinul acesta puternic. Am salutat-o, răspunzînd exact în acelaşi fel tonului cordial şi rece al cuvintelor ei de bun-rămas.

„Biată, scumpă femeie ! îmi spuneam, plecînd. Inimă scumpă în care am făcut să intre atîta spaimă !"

Şi printr-una din aceste priviri înapoi, care dezonorează o clipă chiar şi cele mai bune elanuri, m-am gîndit la acele statui proptite cu cotul de un suport ca să se ţină drepte, dar care ar cădea fără punctul acesta de sprijin.

XIV

Cam aceasta e data la care am aflat de la Augustin împlinirea unui gînd pe care această inimă cinstită îl frămînta şi îl urmărea de mult timp : vă amintiţi poate că el mă lăsase să-l înţeleg.

Continuam să-l văd pe Augustin, nu numai în ceasurile mele pierdute ; îl căutam dimpotrivă şi îl găseam de fiecare dată la dispoziţia mea, ceea ce se întîmpla des, de cîte ori simţeam mai multă nevoie să iau alte puteri, în ape mai sănătoase. Nu era vorba să-mi dea sfaturi mai bune, sau consolări mai eficace. Nu-i vorbeam niciodată de mine, deşi durerea mea egoistă respira prin toate cuvintele mele, — dar viaţa lui era un exemplu mai întăritor decît multe lecţii. Cînd eram prea obosit, prea descurajat, prea umilit de o nouă laşitate, veneam la el, îl priveam trăind, aşa cum te duci să-ţi faci o idee despre forţa fizică asistînd la asaltul unor luptători. El nu era fericit. Succesul nu răsplătise încă atîta inflexibil şi laborios curaj decît prin rezultate mărunte ; dar cel puţin el putea să-şi mărturisească slăbiciunile, iar dificultăţile care-l obligau să lupte atîta de dîrz nu erau dintre acelea de care roşeşti.

Am aflat într-o zi că el nu mai era singur.

Augustin îmi împărtăşi această noutate, care pentru multe motive avea gravitatea unui secret, în timpul unei lungi nopţi de discuţii pe care a petrecut-o întreagă la căpătîiul meu. Îmi amintesc că era spre sfîrşitul iernii ; nopţile erau încă lungi şi reci, şi plictiseala de a se întoarce acasă atît de tîrziu îl hotărîse să aştepte ziua în camera mea. Olivier veni să ne întrerupă în mijlocul nopţii. Se întorcea de la bal ; aducea în hainele lui un fel de miros de lucruri somptuoase, de buchete de la femei, şi de plăceri ; iar pe figura lui, puţin obosită de mult nesomn, stăruiau încă lumi-

nile de bal şi un fel de paloare emoţionată, care îi dădea o eleganţă de infinită seducţie. Îmi amintesc că m-am uitat bine la el un moment, în grabă, cît a rămas în picioare lîngă Augustin, terminîndu-şi o ţigare şi numărînd banii pe care-i cîştigase între două valsuri ; şi poate fac o greşeală mărturisindu-vă că acest contrast al ţinutei, al îmbrăcăminţii şi al rigidităţii puţin scolastice a lui Augustin, m-a întristat sub anumite aspecte aproape vulgare. Îmi amintesc ce-mi spusese Olivier despre oamenii a căror singură bogăţie este munca şi voinţa — dar dincolo de spectacolul incontestabil frumos al eroismului pe care îl desfăşoară un om care are voinţă, vedeam existenţele mediocre care, fără voia mea, mă înfiorau. Din fericire pentru el, Augustin nu simţea aceste deosebiri, iar ambiţia pe care el o avea de a ajunge la situaţiuni înalte, nu trebuia să se mai complice şi cu ambiţia, care nu exista pentru el, de a se îmbrăca, de a trăi şi de a respira aceeaşi viaţă somptuoasă ca Olivier.

După plecarea lui Olivier, Augustin a reînceput să-mi vorbească despre situaţia lui. Pentru prima oară, acum, îmi făcea el destăinuiri atîta de mari. Nu-mi spunea cine era persoana pe care de acum înainte avea s-o numească tovarăşa şi scopul vieţii lui, în aşteptarea unor alte îndatoriri pe care viitorul îl lăsa să le vadă, şi cărora el le surîdea dinainte cu dor. A început chiar prin cuvinte atît de vagi, încît nici n-am înţeles mai întîi care era exact natura acestor legături care-l făceau în acelaşi timp atît de sigur în speranţele lui şi atîta de fericit ca soţ.

— Sînt singur, îmi spunea el, singur pe lume dintr-o întreagă familie pe care mizeria, nenorocirea, morţile timpurii, au împrăştiat-o sau au distrus-o. Nu-mi mai rămîn decît rude îndepărtate care nu locuiesc în Franţa, şi care sînt Dumnezeu ştie pe unde. Olivier al dumitale, într-o situaţie asemănătoare, ar aştepta

să-i cadă într-o zi o moştenire ; ar sconta-o dinainte, sigur pe steaua lui, iar moştenirea ar veni la ceas fix. Eu, eu nu aştept nimic, şi aşa e cuminte. Pe scurt nu aveam nevoie de nimeni pentru un consimţămînt care ar fi ridicat, poate, oarecare dificultăţi. Am reflectat, am calculat posibilităţile, sarcinile, am cîntărit bine toate răspunsurile, am prevăzut inconvenienţele pe care toate lucrurile le au, chiar fericirea ; mi-am pipăit pulsul ca să ştiu dacă sănătatea mea e bună, dacă şi curajul meu ar putea să ajungă pentru doi, într-o zi pentru trei, poate şi pentru mai mulţi ; nu mi s-a părut că plătesc prea scump, cu preţul cîtorva sforţări în plus, liniştea, bucuria, plenitudinea viitorului meu — şi m-am hotărît.

— Sînteţi deci căsătorit ? i-am spus eu, înţelegînd în sfîrşit că era vorba de o legătură serioasă şi definitivă.

— Dar fără îndoială. Credeai oare că îţi vorbesc de amanta mea ? Scumpul meu prieten, eu nu am nici atîta timp, nici atîţi bani, nici atîta pricepere ca să fac faţă cheltuielilor unor astfel de legături. De altfel, cu mania pe care mi-o ştii de a lua totul în serios, eu le consider şi pe acestea ca pe nişte căsătorii tot atît de costisitoare ca şi celelalte, mai puţin satisfăcătoare chiar cînd sînt fericite, şi adeseori mai greu de rupt — ceea ce dovedeşte încă o dată cît de mult ne plac nouă cercurile vicioase. Mulţi oameni trăiesc împreună ca să evite căsătoria, pe cîtă vreme ar trebui dimpotrivă să se căsătorească pentru ca să rupă lanţurile. Mie mi-a fost teamă de cursa aceasta, în care mă ştiam prea mult înclinat să cad, şi, aşa cum vezi, am luat drumul cel bun. Am instalat-o pe soţia mea la ţară, foarte aproape de Paris — sărăcăcios, trebuie să ţi-o spun, a adăugat el, părînd să compare interiorul lui cu al meu, care totuşi era şi el destul de modest — şi

mă tem că e puțin trist pentru ea. De aceea abia dacă îndrăznesc să te invit să vii să ne vezi.

— Cînd veți voi, i-am spus eu, strîngîndu-i călduros mîna ; de îndată ce veți consimți să prezentați pe unul din cei mai vechi și din cei mai buni prieteni doamnei... eram gata să-i spun numele.

— Mi-am schimbat numele, îmi spuse el întrerupîndu-mă. Am cerut autorizația de a mi se permite să iau numele mamei mele, o femeie excelentă și respectabilă a cărei amintire, fiindcă am pierdut-o prea de timpuriu, face mai mult decît aceea a tatălui meu, căruia eu nu-i datorez decît accidentul nașterii.

Nu mă gîndisem niciodată să mă informez dacă Augustin avea o familie, pînă într-atît el avea aerul unui orfan, adică un aer liber și părăsit, cu alte cuvinte caracterul vieții individuale, fără origini, fără legături, nici obligații, nici afecțiuni. S-a roșit puțin pronunțînd cuvîntul „accident de naștere" și am priceput astfel că era mai mult decît orfan.

El continuă și îmi spuse :

— Am să te rog, cîtva timp, să nu mi-l aduci și pe prietenul dumitale, Olivier. El n-ar găsi la mine nimic din ceea ce-i place, afară de o femeie foarte bună și cu totul devotată, care-mi mulțumește în fiecare zi că am luat-o de nevastă, care, grație mie, vede viitorul în culori trandafirii, care nu va avea altă ambiție decît aceea de a mă ști mai întîi fericit și care va fi încîntată de succesele mele în ziua în care o voi face să guste din ele.

Se făcea ziuă și Augustin care, cu siguranță nu vorbise niciodată atît de mult, vorbea încă ; și cînd primele zori abia începuseră să decoloreze lumina lămpii și făceau să se vadă lucrurile din odaie, el se duse spre fereastră să-și limpezească fața în aerul rece al dimineții. Vedeam figura lui colțuroasă și palidă desenîndu-se ca o mască suferindă pe întinderea ceru-

lui prost luminat de o lumină confuză. Era îmbrăcat în culori închise ; toată ființa lui avea acest aer strîns, comprimat, diminuat ca să spun așa, al oamenilor care lucrează mult fără să realizeze mult, și cu toate că nici o oboseală nu l-ar fi biruit, el își lungea mîinile lui slabe și își întindea brațele ca un muncitor ațipit între două lucruri pe care le are de făcut și care se deșteaptă la cîntatul cocoșului.

— Dormi, îmi spuse el. Am abuzat prea mult de bunătatea pe care ai avut-o să mă asculți. Lasă-mă însă aici încă un ceas.

Și s-a așezat la masa mea ca să-și pregătească o lucrare pe care trebuia s-o termine chiar în dimineața aceea.

Nu l-am auzit cînd a ieșit din camera mea. A dispărut fără zgomot, așa încît, deșteptîndu-mă, mi s-a părut că visasem toată această poveste austeră și emoționantă, a cărei moralitate mi se adresa mie.

În cursul dimineții s-a întors.

— Sînt liber astăzi, îmi spuse el cu un aer radios și profit ca să mă duc la mine acasă. Timpul e foarte urît ; te simți dispus să mă însoțești ?

Erau mai multe zile de cînd n-o văzusem pe Madeleine. Orișice timp care trecea între întîlniri care nu mai aduceau decît neînțelegeri supărătoare sau susceptibilități triste, părîndu-mi-se un prilej pe care era bine să-l folosesc, îi spusei lui Augustin :

— Nu am nimic care să mă rețină astăzi la Paris și sînt al dumneavoastră.

El locuia într-o casă izolată la marginea unui sat, dar foarte aproape, pe cît posibil, de cîmp. Casa era foarte strîmtă, cu jaluzele verzi și plante așezate între ferestre, totul curat, simplu, modest, ca însuși stăpînul casei, cu acea lipsă de bunăstare care n-ar fi însemnat nimic la un Augustin celibatar, dar care în gospodăria lui arăta imediat strîmtorarea. Soția lui era, așa cum

îmi spusese el, o tînără femeie foarte plăcută. Am fost chiar mirat s-o găsesc mult mai frumoasă decît aş fi putut să cred, date fiind opiniile constante ale lui Augustin cînd era vorba de agrementul exterior al lucrurilor. Ea sări cu o surpriză de bucurie, de gîtul soţului ei, pe care nu-l aştepta în ziua aceea — şi, în forma aceasta graţioasă şi timidă a unui om pe care l-ai luat pe neaşteptate, ea îmi făcu onorurile micii ei grădini în care zambilele abia începeau să înflorească.

Era frig. Eu nu eram vesel. Nu ştiu ce tristeţe întipărită pe locurile acestea, tristeţea timpului, sărăcia care se arăta, pe care o vedeam, faptul de a-mi da seama şi de ceea ce nu vedeam, dificultatea chiar de a umple această lungă zi ploioasă, într-un mediu atît de puţin făcut ca să ne pună la largul nostru, totul îmi crea o atmosferă glacială. Îmi amintesc că de la fereastră se vedeau două mari mori de vînt care depăşeau zidurile împrejmuitoare şi ale căror aripi cenuşii, cu vergi de o culoare închisă, se învîrteau fără încetare în faţa ochilor cu o monotonie de mişcare care te făcea să adormi. Augustin se ocupa el însuşi de o mulţime de lucruri casnice şi mici treburi de gospodărie, — de unde mi-am dat seama că soţia lui nu era ajutată prea mult, sau poate chiar nu avea pe nimeni s-o ajute, şi că soţii amîndoi făceau în orice caz multe lucruri cu propriile lor mîini. El a întrebat de nevoile casei pentru a doua zi, şi pentru zilele următoare.

— Ştii, îi spunea el soţiei lui, că eu nu mai vin pînă duminică. Aruncă un ochi în magazia de lemne : provizia de lemne tăiate se terminase.

— O să-mi dai voie un sfert de oră, îmi spuse el.

Îşi scoase haina, luă un fierăstrău şi se apucă de lucru. I-am propus să-l ajut ; el a acceptat ajutorul pe care i-l ofeream, şi mi-a spus simplu :

— Cu plăcere, dragă prietene ; amîndoi, o să mergem mai iute.

Mi-am pus amorul meu propriu în munca aceasta, în care eram foarte neîndemînatec. După cinci minute eram extenuat, dar nu s-a văzut nimic, — şi eu trăgeam pentru ultima oară cu fierăstrăul, cînd Augustin el însuşi s-a oprit. Am îndeplinit mult mai mari sarcini în viaţa mea, dar nu ştiu sarcină care să-mi fi dat o mai reală plăcere decît aceasta. Iar această mică sforţare muşchiulară mi-a arătat ceea ce o conştiinţă poate să facă, exercitîndu-se în ordinea actelor morale, atunci cînd îşi pune toate puterile ei.

Înspre seară s-a înseninat, aşa încît am putut să ieşim. Un drumeag alunecos trecînd printr-un desiş, ducea pînă la nişte mari păduri care încoronau o parte a orizontului cu sumbrele lor culori iernatice. În partea opusă, şi prin pîcla cenuşie, se vedea masa imensă, compactă, întinsă ca un cerc între dealuri, a oraşului aglomerat şi plin de fum, pe care-l mărea şi mai mult o parte din periferiile lui. Pe toate drumurile care brăzdau locurile acestea şi se îndreptau spre acest mare centru, ca spiţele unei roţi înspre acelaşi vîrf, se auzeau bălăngănindu-se lanţurile de la gîtul cailor, uruind căruţe grele, pocnind bice, şi răsunînd glasuri brutale. Era marginea aceasta respingătoare de unde începi, prin periferia urîtă, să intri în agitaţia din vîrtejul Parisului.

— Tot ce vezi aici nu e frumos, îmi spunea Augustin ; ce vrei, nu trebuie să consideri asta ca o reşedinţă de agrement, ci numai ca un loc de aşteptare.

Ne-am întors la căderea nopţii, obligaţiunile situaţiei lui impunîndu-i să plece în seara aceea chiar. A trebuit să ajungem pe jos, pe drumuri noroioase, pînă la staţia poştalionului care trebuia să ne întoarcă la Paris. Pe drum, Augustin îmi vorbea încă de speran-

ţele lui ; el zicea „soţia mea" cu un aer de posesiune liniştită şi sigură care mă făcea să uit tot ce era aspru în cariera lui, şi îmi arăta o desăvîrşită expresie a fericirii.

L-am condus, nu pînă la casa lui, situată în acea parte a Parisului pe care el o numea cartierul cărţilor, dar pînă acasă la acest personagiu căruia el îi era secretar, aşa cum v-am spus.

A sunat ca un om obişnuit să se considere acolo puţin ca la el acasă, şi, cînd l-am văzut intrînd în curtea somptuoasă, urcînd treptele şi dispărînd în anticamera aceea, ca a unui mic palat, am înţeles mai bine decît oricînd de ce acest tînăr slab, cu aerul lui modest şi hotărît, nu ar putea fi niciodată sluga nimănui, şi am avut sentimentul clar al destinului lui.

M-am întors mai puţin întristat chiar de rănile secrete pe cale le pipăiam cu mîna, pe cît de umilit mai degrabă faţă de mine însumi, de neputinţa mea în a realiza ceva practic. L-am găsit pe Olivier care mă aştepta ; era obosit şi plictisit.

— Vin de la Augustin, i-am spus.

El privi hainele mele cu pete de noroi, şi cum părea să nu priceapă de unde puteam să vin într-o stare ca aceasta, i-am spus :

— Augustin s-a căsătorit.

— Căsătorit ! zise Olivier, el !

— Şi de ce nu ?

— Asta trebuia să se întîmple. Un astfel de om trebuia neapărat să înceapă aşa. Ai băgat de seamă, urmă el serios că sînt două categorii de oameni care au un fel de furie de a se însura devreme, cu toate că situaţia lor îi pune într-o imposibilitate absolută, fie de a trăi cu soţiile lor, fie de a a le face să trăiască ? Aceştia sînt marinarii şi oamenii care n-au un ban. Şi doamna Augustin ? întrebă el.

— Soţia lui, care nu se numeşte doamna Augustin, locuieşte la ţară. A avut bunăvoinţa să mă prezinte ei astăzi.

Şi în cîteva cuvinte l-am pus la curent cu ceea ce socoteam că pot să-i spun despre viaţa casnică a lui Augustin.

— Aşadar ai văzut lucruri care te-au lămurit ?

Rezistenţa aceasta în a nu se lăsa atins de un astfel de exemplu, de atîta curajoasă probitate, mi-a displăcut şi nu i-am răspuns.

— Fie, zise Olivier, cu acea impertinenţă amară pe care o avea în momentele cînd era prost dispus ; dar ce-aţi putut face între aceste patru ziduri ?

— Am tăiat lemne, i-am spus eu, arătîndu-i limpede că nu glumeam.

— Ţi-e frig, reluă Oliver ridicîndu-se ca să plece, ai stat sub ploaie, hainele tale ude au încă ceva din asprimea oribilă a vieţii sărăcăcioase şi a iernii, te întorci plin de stoicism, de mizerie şi de orgoliu : să aşteptăm ziua de mîine ca să vorbim mai cu judecată.

L-am lăsat să iasă fără să-i spun nici un cuvînt mai mult, şi l-am auzit închizînd uşa cu grabă. Am putut pricepe, cred, că avea, fără-ndoială, necazuri personale care-l făceau nedrept — şi necazurile acestea, dacă nu ştiam obiectul lor pozitiv, puteam cel puţin să bănuiesc de ce natură erau. Presupuneam noi aventuri, sau accidente într-o legătură destul de veche, a cărei durată de altminteri era puţin probabilă. Ştiam uşurinţa pe care o avea în a se desprinde de lucruri, şi nerăbdarea care-l înclina dimpotrivă să se precipite înspre tot ce era nou. Între aceste două ipoteze, a unei rupturi sau a unei inconstanţe, mă opream deci mai degrabă la cea de-a doua. Eram într-o dispoziţie de indulgenţă. Vizita mea la Augustin, pot s-o spun, mi-a dat o stare de multă

îngăduință. De aceea, încă de a doua zi dimineață, am intrat la Olivier. El dormea sau se făcea că doarme.

— Ce ai ? i-am spus eu, luîndu-i mîna ca unui prieten căruia vrei să-i astîmperi harțagul.

— Nimic, îmi spuse el, arătîndu-mi o față obosită de o noapte de insomnie sau de visuri grele.

— Te plictisești ?

— Totdeauna.

— Și ce te plictisește ?

— Totul, îmi răspunse el cu cea mai evidentă sinceritate. Ajung să detest pe toată lumea — și pe mine mai mult decît pe oricine.

Simțea nevoia să tacă, și îmi dădeam seama că orișice întrebare a mea n-ar aduce decît lucruri evazive, care l-ar irita pe deasupra, fără ca pe mine să mă satisfacă.

— Credeam, îi spusei eu că aveai vreo cauză specială de îngrijorări sau de neplăceri, și venisem să pun la dispoziția ta serviciile sau sfaturile mele.

El surîse la acest ultim cuvînt care i s-a părut într-adevăr rizibil, fiindcă sfaturile pe care ni le dădusem reciproc serviseră atît de puțin pînă acum.

— Dacă tu consimți să-mi faci un serviciu, vreau, desigur, reluă el. Și poți să-l faci fără multă osteneală. Ajunge pentru asta să te duci la Madeleine și să repari cît vei putea mai bine o prostie pe care am făcut-o ieri, arătîndu-mă într-un loc public unde Madeleine și Julie se găseau împreună cu unchiul meu. Nu eram singur. Este posibil că m-au văzut, fiindcă Julie are ochi care m-ar găsi și acolo unde nu sînt. Ți-aș fi recunoscător să te asiguri de lucrul acesta, întrebîndu-le atît pe una cît și pe cealaltă, cu îndemînare. Dacă lucrul de care mă tem s-a întîmplat, găsește atunci o explicație verosimilă și care să nu compromită pe nimeni, inventînd persoanei pe care

o însoţeam un nume, relaţii, obiceiuri, o lume în sfîrşit care s-o impună, dar a căror exactitate nici scumpul meu văr, şi nici Madeleine să n-o poată verifica, dacă din întîmplare le-ar veni pofta s-o facă.

În seara aceea chiar, am văzut-o pe doamna de Nièvres. Era una din vinerile ei, zi de primire. Nu m-am ocupat de altceva decît să îndeplinesc misiunea pe care mi-o dăduse Olivier. Numele lui nu a fost pronunţat. Nu am aflat deci nimic pozitiv. Julie era puţin suferindă. Cu o seară înainte avusese un uşor acces de febră din care îi rămăsese o urmă de slăbiciune şi de agitaţie nervoasă. Trebuie să vă spun aici că de mult timp starea Juliei mă neliniştea. Reflectasem mult asupra ei, lucruri pe care însă le-am trecut sub tăcere, pentru că grija pe care o aveam faţă de această mică fiinţă, oricît de reală ar fi fost afecţiunea mea pentru ea, dispărea, v-o mărturisesc, în agitaţia egoistă a propriilor mele griji.

Vă amintiţi poate că într-o seară, în ajunul căsătoriei ei chiar, vorbindu-mi cu solemnitate de ceea ce se numea ultimele ei voinţe de fată, Madeleine a adus în discuţie numele Juliei, apropiindu-l de al meu, într-o speranţă comună, al cărei înţeles era clar. De atunci, fie la Nièvres, fie la Paris, ea a revenit cu această insinuare, fără ca Julie şi nici eu să avem acest de a o accepta. Într-o zi ca atîtea altele, şi în faţa tatălui ei, care surîdea cu bunătate la aceste ingenioase copilării, ea a luat braţul surorii ei, l-a trecut după al meu, şi ne-a privit aşa, cu expresia unei adevărate bucurii. Ne-a ţinut în faţa ei în această atitudine care mă stînjenea foarte mult şi care părea să nu fie nici pe gustul Juliei ; pe urmă, fără să poată ghici că între mine şi sora ei nu era numai un singur obstacol, de mult ridicat, şi care zădărnicea proiectele ei de căsătorie, ea o luă pe Julie în braţe, cum ar fi făcut o mamă, o sărută cu dragoste, mult, şi îi

spuse : „Să nu ne părăsim, micuța, scumpa mea soră ; dacă s-ar putea să nu ne mai părăsim niciodată !"

De atunci, și aceasta s-a întîmplat din ziua în care atenția Madeleinei s-a putut lumina asupra adevăratei stări a sentimentelor mele, nici un cuvînt nu s-a mai spus asupra acestui subiect și nici un semn, nici cel mai ușor, nu m-a lăsat să pricep că Madeleine s-ar mai fi gîndit la el. Dimpotrivă, dacă întîmplarea făcea să se nască ideea unui proiect care, indiscutabil, o preocupase altădată, ea părea că l-a uitat cu desăvîrșire sau că nu l-a avut niciodată. Cîteodată numai, ea o privea pe Julie cu un aer mai tandru sau mai trist. Îmi dădeam seama că ea sfărîma atunci definitiv speranțe care deveniseră imposibile și că viitorul surorii ei, fixat un moment prin combinații himerice, o neliniștea astăzi ca o dificultate pe care trebuia s-o examineze din nou.

Cît despre Julie, ea nu avusese nevoie să revină de atît de departe. Sentimentele ei precizate încă de la-nceput, și nedezmințit legate de același obiect, nu cedaseră. Numai că susceptibilitățile de care se plîngea Olivier, apăreau în fiecare zi mai mult, și se manifestau invariabil în același timp cu o absență prea lungă, cu un cuvînt mai iritat, cu un aer mai distrat al vărului ei. Sănătatea ei se zdruncina. Avea aceeași mîndrie ca și sora ei, care o împiedica să se plîngă ; dar ea nu avea darul acela minunat de a putea să ajute pe aceia care o răneau, și care transforma suferințele Madeleinei într-o jertfă de sine. S-ar fi spus că atenția oricui era pentru ea o insultă, exceptînd-o pe aceea a lui Oliver — dar atenția aceasta, din toate pe care le putea aștepta, era cea mai rară. Ar fi acceptat mai degrabă disprețul nemilos al acestuia, decît să se plece unor sentimente de milă care o jigneau. Caracterul ei bănuitor pînă

la exces, lua din zi în zi forme şi mai tăioase, figura ei, un aer şi mai impenetrabil, şi toată persoana ei, un aer şi mai bine precizat de îndărătnicie şi de obstinare într-o idee fixă. Vorbea din ce în ce mai puţin ; ochii ei care aproape că nu mai întrebau nimic, ca să evite mai mult decît oricînd să răspundă, păreau să-şi fi ascuns şi singura flacără puţin mai vie care-i mai apropia de gîndurile altora.

— Nu sînt mulţumită de sănătatea Juliei, îmi spusese destul de des Madeleine. Este, cu siguranţă, suferindă, şi într-o dispoziţie care o face să nu se simtă bine nicăieri, nici chiar cu aceia pe care-i iubeşte cel mai mult. Dumnezeu ştie totuşi că nu tocmai puterea aceasta de a se împrieteni cu oamenii îi lipseşte !

Într-un alt timp, cu siguranţă, Madeleine nu mi-ar fi vorbit despre sora ei cu astfel de cuvinte. Mai mult, ideea aceasta a unui sentimentalism excesiv şi calităţile acestea de afecţiune, asupra cărora insista Madeleine, nu se potriveau de loc prea bine cu răceala aparenţelor care te făceau să simţi ceva glacial cînd voiai să te apropii de Julie.

Cam pe aici erau gîndurile mele, cînd mai multe incidente, pe care nu vi le mai spun, mi-au deschis ochii cu totul. Demersul cu care mă însărcinase Olivier avea deci pentru mine semnificaţia cea mai gravă, deşi el nu-mi arătase lucrul decît pe jumătate, aşa cum se procedează cu un agent diplomatic căruia nu vrei să-i încredinţezi pe de-a-ntregul toate secretele tale. M-am informat cu o grijă deosebită despre începutul şi despre ceasul la care s-a produs indispoziţia subită a Juliei. Ceea ce am aflat se potrivea prefect cu informaţiile pe care mi le dăduse Olivier. Madeleine era imperturbabil stăpînă pe răspunsurile ei, şi vorbea despre febra surorii ei cum ar fi vorbit un medic care ar fi îngrijit-o.

M-am întors foarte tîrziu, şi l-am găsit pe Olivier în picioare, aşteptîndu-mă.

— Ei ? îmi spuse el repede, ca şi cînd nerăbdarea lui crescuse dintr-o dată, tot timpul cît durase vizita mea.

— N-am aflat nimic, îi spusei eu. Tot ce ştiu este că Julie s-a întors ieri de la concert cu febră, că febra continuă şi că ea e bolnavă.

— Ai văzut-o ? m-a întrebat Olivier.

— Nu, zisei eu, spunînd o minciună de care aveam nevoie ca să-l interesez ceva mai mult la indispoziţia, de altfel foarte uşoară, a Juliei.

El a avut un gest de mînie.

— Eram sigur, zise el ; m-a văzut !

— Mă tem şi eu, i-am spus.

A făcut ocolul camerei, o dată sau de două ori, mergînd foarte repede ; pe urmă s-a oprit, şi a bătut din picior, furios :

— Ei bine ! Cu atît mai rău ! strigă el, cu atît mai rău pentru ea ! Sînt liber să fac ce-mi place !

Cunoşteam toate nuanţele sufletului lui Olivier ; se întîmpla rar ca necazul să urce în el pînă la exasperarea mîniei. Nu mi-a fost teamă deci că greşesc deschizînd o discuţie în care trebuia să fie vorba de inima unei fete cinstite.

— Olivier, i-am spus eu, ce se petrece între tine şi Julie ?

— Se petrece că Julie este îndrăgostită de mine, scumpul meu, şi că eu n-o iubesc.

— Ştiam, am continuat eu, şi din interes pentru voi amîndoi...

— Îţi mulţumesc. Nu trebuie să-ţi mai faci griji în ce mă priveşte pentru un lucru pe care eu nu l-am voit, nici nu l-am încurajat, nici nu mi-a fost plăcut, care nu mă va atinge niciodată, şi care îmi este indiferent, uite-aşa, zise el, scuturînd în aer scrumul

ţigării. Cît despre Julie, îţi dau voie s-o plîngi, fiindcă ea se încăpăţînează într-o idee nebunească. Îşi face singură nenorocirea fără rost.

Era exasperat, vorbea foarte tare, şi poate pentru prima oară în viaţa lui punea hiperbole acolo unde tot timpul întrebuinţa diminutive de cuvinte sau de idei.

— La urma urmei ce vrei tu să fac ? urmă el. Este o situaţie absurdă ; mai sînt şi alte situaţii tot atît de absurde, cel puţin cît aceasta.

— Să nu vorbim de mine, îi spusei eu, făcîndu-l să înţeleagă că nu erau în discuţie chestiunile mele personale şi că a răspunde prin alte acuzaţiuni nu era un fel de a-ţi atrage dreptatea de partea ta.

— Fie, acela care are vreun necaz trebuie să-şi găsească singur o ieşire, fără să caute exemplul altuia şi fără să întrebe pe nimeni. Ei bine ! Eu nu am decît un singur mijloc de a ieşi — acela de a zice nu, nu, tot timpul nu !

— Ceea ce nu va îndrepta nimic, fiindcă tu zici nu de cînd te cunosc, şi de cînd o cunosc pe Julie ea vrea să fie soţia ta.

Acest ultim cuvînt l-a făcut să sară în sus, deodată, ca un lucru de adevărată groază ; pe urmă a izbucnit într-un hohot de rîs, un hohot de care Julie ar fi murit dacă l-ar fi auzit.

— Soţia mea ! reluă el cu o expresie de inimaginabil dispreţ pentru ideea aceasta care i se părea o nebunie. Eu ! soţul Juliei ! Ei bine, dar tu, Dominique, nu mă cunoşti nici atît cît m-ai fi cunoscut dacă nu ne-am fi întîlnit decît de un ceas ? Mai întîi am să-ţi spun de ce eu nu o voi lua niciodată pe Julie, şi pe urmă îţi voi spune pentru ce nu mă voi însura niciodată cu nimeni. Julie este vara mea, şi aceasta poate fi o raţiune pentru ea ca să-mi placă ceva mai puţin decît alta. Am cunoscut-o dintot-

deauna. Am dormit, ca să spun așa, cu ea într-un leagăn. Sînt oameni pe care această frăție aproape ar putea să-i seducă. Pe mine, această singură idee de a lua în căsătorie o femeie pe care am văzut-o păpușă, mi se pare caraghioasă ca și ideea de a împreuna două jucării. Ea e frumoasă, nu e proastă, are toate calitățile pe care le vrei. Adorîndu-mă totuși — și Dumnezeu știe dacă mai mă pot face și eu adorat! — ea va fi de o constanță fără șovăire; voi fi un cult pentru ea, va fi cea mai bună dintre femei. Cînd va fi satisfăcută, va fi cea mai dulce; fericită, va deveni și mai fermecătoare... N-o iubesc pe Julie! nu o iubesc, n-o vreau. Și dacă asta mai continuă, o voi urî, zise el — din nou exasperat. De altfel, aș face-o nenorocită, îngrozitor de nenorocită; mult ar cîștiga! A doua zi după nuntă, ar fi geloasă — ar greși — șase luni mai tîrziu ar avea dreptate. Aș lăsa-o acolo, aș fi fără milă; mă cunosc, sînt sigur de asta. Dacă lucrurile acestea mai continuă, voi pleca, voi fugi mai degrabă la capătul lumii. Ah! cineva vrea să pună mîna pe mine! Sînt supravegheat, pîndit, se descoperă că am amante, și viitoarea mea soție este spionul meu!

— Îți pierzi mințile, Olivier, îi spusei, eu, întrerupîndu-l brusc. Nimeni nu pîndește mișcările tale. Ninu conspiră cu biata Julie ca să-ți confiște voința și să i-o aducă ei înlănțuită, legată. Vrei să vorbești de mine, nu-i așa? Ei bine! Eu nu mă rog decît un singur lucru, acela ca Julie și cu tine să vă înțelegeți într-o zi; vedeam aici pentru ea o fericire sigură, iar pentru tine un noroc pe care nu-l văd nicăieri în altă parte.

— O fericire sigură pentru Julie, pentru mine un noroc unic! de minune! Dacă aceasta s-ar putea întîmpla, tu socotești că eu aș fi salvat. Ei bine! îți declar încă o dată că te faci instrumentul nenorocirii

Juliei şi că, pentru ca să-i eviţi ei un necaz, tu ai face din mine un criminal laş, iar pe ea ai ucide-o. Nu o iubesc — este destul de clar ? Tu ştii ce se înţelege prin a iubi sau prin a nu iubi ; tu ştii bine că amîndouă contrariile au aceeaşi energie şi aceeaşi neputinţă în a-şi hotărî o direcţie. Încearcă şi tu s-o uiţi pe Madeleine ; eu, voi încerca s-a ador pe Julie ; vom vedea care din noi va izbuti mai curînd. Întoarce-mi mie inima în toate felurile, ai curiozitatea să răscoleşti în ea, deschide-mi vinele, şi dacă găseşti acolo cea mai uşoară pulsaţie care să semene a simpatie, cel mai mic germen despre care să poţi spune într-o zi : aceasta va fi dragoste ! du-mă drept la Julie, şi eu o iau, iar dacă nu, să nu-mi mai vorbeşti de copila aceasta care îmi este insuportabilă, şi...

El s-a oprit ; nu că şi-ar fi terminat argumentele, fiindcă le alegea la întîmplare dintr-un arsenal fără fund, dar s-a oprit ca şi cînd s-ar fi liniştit dintr-o dată printr-o întoarcere bruscă asupra lui însuşi. Nimic nu egala în Olivier teama de a se arăta ridicol, grija de a nu spune nici prea mult, nici prea puţin şi sensul riguros al măsurilor. El şi-a dat seama, ascultîndu-se, că de un sfert de ceas divaga.

— Pe cuvînt de onoare, strigă el, tu mă transformi într-un imbecil, şi mă faci să-mi pierd capul. Stai aici, în faţa mea, cu acest sînge rece al unui confident de teatru, iar eu am aerul să-ţi ofer spectacolul unei farse tragice.

Pe urmă s-a dus să se aşeze într-un fotoliu ; şi-a luat poza naturală a unui om care se pregăteşte, nu să peroreze, dar să vorbească despre lucruri uşoare, şi, schimbîndu-şi tonul pe de-a-ntregul şi tot atît de repede cum îşi schimbase şi atitudinea, clipind puţin din ochi şi cu surîsul pe buze, continuă :

— Este posibil ca într-o zi să mă însor. Nu cred, dar, ca să vorbim cuminte, îţi voi spune, dacă do-

reşti, că viitorul permite să admiţi totul ; s-au văzut şi convertiri mai surprinzătoare. Eu fug după ceva ce nu găsesc. Dacă vreodată acest ceva mi s-ar arăta în forma care să mă seducă, şi cu un nume care să se potrivească frumos cu al meu, indiferent de altfel de avere, s-ar putea întîmpla să fac o nebunie, fiindcă, în toate cazurile, ar fi o nebunie ; dar pe aceasta cel puţin aş alege-o eu, ar fi pe gustul meu, şi nu mi-ar fi inspirată decît de capriciul meu. Pentru moment înţeleg să trăiesc aşa cum mă simt bine. Toată chestiunea e numai aici : să găseşti ceea ce se potriveşte cu natura ta, şi să nu copiezi fericirea nimănui. Dacă ne-am propune reciproc să schimbăm rolurile, tu n-ai accepta niciodată un personagiu ca al meu, iar eu aş fi mai încurcat cu al tău. Orice mi-ai spune, ţie îţi plac romanele, încurcăturile, situaţiile grele ; tu ai destulă putere, atîta cîtă îţi trebuie ca să treci pe lîngă dificultăţi, fără mari pierderi, dar şi destulă slăbiciune ca să le savurezi delicat tortura. Tu îţi dai ţie însuţi emoţii extreme, de la teama de a fi un om necinstit, pînă la plăcerea orgolioasă de a te simţi aproape un erou. Viaţa ta este scrisă, o văd de aici : vei merge pînă la capăt, vei duce aventura ta atît de departe cît se va putea, fără să comiţi nici o oroare, vei mîngîia ideea aceasta delicioasă de a te găsi la două degete de greşeală şi de a o evita. Vrei să-ţi spun totul ? Într-o zi Madeleine va cădea în braţele tale, cerîndu-ţi milă ; vei avea bucuria fără egal de a vedea o creatură sfîntă prăbuşindu-se de oboseală la picioarele tale ; tu o vei cruţa, sînt sigur, şi te vei duce cu moartea în suflet să plîngi ani de zile pierderea ei.

— Olivier, îi spusei eu, Olivier, taci, din respect pentru Madeleine, dacă nu din milă pentru mine.

— Am terminat, zise el fără nici o emoţie, ceea ce-ţi spun nu este de loc o imputare, nici o amenin-

ţare, nici o profeţie, căci depinde de tine să-mi arăţi că greşesc. Vreau numai să-ţi spun în ce ne deosebim noi, şi să te conving că dreptatea nu este de nici o parte. Îmi place să văd foarte limpede în viaţa mea : am ştiut întotdeauna în astfel de împrejurări şi ceea ce se risca şi ceea ce riscam eu însumi. De o parte şi de alta, din fericire, nu se risca nimic prea important. Îmi plac lucrurile care se hotărăsc repede şi se dezleagă la fel. Fericirea, adevărata fericire este un cuvînt de legendă. Paradisul acestei lumi s-a închis peste paşii primilor noştri părinţi ; iată patruzeci şi cinci de mii de ani de cînd ne mulţumim pe pămîntul acesta cu jumătăţi de perfecţiuni, cu jumătăţi de fericire, şi cu toate lucrurile pe jumătate. Eu trăiesc în adevărul aceloraşi pofte şi bucurii pe care le au şi semenii mei. Sînt modest, profund umilit de a nu fi decît un om, dar mă resemnez. Ştii tu care este grija mea cea mai mare ? Să-mi ucid plictiseala. Acela care ar face omenirii un astfel de serviciu, ar fi adevăratul biruitor al monştrilor. Vulgaritatea şi plictiseala ! Toată mitologia păgînilor grosolani n-a inventat nimic mai subtil şi nimic mai înspăimîntător. Ele îşi seamănă mult în aceea că şi una şi cealaltă sînt urîte, plate şi şterse, deşi multiforme, şi dau o idee de viaţă care te-ar face să te dezgusti încă din prima zi cînd ai început s-o trăieşti. Mai mult, ele sînt inseparabile, şi formează un cuplu hidos pe care nu toată lumea îl vede. Vai de aceia care le văd, încă din tinereţe ! În ce mă priveşte, eu le-am cunoscut întotdeauna. Erau la liceu şi poate că acolo ai putut să le vezi şi tu ; acolo n-au încetat să fie nici măcar o singură zi în timpul celor trei ani de platitudini şi de meschinării pe care i-am petrecut la şcoală. Lasă-mă să-ţi spun, ele veneau cîteodată şi la mătuşa ta, precum şi la cele două verişoare ale mele. Aproape uitasem că ele se găsesc şi la Paris,

iar eu continui să fug de ele aruncîndu-mă în agitație, în neprevăzut, în lux, cu ideea că aceste două mici spectre burgheze, cărpănoase, timorate, învechite, nu mă vor urma și în aceste locuri. Singure, ele amîndouă, au făcut mai multe victime decît multe pasiuni așa-zis moarte; știu obiceiurile lor ucigașe, și mi-e frică...

El continuă astfel pe un ton jumătate serios care cuprindea mărturisirea unor incurabile erori, și mă făceau, nelămurit, să mă tem de aceste descurajări, al căror sfîrșit dumneavoastră îl știți. L-am lăsat să vorbească și, după ce a terminat, l-am întrebat:

— Ai să te duci să te interesezi de Julie?

— Da, în antecameră.

— Ai s-o vezi?

— Cît mai puțin posibil.

— Ai prevăzut ce te așteaptă?

— Am prevăzut că ea se va mărita cu un altul, sau că va rămîne fată.

— Adio, i-am spus, cu toate că el nu ieșise din camera mea.

— Adio, îmi spuse el.

Și cu acest ultim cuvînt care nu atingea fondul prieteniei noastre, dar sfărîma orișice încredere, ne-am despărțit fără să ne mai certăm, simplu, așa cum se sparge un pahar.

XV

Era mai bine de o lună de zile de cînd n-o văzusem nici cinci minute pe Madeleine singură — și încă și mai mult de cînd nu mai obținusem de la ea nimic care să semene cu ce era solicitudinea ei de altă dată. Într-o zi am întîlnit-o întîmplător pe o stradă pustie din cartierul în care locuiam. Era singură și

pe jos. Tot sîngele din inimă i s-a urcat în obraji cînd m-a zărit, iar eu am avut nevoie, cred, de toată voinţa mea ca să nu alerg în întîmpinarea ei şi să n-o strîng în braţe în plină stradă.

— De unde vii, şi unde te duci ?

A fost prima întrebare pe care i-am pus-o, văzînd-o atît de rătăcită şi pierdută parcă în această parte a Parisului, care pentru doamna de Nièvres trebuia să însemne capătul lumii.

— Mă duc la doi paşi de aici, îmi răspunse ea puţin încurcată, să fac o vizită.

Îmi spuse numele persoanei la care se ducea.

— Indiferent dacă voi fi primită sau nu, continuă ea imediat, să ne despărţim. E bine să nu fim văzuţi împreună. Nu mai este nimic inocent în mişcările dumitale. Ai făcut atîtea nebunii, încît de acum încolo, îmi revine mie să fiu prudentă.

— Te las, i-am spus eu salutînd-o.

— Stai, zise Madeleine în momentul în care plecam ; astă-seară mă duc la teatru cu tatăl şi cu sora mea. Este un loc şi pentru dumneata dacă vrei...

— Îmi dai voie... îi spusei eu făcîndu-mă că mă gîndesc la obligaţii pe care, de fapt, nu le aveam, astă-seară nu sînt liber.

— Bănuiam eu... adăugă ea cu blîndeţea unui copil pe care l-ai prins cu o greşeală, speram totuşi...

— Mi-ar fi cu totul imposibil, răspunsei eu cu un sînge rece feroce.

S-ar fi spus că era pentru mine o plăcere să-i răspund la un capriciu cu alt capriciu, şi s-o chinuiesc.

Seara, la ora opt şi jumătate, intram în loja ei. Am împins uşa atît de încet pe cît mi-a fost cu putinţă. Madeleine şi-a dat seama că eram eu, pentru că a vrut să aibă aerul că nici măcar nu-şi întoarce capul. A rămas cu totul preocupată de muzică, şi cu ochii aţintiţi pe scenă. Abia la cea dintîi pauză pe care

şi-au dat-o artiştii, am putut să mă apropii de ea şi s-o oblig să primească salutul meu.

— Vin să-ţi cer un loc în loja dumitale, îi spusei eu făcînd-o pe jumătate complice la o minciună, afară numai dacă locul acesta nu este rezervat pentru domnul de Nièvres.

— Domnul de Nièvres nu va veni, răspunse Madeleine, întorcîndu-se înspre sală.

Se juca o nemuritoare capodoperă. Sala era splendidă ; cîntăreţii incomparabili, cum nu s-au mai văzut de atunci, făceau adevărate minuni sărbătoreşti. Lumea izbucnea în aplauze frenetice. Această electricitate minunată a unei muzici pasionate mişca aproape cu mîna, s-ar fi spus, mulţimea aceasta de spirite greoaie şi de inimi uşuratice, comunicînd şi celui mai insensibil dintre spectatori un aer inspirat. Un tenor, al cărui nume era prestigios, veni foarte aproape de rampă, la doi paşi de noi. A stat o clipă în această atitudine de reculegere şi puţin stîngace ca a unei privighetori care trebuia să cînte. Era urît, gras, prost costumat şi fără farmec, altă asemănare cu virtuosul înaripat. Încă de la primele note s-a ridicat în sală un freamăt uşor, cum s-ar auzi palpitînd frunzele într-un crîng. Niciodată nu mi s-a părut atît de extraordinar ca în seara aceea, seară unică şi ultima seară în care am vrut să-l aud. Totul era minunat, pînă la această limbă fluidă, aeriană şi ritmată, care-ţi dă sentimentul unor atingeri sonore şi care face din vocabularul italian o carte de muzică. El cînta imnul veşnic tandru şi dureros al amanţilor care nădăjduiesc. Una cîte una, şi în melodii nemaiauzite, spunea toate tristeţile, toate ardorile şi toate speranţele inimilor cu adevărat îndrăgostite. S-ar fi zis că el se adresa Madeleinei — pînă-ntr-atît vocea lui ne venea direct, pătrunzătoare, emoţionată, discretă, ca şi cînd cîntăreţul acesta fără inimă ar fi

fost confidentul propriei mele dureri. Aş fi căutat o sută de ani în adîncul inimii mele aprinse şi torturate să găsesc un singur cuvînt care să valoreze cît un suspin al acestui melodios instrument care spunea atîtea lucruri, fără să simtă nici unul.

Madeleine asculta ţinîndu-şi răsuflarea. Eram aşezat în spatele ei, atît de aproape cît permitea rezemătoarea fotoliului pe care mă sprijineam. Ea se rezema din timp în timp, aşa încît părul ei îmi mîngîia buzele. Nu putea să facă un singur gest înspre mine, fără ca eu să nu simt de îndată suflul ei inegal pe care-l respiram ca o flacără nouă. Îşi ţinea amîndouă braţele încrucişate pe piept, ca să-şi stăpînească poate bătăile inimii. Tot corpul ei aplecat pe spate se supunea acestor palpitaţii irezistibile, şi fiecare respiraţie a pieptului ei, comunicîndu-se prin fotoliu braţului meu, îmi imprima şi mie o mişcare convulsivă, aceeaşi în totul ca a propriei mele vieţi. S-ar fi putut crede că acelaşi suflu ne anima pe amîndoi în acelaşi timp, într-o existenţă indivizibilă, şi că sîngele Madeleinei, şi nu al meu, curgea acum în inima mea cu totul secătuită în iubire.

În acest moment s-a auzit un zgomot într-o lojă situată de cealaltă parte a sălii şi în care două femei intrau singure, cu foarte mult fast şi foarte tîrziu, pentru ca să producă mai mult efect. Cum s-au aşezat, au început să privească prin lornetă, — şi ochii lor se opriră asupra lojei Madeleinei. Involuntar, Madeleine a făcut şi ea la fel. Timp de o secundă, a fost un schimb de priviri care m-a îngheţat de spaimă, fiindcă de la prima aruncătură de ochi, am recunoscut o figură care fusese martora unor vechi slăbiciuni ale mele, şi am regăsit amintiri pe care le detestam. Văzînd privirea aceasta insistentă, fixată asupra noastră, Madeleine a avut ea vreo bănuială ? Cred, pentru că s-a întors dintr-o dată ca pentru a

mă surprinde. Am rezistat privirii ei de foc, cea mai directă şi cea mai clarvăzătoare pe care am înfruntat-o vreodată. Dacă ar fi fost vorba chiar de viaţa ei, şi n-aş fi izbutit să fiu mai hotărît într-un act de temeritate care mi-a cerut cea mai mare sforţare. Restul serii a mers prost. Madeleine a părut mai puţin preocupată de muzică, dar agitată de o idee supărătoare, ca şi cînd această vecinătate neplăcută o importuna. O dată sau de două ori ea a încercat să-şi precizeze îndoielile ; pe urmă a fost cu totul străină de tot ce se petrecea împrejur — şi eu am înţeles că se retrăsese în adîncul gîndurilor ei.

Am condus-o pînă la trăsură. Cînd am ajuns acolo, cînd s-a coborît scăriţa trăsurii şi Madeleine a dispărut în blănurile ei, i-am spus :

— Îmi permiţi să te însoţesc ?

Nu trebuia să mi se dea nici un răspuns, mai ales în prezenţa domnului d'Orsel şi a Juliei. Rugămintea era de altfel din cele mai simple. Am urcat în trăsură înainte chiar de a mi se fi dat voie.

Nu s-a schimbat un singur cuvînt în tot lungul drumului, pe un pavaj răsunător, în mersul repede şi zgomotos al cailor. Domnul d'Orsel fredona gîndindu-se la piesa pe care o văzuse. Julie se uita la mine, pe furiş, pe urmă îşi lipea obrazul de geamuri şi privea străzile. Madeleine, pe jumătate culcată, ca pe un pat de odihnă, strîngea cu un gest nervos un enorm buchet de violete, care mă îmbătase în tot timpul serii. Vedeam lucirea ciudată şi arzătoare a ochilor ei ficşi. Eram foarte tulburat şi simţeam clar că între ea şi mine se petrecea nu ştiu ce, ceva foarte grav, ca o explicaţie decisivă.

Ea a coborît cea din urmă şi eu încă o mai ţineam de mînă cînd domnul d'Orsel şi Julie urcau treptele de la intrare. A făcut un pas ca să-i urmeze şi a lă-

sat să-i cadă buchetul. Eu m-am prefăcut că nu bag de seamă.

— Buchetul meu, te rog... îmi spuse ea, ca şi cînd ar fi vorbit servitorului ei.

I l-am dat fără să spun un singur cuvînt ; aş fi hohotit de plîns. Ea l-a luat, l-a dus repede la buze, l-a muşcat furios, ca şi cînd ar fi vrut să-l rupă.

— Mă martirizezi şi mă sfîşii, îmi spuse ea foarte încet, cu un ultim accent de desnădejde ; pe urmă, cu o mişcare pe care n-aş putea să v-o redau, ea a rupt buchetul în două ; o jumătate a luat-o ea, iar pe cealaltă mi-a aruncat-o, ca să zic aşa, în obraz.

Am luat-o la fugă ca un nebun, în plină noapte, ducînd cu mine o bucată parcă din inima Madeleinei, mănunchiul acesta de flori în care îşi pusese buzele şi îşi imprimase muşcăturile ei — pe care le savuram acum ca pe nişte sărutări. Mergeam la întîmplare, beat de bucurie, repetîndu-mi un cuvînt care mă orbea ca un răsărit de soare. Nu mă interesa nici ora, nici străzile. După ce m-am rătăcit de zece ori prin acest cartier al Parisului, pe care-l cunosc cel mai bine, am ajuns pe cheiuri. N-am întîlnit pe nimeni.

Tot Parisul dormea, aşa cum doarme el între trei şi şase de dimineaţă. Luna lumina cheiurile pustii, care se pierdeau cît vedeai cu ochii. Aproape că nu mai era frig : era în martie. Rîul avea infiorări de lumină care-l albeau, şi curgea fără să facă cel mai mic zgomot printre înaltele maluri acoperite cu pomi şi palate. În depărtare se pierdea oraşul plin de lume, cu turnurile, domurile, săgeţile lui, peste care stelele păreau aprinse ca nişte faruri, în timp ce Parisul din centru somnola, întins, confuz sub ceţuri. Această tăcere şi singurătatea aceasta au dus pînă la maximum sentimentul brusc pe care mi-l dădea viaţa, al măreţiei, al plenitudinii, al intensităţii ei. Îmi amin-

team cît de mult suferisem, fie printre oameni, fie acasă la mine, mereu izolat, simţindu-mă pierdut, mediocru şi mereu părăsit. Am înţeles că această lungă infirmitate nu depindea de mine, că orişice sentiment de micime trebuia căutat în faptul de a nu fi fericit. „Un om este tot, sau nu este nimic, îmi spuneam. Cel mai mic poate să fie cel mai mare. Cel mai nefericit poate să trezească invidia!" Şi mi se părea că fericirea şi că orgoliul meu umpleau tot Parisul.

Mi-am făcut visuri nebuneşti, proiecte monstruoase şi care nu ar avea nici o scuză, dacă nu ar fi fost concepute la această temperatură. Voiam s-o văd pe Madeleine a doua zi, s-o văd cu orişice preţ. „Nu vor mai fi, îmi spuneam, nici subterfugii, nici ascunzişuri, nici abilităţi, şi nici oprelişti care să treacă peste ceea ce eu vreau şi peste această certitudine pe care o am". Ţineam mereu în mînă florile acelea sfărîmate. Le priveam, le acopeream de sărutări, le puneam întrebări ca şi cînd ele ar fi păstrat secretul Madeleinei ; le întrebam ce a spus Madeleine atunci cînd le-a rupt — dacă erau mîngîieri sau cuvinte grele... Nu ştiu ce sentiment nestăpînit îmi răspundea că Madeleine era pierdută, şi că eu nu mai aveam decît să îndrăznesc !

Încă de a doua zi am alergat la doamna de Nièvres. Ieşise. M-am întors în zilele următoare : Madeleine nu putea fi găsită. Am tras concluzia că nu mai era sigură de ea, şi recurgea la singurele mijloace de apărare care puteau să reziste la tot.

Aproape trei săptămîni au trecut în felul acesta, cu această luptă împotriva uşilor închise şi cu exasperări care făceau din mine un fel de brută rătăcită, obstinată în faţa obstacolelor.

Într-o seară mi s-a adus o scrisoare. Un moment am ţinut-o fără s-o deschid, nehotărît în faţa mea, ca

şi cînd scrisoarea aceasta ar fi cuprins tot destinul meu.

„Dacă ai cît de puţină prietenie pentru mine, îmi spunea Madeleine, *nu te mai îndîrji să mă urmăreşti; îmi faci rău inutil. Atîta timp cît am avut speranţa să te salvez în faţa unei greşeli şi a unei nebunii, n-am cruţat nimic ca să izbutesc. Astăzi mă consacru altor preocupări, pe care le-am uitat prea mult. Fă aşa ca şi cum n-ai locui la Paris, cel puţin pentru cîtva timp. Depinde de dumneata ca eu să-ţi spun adio sau la revedere."*

Acest fel banal de a mă expedia, de o perfectă răceală, mi-a produs efectul unei prăbuşiri. Pe urmă, după această deprimare, a venit mînia, şi poate mînia este aceea care m-a salvat. Ea mi-a dat energia să mă ridic şi să iau o hotărîre extremă. În ziua aceea chiar am scris una sau două scrisori ca să spun că părăsesc Parisul. Mi-am schimbat locuinţa, m-am dus să mă ascund într-un cartier pierdut, am făcut apel la tot ce-mi mai rămînea ca raţiune, inteligenţă şi sentiment al binelui, şi am reînceput o nouă suferinţă, care nu ştiam cît avea să dureze, dar care, în orice caz, trebuia să fie cea din urmă.

XVI

Această schimbare s-a făcut de la o zi la alta, şi a fost radicală. Nu mai era momentul să ezit şi să-mi pierd vremea. Acum aveam oroare de jumătăţi de măsură. Îmi plăcea lupta. Aveam prea multă energie în mine. Azvîrlit dintr-o parte, voinţa mea avea nevoie să se întoarcă în altă direcţie, să caute un nou obstacol de biruit — aceasta ca să spun aşa, în cîteva

ceasuri — şi să se arunce asupra-i. Timpul mă grăbea. Lăsînd la oparte orişice chestiune de vîrstă, mă simţeam, dacă nu îmbătrînit, cel puţin foarte maturizat. Nu mai eram un adolescent pe care cel mai mic necaz îl pironeşte, învins de durere, în aceste înclinări molatece ale tinereţii. Eram un om orgolios, nerăbdător, rănit, bîntuit de dorinţe şi de necazuri, şi care tocmai în mijlocul vieţii cădeam dintr-o dată — ca un soldat din cei mai buni în ziua acţiunii decisive, în miezul zilei — cu inima plină de resentimente, cu sufletul negru de neputinţă şi cu o mie de planuri care-mi zvîneau sub tîmple.

Nu mai ieşeam de loc în lume, cel puţin în acea anumită societate în care riscam să mă fac observat şi să întîlnesc amintiri care m-ar fi ispitit. Nu mă închideam nici prea mult fiindcă aş fi murit înăbuşit; dar mi-am limitat viaţa în cercul unor spirite active, studioase, deosebite, preocupate, ostile în faţa himerelor, care făceau ştiinţă, erudiţie şi artă, ca acel florentin inocent care crea perspectiva, iar noaptea îşi deştepta nevasta ca să-i spună: „Ce lucru frumos este şi perspectiva!" Îmi era teamă de salturile imaginaţiei; am pus ordine în toate acestea. Cît despre nervii mei pe care i-am oruţat atîta de voluptuos pînă azi, i-am pedepsit, şi în modul cel mai sever, prin disprețul faţă de tot ce este bolnăvicios şi prin hotărîrea luată de a nu preţui decît ce este sănătos şi robust.

Un clar de lună pe margînea Senei, un soare blînd, visările în faţa ferestrelor, plimbările pe sub pomi, indispoziţia sau mulţumirea pe care ţi-o dă o rază de soare sau o picătură de ploaie, iritarea pe care mi-o dădea un aer prea tare, gîndurile bune pe care mi le inspira a altă bătaie a vîntului, toate aceste moliciuni ale inimii, această aservire a spiritului, această judecată măruntă, senzaţiuni exorbitante — au făcut

pentru mine obiectul unui examen care a hotărît că astfel de lucruri sînt nedemne de un om, iar aceste multiple fire primejdioase care mă învăluiau într-o urzeală de influenţe şi de infirmităţi, le-am sfărîmat. Duceam o viaţă foarte activă. Citeam enorm. Nu mă cheltuiam — adunam. Sentimentul dîrz al unui sacrificiu se unea cu atracţia unei datorii pe care trebuia s-o îndeplinesc faţă de mine însumi. Găseam aici nu ştiu ce satisfacţie sumbră, care nu se chema bucurie, încă şi mai puţin plenitudine, dar care semăna cu ceea ce ar putea să fie plăcerea înaltă a unei devoţiuni monahale bine împlinite. Nu mi se părea să fie nimic pueril într-o schimbare care avea o cauză atît de gravă, şi care putea să aibă un rezultat foarte serios. Am făcut şi cu lecturile mele, ceea ce am făcut cu o mie de alte lucruri ; socotindu-le o hrană a spiritului de cea mai mare importanţă, am scos din ele tot ce era impur. Nu-mi mai simţeam nici o nevoie să fiu lămurit asupra chestiunilor de inimă. Nu mai avea rost să mă recunosc în cărţi emoţionante, în ceasul chiar în care eu însumi fugeam de mine. N-aş fi putut decît să mă regăsesc acolo mai bun sau mai rău : mai bun, ar fi fost o lecţie de prisos — iar mai rău, era un exemplu pe care nu trebuia să-l mai caut. Îmi alcătuiam, ca să spun aşa, un fel de breviar salvator din tot ce spiritul omenesc a lăsat mai reconfortant, mai pur din punct de vedere moral şi mai exemplar în ordinea raţiunii. În sfîrşit, promisesem Madeleinei să-mi încerc forţele — şi jurămîntul acesta voiam să-l ţin, dacă n-ar fi fost decît ca să-i dovedesc ei puterile disponibile care zăceau în mine, şi ca ea să poată măsura mai bine durata şi energia unei ambiţii care nu era în fond decît o dragoste convertită.

După cîteva luni de astfel de regim inflexibil, am ajuns la un fel de sănătate artificială şi la un echi-

libru spiritual care mi s-a părut propriu pentru a întreprinde multe lucruri. Mi-am făcut mai întîi socotelile mele cu trecutul. Avusesem, o ştiţi, mania versurilor. Fie printr-o îngăduinţă involuntară pentru zile plăcute şi regretate, fie din economie, n-am vrut ca partea aceasta vie din tinereţea mea să fie cu totul distrusă. Mi-am impus sarcina să răscolesc prin acest vechi repertoriu de lucruri copilăreşti şi de senzaţii abia înmugurite. A fost ca un fel de concesiune generală, indulgentă dar fermă, fără nici o primejdie pentru o conştiinţă care se judecă ea însăşi. Din aceste păcate fără număr ale unei alte vîrste, am făcut două volume. Le-am pus un titlu care le fixa caracterul lor puţin prea primăvăratec. Le-am adăugat o prefaţă ingenioasă care trebuia cel puţin să le pună la adăpost de ridicol, şi le-am publicat fără semnătură. Au apărut şi au dispărut. Nici nu speram mai mult. Nu le-au citit poate decît doi sau trei tineri din generaţia mea. N-am făcut nimic ca să le salvez de o uitare totală — foarte convins că tot ce se lasă la o parte merită să fie lăsat, şi că nu există nici măcar o singură rază de soare adevărat care să se piardă în universul acesta.

După ce am făcut curat aşadar în conştiinţa mea, m-am ocupat de lucruri mai puţin frivole. Se făcea multă politică pe atunci în toate părţile, şi mai ales în lumea aceasta preocupată de evenimente şi puţin necăjită în care trăiam. Erau în aerul acestui timp o mulţime de idei într-o stare nebuloasă, probleme sub forma speranţelor, generozităţi active, şi care trebuiau să se strîngă mai tîrziu şi să formeze ceea ce se cheamă astăzi cerul agitat al politicii moderne. Imaginaţia mea, pe jumătate potolită, dar de loc stinsă, găsea aici ceva care s-o poată seduce. Situaţia de om de stat era, pentru timpul de care vă vorbesc, o încoronare necesară, ajungerea oarecum la

calificarea de om util, aceasta pentru orişice om de geniu, de talent, şi chiar pentru orişice om cultivat. M-am legat de această idee de a deveni util, după ce atîta timp n-am făcut decît rău. Cît despre ambiţia mea de a fi un om mare, mi-a venit şi ea din timp în timp — dar Dumnezeu ştie pentru cine! Am făcut mai întîi un fel de stagiu în chiar antecamera treburilor publice, vreau să spun în mijlocul unui mic parlament compus din tinere voinţe ambiţioase, din foarte tinere devotamente, întrutotul gata să se ofere, şi unde se reproducea, în mic, o parte din aceste dezbateri care agitau pe atunci Europa. Am avut succese, pot s-o spun fără orgoliu astăzi cînd parlamentul nostru el însuşi a fost uitat. Mi se părea că drumul meu era definitiv hotărît. Găseam astfel unde să-mi desfăşor această activitate devorantă care mă consuma. Nu ştiu ce imposibilă speranţă îmi mai rămînea s-o regăsesc pe Madeleine. Nu-mi spusese ea: „Adio sau la revedere?" Voiam ca ea să mă revadă mai bun, transformat, şi cu o strălucire nouă care să înnobileze pasiunea mea. Totul se amesteca astfel în aceste stimulente care îmi dădeau pinteni. Amintirea îndîrjită a Madeleinei murmura confuz în fundul aşa-zisele mele ambiţii — şi erau momente în care nu mai puteam să deosebesc, prin visurile pe care mi le făcusem, care era partea filantropului, şi care a îndrăgostitului.

Oricum ar fi, eu m-am rezumat mai întîi la o carte care a apărut sub un nume fictiv. Cîteva luni după aceasta, am mai dat o a doua carte. Au avut, şi una şi cealaltă, mult mai mult răsunet decît aş fi putut crede. În foarte puţin timp, din obscur cu totul, eram aproape să ajung celebru. Savuram uşor plăcerea aceasta vanitoasă, secretă şi cu totul deosebită, de a mă vedea lăudat în persoana pseudonimului meu. În ziua în care succesul a apărut incon-

testabil, i-am dus cele două volume lui Augustin. El m-a îmbrățișat din toată inima și mi-a declarat că am un mare talent, a fost uimit că talentul acesta s-a revelat atît de repede și de prima dată, și mi-a prezis, fără dubiu, un destin care m-ar fi putut face să-mi pierd capul. Am vrut ca Madeleine să aibă dinainte acest sentiment al celebrității mele, și i-am trimis cărțile domnului de Nièvres. L-am rugat să nu mă trădeze ; i-am dat o explicație plauzibilă a dispariției mele ; ea devenea acum aproape scuzabilă din moment ce se dovedea că avusese un scop.

Răspunsul domnului de Nièvres nu conținea nimic alta decît mulțumiri și elogii reproduse din zvonul public. Madeleine nu adăuga niciun cuvînt la mulțumirile soțului ei.

Ușoara tulburare sufletească pe care am avut-o după acest fericit început al vieții mele literare, s-a risipit foarte repede. După această efervescență, excitată de o realizare promptă, ușoară, aproape pe negîndite, a urmat o mare liniște, vreau să spun un moment de sînge rece și de reflexiune, de o stranie luciditate. Era în mine un alt eu, mai vechi, de care nu vă mai vorbesc de mult, care tăcea, dar care supraviețuia. El a profitat de acest moment de răgaz ca să reapară și să-mi vorbească sever. Mă liberasem de el cu desăvîrșire, în elanurile inimii mele. El a biruit de îndată ce a fost vorba de lucruri discutabile, și a început să examineze rece interesele mai pozitive ale spiritului meu. În alți termeni, am examinat pe-ndelete ceea ce putea fi legitim într-un astfel de succes, concluzia pe care trebuia s-o trag, și dacă era în el ceva care să-mi dea curaj. Am făcut bilanțul, foarte clar, al tuturor cunoștințelor mele, adică al posibilităților pe care le-am dobîndit, și al calităților mele, adică al forțelor mele vii ; comparam ceea ce era factice și ceea ce era nativ, cîntăream

ceea ce avea toată lumea şi puţinul pe care nu-l aveam decît eu. Rezultatul acestei critici nepărtinitoare, făcută tot atît de metodic cum ar fi fost lichidarea unor afaceri, a fost constatarea că eram un om distins şi mediocru.

Avusesem şi alte decepţii mai crude ; aceasta nu mi-a dat nici cea mai uşoară amărăciune. De altfel, abia dacă se putea chema o decepţie.

Multă lume ar fi apreciat această situaţie mai mult decît satisfăcătoare. Eu am considerat-o cu totul altfel. Acest mic monstru modern pe care Olivier îl numea vulgaritatea, care-i făcea lui atîta oroare, şi care l-a condus acolo unde ştiţi, îl cunoşteam şi eu, tot atît de bine ca el, sub un alt nume. El se găsea deopotrivă în lumea ideilor ca şi în lumea inferioară a evenimentelor. El a fost geniul răufăcător al tuturor timpurilor, era şi plaga timpului nostru. Era, în jurul meu, o pervertire a ideilor, care însă pe mine nu mă înşela. Nu protestam împotriva adulărilor care n-ar fi putut în nici un caz să-mi schimbe părerile ; le primeam ca o expresie naivă a judecăţii publice, la o epocă în care abundenţa mediocrului făcuse ca gustul public să fie foarte indulgent, şi atenuase sentimentul acesta riguros al lucrurilor superioare. Găseam că opinia era pe de-a-ntregul dreaptă în ce mă priveşte — numai că făceam în acelaşi timp şi procesul ei şi pe al meu.

Îmi amintesc că într-o zi am încercat să fac un examen mai convingător chiar decît toate celelalte. Am luat din biblioteca mea un anumit număr de cărţi, toate din vremea mea, şi, procedînd aproape aşa cum va proceda şi posteritatea, cu siguranţă, înainte de sfîrşitul secolului, am cerut socoteală fiecăruia, de titlul care avea să dureze, şi mai ales de dreptul pe care-l avea de a se crede util. Mi-am dat seama că destul de puţini îndeplineau prima condi-

ţie care face să trăiască o operă, destul de puţini erau necesari. Mulţi oferiseră o distracţie trecătoare contemporanilor lor, fără alt rezultat decît de a plăcea şi de a fi uitaţi. Cîţiva aveau un fals aer de necesitate care putea să înşele cînd îi vedeai de aproape, dar pe care viitorul se va însărcina să-i arate cum sînt. Foarte puţini, şi lucrul acesta m-a înspăimîntat, posedau acest rar, absolut şi indubitabil caracter după care se recunoaşte orişice creaţie divină şi omenească, adică de a putea fi unitată, dar nu înlocuită, şi a cărei lipsă ar fi fost simţită de lumea aceasta, dacă ai presupune că ea n-ar fi existat. Felul acesta de judecată postumă, exercitată, de cel mai puţin calificat asupra atîtor spirite de elită, mi-a demonstrat că eu nu m-aş găsi niciodată în numărul celor cruţaţi. Acela care ia umbrele celor merituoşi în barca lui [1], m-ar lăsa cu siguranţă de cealaltă parte a fluviului. Şi am rămas aici.

Încă o dată i-am amintit publicului de numele meu, sau cel puţin de personajul meu imaginar: a fost cea din urmă oară. Atunci m-am întrebat ce-mi rămînea de făcut şi am stat cîtva timp ca să mă hotărăsc. Era, în aceasta, o dificultate de prim ordin. Viaţa mea, ruptă de multe legături, aşa cum vedeţi, şi dezamăgită de atîtea erori, nu mai atîrna decît de un fir, dar firul acesta, oribil întins, mai rezistent decît oricînd, mă ţinea strîns mereu, şi eu nu vedeam nimic care ar fi putut să-l rupă.

Nu mai auzeam aproape de loc vorbindu-se despre Madeleine, decît prin Olivier, pe care-l vedeam puţin, sau prin Augustin pe care doamna de Nièvres îl atrăsese la dînsa, mai ales de la data la care dispărusem eu. Ştiam vag cum îşi petrecea ea viaţa din afară de

[1] Aluzie la Caron, luntraşul care în mitologia grecească, trecea sufletele peste Stix.

casă ; știam că a călătorit, că a stat pe urmă la Nièvres, că după aceasta și-a reluat de două sau trei ori obiceiurile ei la Paris, pentru a le părăsi din nou aproape fără motiv și sub imperiul parcă al unui necaz care s-ar fi tradus printr-o stare sufletească mereu schimbătoare și printr-o nevoie de a călători mereu. Uneori am zărit-o, dar numai pe furiș și atît de tulburat, încît de fiecare dată mi se părea că avusesem un fel de vis penibil. Îmi rămăsese, din aceste apariții fugare, impresia unei imagini ciudate, a unei figuri amare, ca și cînd culorile negre din sufletul meu s-ar fi imprimat pe această radioasă figură.

Aproape cam pe timpul acesta am avut o mare emoție. Era o expoziție de pictură modernă. Deși foarte ignorant în această artă pentru care aveam numai instinct dar nici o cultură, și despre care vorbeam cu atît mai puțin cu cît o respectam mai mult, mă duceam cîteodată să urmăresc, în legătură cu pictura, anumite căutări care, mă învățau să judec mai bine timpul meu, și să caut comparații care nu mă bucurau de loc. Într-o zi am văzut un mic grup de oameni care trebuie să fi fost cunoscători, opriți în fața unui tablou și discutînd. Era un portret tăiat la jumătatea corpului, conceput într-un stil vechi, pe un fond sumbru, un costum neprecizat, fără nici un accesoriu : două mîini splendide, un păr pe jumătate șters, capul prezentat din față, cu un contur puternic, gravat pe pînză cu precizia unui smalț și modelat în nu știu ce manieră sobră, largă și totuși strînsă, care dădea fizionomiei incertitudini extraordinare și făcea să palpite un suflet emoționat în viguroasa incizie a acestei linii, tot atît de hotărîte ca și aceea a unei medalii. Am rămas sfărîmat în fața acestei efigii, înspăimîntătoare de realitate și de tristețe. Semnătura era aceea a unui pictor ilustru. M-am dus la catalog : am găsit inițialele doamnei de Nièvres. Nu

aveam nevoie de această mărturie. Madeleine era acolo în faţa mea, privindu-mă — dar cu ce ochi ! în ce atitudine ! cu ce paloare şi cu ce misterioasă expresie de aşteptare şi de amară tristeţe !

Eram aproape să scot un strigăt, şi nu ştiu cum am izbutit să mă reprim îndeajuns ca să nu dau oamenilor din jurul meu spectacolul unei nebunii. M-am aşezat în primul rînd ; am dat la o parte pe toţi acei curioşi inoportuni care n-aveau nici un rost între portretul acesta şi mine. Ca să am dreptul să-l privesc mai de aproape şi mai mult, imitam gestul, atitudinea, felul de a privi, pînă chiar şi cele mai mici exclamaţiuni aprobative ale amatorilor pricepuţi. Aveam aerul să fiu încîntat de opera pictorului, în timp ce, de fapt, nu apreciam şi nu adoram cu pasiune decît modelul. Am revenit a doua zi şi în zilele următoare ; mă strecuram devreme, prin galeriile pustii, vedeam de departe portretul ca un fel de ceaţă ; părea din ce în ce mai viu cu fiecare pas pe care-l făceam spre el. Ajungeam, orişice artificiu mai vizibil dispărea ; era Madeleine, din ce în ce mai tristă, din ce în ce mai mult fixată în nu ştiu ce nelinişte teribilă şi plină de gînduri. Îi vorbeam, îi spuneam toate lucrurile, fără judecată, care îmi torturau inima de aproape doi ani ; îi ceream milă, şi pentru ea şi pentru mine. O imploram să mă primească, să mă lase să mă întorc la ea. Îi povesteam toată viaţa mea, cu cel mai lamentabil şi cu cel mai legitim orgoliu. Erau momente în care linia pierdută a obrajilor, scînteia din priviri, desenul nedefinit al gurii, dădeau acestei efigii mute imobilităţi care mă înfricoşau. S-ar fi spus că ea mă asculta, mă înţelegea, şi că numai această savantă şi nemiloasă unealtă care a fixat-o într-o linie atît de rigidă o împiedica să-şi arate emoţia şi să-mi răspundă.

Cîteodată mă gîndeam că Madeleine prevăzuse ceea ce se întîmpla : că eu o voi întîlni şi că voi fi nebun de durere şi de bucurie în această convorbire fantastică dintre un om viu şi un portret. Şi, după cum vedeam în tablou compătimire sau maliţie, ideea aceasta mă exaspera de mînie, sau mă făcea să izbucnesc în lacrimi de recunoştinţă.

Ceea ce vă spun aici a durat aproape două luni de zile, lungi ; după care, la o zi după ce mi-am luat un rămas-bun cu adevărat funebru, sălile s-au închis, — iar portretul acesta dispărut m-a lăsat mai singur decît oricînd.

La cîtva timp după aceasta am primit vizita lui Olivier. Era grav, preocupat şi avea parcă un caz de conştiinţă care-l apăsa. Mi-a fost de ajuns să-l văd, ca să mă simt tremurînd.

— Nu ştiu ce se petrece la Nièvres, îmi spuse el ; dar totul merge rău...

— Madeleine ? am întrebat eu cu spaimă.

— Julie e bolnavă, îmi spuse el. destul de bolnavă pentru ca să nu putem fi liniştiţi. Madeleine, ea însăşi, nu se simte bine. Aş vrea să mă duc la ei, dar situaţia ar fi foarte grea. Unchiul meu îmi scrie scrisori foarte triste.

— Şi Madeleine ?... am spus eu încă o dată ca şi cînd ar mai fi fost o nenorocire pe care mi-o ascundea.

— Îţi repet că sănătatea Madeleinei e destul de precară. De altfel, de cîtva timp, starea aceasta nu s-a mai agravat, dar s-a menţinut proastă.

— Olivier, indiferent dacă tu te duci la Nièvres sau nu, eu însă mîine voi fi acolo. Nimeni nu m-a gonit din casa Madeleinei, eu m-am îndepărtat din proprie voinţă. I-am spus Madeleinei să-mi scrie în ziua în care ar avea nevoie de mine ; ea are moti-

vele ei să tacă, le am şi eu pe ale mele ca să alerg la ea.

— Vei face, neapărat, aşa cum vei vrea. În cazul acesta voi face şi eu ca tine, rămînînd firește să mă căiesc dacă remediul ar fi mai rău decît răul.

— Adio.

— Adio.

XVII

A doua zi eram la Nièvres. Am ajuns seara, puţin înainte de a se înnopta. Era în noiembrie. Am cerut să cobor la oarecare distanţă de grilaj, în mijlocul parcului. Am trecut prin curtea de la intrare fără să fiu văzut. La extremitatea dependinţelor, pe dreapta, un foc ardea în bucătării. Două ferestre luminate se conturau cu lumina lor pe faţada castelului. M-am dus drept spre vestibulul, a cărui uşă nu era închisă cu totul ; cineva trecea pe acolo în momentul în care eu intram. Lumina era foarte slabă : „Doamna de Nièvres ?" am zis eu, crezînd că vorbesc unei femei de serviciu. Persoana căreia mă adresam s-a întors brusc, a venit drept spre mine şi a scos un strigăt. Era Madeleine.

A rămas împietrită de surpriză, iar eu i-am luat mîna fără să am puterea să articulez un singur cuvînt. Puţina lumină care venea de afară îi dădea albul acesta neînsufleţit al unei statui. Degetele ei, cu totul inerte şi îngheţate, pe care eu le strîngeam, se retrăgeau pe nesimţite, ca mîna unei moarte. Am văzut-o clătinîndu-se, dar la gestul pe care l-am făcut ca s-o ajut, ea s-a desprins cu o mişcare de cumplită teroare, şi-a deschis, imenşi, ochii ei rătăciţi, şi mi-a spus : „Dominique !..." ca şi cînd se deştepta atunci şi mă recunoştea după doi ani de somn urît ; pe urmă a făcut

cîțiva pași înspre scară, luîndu-mă cu ea, fără să-și mai dea seama și fără a se mai gîndi la nimic. Am urcat împreună, unul lîngă altul, ținîndu-ne tot timpul de mînă. Cînd a ajuns în antecamera de la primul etaj, o licărire de prezență de spirit i-a revenit.

— Intră aici, îmi spuse ea ; mă duc să-l anunț pe tata.

Am auzit-o chemîndu-l pe tatăl ei, și îndreptîndu-se spre camera Juliei.

Primele cuvinte ale domnului d'Orsel au fost acestea :

— Scumpul meu băiat, sînt foarte necăjit.

Erau cuvinte care spuneau mai mult decît toate imputările și care s-a înfipt în inima mea ca o lovitură de spadă.

— Am știu că Julie e bolnavă, i-am spus eu, fără să mă silesc în nici un fel să-mi ascund tremurarea glasului care mi se sfîrșea. Am știut de asemenea că doamna de Nièvres e suferindă, și vin să vă văd. E atîta timp de cînd...

— E adevărat, continuă domnul d'Orsel, e mult timp... viața desparte ; fiecare are obligațiile și grijile lui...

A sunat, a spus să se aprindă lămpile, s-a uitat la mine grăbit, ca și cînd, ar fi vrut să constate nu știu ce schimbare în persoana mea, la fel cu acele schimbări profunde pe care cei doi ani de zile le aduseseră copiilor lui.

— Ai îmbătrînit și dumneata, reluă el, cu un fel de bunăvoință și un interes cu totul afectuos. Ai lucrat mult, am avut dovada...

Pe urmă mi-a vorbit despre Julie, despre gravele temeri pe care le avuseseră, dar care din fericire se risipiseră de cîteva zile. Julie intra în convalescență ; nu mai era decît o chestiune de îngrijire, de atenție

şi de cîteva zile de odihnă. A trecut încă o dată de la un subiect la altul.

— Iată că eşti bărbat, urmă el, şi de pe acum celebru. Noi am urmărit toate acestea cu interesul cel mai sincer.

Se plimba în lung şi în larg, vorbindu-mi, asa, fără şir, si lipsit cu totul de orişice legătură. Părul îi era cu desăvîrsire alb, iar statura lui mare, puţin încovoiată, îi dădea un ciudat aer aristocratic de bătrîneţe prematură şi de oboseală.

Madeleine veni să ne întrerupă după cinci minute. Era îmbrăcată în culori închise şi semăna, adăugîndu-se viaţa, portretului care mă emoţionase atît. M-am sculat şi m-am dus s-o întîmpin ; am bolborosit două sau trei fraze incoherente care n-aveau nici un înţeles ; nu mai ştiam nici cum să explic venirea mea, nici cum să umplu dintr-o dată vidul acesta enorm al celor doi ani care puneau între noi un fel de prăpastie de secrete, de reticente si de lucruri obscure. Mi-am revenit totuşi văzînd-o mult mai sigură de ea, şi i-am vorbit, pe cît a fost cu putinţă liniştit de spaima pe care mi-o produsese Olivier. Cînd am pronunţat numele acesta, ea m-a întrerupt :

— O să vină ? mă întrebă ea.

— Nu cred, am răspuns, cel puţin timp de cîteva zile.

A făcut un gest de descurajare adîncă şi am căzut din nou toţi trei în cea mai penibilă tăcere.

Am întrebat unde e domnul de Nièvres, ca si cînd ar fi fost posibil să se creadă că Olivier nu-mi vorbise de călătoria lui, şi mi-am luat un aer mirat văzînd că lipseşte.

— Oh ! sîntem cu totul părăsiţi, reluă Madeleine. Toţi bolnavi, sau aproape ; se simte în aer ceva greu, timpul e nesănătos şi nu e vesel, adăugă ea aruncîn-

du-şi ochii pe înaltele ferestre cu închizătorile lor de modă veche, pe unde ziua, pe trei sferturi stinsă, albăstrea încă imperceptibil geamurile.

Pe urmă, cu siguranţă ca să scape din dificultăţile unei conversaţii imposibile, a început să vorbească de mizeriile oamenilor din jurul ei ; despre iarna care se anunţa cu boală la unii, cu necazuri la alţii ; despre un copil care trăgea să moară în sat, pe care Julie îl ajutase, îl îngrijise pînă în ziua cînd, ea însăşi lovită grav, a trebuit să încredinţeze altora rolul ei de soră de caritate, fără puteri, din nefericire, în faţa morţii. Madeleine părea să se complacă în a povesti aceste lucruri dureroase şi de asemenea în a înşira, cu nu ştiu ce sumbră aviditate, toate aceste calamităţi din vecini, care formau în jurul vieţii ei un concurs de împrejurări întristătoare. Pe urmă ea a făcut ca domnul d'Orsel, şi mi-a vorbit de mine, cînd cu rezervă, cînd dimpotrivă cu o libertate admirabil calculată, ca să ne pună pe toţi la largul nostru.

Intenţia mea era să-i fac o simplă vizită şi să mă întorc seara la hanul din sat, unde îmi reţinusem o cameră. Dar Madeleine a hotărît altfel : am văzut că dăduse ordine să fiu instalat la al doilea etaj al castelului, într-un mic apartament pe care-l mai locuisem şi înainte, cînd am stat pentru prima oară la Nièvres.

În aceeaşi seară chiar, înainte de a ne despărţi, eu fiind de faţă, i-a scris soţului ei.

— Îi spun domnului de Nièvres că eşti aici, zise ea.

Şi eu am înţeles tot ce o astfel de precauţiune, luată în prezenţa mea, trebuia să însemne ca scrupul şi ca hotărîre leală.

N-o văzusem pe Julie. Era slăbită şi tulburată. Vestea sosirii mele, spusă cu toate menajamentele posibile, îi dăduse o agitaţie foarte vie. A doua zi, cînd

mi-a fost îngăduit să intru în camera ei, am găsit-o pe bolnavă întinsă pe o canapea mare, într-un capot larg care-i ascundea slăbiciunea formelor şi îi dădea un aer de femeie. Era foarte schimbată, mult mai mult decît îşi puteau da seama aceia care o vedeau la fiecare minut din zi. Un mic cîine cu păr lung dormea la picioarele ei, cu capul rezemat de vîrful pantofilor. Pe o mescioară rotundă cu arbuşti şi plante înflorite, erau, la îndemîna ei, în colivie, păsările pe care le creştea şi care cîntau voioase în mijlocul acestei grădiniţe de iarnă. Am privit capul acesta mic, surpat de febră, slăbit şi învineţit în jurul tîmplelor, ochii aceştia înfundaţi, mai mari şi mai negri ca oricînd, în care ardea, în întunericul pupilelor, un foc sumbru, dar care nu se stingea ; şi această biată fată îndrăgostită şi pe jumătate moartă sub dispreţul lui Olivier, îmi produse o tristeţe oribilă.

— Vindecaţi-o, scăpaţi-o, i-am spus eu Madeleinei, după ce am părăsit-o, dar n-o mai minţiţi !

Madeleine părea să se mai îndoiască totuşi, ca şi cînd i-ar mai fi rămas o speranţă slabă pe care, cu nici un preţ n-o putea părăsi.

— Nu vă mai gîndiţi la Olivier, am continuat eu, hotărît, şi nu-l acuzaţi mai mult decît trebuie.

I-am arătat motivele bune sau rele care erau hotărîtoare pentru soarta surorii ei. Am explicat caracterul lui Olivier, aversiunea lui absolută pentru orişice căsătorie. Am insistat asupra acestui sentiment, poate absurd, dar fără replică, sentimentul că el ar face-o nenorocită pe o femeie, şi nu numai pe una, dar pe toate fără excepţie. Am atenuat astfel tot ce putea să apară jignitor în rezistenţa lui.

— El face din asta o chestiune de onestitate, îi spusei eu Madeleinei, ca ultim argument.

Ea a surîs trist la acest cuvînt de „onestitate", care se potrivea atît de puţin cu ireparabila nenorocire a cărei răspundere, în ochii ei, apăsa asupra lui Olivier.

— El e cel mai fericit dintre noi toţi, a spus ea.

Şi lacrimi mari îi curgeau pe obraji.

La două zile după asta, Julie a putut face cîţiva paşi prin camera ei. Vigoarea dîrză a acestei mici fiinţe, călită, secret, prin atîtea grele încercări, s-a deşteptat, nu încetul cu încetul, dar în cîteva ceasuri. Abia în convalescenţă şi am văzut-o înfruntînd amintirea umilitoare de a fi fost surprinsă, ca să spun aşa, într-o stare de slăbiciune, luptînd cu suferinţa fizică, singura pe care a putut s-o învingă, şi dominînd-o. Două zile mai tîrziu, ea a avut puterea să coboare singură în salon, refuzînd orişice sprijin, cu toate că de slăbiciune, picături de sudoare apăreau pe pielea subţire a frunţii ei, şi că uşoare ameţeli o făceau să tresară la fiecare pas. În ziua aceea chiar, ea a vrut să iasă în trăsură. Am condus-o prin aleile cele mai plăcute din pădure. Timpul era frumos. S-a întors reînsufleţită, prin numai faptul că a respirat mirosul arborilor doborîţi în stive mari şi încălziţi de soarele luminos. S-a întors de nerecunoscut, aproape cu roşu în obraji, scuturată toată de un fior de febră, de bun augur însă, fiindcă nu era decît întoarcerea activă a sîngelui în vinele ei secătuite. Am fost stupefiat s-o văd renăscînd aşa, cu atît de puţin lucru — o rază de soare iernatic numai şi mirosul de răşină al pădurii tăiate ; şi am înţeles că ea voia neapărat să trăiască, dar cu o îndîrjire care-i promitea lungi zile de amărăciune.

— Vorbeşte vreodată de Olivier ? am întrebat-o pe Madeleine.

— Niciodată.

— Se gîndeşte la el tot timpul ?

— Tot timpul.
— Şi crezi că asta va mai dura ?
— Totdeauna, răspunse Madeleine.

De îndată ce s-a liberat de îngrijorarea atîta de gravă care de trei săptămîni o fixase la căpătîiul Juliei, Madeleine a avut aerul că îşi pierde dintr-o dată mintea. A cuprins-o nu ştiu ce ameţeală care a făcut-o cu totul şi cu totul nebună, de neprevedere, de exaltare şi de îndrăzneală. Am recunoscut privirea fulgerînd de lumină, care mi-a arătat în seara aceea de la teatru că eram amîndoi în pericol, — şi ducînd toate lucrurile pînă la extrem, fibră cu fibră, ea mi-a aruncat, ca să spun astfel, inima ei în obraz, aşa cum în seara aceea făcuse cu buchetul.

Am petrecut în felul acesta trei zile, în plimbări, în drumuri temerare, fie la castel, fie prin pădure ; trei zile nemaivăzute de fericire, dacă sentimentul acesta de nu ştiu ce teribilă distrugere a propriei tale linişti se poate chema fericire, un fel de lună de miere deznădăjduită şi fără ruşine, cu nimic asemănătoare nici în ce priveşte emoţiile şi nici căinţele — sau care n-ar semăna atunci decît cu aceste ceasuri de copioase şi funebre satisfacţiuni în timpul cărora li se îngăduie totul celor care sînt condamnaţi să moară a doua zi.

După trei zile mi-a cerut, cu toată opunerea mea, să încalec unul din caii soţului ei.

— Vei veni cu mine, îmi spuse ea ; simt nevoia să merg repede şi să mă plimb foarte departe.

Se duse în fugă să se îmbrace, ceru să se pună şaua pe un cal pe care domnul de Nièvres îl dresase pentru ea, şi, ca şi cînd ar fi trebuit să fie răpită cu îndrăzneală, în plină zi, în faţa servitorilor, spuse :

— Haidem !

De cum am ajuns în preajma pădurii, a pornit în galop. Am făcut şi eu la fel, şi am urmat-o. Şi-a grăbit mersul cum m-a simţit în urma ei, şi-a biciuit calul, şi fără motiv l-a mînat în toată viteza.

Am mers şi eu la fel, şi eram s-o ajung, cînd ea a făcut o nouă sforţare care m-a lăsat în urmă. Goana aceasta iritantă, deslănţuită, mă exaspera. Ea călărea un animal uşor şi îl conducea aşa încît să-i înzecească viteza. Abia aşezată, cu tot corpul ridicat, ca să micşoreze şi mai mult greutatea trupului acesta plăpînd, fără un strigăt, fără un gest, ea pornea nebuneşte, ca şi cînd ar fi dus-o o pasăre. Alergam şi eu cu toată viteza, imobil, cu buzele uscate, cu acea încordare maşinală a unui jokeu într-o cursă de fond.

Ea alerga prin mijlocul unei cărări înguste, strînsă puţin între cele două margini, povîrnite de o parte şi de alta, şi pe unde doi cai n-ar fi putut să meargă unul lîngă altul, decît numai dacă unul din ei s-ar fi aşezat anume. Văzînd-o îndîrjită să-mi oprească trecerea, am urcat pe sub pomi, şi am însoţit-o cîtva timp aşa, cu riscul, de o sută de ori, să-mi sfărîm ţeasta ; pe urmă, cînd a venit momentul să-i pot tăia drumul, am trecut peste povîrniş, am ajuns în drumul desfundat şi mi-am aşezat calul de-a curmezişul. Ea trebui să se oprească brusc la doi paşi de mine, în timp ce caii, aprinşi şi spumegînd, au sărit un moment în două picioare ca şi cînd li s-ar fi părut că cei doi călăreţi ai lor voiau să se bată. Cred într-adevăr că Madeleine şi cu mine ne-am privit atunci cu mînie — pînă într-atîta întrecerea asta nebunească amesteca şi excitarea şi provocarea cu atîtea alte sentimente care nu se mai pot defini. Ea s-a aşezat în faţa mea, ţinîndu-şi cravaşa cu mîner de baga între dinţi, cu obrajii palizi, şi cu nişte ochi injectaţi care mă împroşcau cu lumini de sînge ; pe urmă am putut să aud unul sau două hohote de rîs

convulsiv, care m-au înghețat. Calul ei a pornit din nou în galop mare.

Timp de un moment cel puțin, ca și Bernard de Mauprat urmărind pașii Edméei, eu am privit-o alergînd, sub înalta coloană de stejari, cu voalul ei în vînt, cu lunga ei rochie de o culoare închisă, ridicată cu agilitatea supranaturală a unui mic demon negru. Cînd s-a găsit la extremitatea șoselei, și n-am mai văzut-o decît ca un punct în ruginiul pădurii, mi-am reluat și eu drumul, scoțînd fără voia mea un strigăt de deznădejde. Ajungînd drept la locul de unde ea dispăruse, am regăsit-o la încrucișarea a două drumuri, oprită, cu răsuflarea tăiată, și așteptîndu-mă cu surîsul pe buze.

— Madeleine, i-am spus, aruncîndu-mă asupra ei și luîndu-i brațul, încetează jocul acesta crud, oprește-te, sau mă omor !

Ea nu mi-a răspuns decît printr-o privire directă, care a făcut să-mi roșească obrajii, și a pornit, mai cuminte, pe aleea castelului. Ne-am întors la pas, fără să schimbăm un singur cuvînt, cu caii mergînd unul lîngă altul, atingîndu-și maxilarele și acoperindu-se unul pe altul cu spumă. Ea a coborît la grilaj, a străbătut curtea pe jos, lovind tot timpul cu biciușca nisipul, s-a urcat drept în camera ei și n-a mai reapărut decît seara.

La ora opt ni s-au adus scrisorile. Era o scrisoare de la domnul de Nièvres. Deschizînd-o, Madeleine s-a colorat la față.

— Domnul de Nièvres e bine, zise ea ; nu se va întoarce pînă luna viitoare.

Pe urmă a spus că este foarte obosită și s-a retras.

A fost și noaptea aceasta la fel ca și cele care au precedat-o : am petrecut-o în picioare și fără somn. Scrisoarea domnului de Nièvres oricît ar fi fost de neînsemnată, intervenea între noi ca o revendicare

privind o mie de lucruri uitate. Dacă ar fi scris acest singur cuvînt : „Sînt în viaţă", şi avertismentul n-ar fi putut să fie mai clar. Am hotărît să părăsesc Nièvres a doua zi, tot aşa cum hotărîsem să vin, fără nici un alt gînd şi nici un calcul. La miezul nopţii era încă lumină în camera Madeleinei. Nişte gladişi plantaţi lîngă castel, şi drept în faţa ferestrelor ei, primeau un reflex roşiatic care în fiecare noapte îmi spunea ora la care Madeleine se culca. Cel mai adesea, aceasta era foarte tîrziu. La o oră după miezul nopţii, reflexul se vedea încă. Mi-am pus o încălţăminte uşoară şi am coborît scara dibuind. M-am dus astfel pînă la uşa apartamentului Madeleinei, situat în partea opusă aceluia în care se găsea Julie, şi la extremitatea unui interminabil coridor. O singură femeie de serviciu dormea în preajma ei pe timpul cît soţul ei lipsea. Am ascultat : mi s-a părut că aud o dată sau de două ori zgomotul sec al acelei uşoare tuse nervoase, pe care Madeleine o avea obişnuit în momentele ei de supărare sau de grave contrarietăţi. Am pus mîna pe clanţă, cheia era acolo. M-am depărtat, am revenit, am plecat din nou. Inima îmi bătea să se rupă. Eram literalmente prostit şi tremuram din tot corpul. M-am învîrtit cîtva timp încă prin coridor în plin întuneric ; pe urmă am rămas pironit pe loc, fără nici o idee de ce mai aveam să fac. Acelaş salt brusc care într-o zi, sub lovitura unor veşti atîta de alarmante mă aruncase maşinal spre Nièvres, unde aveam să cad ca un accident, ca o catastrofă poate, mă plimba şi acum, în miezul nopţii, prin casa asta încrezătoare şi adormită ; mă aducea pînă la camera de culcare a Madeleinei şi mă făcea să mă lovesc de ea, ca un om care visează. Eram un nenorocit la capătul puterii de sacrificiu, orbit de dorinţe, nici mai bun şi nici mai rău decît semenii mei ? Eram un mizerabil ? Întrebarea aceasta capitală îmi frămînta

nelămurit creierul, dar fără să-mi dea nici cel mai mic răspuns sigur, care să semne fie cu onestitatea, fie cu gîndul formal pe care l-aş fi avut de a comite o infamie. Singurul lucru de care nu mă îndoiam, dar care totuşi mă lăsa nehotărît, era acela că o greşeală ar ucide-o pe Madeleine şi că, în mod sigur, eu nu i-aş putea supravieţui nici un ceas.

N-aş şti să vă spun ce m-a salvat. M-am regăsit în parc fără să pricep nici de ce şi nici cum venisem acolo. În comparaţie cu întunericul total din coridoare, aici era lumină, — deşi nu era, mi se pare, nici lună şi nici stele. Arborii toţi nu mai formau decît lungi rîpe muntoase şi negre, la picioarele cărora se distingeau sinuozităţile albicioase ale aleilor. Mergeam la întîmplare, mergeam pe marginea lacurilor. Păsările se deşteptau şi gîngureau prin trestii. Mult timp după aceasta o senzaţie de frig puternic m-a ajutat oarecum să mă regăsesc. M-am întors, am închis uşile cu dexteritatea somnambulilor sau a hoţilor, şi m-am aruncat aşa îmbrăcat, cum eram, pe pat.

M-am sculat în zorii zilei, abia amintindu-mi de îngrozitorul vis care mă făcuse să rătăcesc toată noaptea, şi zicîndu-mi : „Plec astăzi". I-am spus-o şi Madeleinei, cînd am văzut-o.

— Cum vei vrea, mi-a răspuns ea.

Era oribil de descompusă, şi într-o agitaţie a corpului şi a spiritului care mi-au făcut rău.

— Hai să vedem bolnavii noştri, îmi spuse ea după-amiază.

Am însoţit-o şi ne-am dus în sat. Copilul pe care-l îngrijea Julie, şi pe care, ca să spun aşa, îl adoptase, murise cu o seară înainte. Madeleine a vrut să fie dusă lîngă leagănul unde zăcea cadavrul, şi a vrut să-l sărute ; pe urmă la întoarcere, ea a plîns şi a repetat cuvîntul *copil* cu o adîncă durere, care pe

mine mă lămurea din plin asupra necazului care-i chinuia viaţa, şi de care eu eram, fără milă, gelos.

M-am pregătit încă devreme ca să-i spun bun-rămas Juliei şi să-i adresez domnului d'Orsel mulţumiri, pe care urma să le spun cu sînge rece ; după care, nemaiştiind cum să-mi petrec restul zilei, şi nemainteresîndu-mă în nici un fel cum să-mi întrebuinţez viaţa pe care o simţeam desfăcîndu-se de mine minut cu minut, m-am dus să mă rezem cu coatele de balustrada care domină şanţurile împrejmuitoare, şi am stat acolo nu mai ştiu cît timp, în distracţii cu totul idioate. Nu mai ştiam unde era Madeleine. Din timp în timp mi se părea că-i aud vocea prin coridoare, sau că o văd trecînd dintr-o curte în alta, ducîndu-se şi venind, schimbîndu-şi mereu locul, ea însăşi fără alt scop decît de a se agita.

Era la cotitura şanţurilor, la baza unuia din turnuleţe, un fel de celulă pe jumătate astupată, şi care servea altădată ca uşă secretă. Podul care o lega cu aleile din parc era rupt. Nu mai rămăsese din el decît trei stîlpi, în parte scufundaţi, şi pe care apa mlăştinoasă îi murdărea neîncetat cu gunoaie pline de spumă. Nu ştiu ce poftă mi-a venit să mă ascund acolo pentru tot restul zilei. Am trecut de pe un stîlp pe altul, şi m-am pitit în odaia asta dărăpănată, atingînd apa cu picioarele, în lumina slabă, lugubră, a acestui şanţ adînc şi vast pe unde curgeau apele de la spălătorie. De două sau trei ori am văzut-o pe Madeleine trecînd de cealaltă parte a şanţurilor, şi privind înspre alei, ca şi cînd ar fi căutat pe cineva. A dispărut şi a revenit din nou. A ezitat între trei sau patru drumuri care duceau de la grădina cu flori pînă la marginea parcului, pe urmă a pornit-o sub un umbrar de ulmi pe aleea dinspre lacuri. N-am făcut decît un salt ca să mă arunc de pe un mal pe celălalt şi am urmat-o. Mergea repede, pieptănată ca la

ţară cu părul adunat prost peste urechi, strînsă toată într-un lung cașmir care o înfășura ca și cînd i-ar fi fost foarte frig. Și-a întors capul auzindu-mă că vin, s-a întors brusc din drum, a trecut pe lîngă mine fără să mă privească, a ajuns pe treptele de la grădină, și a început să urce scara sărind. Am ajuns-o în momentul în care intra în acest mic salon care era camera ei, și unde ea ședea toată ziua.

— Ajută-mă să-mi strîng șalul, îmi spuse ea.

Avea gîndul și ochii rătăciți și făcea totul pe dos. Lunga stofă dantelată era între noi, îndoită în lungimea ei, și nu mai forma decît o fișie strîmtă, pe care o țineam fiecare la cîte un capăt. Ne-am apropiat ; mai rămînea să prindem împreună cele două capete ale șalului. Fie din neîndemînare, fie din slăbiciune, un ciucure scăpă deodată din mîinile Madeleinei. A mai făcut un pas, s-a clătinat mai întîi pe spate, apoi în față, și a căzut în brațele mele toată, întreagă. Am prins-o, am ținut-o cîteva secunde așa, lipită de pieptul meu, cu capul pe spate, cu ochii închiși, cu buzele reci, pe jumătate moartă și leșinată — scumpa creatură — sub sărutările mele. Pe urmă o teribilă contracțiune a făcut-o să tresară ; și-a deschis ochii, s-a ridicat pe vîrful picioarelor ca să ajungă la înălțimea mea, și, aruncîndu-se de gîtul meu cu toată puterea, de data asta ea a fost aceea care m-a sărutat.

Am prins-o din nou ; am adus-o așa încît să se apere, ca o pradă care se zbate împotriva unor îmbrățișări deznădăjduite. Ea a avut sentimentul că eram amîndoi pierduți ; a scos un strigăt. Îmi e rușine să vă spun, dar strigătul acesta de adevărată agonie a trezit în mine singurul instinct pe care-l mai puteam avea ca om, acela de milă. Am priceput aproape că o ucideam ; nu-mi dădeam seama prea bine dacă era vorba de onoarea sau de viața ei. Nu pot să mă laud cu un act de generozitate, care a fost

aproape involuntar, fiindcă adevărata conştiinţă omenească a avut foarte puţină pondere aici !

I-am dat drumul ca un animal care ar fi încetat să mai muşte. Scumpa victimă a mai făcut o ultimă sforţare ; era de prisos, eu n-o mai ţineam. Atunci, cu o groază care m-a făcut să pricep ce poate să fie remuşcarea unei femei cinstite, cu o spaimă care mi-ar fi arătat, dacă m-aş fi putut gîndi la aceasta, pînă la ce grad de josnicie mă vedea ea căzut, ca şi cînd în clipa aceea chiar ar fi simţit că nu mai era între noi nici sentimentul datoriei, nici consideraţie, nici respect, şi că această milă din pur instinct nu era decît un accident care se putea dezminţi ; atunci cu o pantomimă înspăimîntătoare, care aruncă încă şi azi asupra acestor vechi amintiri atîta teroare şi atîta ruşine, Madeleine s-a îndreptat încet înspre uşă, şi, fără a înceta să mă privească, aşa cum faci cu un răufăcător, a intrat în coridor cu spatele. Acolo, numai, s-a întors şi a dispărut.

Îmi pierdusem cunoştinţa, izbutînd totuşi să mă ţin pe picioare. M-am tîrît, aşa cum am putut, pînă în apartamentul meu : nu aveam decît un singur gînd, acela de a nu fi găsit leşinat pe scări. Cînd am ajuns în faţa uşii, înainte de a fi putut s-o deschid, mi-a fost imposibil să mai rezist. Maşinal, m-am asigurat că nu era nimeni pe coridor. Ultimul gînd pe care l-am mai putut avea o secundă, a fost acela că Madeleine era în siguranţă, şi am căzut ţeapăn pe jos.

Abia acolo mi-am revenit, un ceas sau două după aceasta, cu totul spre seară, cu amintirea incoherentă a unei scene înspăimîntătoare. Se suna pentru masă ; a trebuit să cobor. Făceam ceva, aveam picioarele libere ; mi se părea că primisem o lovitură puternică în cap. Graţie acestei paralizii foarte reale, aveam o senzaţie generală de mare suferinţă, dar nu mă puteam

gîndi. Prima oglindă în care m-am văzut, mi-a arătat figura straniu răscolită a unei fantome aproape asemănătoare cu a mea, şi pe care mi-a fost greu s-o recunosc. Madeleine n-a apărut de loc şi îmi era aproape indiferent dacă era acolo sau aiurea. Julie, obosită, necăjită sau îngrijorată de sora ei, şi foarte probabil chinuită de bănuieli — fiindcă într-adevăr cu această ciudată fată clarvăzătoare şi ascunsă, toate presupunerile erau permise şi în acelaşi timp rămîneau îndoielnice — Julie nu avea să vină în salon. Am fost deci singur cu domnul d'Orsel pînă spre mijlocul serii; eram inert, insensibil şi aproape liniştit — pînă într-atît nu-mi mai simţeam nici un rost să gîndesc, şi nici o putere să mai mă agit.

Era aproape de ora zece cînd Madeleine a intrat, înspăimîntător de schimbată, şi tot atît de nerecunoscut ca un convalescent pe care moartea l-a atins de aproape.

— Tată, spuse ea pe un ton de inflexibilă îndrăzneală, am nevoie să rămîn singură un moment cu domnul de Bray.

Domnul d'Orsel s-a ridicat, fără să ezite, şi-a sărutat părinteşte fata şi a ieşit.

— Pleci mîine, îmi spuse Madeleine vorbindu-mi în picioare, în timp ce eu eram tot în picioare ca şi ea.

— Da, i-am spus eu.

— Şi nu ne vom mai revedea niciodată !

Eu n-am răspuns.

— Niciodată, reluă ea, mă auzi ? Niciodată. Am pus între noi singurul obstacol care să ne poată despărţi fără vreun gînd de întoarcere.

M-am aruncat lă picioarele ei, i-am prins amîndouă mîinile fără ca ea să reziste ; hohoteam de plîns. Ea a avut o uşoară slăbiciune care i-a tăiat glasul ; şi-a retras mîinile, dar mi le-a redat de îndată ce a redevenit sigură de ea.

— Voi face tot ce-mi va fi posibil ca să te uit. Uită-mă şi dumneata, aceasta îţi va fi şi mai uşor decît mie. Însoară-te, mai tîrziu, cînd vei vrea. Să nu-ţi închipui că soţia dumitale ar putea să fie geloasă pe mine, fiindcă la acea dată eu voi fi moartă sau fericită, a adăugat ea cu o emoţie care era aproape s-o prăbuşească. Adio !

Am rămas în genunchi, cu braţele întinse, aşteptînd un cuvînt mai bun pe care ea nu-l spunea. O ultimă revenire a slăbiciunii sau a milei, i l-a smuls.

— Bietul meu prieten ! îmi spuse ea ; trebuia să ajungem aici. Dacă ai şti cît te iubesc ! Nu ţi-aş fi spus-o ieri ; astăzi aceasta se poate mărturisi, pentru că este cuvîntul oprit care ne desparte.

Extenuată adineaori, ea îşi regăsise acum prin nu ştiu ce miracol posibilităţi de virtute care o întăreau în aceeaşi măsură. Eu nu mai aveam niciuna.

A adăugat, mi se pare, un cuvînt sau două, pe care nu le-am mai auzit. Pe urmă s-a depărtat încet, ca o viziune care se pierde, şi eu n-am mai revăzut-o nici în seara aceea, nici a doua zi, şi niciodată.

Am plecat cînd s-a luminat de ziuă, fără să mai văd pe nimeni. Am evitat să trec prin Paris, şi am vrut să fiu dus direct la această casă de extremă periferie unde locuia Augustin. Era într-o duminică ; el era acasă.

La prima aruncătură de ochi a priceput că mi se întîmplase o nenorocire. Mai întîi a crezut că murise doamna de Nièvres, pentru că, în perfecta lui onestitate de om şi de soţ, nu şi-ar fi imaginat o nenorocire mai mare. Cînd i-am arătat însă adevăratul accident care mă aducea la această altă văduvie pe care n-o mărturiseşti, el îmi spuse :

— Nu cunosc astfel de necazuri, dar te plîng din toată inima.

Şi nu mă îndoiesc că mă plîngea, din adîncul inimii într-adevăr, în măsura cel puţin în care judeca după cele mai grave dezastre la care se putea gîndi, în viitorul nesigur al propriei lui vieţi.

Cînd am intrat în casă, el lucra. Soţia lui era lîngă el şi ţinea pe genunchi un mic copil de şase luni care se născuse în timpul exilului meu. Erau fericiţi. Starea lor era bună, am putut să-mi dau seama după semne de oarecare îndestulare. Mi-au dat ce trebuia ca să mă culc. Noaptea a fost înspăimîntătoare ; o furtună de sfîrşit de toamnă a ţinut fără întrerupere de seara pînă după răsăritul soarelui. N-am făcut altceva, în legănarea tristă a acestui lung vuiet de vînt şi de ploaie, decît să mă gîndesc la zgomotul pe care vîntul trebuia să-l facă în jurul camerei şi somnului Madeleinei, dacă Madeleine dormea. Puterea mea de a mă gîndi, nu mergea dincolo de această senzaţie copilărească şi cu totul fizică. Furtuna risipindu-se, Augustin mi-a cerut să ieşim încă de dimineaţă. Avea o oră liberă înainte de a se duce la Paris. M-a condus prin parcurile devastate de vîntul nopţii ; apa curgea încă pe stradelele scufundate şi ducea cu ea cele din urmă frunze ale anului. Am mers mult timp aşa, înainte ca eu să pot găsi o umbră de idee lucidă printre atîtea lucruri grabnice care mă aduseseră la Augustin. Mi-am amintit în sfîrşit că trebuia să-i spun rămas-bun. El a crezut mai întîi că era o hotărîre disperată luată abia în ajun, dar care nu va rezista cînd o voi putea gîndi mai cuminte ; pe urmă cînd a văzut că hotărîrea mea data de mai de mult, că ea era rezultatul unor reflecţiuni fără replică, şi că mai curînd sau mai tîrziu ea tot s-ar fi îndeplinit, n-a mai discutat nici opinia pe care eu o aveam despre mine, nici ideea pe care o aveam asupra timpului meu ; mi-a spus numai atît :

— Eu gîndesc şi judec aproape ca şi dumneata. Mă socotesc şi eu puţin lucru, dar nu mă cred nici cu mult inferior celor mai mulţi dintre semenii mei; decît, eu nu am dreptul pe care-l ai dumneata de a fi consecvent pînă la capăt. Dumneata dezertezi, cu modestie ; eu, eu rămîn, nu din îngîmfare, dar din necesitate, şi mai întîi din datorie.

— Sînt destul de obosit, i-am spus eu, şi, în toate felurile, am nevoie să mă odihnesc.

Ne-am despărţit la Paris, zicîndu-ne : „La revedere", cum se face de obicei, cînd ar fi prea greu să spui adio, dar fără să prevedem nici locul şi nici timpul cînd am putea să ne mai întîlnim. Aveam mici lucruri de pus în ordine, şi cu acestea l-am însărcinat pe servitorul meu. M-am dus numai să-mi iau rămas-bun de la Olivier. El era pe punctul să părăsească Franţa. Nu m-a întrebat de timpul cît am stat la Nièvres : văzîndu-mă îşi dăduse seama că totul era sfîrşit.

Nu mai aveam de ce să-i mai vorbesc despre Julie, el nu avea nevoie să-mi vorbească despre Madeleine. Legăturile care ne uniseră de mai bine de zece ani se rupeau acum în acelaşi timp, şi în orice caz, pentru multă vreme.

— Încearcă să fii fericit, îmi spuse el, ca şi cînd ar fi ştiut că nu se putea gîndi la aceasta pentru mine, cum nu se putea gîndi pentru el.

Trei zile după plecarea mea de la Nièvres, eram la Ormesson. Am petrecut acolo noaptea numai cu doamna Ceyssac, pe care întoarcerea mea a luminat-o asupra multor lucruri, şi care m-a lăsat să înţeleg că ea a deplîns adeseori erorile mele, cu mila ei tandră de femeie pioasă şi pe jumătate de mamă. A doua zi, fără să am un singur ceas de adevărată odihnă, în goana aceasta lamentabilă care mă aducea la bîrlog ca pe un animal rănit care sîngerează şi nu vrea să cadă

pe drum, a doua zi, seara, cînd se lăsa noaptea, am ajuns în faţa lui Villeneuve. Am coborît la marginea satului ; trăsura continua drumul ei pe şosea, în timp ce eu tăiam şi luam un drum mai scurt care mă ducea acasă printre mlaştini. Erau patru zile şi patru nopţi de cînd o durere fixă îmi strîngea inima şi mă făcea să am ochii uscaţi, ca şi cînd n-aş fi plîns niciodată. Cînd am făcut primul pas pe drumul de la Trembles, am simţit în mine tresărind atîtea amintiri, care au făcut ca durerea să-mi fie şi mai chinuitoare, şi totuşi mai puţin violentă.

Era foarte frig. Pămîntul era tare, noaptea se lăsase aproape cu totul, aşa încît linia coastelor şi marea nu mai făceau decît un orizont compact şi negru, negru de tot. O ultimă pată roşietică se stingea la marginea cerului şi pălea cu fiecare minut. O căruţă trecea departe lîngă malul răpos ; o auzeai uruind şi scîrţîind pe pămîntul îngheţat. Apa lacurilor prinsese o poţghiţă ; din loc în loc numai, mari pete de apă dulce care nu îngheaţă niciodată, continuau să tremure uşor, păstrîndu-şi culoarea albicioasă. Clopotul din Villeneuve suna ora şase. Tăcerea şi întunericul erau acum atît de mari, încît ai fi crezut că era miezul nopţii. Mergeam pe şosea, şi, nu ştiu cum, mi-am amintit că în locul acesta chiar, altădată, prin nopţi tot atît de reci, eu am vînat raţe. Pe deasupra capului meu auzeam zgomotul grăbit şi ciudat pe care-l fac păsările acestea cînd zboară prea repede. S-a auzit un foc de armă. Am văzut lumina prafului de puşcă, şi pocnitura m-a oprit brusc. Un vînător a ieşit din ascunzişul lui, a coborît spre baltă şi a început să calce cu picioarele în ea ; un altul i-a vorbit. În acest schimb de cîteva scurte cuvinte, zise destul de încet, dar pe care noaptea le făcea foarte distincte, am auzit sunetul unui glas care m-a făcut să tresar.

— André ! am strigat eu.

A urmat o tăcere, după care am strigat din nou : „André !"

— Cum ? zise o voce care nu-mi mai lăsă nici o îndoială.

André a făcut cîţiva paşi în întîmpinarea mea. Îl distingeam destul de greu, cu toate că se ridicase cu tot corpul deasupra şoselei întunecoase. Înainta încet, pe dibuite, pe drumul acesta răscolit de copitele animalelor ; el repetă : „Cine e ? Cine mă strigă ?" cu o emoţie crescîndă, şi ezitînd parcă din ce în ce mai puţin să recunoască pe acela care-l striga, şi pe care-l credea atît de departe.

— André ! am spus eu pentru a treia oară, cînd el nu mai avea de făcut decît un pas sau doi.

— Cum ? Ce ?... Ah ! Domnul ! Domnul Dominique ! zise el, scăpînd puşca din mînă.

— Da, sînt eu, chiar eu, bunul meu André !...

M-am aruncat în braţele bătrînului meu servitor. Inima mea, care putea acum să-şi dea frîu liber, s-a deschis singură şi a izbucnit, descătuşată, în plîns.

XVIII

Dominique îşi terminase povestirea. S-a oprit asupra acestor ultime cuvinte, zise cu vocea precipitată a unui om care se grăbeşte, şi cu acea expresie de sfială tristă, care apare de obicei după descărcări sufleteşti cu caracter prea intim. Cît a trebuit să sufere, cu aceste confidenţe, o conştiinţă retrasă şi mult timp închisă, îmi dădeam seama — şi i-am mulţumit cu un gest mişcat, la care el n-a răspuns decît printr-o înclinare din cap. Deschisese scrisoarea lui Olivier, al cărui adio funebru prezidase, ca să zic astfel, această povestire, şi stătea în picioare, cu ochii întorşi spre fereastra în care se încadra un orizont liniştit de cîm-

pie și apă. A rămas așa cîtva timp, într-o tăcere grea, pe care eu n-am vrut s-o rup. Era palid. Fizionomia lui, ușor schimbată de oboseală, sau întinerită de lumina pasionată a unei alte epoci, își regăsea puțin cîte puțin vîrsta, osteneala și caracterul ei de mare seninătate. Ziua se termina pe măsură ce liniștea amintirilor se așeza deopotrivă pe figura lui. Întunericul pătrundea în interiorul prăfuit și înăbușitor al micii odăi în care se sfîrșea această lungă serie de evocări, dintre care nu una singură, ci atîtea au fost dureroase. Din inscripțiile de pe ziduri nu se mai distingea aproape nimic. Imaginea interioară și imaginea exterioară se pierdeau deci în același timp, ca și cînd tot trecutul acesta, din întîmplare resuscitat, se întorcea în același minut, și ca să nu mai iasă niciodată, în dispariția nelămurită a serii și a uitării.

Glasuri de plugari care treceau pe lîngă zidurile din parc ne-au scos pe amîndoi dintr-o dificultate reală, aceea de a tăcea sau de a relua o convorbire care fusese ruptă.

— A venit ora să coborîm, zise Dominique ; și eu l-am urmat pînă la fermă unde, în fiecare seară, la ora aceasta, el avea anumite treburi de supraveghere, de care trebuia să se ocupe.

Boii se întorceau de la arat, și acesta era momentul cînd ferma se însuflețea. Puși cîte două sau trei perechi — fiindcă pămîntul ud era atît de greu încît fusese nevoie să se tripleze numărul boilor înjugați — ei soseau tîrîndu-și oiștea, suflînd pe nări, cu coarnele în jos, cu coastele zdruncinate și cu noroiul pînă la burtă. Animalele de schimb, care nu lucraseră în ziua aceea, mugeau în fundul staulului, auzind cum se întorceau vrednicii lor tovarăși. În altă parte erau turmele care fuseseră închise, și care se agitau prin tîrlă ; iar caii, cărora li se așeza nutrețul în iesle, nechezau și tropăiau.

Oamenii de serviciu veniră să se aşeze în jurul stăpînului lor, cu capetele descoperite şi mişcări puţin obosite. Dominique s-a informat minuţios dacă uneltele noi de muncă dăduseră rezultatele pe care le aştepta el ; după aceasta dădu ordine pentru a doua zi ; ordinele erau şi mai numeroase privind însămînţările; şi am înţeles că toată sămînţa pe care el o rostuia astfel să fie distribuită, nu era destinată numai pentru pămînturile lui ; era multă pe care o împrumuta, pe care o dădea mai dinainte, sau pe care o dădea pomană.

După ce a luat aceste măsuri, m-a adus înapoi pe terasă. Vremea se înseninase. Anotimpul acesta, în care alterna soarele, căldura şi ploaia, neobişnuit de dulce, deşi trecuserăm de jumătatea lui noiembrie, era foarte propriu să facă bucuria unui om cu adevărat de la ţară. Ziua atît de mohorîtă la amiază, se termină cu o seară de aur. Copiii se jucau prin parc în timp ce doamna de Bray se ducea şi venea pe aleea care mergea spre pădure, supraveghind jocurile de la mică distanţă. Ei se fugăreau prin deşişuri, imitînd strigăte de animale himerice, şi care să-i poată speria cît mai mult. Mierloii, ultimele păsări care se mai puteau auzi la această oră tîrzie, le răspundeau printr-un şuierat ciudat şi întretăiat, asemenea unor zgomotoase hohote de rîs. Ziua care se sfîrşea, arunca o lumină liniştită peste lungul umbrar ; frunze de viţă, rămase ici şi colo, se conturau colţuroase pe cerul palid, iar şoboIani de pradă care se învîrteau printre grinzi scoteau cu atenţie seminţele din cîţiva struguri uscaţi care mai rămăseseră în vie.

Declinul acesta liniştit al unei zile de griji, ducînd spre altele mai senine, siguranţa cerului acesta care se făcea frumos, aceste bucurii de copii care veneau să dea viaţă bătrînului parc pe jumătate desfrunzit ; o mamă încrezătoare, fericită, făcînd o afectuoasă legătură între tată şi copii ; iar tatăl, grav, cu gîndurile

lui, dar sigur, mergînd cu paşi mărunţi pe această rodnică şi bogată alee cu viţă de vie ; această abundenţă cu pacea aceasta, împlinirea aceasta în fericire, — toate lucrurile acestea, însemnau după convorbirea noastră, o concluzie plină de atîta noblețe, atît de legitimă şi atît de evidentă, încît i-am luat braţul lui Dominique şi i l-am strîns cu şi mai multă dragoste decît de obicei.

— Da, prietene, îmi spuse el, iată, am ajuns. Cu ce preţ ? O ştiţi ; şi cu cîtă certitudine ? O puteţi vedea...

Era în mintea lui o agitaţie de idei care se continua ; şi, ca şi cînd ar fi vrut să se explice şi mai limpede asupra unor hotărîri care de altfel vorbeau singure, el a reluat din nou, încet, şi pe un ton cu totul altul :

— Au trecut destui ani din ziua în care m-am întors în vizuina mea. Dacă nimeni n-a uitat evenimentele pe care vi le-am povestit, nimeni cel puţin nu pare să şi le mai amintească ; tăcerea pe care depărtarea şi timpul au adus-o pentru totdeauna între cele cîteva personagii din povestea aceasta, le-a permis şi unora şi altora să se creadă iertate, reabilitate şi fericite. Olivier este singurul, îmi place s-o cred, care a rămas neclintit, pînă la ultimul ceas, în sistemele şi ideile lui. El a arătat, vă amintiţi, duşmanul de moarte de care se temea mai mult decît toţi ceilalţi ; se poate spune că el a murit într-un duel cu plictiseala.

— Dar Augustin ? am întrebat eu.

— Acesta este singurul care mai supravieţuieşte din vechile mele prietenii. Este la capătul misiunii lui. A ajuns aici în linie dreaptă, ca un drumeţ dîrz înspre ţinta unei grele şi lungi călătorii. Nu este un om mare, este o mare voinţă. El este astăzi un punct de orientare şi un ideal pentru mulţi dintre contemporanii noştri — lucru rar ca un om de atîta onesti-

tate să ajungă destul de sus, ca să dea şi altor oameni de treabă dorinţa de a-l imita.

Cît despre mine, a continuat domnul de Bray, eu am urmat foarte tîrziu, cu mai puţin merit, cu mai puţin curaj, dar cu tot atîta noroc, exemplul pe care inima aceasta sănătoasă mi-l dăduse aproape chiar de la începutul vieţii ei. El a început prin a se odihni în afecţiuni fără complicaţii, iar eu am sfîrşit aici. De aceea aduc în existenţa mea nouă un sentiment pe care el nu l-a cunoscut niciodată, acela de a ispăşi viaţa mea de altădată, cu siguranţă răufăcătoare, şi de a răscumpăra greşeli de care încă şi azi mă simt responsabil — pentru că, după părerea mea, există între toate femeile deopotrivă de respectabile, o solidaritate instinctivă de drepturi, de onoare şi de virtuţi. Cît despre hotărîrea pe care am adoptat-o de a mă retrage din lume, nu mi-a părut rău niciodată. Un om care se retrage înainte de treizeci de ani şi persistă, dovedeşte prin aceasta destul de clar că nu era făcut pentru viaţa publică, după cum nu era făcut nici pentru aceea a pasiunilor. Eu nu cred de altfel că viaţa limitată în care trăiesc, ar fi o proastă perspectivă pentru a judeca oamenii în acţiune. Pot să văd că timpul a lichidat, în sensul opiniunilor mele, multe aparenţe care odinioară ar fi putut să-mi dea o umbră de îndoială — şi, după cum a verificat cele mai multe lucruri pe care le-am prevăzut, s-ar putea ca el să fi confirmat şi cîteva din amărăciunile mele. Îmi amintesc că am fost sever pentru alţii la o vîrstă la care consideram ca o datorie să fiu foarte sever cu mine însumi. Fiecare generaţie mai nesigură care succede unor generaţii obosite, fiecare om mare care moare fără urmaşi, sînt semne după care se recunoaşte, pe cît se spune, o scădere în temperatura morală a unei ţări. Aud spunîndu-se că nu se poate nădăjdui prea mult într-o epocă în care ambiţiile au

atîtea mobiluri, şi scuze atît de puţine, în care ceea ce este trecător se consideră de obicei durabil, în care toată lumea deplînge inconsistenţa lucrurilor, în care nimeni nu îndrăzneşte să mărturisească inconsistenţa oamenilor...

— Şi dacă lucrul ar fi adevărat ? i-am spus eu.

— Aş fi dispus s-o cred, dar asupra acestui punct eu tac, cum tac asupra multor lucruri. Nu-mi aparţine mie, care am dezertat, să dispreţuiesc atîtea elanuri fără număr, care luptă acolo chiar unde eu n-am putut rezista. De altfel este vorba de mine, numai de mine — şi, ca să terminăm cu principalul personagiu al acestei povestiri, am să vă spun că viaţa mea începe. Nu e niciodată prea tîrziu, pentru că, dacă o operă cere timp ca s-o faci, un bun exemplu se poate da mai curînd. Îmi şi place, am şi pricepere pentru cultivarea pămîntului — mic amor-propriu pe care vă rog să mi-l iertaţi. Voi face ogoarele mele mai fertile decît am putut să-mi fac spiritul, — cu mai puţină cheltuială, cu mai puţine necazuri şi cu mai mult cîştig, pentru cel mai mare bine al celor care sînt în jurul meu. Eram foarte aproape să amestec inevitabila proză a tuturor naturilor inferioare, cu lucruri care nu suportă nici un element vulgar. Astăzi, din fericire pentru voluptăţile unui spirit care îşi păstrează vigoarea, voi fi liber să aduc un oarecare grăunte de imaginaţie în această bună proză a agriculturii, şi...

El căuta un cuvînt care să exprime mai modest adevăratul spirit al noii lui misiuni.

— Şi binefacere ? i-am spus eu.

— Fie, zise el, accept cuvîntul pentru doamna de Bray, fiindcă aceasta o priveşte pe ea exclusiv.

Chiar în momentul acesta doamna de Bray îşi aducea copiii plini de sudoare şi gîfîind. A fost o clipă de absolută tăcere, în timpul căreia, ca la sfîrşitul unei simfonii care expiră în infinit de mici acorduri,

nu s-au mai auzit decît şoaptele mierloilor prin ramuri, care sporovăiau încă, dar nu mai ciripeau.

Foarte puţine zile după această conversaţie, care m-a făcut să pătrund în intimitatea unui spirit a cărui cea mai reală originalitate era de a fi urmat cu strictețe maxima veche de a te cunoaşte pe tine însuţi, o diligenţă poştală s-a oprit în curtea de la Trembles.

A coborît din ea un om cu părul rar, albit, tăiat scurt, mic, nervos, cu tot exteriorul, fizionomia, starea şi siguranţa unui om puţin obişnuit şi preocupat de lucruri grave, chiar în călătorie ; cu o ţinută perfectă de altfel, putîndu-se recunoaşte şi în aceasta chiar un fel de a fi deosebit, după situaţia, lumea şi rangul lui. A privit repede, viu, tot ce se putea vedea din castel, bolta înverzită, un colţ din parc ; şi-a ridicat ochii spre turnuleţe şi s-a întors ca să privească micile ferestre ca nişte simple ochiuri, de la vechiul apartament al lui Dominique.

Dominique venea pe terasă ; s-au recunoscut.

— Ah ! ce surpriză, scumpul, scumpul meu prieten ! zise Dominique mergînd drept în faţa musafirului, cu amîndouă mîinile cordial întinse.

— Bună ziua, de Bray, zise acesta, cu accentul curat şi sincer al unui om căruia, toată viaţa, adevărul pare să-i fi înviorat buzele.

Era Augustin.

NOTA

În atenția cititorilor „Bibliotecii pentru toți"

În textul volumului Povestea dulcei prietene — *O mie și una de nopți*, II (B.P.T., nr. 453) s-a strecurat o regretabilă eroare de tipar. La pag. 114, fraza care începe de la rîndul 17 de sus trebuie citită astfel : „După ce-și veni în simțire tot nu deschise ochii, *și guvernătorul puse să i se mai dea trei sute* de lovituri si apoi încă trei sute".

Cuvintele subliniate lipsesc din text, în locul lor fiind trecute altele, care nu au nici o legătură cu fraza citată.

Îi rugăm pe cititorii noștri să facă îndreptarea cuvenită.

„Biblioteca pentru toți"

Redactor responsabil : TEODORA POPA
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

Dat la cules 08.02.1968. Bun de tipar 17.06.1968. Apărut 1968. Tiraj 90 175 ex. broșate. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 14,25. Coli tipar 9,5. A. nr. 22519/1967. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 84—31=59.

Tiparul executat sub comanda nr. 80 141 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România

e. fromentin

Eugène Fromentin, născut la 24 octombrie 1820 în La Rochelle, se remarcă printr-o dublă activitate artistică: mai întîi ca pictor, apoi ca scriitor.

Atras încă din tinerețe de peisajul însorit al Africii de Nord, va întreprinde cîteva călătorii, mai întîi în Alger, apoi în Egipt, dedicîndu-se picturii.

Concomitent cu această artă, Fromentin se va ocupa și de literatură: va scrie poezii, critică de artă *(Maeștrii de altădată)*, impresii de călătorie *(O vară în Sahara* și *Un an în Sahel)* și mai ales un roman care-l va face celebru — *Dominique* — în care vom recunoaște personaje și situații strîns legate de biografia autorului.

«Model de delicatețe, de gust, de perseverență și de distincție» — cum îl caracterizează George Sand — *«conversația... pictura ca și scrierile lui sînt sclipitoare și puternice»*.

bibliotecа pentru toți
bpt
Lei 5
editura pentru literatură